НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ
МЯСВІЖ·1551
МАГІЛЕЎ·1931
ВІЦЕБСК·1940
МІНСК·1963

DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

NATIONAL HISTORICAL ARCHIVES OF BELARUS

*Series «History, archeography,
source studies»*

Archivaryus

Collection of scholarly papers and articles

Founded in 2001

Volume 10

Minsk
NHAB
2012

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 10

Мінск
НГАБ
2012

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41
А87

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны дзясяты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў па гісторыі, архівазнаўстве, археаграфіі, крыніцазнаўстве і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплінах. Публікуюцца дакументы па сярэдневяковай, новай і найноўшай гісторыі Беларусі, агляды архіўных фондаў і біяграмы беларускіх архівістаў. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца архівістам, гісторыкам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Укладальнік:
З. Л. Яцкевіч

Рэдакцыйная калегія:
У. І. Адамушка, Ю. М. Бохан (галоўны рэдактар), *Г. Я. Галенчанка, У. М. Дзянісаў, М. М. Забаўскі, А. М. Люты, А. Я. Рыбакоў, І. В. Саверчанка, М. Ф. Шумейка, З. В. Шыбека, З. Л. Яцкевіч* (адказны рэдактар), *Д. У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:
доктар філалагічных навук *А. І. Мальдзіс,*
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

У адпаведнасці з загадам Старшыні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 1 лютага 2012 № 21 зборнік навуковых прац «Архіварыус» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па гістарычных навуках.

ISSN 2225-4412

© Дзяржаўная ўстанова
«Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі», 2012

Архівазнаўства

О. М. Никитенко

Документы из архивов учреждений Минской губернии, составленные в 1873 г. для межведомственной комиссии по вопросам архивного дела

Малоизученным аспектом истории организации архивного дела в Беларуси является деятельность в 1873–1885 гг. комиссии под руководством сенатора Н. В. Калачова [1], занимавшейся вопросами функционирования архивов (в т.ч. организацией порядка учета, хранения и использования архивных дел) [6, с. 73]. В Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ) в фонде «Минское губернское правление» имеется на хранении дело о состоянии архивов присутственных мест Минской губернии в 1873 г., создание которого связано с работой этой комиссии [1].

Минское губернское правление, учрежденное Указом Сената от 12 декабря 1796 г., являлось основным административным учреждением на территории Минской губернии [5]. С 1802 г. оно состояло в ведомстве Министерства внутренних дел (МВД). Правление возглавлялось губернатором и ведало вопросами землеустройства, финансов, городского хозяйства, врачебного надзора и т.д. Оно проводило в жизнь законы и распоряжения царского правительства, собирало сведения о населении, посевах и урожае хлеба, занималось проведением рекрутских наборов, поимкой беглых крестьян и рекрутов, выдавало паспорта, ведало дела о переходе иностранцев в российское поддан-

---

[1] *Калачов* Николай Васильевич (1819−1885) — русский юрист, историк, археограф, архивист, писатель, профессор истории русского права, в 1848−1852 гг. профессор Московского университета, с 1851 г. член Петербургской императорской археографической комиссии, в 1865–1885 гг. управляющий Московским архивом Министерства юстиции, с 1878 г. директор Петербургского археологического института.

ство, о принятии разными лицами другого вероисповедания. Правление на территории губернии также осуществляло врачебный и ветеринарный надзор, рассматривало и утверждало сметы и планы строительства заводов, фабрик, казенных и частных домов и т.д.

Губернское правление состояло из общего присутствия под председательством гражданского губернатора и канцелярии. Роль присутствия, в состав которого также входили вице-губернатор, три советника и асессор, сводилась к ознакомлению подведомственных учреждений с новыми законодательными актами и распоряжениями, проведению ряда хозяйственных операций, обсуждению некоторых вопросов по организации и делопроизводству правления. Все основные дела губернского правления были сосредоточены в канцелярии.

В 1873 г. Министерством внутренних дел на Минское губернское правление была возложена обязанность по сбору сведений о состоянии дел всех архивов ведомства. Причинай этого было создание при Министерстве народного просвещения вышеупомянутой комиссии Н. В. Калачова [2, л. 1]. Данное постановление по сбору сведений распространялось на уездные и городские полицейские управления, а так же на квартирные комиссии и городские думы.

Указанная комиссия была создана в 1871 г. на II археологическом съезде. Н. В. Калачов предложил создать следующую сеть архивов: все архивы подразделяются на текущие, справочные при учреждениях и центральные исторические. Последние делились на центральные архивы при высших правительственных учреждениях и центральные архивы губернии. Дела, потерявшие практическое значение, передавались в губернские центральные исторические архивы. Возглавить архивную сеть должна была Главная архивная комиссия, подчинявшаяся Министерству народного просвещения. Н. В. Калачов также предложил ряд мер, которые свели бы до минимума возможность гибели ценных источников. По существу, реформаторская деятельность Н. В. Калачова дала своеобразный импульс разработке новых проектов по изменению порядка организации архивного дела в Российской империи.

В данной статье публикуются материалы, касающиеся вопросов функционирования архивов государственных учреждений Минской губернии в 1873 г., а именно, Минского губернского правления, Минской городской думы, Пинского городского полицейского управления, Пинского уездного полицейского управления, Новогрудской городской думы.

При публикации текст документов передан побуквенно (транскрибирован) в соответствии с текстом источника. К каждому документу

составлен заголовок, включающий дату его создания, наименование вида, с указанием адресанта (автора). Номера листов указаны в квадратных скобках и выделены курсивом. Окончание каждой строки в основном тексте документа (за исключением документов в виде таблиц) обозначается вертикальной чертой (|). В тексте публикуемых документов сохранены орфография, синтаксис, пунктуация и стилистические особенности оригинала, в том числе вышедшие из употребления буквы «і», «ъ», «ѣ». Подчеркнутые или выделенные каким-либо другим способом в тексте оригинала слова и выражения набраны курсивом и специально оговорены в подстрочных примечаниях. Имеющиеся сокращения, кроме общепринятых, раскрыты в квадратных скобках. Структура и форма документов, представленных в виде таблиц, при публикации сохранены. Имеющиеся в документах подписи идентифицированы с помощью памятных книжек Минской губернии [3; 4].

Источники и литература:

1. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). — Ф. 299. — Оп. 1–8.
2. НИАБ. — Ф. 299. — Оп. 2. — Д. 7390. — Дело по сбору сведений о состоянии архивов присутственных мест Минской губернии, 1873 г.
3. Памятная книжка Минской губернии на 1873 г. — Минск: Минская губернская типография, 1873.
4. Памятная книжка Минской губернии на 1874 г. — Минск: Минская губернская типография, 1874.
5. I ПСЗРИ (Полное собрание законов Российскай империи). — Т. 24. — № . 17 634.
6. Шумейко, М. Ф. Архивоведение Беларуси: учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов в двух частях / М. Ф. Шумейко, К. И. Козак, В. Д. Селеменев. — Ч. I. История и организация архивного дела. — Мн., 1998. — 216 с.

Приложение

1) 1873 г. октября 11. − Уведомление Минского губернского правления от 11.10.1873 г. во все архивы ведомства о предоставлении полных сведений о состоянии дел

М[инистерство] В[нутреннихъ] Д[ѣлъ] Чернов.

Минское

Губернское Правленіе *Всѣмъ по Губерніи*

Отдѣленіе 1
Столъ 1
Октября 11 дня 1873 г.
№ 6843

Уѣзднымъ | Полицейскимъ Управленіямъ | и Городскимъ, Квартирнымъ | Комиссіямъ. Думамъ. [2]

Архиваріусу Губернскаго | Правленія Константиновичу.

Департаментъ Общихъ | Дѣлъ Министерства Внутрен|нихъ Дѣлъ циркулярнымъ от|ношеніемъ отъ 25 Августа сего | года за № 23653 увѣдомилъ Г.[осподина] На|чальника Губерніи, что при Ми|нистерствѣ Народнаго Просвя|щенія ВЫСОЧАЙШЕ утверж|дена особая Коммиссія, подъ | предсѣдательствомъ Сена|тора Калачова, изъ предста|вителей разныхъ вѣдомствъ, | для обсужденія вопроса объ | устройствѣ архивовъ и хра|неніи въ нихъ документовъ.

Для выполненія возло|женной на помянутую Ком|мисію обязанности представ|ляется не обходимымъ пред| *[4 об.]* варительно собрать свѣдѣнія о | настоящемъ положеніи архи|вовъ по всѣмъ вѣдомствамъ.

Подтверждено Января 2 ГО дня 1874 года № 16 | февраля 1 ГО _____ № 435.

Квар. Комис.	Уѣздн. П. Управ.	Город. Пол. Управ.	Город. Думамъ
Бормовской N	Бобруйскому N	Бобруйскому N	Бормов. N
Новагрудской N	Слуцкому N	Минскому N	Пинской N
Докшицкой N	Мозырскому N	Думамъ	Несвижской N
Мозырской N	Річицкому N	Бобруйской N	Річицкой N
Несвижской N	Игуменскому N	Слуцкой N	Игуменской N
Річицкой N	Минскому N		
Игуменской N			
Минской N			

Препровождая къ Его Превосхо|дительству экземпляръ утвер|жденный вышеозначенною Комми|сіею программы вопросовъ, просить | сдѣлать распоряженіе о достав|леніи въ Министерство Внутрен|нихъ Дѣлъ отвѣтныхъ пунктовъ | по изложеннымъ вопросамъ отъ | всѣхъ архивовъ вѣдомства сего Ми|нистерства находящихся во ввѣ|ренной Его Превосходительству | губерніи.

[2] Зачеркнуто.

Вслѣдствіе чего Губернское | Правленіе, препровождая при семъ | означенные вопросные пункты | предписываетъ

доставить по онымъ вѣрные и | полные отвѣты; при чемъ предваряется, | что архивы недолжны стѣсняться не | вполнѣ удовлетворительнымъ состоя|ніемъ нѣкоторыхъ изъ нихъ и дать | точные отвѣты на предлагаемые вопрос|ные пункты.

Совѣтникъ А. Буйковъ

Дѣлопроизводитель Крыловъ

[5]

1. Какого вѣдомства Архивъ?

2. Мѣсто нахожденія и названіе Архива?

3. Въ какомъ зданіи Архивъ помѣща|ется: въ казенномъ или частномъ, | каменномъ или деревянномъ, далеко | ли отъ жилья и безопасномъ ли | отъ пожаря и наводненія? Нѣтъ | ли сырости, и отчего?

4. Есть ли для Архива особое помѣ|щеніе, со сводами или безъ сводовъ, съ | какими полами, и съ желѣзными | ли дверьми, съ печами или безъ пе|чей, сухое и свѣтлое ли? Есть ли | ставни, и какія; если ихъ нѣтъ, | то нѣтъ ли рѣшетакъ?

5. Какъ великъ личный составъ Архива, | штатный и по найму? Сколько сторожей?

6. Сколько расходуется ежегодно на со|держаніе личнаго состава и самаго | архива и изъ какихъ суммъ? Сколько | получаютъ сторожа?

7. Къ какимъ годамъ относятся древ|нѣйшіе въ архивѣ документы ˙/. то | есть дѣла, книги, акты, итому под[обное] | и по какое время новѣйшіе? Какъ | велико число ихъ вообще? Сколько въ | особенности документовъ по 1726 годъ | и съ 1726 по .1800 г. включительно? Нѣтъ | ли между документами писемъ | ВЫСОЧАЙШИХЪ Особъ, жалованныхъ | грамотъ и столбцовъ?

8. Какъ хранятся въ архивѣ доку|менты: на полкахъ или въ шка|пахъ, открытыхъ или закрытыхъ | въ связкахъ или картонахъ?

[5 об.]

9. Какъ размѣщены документы: по го|дамъ, по вѣдомствамъ, или по предметамъ?

10. Есть ли документамъ описи, за ка|кое время, и по какой формѣ онѣ | ведутся ˙/. объяснить время соста|вленія этихъ описей и приложить | образецъ ихъ формы? ˙/. Не имѣется | ли также алфавитовъ?

11. Продолжаютъ ли поступать въ | Архивъ документы, или пріемъ | ихъ прекращенъ? Если прекращенъ, | то съ какого времени? Если же документы | продолжаютъ поступать, то указать по | возможности, сколько принимается ихъ въ годъ.

12. Нѣтъ ли въ архивѣ документовъ упразднен|ныхъ установленій и посторонних вѣдомствъ, | и если есть то какихъ именно?

13. Былъ ли архивъ разбираемъ: когда, кѣмъ по ка|кимъ правиламъ и съ какою цѣлью, напримѣръ, | въ видахъ ли приведенія его въ порядокъ или съ | цѣлью уничтоженія ненужныхъ документовъ.

14. Если документы были уничтожаемы [3], то въ какомъ | порядѣ ˙/.истреблялись или же продавались съ аукці|она/, и съ [4] чьего разрѣщенія? Какое число документовъ | уничтожено и сохранились ли описи уничтоженнымъ?

15. Небыли ли переданы документы цѣлыми отдѣлами | въ другіе архивы или установленія?

16. Всѣ ли документы разобраны, или же, по недостатку | средствъ или по инымъ причинамъ, есть документа | не приведенные еще въ извѣстность и коимъ по этому, | еще не составлено описей?

17. Небылъ ли архивъ уничтожаемъ пожарами, частью или | в полнѣ? Неподвергался ли онъ наводненіямъ и разоре|нію отъ непріятелей?

18. Нѣтъ ли въ архивѣ предметовъ древности или искуства, | печатныхъ книгъ, плановъ, картъ, писемъ важныхъ лицъ, | и тому под.[обное], и если есть, то какіе именно?

19. Какія мѣры и средства необходимы для лучшаго | устройства Архива?

Вѣрно: Дѣлопроизводитель Крыловъ

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 4–5 об. Рукописный

2) 1873 г. октября. — Ответный лист программы вопросов об устройстве архива и хранении документов архива Минского губернского правления

Отвѣты притивъ пунктовъ програм|мы вопросовъ препровожденныхъ Депар|таментомъ Общихъ Дѣлъ къ Г.[осподину] Началь|нику Минской Губерніи при Отношеніи | отъ 25 Августа сего года за № 23 653 объ | устройствѣ архивовъ и храненіи въ нихъ | документовъ:

1ого. Министерства Внутреннихъ Дѣлъ.

2ого. На первомъ этажѣ, занимаетъ половину | зданія присутственныхъ мѣстъ, назва|ніемъ Архивъ Губернскаго Правленія.

3. Въ зданіи присутственныхъ мѣстъ, въ | Казенномъ каменномъ домѣ, отъ жилья | далекъ, отъ пожаря и наводненія безо|пасенъ. Сырости въ немъ не замѣчено.

[3] Выделенное курсивом дописано сверху.
[4] Дописано сверху.

4. Особое помѣщеніе передняя архива съ | печкою. Архивъ со сводами во все безъ | печей; деревянными полами, двери изъ | дерева крашеные, сухой, свѣтлый, *[6 об.]* дверей обшитыхъ железомъ во все нѣтъ, | ставни съ внутри обшиты железомъ, | во всѣхъ окнахъ прочные железные рѣ|шетки, кромѣ въ одномъ окошкѣ отъ | двора рѣшетки не существуетъ и | ставни нѣтъ.

5. Личный составъ Архиваріусъ и помощ|никъ штатные. Сторожей во все неназна|чено. Для топки же печи въ передней и | другихъ требъ по архиву командируется | дворникъ.

6. Расходуется ежегодно на содержаніе архи|варіуса 500 р[ублей]. и помощника 300 руб[лей]. таковое | содержаніе получаютъ оба изъ суммъ Госу|дарственнаго Казначейства. Что же каса|ется собственно содержанія Архива, то | кромѣ необходимыхъ на устройство его | матеріяловъ ничего болѣе неполучаетъ. | По не назначенію сторожей въ архивъ | жалованье таковымъ не положено.

[7]

7. Существованіе Архива съ 1795 года, то | и всё что только храниться въ немъ бе|ретъ свое начало съ того времени. А какъ | подъ словомъ документы надо понимать | дѣла, книги, акты и тому подобное то | дѣлъ количествомъ до 950067. Книгъ во|обще до 170000. Актовъ, писемъ ВЫСО|ЧАЙЧИХЪ Особъ грамотъ, столбцовъ и | тому подобнаго во все нѣтъ.

8. Хранятся же документы на полкахъ | въ связкахъ обвитыхъ картонами, но | большею частью связки обложены листо|вою бумагою.

9. Размѣщены дѣла въ симметрическомъ | порядкѣ т. е. по годамъ и вѣдомствамъ.

10. Съ 1795 г. по нынѣ описи дѣламъ ведутся | по слѣдующей формѣ.

Реестръ дѣламъ хранящихся въ Архивѣ Минскага | Губернскаго Правленія.				
Время			Содержаніе Дѣлъ.	Число листовъ въ Делѣ.
№ попорядку	Начало и окончаніе дѣла.	Поступленіе въ Архивъ		
1.				

[7 об.]

Алфавиты тоже имѣются и ведут|ся по формѣ вышепоказанной на описи.

11. Пріемъ въ Архивъ дѣлъ по нынѣ | не прекращенъ и принимается та|ковыхъ до 9000 въ годъ.

12. Документы упраздненныхъ установленій | считаются Политическія, Врачебной и Строитель|ной Коммисій. Постороннихъ же вѣдомствъ | вошедшіе въ составъ Архива сего Правленія | хранятся дѣла какъ то: Канцеляріи | Г[осподина] Губернатора, Коммисіи народнаго про|довольствія, Канцеляріи Г[осподина]. Прокурора. По | Крестьянскому Присутствію, Церковно-|Строительное Присутствіе, то всѣхъ выше|показанныхъ мѣстъ документы хра|нятся въ Архивѣ Губернскаго Правленія.

13. Архивъ былъ разбираемъ для при|веденія въ 1843 году въ порядокъ, *[8]* и съ цѣлью уничтоженія дѣлъ вслѣдствіе | предписанія Г[осподина]. Министра Внутреннихъ | Дѣлъ отъ 9 Декабря 1852. г. за № 189.

14. Коммисіями для уничтоженія дѣлъ | истреблено документовъ съ 1795 по 1854 | въ количествѣ 139808. Всѣ же [] дѣла | по предписанію сего Правленія отъ 7 Августа | 1861 года за № 3211. продавались съ Аукціона. | Описи уничтоженнымъ дѣламъ составлены | и таковые хранятся въ Архивѣ.

15. Передачи дѣлъ въ другіе Архивы или | установленія небыло.

16. Всѣ документы разобраны въ надлежа|щемъ порядкѣ и описи составлены по | 1860 годъ, съ 1860 года хотя приведены | въ порядокъ, но описи еще не соста|влены, но составляются.

[8 об.]

17. Одинъ раіонъ съ дѣлами 8 Стола | сего Правленія за 1845–46–47 и 1848 г. | былъ истребленъ пожаремъ съ 31 Ян|варя на 1 Февраля 1864 года но по | произведенному же слѣдствію виновнаго | необнаружено. Архивъ наводненію и | разоренію непріятеля не подвергался.

18. Предметовъ древностей, искуства, книгъ | плановъ, картъ, писемъ Важныхъ Лицъ и | тому подобнаго нѣтъ.

и 19. Въ отвѣтномъ пунктѣ 12 пояснено | что въ составъ Архива сего Правленія вхо|дятъ многіе вѣдомства, то при посту|пленіи для храненія дѣлъ хотя Архивъ | и занимаетъ половину зданія оказыва|ется однако недостаточнымъ, до того | что нѣтъ во все помѣщенія въ полкахъ | и посему кладутся связки на полѣ. *[9]* Дѣла прочихъ вѣдомствъ и также и | сего Правленія не обвиты кардонными | обвертками, какъ слѣдовало бы быть для | лутшаго вида. Личный составъ архива | Архиваріусъ и Помощникъ, едва ли въ состо|яніи удовлетворять ежеминутные закон|ные требованія, между тѣмъ вѣденіе опи|сей и Алфавитовъ не только замедляется | но и при всей дѣятельности невозможно. | При томъ же для составленія описей дѣ|ламъ подлежащимъ уничтоженію по|требуется помощь въ количествѣ | покрайней мѣрѣ трехъ писцовъ.

Архиваріусъ Константиновичъ

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 6–9. Рукописный

3) 1873 г. ноября 10. — Ответный лист программы вопросов об устройстве архива и хранении документов архива Минской городской думы

Свѣдѣнія о настоящемъ положеніи архива Минской Городской Думы	
Программа вопросовъ составлен|ная Коммисіею Народнаго | Просвѣщенія	Отвѣтные пункты
1.) Какого вѣдомства ар|хивъ	Министерства Внут|реннихъ Дѣлъ
2.) Мѣсто нахожденія и назва|ніе архива	Въ Губернскомъ горо|дѣ Минскѣ. Архивъ Мин|ской городской Думы
3.) Въ какомъ зданіи архивъ | помѣщается: въ каменномъ или | деревянномъ, казенномъ или част|номъ, далеко ли отъ жилья и | безопасенъ ли отъ пожара и навод|ненія? Нѣтъ ли сырости и отъ | чего?	Въ помонастырскомъ | б[ывшей] Римской Консисто|ріи, каменномъ зда|ніи, состоящемъ въ ведѣ|ніи Городской Думы. Жилые | дома окружаютъ тоже | каменные въ разстояніи отъ | 8 до 20 саж; мѣстность отъ | пожара можетъ быть опа|сна; отъ наводненій безо|пасна; сырости нѣтъ.
4.) Есть ли для архива особое | помѣщеніе, со сводами или | безъ сводовъ, съ какими пола|ми, и съ желѣзными ли дверьми	Архивъ помѣщается | въ 1. этажѣ поконси|сторскаго дома рядомъ | съ помѣщеніемъ Кан|целяріи Городского
[15 об.]	
съ печами или безъ печей, сухое | и свѣтлое ли? есть ли став|ни и какіе, если ихъ нѣтъ то | нѣтъ ли рѣшётокъ	Полицейскаго Управленія | со сводами. Полы и двери | деревянныя, печей нѣтъ | помѣщеніе сухое и свѣт|лое, ставень нѣтъ; оконъ | два, одно съ рѣшёткою и | другое безъ рѣшётки.
5.) Какъ великъ личный составъ | архива? штатный и по най|му, сколько сторожей.	Архивомъ завѣдываетъ | одинъ Секретарь Думы, | сторожей нѣтъ.
6.) Сколько расходуется еже|годно на содержаніе личнаго | состава и самаго архива | и изъ какихъ суммъ? Сколь|ко получаютъ сторожа?	Расхода по этой | Статье нѣтъ.
7.) Какимъ годамъ отно|сятся	Въ 1865 году много дѣлъ | сгорѣло

древнѣйшія въ ар|хивѣ документы ˙/. т.е. дѣ|ла, книги, акты и тому | подобныя ˙/. и по какое вре|мя новѣйшія? Какъ вѣ|лико число ихъ вообще? | Сколько въ особенности до|кументовъ по 1726 годъ и | съ 1726 по 1800 годъ включи|тельно? Нѣтъ ли между | документами писемъ | ВЫСОЧАЙШИХЪ Особъ, жало|ванныхъ грамотъ и столбцевъ.	во время пожара, | и послѣ пожара докумен|ты, т.е. дѣла, книги, ак|ты и тому подобное которые 5 на|ходятся въ архивѣ не|разобраны и затѣмъ чи|сла ихъ опредѣлить не|возможно. Между же | ними писемъ ВЫСОЧАЙ|ШИХЪ Особъ, жалован|ныхъ грамотъ и Столбцевъ | не находится. Архивъ | по мѣре возможности | приводится въ извѣст|ность и порядокъ.
[16]	
8.) Какъ хранятся въ ар|хивѣ документы на пол|кахъ или въ шкафахъ от|критыхъ или закрытыхъ | въ связкахъ или картонахъ.	Дѣла хранятся на | полкахъ откритыхъ и въ | связкахъ.
9.) Какъ размѣщены доку|менты по годамъ, по вѣ|домствамъ или по предмѣ|тамъ?	Погодамъ.
10.) Есть ли документамъ | описи за какое время и по | какой формѣ онѣ ведутся | ˙/. объяснить время этихъ опи|сей и приложить оброзецъ | ихъ формы ˙/. неимѣется ли | такъ же алфавитовъ?	Общихъ описей архивнымъ | дѣламъ и алфавитовъ не | имѣется, а есть только | съ 1861. года въ описяхъ | канцеляріи особыя опи|си и алфавиты; образецъ | описи при семъ прилагается.
11.) Продолжаютъ ли по|ступать въ архивъ доку|менты или пріемъ ихъ | прекращенъ? то съ како|го времяніи, Еслиже до|кументы продолжаютъ | поступать, то указать | по возможности сколько | принимается ихъ въ годъ.	Дѣла поступаютъ | въ архивъ не ежегодно | а по возможности чрезъ | три и четыре года.
12.) Нѣтъ ли въ архивѣ | документовъ упраздненныхъ | установленій и посторон|ныхъ вѣдомствъ и если | есть, то какихъ имѣнно	Въ архивѣ въ особой ком|натѣ помѣщаются дѣ|ла Минскаго Сирот|скаго Суда вѣдомства | Министерства Юстиціи
[16 об.]	

[5] Дописано сверху.

13.) Былъ ли архивъ разбира|емъ, Когда Кѣмъ, по какимъ пра|виламъ и съ какою цѣлью, на | примѣръ въ видахъ ли при|ведѣнія его въ порядокъ или | съ цѣлью уничтоженія не ну|жныхъ бумагъ	Разборка дѣлъ произ|водилась въ 1865 году въ | видахъ приведенія въ | порядокъ послѣ пожа|ра.
14.) Если документы были | уничтожаемы, то въ какомъ | порядкѣ ˙/. истреблялись или же | продавались съ аукціона ˙/. и | съ чьего разрѣшенія? Какое | число документовъ уничтоже|но и сохранились ли описи | уничтоженныхъ.	Документы уничто|жаемы не были.
15.) Небыли ли переданы | документы цѣлыми отдѣ|лами въ другіе архивы или | установленія?	Не были.
16.) Всѣ ли документы ра|зобраны, или же по недостат|ку средствъ или по инымъ | причинамъ, есть докумен|ты не приведенные еще | въ известность и коимъ по|этому еще не составлено | описей.	Не всѣ документы | еще разобраны по | недостатку средствъ | и затѣмъ таковые не | приведены въ извѣстность | и имъ не составлено | описей.
17.) Небылъ ли архивъ уничто|жаемъ пожаремъ, частью или въ | полне? не подвергался ли онъ на|водненіямъ и разорѣнію отъ | не пріятелей?	Частью архивъ уничто|женъ пожаромъ бывший | въ 1845 г., другимъ же разо|реніямъ не подвергался.
[17]	
18.) Нѣтъ ли въ архивѣ пред|мѣтовъ древности или иску|ства, печатныхъ книгъ, пла|новъ, картъ, писемъ важныхъ | лицъ и тому подобное и если | есть то какіе именно?	Нѣтъ.
19.) Какія мѣры и средства | не обходимы для лучшаго | устройства архива?	Къ лучшему устрой|ству архива необходи|мо имѣть штатныхъ | архиваріуса и помощни|ка ему; но денежныя | средства Думы скуд|ны

Городскій Голова А. Фогель
и[сполняющий] д[ела] Секретаря Малиновскій

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 15–17. Рукописный

4) 1873 г. ноября 1. — Ответный лист программы вопросов об устройстве архива и хранении документов архива Пинского уездного полицейского управления

1. Какого вѣдомства Архивъ?	Министерства Внутреннихъ | дѣлъ.
2. Мѣсто нахожденія и названіе | Архива?	Въ Г[ороде] Пинскѣ, Архивъ Пинскаго | Уѣзднаго Полицейскаго Управленія.
3. Въ какомъ зданіи Архивъ по|мѣщается: въ казенномъ или | частномъ, каменномъ или дере|вянномъ, далеко ли отъ жилья и | безопасномъ ли отъ пожаря и на|водненія? нѣтъ ли сырости и от|чего?	Архивъ помѣщается въ наемномъ Ка|менномъ зданіи, тогоже дома гдѣ и | Полицейское Управленіе находится | Отъ пожаря и наводненія безопасно. | Сырость въ архивѣ присутствуетъ, отъ | того, что неотопливается.
4. Есть ли для Архива особое помѣ|щеніе, со сводами или безъ сво|довъ, съ какими полами, и съ же|лѣзными ли дверьми, съ печами | или безъ печей, сухое и свѣтлое ли? | Есть ли ставни, и какие, если | ихъ нѣтъ, то нѣтъ ли рѣшетокъ?	Для Архива имѣется особое помѣ|щеніе въ двѣ комнаты безъ сводовъ, | съ деревянными полами и деревянны|ми дверями, имѣется одна печь, | сухое и свѣтлое, ставень и рѣшетокъ | неимѣется.
5. Какъ великъ личный составъ | Архива, штатный и по найму? | Сколько сторожей.	Личнаго штата для Архива | неимѣется и по найму неполагается, | особаго сторожа, а наблюденіе имѣють | тѣ же сторожа, которые и при Поли|цейскомъ Управленіи.
6. Сколько расходуется ежегодно | на содержаніе личнаго состава | и самаго Архива и изъ какихъ | суммъ? Сколько получаютъ | сторожа?	Расхода на содержаніе личнаго | состава Архива непроизводится, | на самый архивъ въ случаѣ нужды день|ги употребляются изъ Канцелярской | суммы Полицейскаго Управленія, Сто|рожей особыхъ при архивѣ неполагается.
7. Къ какимъ годамъ относятся | древнѣйшіе въ Архивѣ документы | /то есть дѣла, книги, акты и | тому подоб[ное] / и по какое время	Архивъ Полицескаго Управленія от|носятся съ 1795 года и въ немъ находятся | только дѣла и книги, документов и | актовъ никакихъ неимѣется, новѣйшій

[20 об.]

новѣйшіе? Какъ вѣлико число | ихъ вообще? Сколько въ особенно|сти документовъ по 1726. Годъ | и съ 1726. по 1800 г. включитель|но? Нѣтъ ли между докумен|тами писемъ ВЫСОЙ|ШИХЪ Особъ, жалованныхъ | грамотъ и столбцовъ?	Архивъ состоитъ по 1871. Годъ, за каж|дый Годъ можно полагать среднимъ | числомъ дѣлъ 85. и книгъ 38. Въ ар|хивѣ неимѣется ни писемъ ВЫСО|ЧАЙШИХЪ Особоъ, ни жалованныхъ | грамотъ ни стобцевъ.
8. Какъ хранятся въ архивѣ | документы: на полкахъ или | въ шкапахъ, открытыхъ или | закрытыхъ въ связкахъ или | картонахъ?	Документовъ въ архивѣ неимѣется | а дѣла и книги хранятся на пол|кахъ въ картонахъ.
9. Какъ размѣщены документы: | по годамъ, по вѣдомствамъ, | или по предметамъ?	Документовъ нѣтъ, а книги | и дѣла размѣщены по годамъ.
10. Есть ли документамъ описи, | за какое время, и по какой | формѣ онѣ вѣдутся /: объяснить | время составленія этихъ опи|сей и приложить образецъ ихъ | формы. Неимѣется ли | также алфавитовъ?	Документовъ нѣтъ, а дѣламъ и | книгамъ ведется опись съ 1795 года | а также алфавитъ, формы ко|торыхъ при семъ прилагаются.
11. Продолжают ли посту|пать въ Архивъ документы, | или пріемъ ихъ прекращенъ? | Если прекращенъ, то съ какого | времени? Если же документы | продолжаютъ поступать, | то указать по возможности | сколько принимается ихъ въ | Годъ.	Документы для храненія | въ архивъ непоступали и непосту|паютъ.
12. Нѣтъ ли въ архивѣ докумен|товъ упраздненныхъ установлен|ній	Въ Архивѣ Полицейскаго Управ|ленія нѣтъ документовъ упразднен|ных
[21]	
и постороннихъ вѣдомствъ, и | если есть то какихъ именно?	установленій и постороннихъ | вѣдомствъ.
13. Былъ ли Архивъ разбираемъ: | Когда, кѣмъ по какимъ прави|ламъ и съ какою цѣлью, напри|мѣръ, въ видахъ ли приведенія | его въ порядокъ или съ цѣлью	Архивъ былъ разбираемъ чиновни|ками б[ывшего] Великаго Суда въ 1848 и | 1853. годахъ, по случаю бывшихъ пожа|ровъ, для приведенія онаго въ порядокъ.

уни|чтоженія ненужныхъ документовъ?	
14. Если документы бли уничто|жаемы, то въ какомъ порядкѣ | /истреблялись или же продава|лись съ аукціона/ и съ чьего раз|рѣшенія? Какое число докумен|товъ уничтожено и сохранились ли | описи уничтоженнымъ?	Документы небыли уничтожа|емы, такъ какъ ихъ нѣтъ, дѣла же | и книги непродавались.
15. Небыли ли переданы доку|менты, цѣлыми отдѣлами | въ другіе архивы или устано|вленія?	Документовъ небыло и нѣтъ и для | того непередавались въ другіе архивы.
16. Всѣ ли документы разобраны, | или же по недостатку средствъ | или по инымъ причинамъ есть | документы неприведенные еще | въ извѣстность и коимъ, по это|му еще не составлено описей?	Документовъ неимѣется, а пото|му и разбора онымъ непроизводи|лось, дѣла же и книги по возможно|сти приведены въ порядокъ и состав|лены имъ описи и алфавиты.
17. Не былъ ли архивъ уничтожа|емъ пожарами, частью или | вполнѣ? Неподвергался ли | онъ наводненіямъ и разоренію | отъ непріятелей?	Архивъ подвергся частью уничто|женію отъ бывшихъ пожаровъ въ 1849 | и 1853. Годахъ. Наводненію и разо|ренію отъ непріятелей неподвергался.
18. Нѣтъ ли въ архивѣ предме|товъ древности или искуства, | печатныхъ книгъ, плановъ, картъ, | писемъ важныхъ лицъ, и тому под[обное] | и если есть, то какіе именно?	Въ Архивѣ Полицейскаго Управленія | нѣтъ предметовъ древности и иску|ства, а также печатныхъ книгъ | плановъ, картъ, писемъ важныхъ лиц и т[ому] п[одобное]
[21 об.]	
19. Какія мѣры и средства | необходимы для лучшаго уст|ройства Архива?	Для лучшаго устройства Ар|хива необходимо единовременный | отпускъ по крайней мѣрѣ въ 100 руб[лей] | и всякий Годъ для устройства кар|тонъ, составленія поступающимъ | дѣламъ и книгамъ описей и алфави|товъ и на отопленіе по 60 руб[лей] такъ | какъ Канцелярской суммы не достаточно | на расходы и наемъ писцевъ и сторожей.

Помощникъ исправника Орелъ

И[сполняющий] д[ела] Секретаря Закъ-Станкевичъ

Столоначаль[ник] Рылевский

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 20–21 об. Рукописный

5) 1873 г. октября 30. — Ответный лист программы вопросов об устройстве архива и хранении документов архива Пинского городского полицейского управления

Свѣдѣнія объ Архивѣ Пинскаго Городскаго | Полицейскаго Управленія.

1.) Архивъ вѣдомства Министерства Внутреннихъ Дѣлъ.

2.) Въ городѣ Пинскѣ во 2 части по Полицейской улицѣ, въ помѣщеніи | Полицейскаго Управленія, архивъ онаго Управленія.

3.) Въ частномъ деревянномъ домѣ нанимаемомъ отъ Мѣщанина | Зуселя Гальперина, состоящемъ подъ одну крышу съ жилымъ стро|еніемъ Гальперина отъ пожара не безопасномъ; а отъ наводненія | безопасномъ; сырости въ немъ нѣтъ.

4.) Архивъ помѣщается въ особой комнатѣ въ сказанномъ домѣ | занимаемомъ Полицейскимъ Управленіемъ, безъ сводов, полы де|ревянныя, двѣри такіе же; въ этой комнатѣ имѣется одна | печь, помѣщеніе сухое, довольно мрачное; къ двумъ окнамъ на|ходящимся въ этомъ помѣщеніи, изъ которыхъ одно заставлено | полкою по тѣснотѣ помѣщенія а по тому не освѣщено, имѣ|ются снаружи ставни, рѣшетокъ неимѣется.

5.) Собственно личного состава въ архивѣ не имѣется; завѣды|ваетъ имъ Секретарь Полицейскаго Управленія; а стережетъ | одинъ сторожъ служащій при Полицейскомъ Управленіи.

6.) На содержаніе архива особыхъ расходовъ неимѣется.

7.) Въ сказанномъ архивѣ хранятся дѣла наряды и книги б[ывшей] Пин|ской Городской Полиціи съ 1795 по 1871 годъ въ количествѣ 3929 | документовъ, по 1726 годъ документовъ не имѣется, а есть съ | 1795 года которыхъ по 1800 годъ считается 42, а также *[24 об.]* неимѣется писемъ ВЫСОЧАЙШИХЪ особъ, жалованныхъ | грамотъ и столбцовъ.

8.) Книги и наряды хранятся въ завязанныхъ картонахъ | и связкахъ размѣщенныхъ на полкахъ.

9.) Документы какъ то: дѣла, книги и наряды размѣщены | на полкахъ по годамъ.

10.) Опись означеннымъ въ пунктѣ 9. документамъ имѣется | съ 1795 по 1871 годъ; когда она была составлена неизвѣстно. | Алфавитъ имѣется всѣмъ дѣламъ находящимся въ ар|хивѣ.

11.) Въ архивъ документы не поступаютъ.

12.) Документовъ упраздненныхъ установленій и посторн|нихъ вѣдомствъ, неимѣется.

13.) Былъ-ли архивъ разбираемъ съ 1795 года свѣдѣній въ Полицей|скомъ Управленіи нѣтъ.

14.) Изъ описи архивныхъ дѣлъ видно, что были уничтожены | нѣкоторыя дѣла и наряды съ 1795 по 1848 годъ, въ числѣ | 1001; въ какомъ же порядкѣ и когда именно они уничто|жались свѣдѣній нѣтъ.

15.) Были-ль переданы документы въ другіе архивы или | установленія, свѣдѣній нѣтъ.

16.) Опись имѣется всѣмъ означеннымъ въ 10 пунктѣ докумен|тамъ.

17.) Не подвергался ли архивъ наводненіямъ и какимъ либо | разрушеніямъ свѣдѣній нѣтъ; изъ описи архивныхъ | дѣлъ видно, что пожаромъ бывшимъ 19 Іюля 1848 года | уничтожены нѣкоторые дѣла и наряды съ 1795 по 1848 го *[25]* ды въ количествѣ 686.ти

18.) Предметомъ древностей или искуствъ, печатныхъ книгъ, | плановъ, картъ, писемъ важныхъ лицъ, и т[ому] подобн[ого] нѣтъ.

19.) Для лучшаго устройства архива необходимо усилить | средства на содержаніе канцеляріи, такъ какъ сумма | отпускаемая на канцелярскіе расходы недостаточна.

И[сполняющий] д[ела] Полицейместера Шкамерд

Секретарь Штейнъ

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 24–25. Рукописный

6) 1873 г. декабря 17. — Ответный лист программы вопросов об устройстве архива и хранении документов архива Новогрудской городской думы

1.) Архивъ Новогрудской Городской Думы и [бу] Ма|гистрата.

2.) Въ городѣ Новогрудкѣ Городской Думѣ и [бу] Ма|гистрата.

3.) Архивъ помѣщается въ Городскомъ Каменномъ | зданіи, состоящего недалеко жилыхъ домовъ | и въ безопасномъ положеніи отъ пожаря, | сырость бываетъ въ зимнѣе время по неимѣнью | печей.

4.) Для архива имѣется Особое Помѣщеніе | со сводами съ деревянными полами и дверьми | безъ печей, немного сырое и свѣтлое состав|нями и решатками.

5.) Личнаго состава Архива по штату и | по найму не полагается, сторожей непола|гается и находится подъ присмотромъ | Присутствующихъ Думъ.

6.) Расхода на содержаніе личнаго состава | и самаго Архива неполагается.

7.) Древнѣйшіе въ архивѣ Документы *[97 об.]* т.е. дѣла книги и Акты относятся съ 1800. го|да, а новѣйшіе по 1871. годъ и число ихъ незначитель|ное;

Документовъ по 1726. годъ и съ 1726. по 1800. | годъ нѣтъ. Между документами имѣются | привиллегіи Королей Польскихъ для города | Новогрудка которые хранятся особо отъ Ар|хивныхъ дѣлъ.

8.) Въ архивѣ документы хранятся на пол|кахъ откритыхъ въ связкахъ.

9.) Документы размѣщены по годамъ и по | предмѣтамъ.

10.) Описи документамъ имѣются съ 1792. по | 1847. годъ и 1862. по 1871. годъ ведутся по формамъ | при семъ приложеннымъ, Архивный Алфавитъ | имѣется съ 1862. по 1871. годъ.

11.) Документы поступать въ Архивъ про|должаютъ и въ годъ принимается при|мѣрно

12.) Въ архивѣ хранятся документы упразднен|ныхъ Городоваго Магистрата, Городовой Рату|ши и Войтовско Лавничаго Суда.

[98]

13.) Архивъ былъ разбираемъ съ цѣлью приведе|нія Его въ порядокъ.

14.) Свѣдѣній дабы Архивные документы были | уничтожаемы при дѣлахъ Думы нѣтъ.

15.) Архивные документы цѣлыми отдѣлами | б[ывшего] Городоваго Магистрата переданы въ Новог|рудскій Уѣздный Судъ.

16.) Всѣ Архивные документы разобраны.

17.) Архивъ былъ уничтоженъ пожаремъ, | Наводненіямъ же и разорѣніямъ отъ не|приіятелей неподвергался.

18.) Въ архивѣ предмѣтовъ или искуства | печатныхъ книгъ плановъ, Картъ писемъ | важныхъ лицъ и т[ому] п[одобного] нѣтъ.

19.) Для лучшаго устройства Архива | необходимо нужно вновь Его разобрать но | средствъ городскихъ въ виду нетъ.

Городской Голова Купріяновъ

и[сполняющий] д[ела] Секретаря Рынейский

НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 7390. Л. 97–98. Рукописный

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.01.2012

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

А. М. Лукашевич, Д. Л. Яцкевич

Политическое положение белорусских земель накануне войны 1812 г. и подготовка их для вероятного театра военных действий

Неизгладимый след в судьбах многих народов Европы оставила война 1812 г. Она велась между коалицией государств во главе с наполеоновской Францией, с одной стороны, и Российской империей, с другой. Эта война является одним из важнейших событий в истории Европы XIX в.

Как известно, объективная оценка произошедшего невозможна без системного и глубокого анализа архивных источников. Поэтому публикация новых документов, хранящихся в Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ), позволит более полно отразить основные события 1812 г. на белорусских землях и разнопланово проанализировать их значение в общеисторическом процессе.

Публикуемые документы находятся, прежде всего, в фондах учреждений Минской губернии: «Канцелярия минского гражданского губернатора» (ф. 295), «Канцелярия витебского гражданского губернатора» (ф. 1430), «Канцелярия могилевского гражданского губернатора» (ф. 2001), «Минское губернское для воинских повинностей присутствие» (ф. 1537), «Бобруйская инженерная команда инженерной экспедиции Военного министерства» (ф. 655).

Приведенные ниже документы свидетельствуют о политическом положении Беларуси накануне войны 1812 г. и подготовке территории Беларуси как вероятного театра военных действий.

Документ, размещенный первым, свидетельствует о разграничении полномочий между министром полиции А. Д. Балашовым и главнокомандующим в С.-Петербурге С. К. Вязьмитиновым, назначенным управляющим министерством, в общей системе военного управления на территории Беларуси (док. № 1). Следом приводятся материалы, которые отражают политические настроения среди населения белорусских губерний в предвоенный период (в т.ч. документы об отсутствии пожертвований на нужды российской армии, № 2–8), а также комплекс мер российского правительства по борьбе с наполеоновской агентурой и лицами, сочувствующими Франции (№ 9–13).

В отдельный блок вошли документы (№ 14–22), раскрывающие фортификационное обустройство белорусского театра военных действий в 1810–1812 гг. Среди них материалы о строительстве в 1810–1812 гг. крепостей в Бобруйске и Динабурге, об отчуждении земель и недвижимой собственности под строительство крепостей, размещении войск и снабжении их материалами, организации труда солдат и вольнонаемных рабочих, оплате, и др.

Последние два документа (№ 23, 24) отражают топографическое изучение белорусских земель, а также подготовку картографических материалов западного региона. В частности, они свидетельствуют о проведении в мае — июле 1809 г. майором квартирмейстерской части Я. П. Гавердовским рекогносцировок в Минской губернии с целью создания военно-дорожной карты.

К документам составлены заголовки, включающие дату создания, наименование вида, указывающие адресанта (автора). В тех случаях, когда точную дату создания установить не удалось, в квадратных скобках приводится наиболее вероятная дата. При наличии оригинального заголовка последний, с сохранением его стиля и оформления, приводится вслед за редакционным заголовком.

Легенды расположены после текста документа. В них указываются поисковые данные — номера фондов, описей, дел и листов, способ воспроизведения текста (рукописный, печатный или машинописный), язык документа (по умолчанию — русский) и другие сведения. Если документ составлен на типографском бланке или гербовой бумаге, это специально оговаривается в легенде.

В подстрочных (текстуальных) примечаниях излагается содержание сопровождающих текст документа резолюций, приписок, печатей, штампов, зачеркнутых слов или фраз, перевод иностранных слов и выражений.

Имеющиеся в документах подписи по возможности расшифровываются. Если подпись прочесть не удалось, в подстрочном примечании указано: «Подпись неразборчива». Неразборчивые подписи министров, товарищей министров, директоров департаментов министерств, а также местных чиновников и частных лиц были идентифицированы составителями и сотрудниками отдела публикации НИАБ с помощью специальной справочной литературы [2; 4; 7–9; 29], памятных книжек Витебской, Гродненской, Минской и Могилевской губерний и архивных документов официального делопроизводства (формулярные списки и личные дела чиновников [17; 22; 23], дела о дворянском происхождении родов [18], материалы государственных переписей [19; 20] и др.).

Если текст документа расположен в деле на нескольких листах, то номера соответствующих листов указываются прямо в набранном тексте в квадратных скобках и выделяются курсивом. В случае расположения текста документа на одном листе номер этого листа указывается только в легенде. Окончание каждой строки в основном тексте документа (за исключением документов в виде таблиц) обозначается вертикальной чертой (|).

В тексте публикуемых документов сохранены орфография, синтаксис, пунктуация и стилистические особенности оригинала, в том числе вышедшие из употребления буквы «і» («и» десятеричное), «ъ» (ер) и «ѣ» (ять).

Подчеркнутые или выделенные каким-либо другим способом в тексте оригинала слова и выражения при публикации набраны курсивом и специально оговорены в подстрочных примечаниях. Имеющиеся сокращения, кроме общепринятых, раскрыты в квадратных скобках.

Структура и форма документов, представленных в виде таблиц, при публикации сохранены.

К документам составлены комментарии исторического характера в соответствии с принципами логики, системности и последовательности изложения. Они даны практически ко всем терминам, учреждениям и персоналиям, представленным в документах.

В комментариях к биографиям указаны фамилия, имя, отчество, даты жизни, основные факты жизнедеятельности, происхождение и родовой герб, родители, семейное положение (данные о муже, жене и детях), сведения об участии в войне 1812 г., а также дополнительная информация. При работе над персоналиями использовались: формулярные списки канцелярских служащих государственных учреждений Минской губернии, фонды которых хранятся в НИАБ (Минский глав-

ный суд I и II Департаментов, Минское губернское правление, Минская казенная палата и т.д.) [16; 17; 19; 21], дела о дворянском происхождении родов Минской губернии [18], ревизские сказки шляхты Минского и Игуменского поветов Минской губернии за 1811 г. [20]; «Гербовник белорусской шляхты» в двух томах [5; 6], а также ежегодные Адрес-календари или Общий штат Российской империи. Административно-территориальная принадлежность топонимов раскрыта в географическом указателе.

К справкам о центральных и местных учреждениях при подготовке комментариев применялась следующая схема передачи информации: название учреждения; период существования; на основании какого закона создано; структура и основные функции; какому учреждению подчинялось (для местных учреждений); на основании какого закона упразднено.

В характеристике географических названий объектов (населенных пунктов, гидронимов и других топографических единиц) объясняется тип поселения (напр., д. — деревня, с. — село). По возможности населенные пункты локализованы, дается их административно-территориальное положение на период создания документа, а также современное, которое указывается через точку с запятой. В указателе ссылка делается на порядковый номер документа.

При локализации объектов периода Российской империи были использованы списки населенных мест по губерниям, которые издавались в начале XX в. [1; 24–27]. Современное административно-территориальное деление Беларуси дается согласно нормативным справочникам по областям под редакцией В. П. Лемтюговой, которые выходили в период с 2003 по 2010 гг. [10–15]. По другим территориям идентификация проводилась с помощью интернет-ресурсов. Кроме того, использовались «Вялікі гістарычны атлас Беларусі» (Т. I) [3]; электронный атлас Беларуси 2-ой половины XVIII – начала XIX вв., разработанный БелНИЦЭД; трехверстная карта территории Беларуси, разработанная офицерами Военно-топографического департамента при Министерстве внутренних дел Российской империи в 1830–1860-е гг. [28]; современные географические карты областей Республики Беларусь.

Безусловно неоценимое значение имеет каждый впервые публикуемый документ по данной тематике, тем более, в год 200-летнего юбилея войны 1812 г.

Литература:

1. Алфавитный указатель населенных мест Гродненской губернии за 1876 г. с указанием православных церквей, к которым они были приписаны.
2. Высшие и центральные государственные учреждения России. 1801–1917 гг.: Т. 1. Высшие государственные учреждения. СПб., 1998; Т. 2–3. Центральные государственные учреждения. СПб., 2001–2002; Т. 4. Центральные государственные учреждения: Министерство иностранных дел. Военное министерство. Морское министерство. — СПб., 2004.
3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі: У 3-х тамах. — Том 1. — Мінск, 2009.
4. Генерал-губернаторы и губернаторы // Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917) / Сост. Т. Е. Леонтьева, Д. Л. Яцкевич; редкол.: А. К. Голубович (гл. ред.) [и др.]. — Минск, 2009. — С. 489–513.
5. Гербоўнік беларускай шляхты. — Т.1. — Мінск.: БелНДІДАС, 2002.
6. Гербоўнік беларускай шляхты. — Т.2.Б. — Мінск: НАРБ, 2007.
7. Гродненские губернаторы (1801–1917 гг.): документально-биографические очерки / Т. Ю. Афанасьева, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. — Гродно, 2007.
8. Губернии Российской империи. История и руководители. 1708–1917 / Ред.-сост. Ю. Н. Моруков. — М., 2003.
9. Минские губернаторы // Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / Сост. Т. Е. Леонтьева; редкол.: В. И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. — Минск, 2006. — С. 368–375.
10. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Брэсцкая вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2010.
11. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Віцебская вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2009.
12. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гомельская вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2006.
13. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзенская вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2004.
14. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Магілёўская вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2007.
15. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Мінская вобл.: Нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. — Мінск, 2003.
16. НИАБ (Национальный исторический архив Беларуси). — Ф. 27 (Минское управление земледелия и государственнных имуществ).

17. НИАБ. — Ф. 299 (Минское губернское правление). — Оп. 7. Личный состав чиновников присутственных мест и учреждений Минской губ.
18. НИАБ. — Ф. 319 (Минское дворянское депутатское собрание). — Оп. 2.
19. НИАБ. — Ф. 333 (Минская казенная палата). — Оп. 4.
20. НИАБ. — Ф. 333 (Минская казенная палата). — Оп. 9.
21. НИАБ. — Ф. 588 (Минский главный суд 2-го Департамента).
22. НИАБ. — Ф. 1297 (Канцелярия генерал-губернатора витебского, могилевского и смоленского). — Оп. 1.
23. НИАБ. — Ф. 2001 (Канцелярия могилевского гражданского губернатора). — Оп. 1.
24. Полный список населенных мест Виленской губернии со статистическими данными о каждом поселении / сост. И. И. Гошкевич. — Вильна, 1905.
25. Список населенных мест Витебской губернии за 1906 г. / издание Витебского губернского статистического комитета; под ред. члена-секретаря губернского статистического комитета А. П. Сапунова. — Витебск, 1906.
26. Списки населенных мест Минской губернии по состоянию на 1 января 1870 г.
27. Список населенных мест Могилевской губернии за 1908 г. / издание Могилевского губернского статистического комитета; под ред. Г. П. Пожарова. — Могилев, 1910.
28. Трехверстная карта Беларуси XIX века [Электронный ресурс]: справочник: БелНИЦЭД: в 3 т. — Электрон. дан. (1,85 Гб). — Мн., 2002. — Электрон. опт. диски (CD-ROM). — Т. 1: Южная Беларусь. — 1 диск; Т. 2: Центральная Беларусь. — 1 диск; Т. 3: Северная Беларусь. — 1 диск.
29. Шилов, Д. Н. Государственные деятели Российской империи. Главы высших центральных учреждений (1802–1917). Биобиблиографический справочник / 2-е изд., испр. и доп. — СПб., 2002.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.04.2012

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

ВКЛ — Великое Княжество Литовское

воен. — военный

г. — год

г. — город

ген. — генерал

гл. — главный

гос. — государственный
гражд. — гражданский
губ. — губерния
имп. — Имераторский / Имперский
инж. — инженер / инженерный
кад. — кадетский
л.-гв. — лейб-гвардия
м. — местечко
МВД — Министерство внутренних дел
нач. — начальник
обл. — область
пех. — пехотный
пов. — повет
р. — река
рос. — российский
РИ — Российская империя
РФ — Российская федерация
с. — село
СПб. — Санкт-Петербург
ст. — степень
у. — уезд

Географический указатель

Белоруссия, название Белорусского генерал-губернаторства РИ . . . 12, 13
Бобруйка, р., приток р. Березина . . . 21
Бобруйск, г., центр Бобруйского у. Минской губ.;
г., центр Бобруйского р-на Минской обл. РБ . . . 15, 16, 19, 22
Бобруйский пов. (у.) Минской губ. . . . 20
Борисов, г., центр Борисовского у. Минской губ.;
г., центр Борисовского р-на Минской обл. РБ . . . 23
Борисовский пов. (у.) Минской губ. . . . 23
Великолуцкий у. Псковской губ. . . . 22
Вилейский пов. (у.) Минской губ. . . . 24
Виленская губ. Литовского генерал-губернаторства . . . 23
Форма написания — *Литовско-Виленская губ.* (см. ниже)
Витебск, г., центр Витебской губернии и Белорусского
генерал-губернаторства; г., центр Витебской обл. РБ . . . 7, 11, 12, 13, 22
Гродненская губ. Литовского генерал-губернаторства РИ . . . 23

Динабург, г., центр Динабургского (Двинского) у. Витебской губ.;
г. Даугавпилс, центр Даугавпилского края
Латвийской Республики . . . 14, 17

Житомир, г., центр Житомирского у. Волынской губ.;
г., центр Житомирской области Украины . . . 12

Италия, государство на юге Европы . . . 12, 13

Киев, г., центр Киевской губ.; г., столица Украины . . . 12

Красное, м. Вилейского у. Минской губ.;
д. Молодечненского р-на Минской обл. РБ . . . 23

Курляндия (Курляндская губ.),
западная часть современной Латвийской Республики . . . 12

Лебедево, м. Вилейского у. Минской губ.;
д. Молодечненского р-на Минской обл. РБ . . . 23

Литовско-Виленская губ., *см. Виленская губ.* . . . 24

Минск, г., центр Минской губ.; столица РБ . . . 15, 23, 24

Минская губ. Киевского генерал-губернаторства РИ . . . 15

Минский пов. (у.) Минской губ. . . . 8

Могилев, г., центр Могилевской губ.;
г., центр Могилевской обл. РБ . . . 18

Могилевская губ. Белорусского генерал-губернаторства РИ . . . 12, 22

Несвиж, м. Слуцкого у. Минской губ.;
г., центр Несвижского р-на Минской обл. РБ . . . 23

Новый Быхов, фольв. Быховского у. Могилевской губ.;
д. Быховского р-на Могилевской обл. РБ . . . 22

Орша, г., центр Оршанского у. Могилевского губ.;
г., центр Оршанского р-на Витебской обл. РБ . . . 22

Ошмянский пов. (у.) Виленской губ. . . . 24

Поланген (совр. Паланга), м. Гробинского у. Курляндской губ.;
город на западе Литовской Республики . . . 13

Рогачев, г., центр Рогачевского у. Могилевской губ.;
г., центр Рогачевского р-на Гомельской обл. РБ . . . 11, 18

Санкт-Петербург, г., столица Российской Империи;
совр. г. федерального значения РФ . . . 2, 6, 9, 10, 13, 19, 20, 22

Чериков, г., центр Чериковского у. Могилевской губ.;
г., центр Чериковского р-на Могилевской обл. РБ . . . 8

Швейцария Итальянская, анклав Кампионе, вошедший в состав
Швейцарской конфедерации, оставаясь частью Ломбардии . . . 12, 13

Документ 1

1812 г. марта 24. — Предписание министра полиции А. Д. Балашова могилевскому гражданскому губернатору о порядке обращения по вопросам, касающимся Министерства полиции к нему и генералу от инфантерии С. К. Вязьмитинову.

№ 180 Циркулярно.

Министерство Полиціи [1].

Общая Канцелярія.

29 Марта 1812.
№ 598.

О донесеніяхъ Министру Полиціи.

Господину Могилевскому Гражданскому | Губернатору.

Препровождая къ Вашему Сіятельству | копію съ Высочайшаго Рескрипта, на мое имя послѣдовавшаго, | предписываю: съ полученія сего относиться ко мнѣ по части | Министерства Полиціи въ тѣхъ только случаяхъ, которые | должны безъ отлагательства быть доводимы до Высочайшаго | свѣденія; во всѣхъ же прочихъ представлять къ Его Высоко|Превосходительству Господину Генералу отъ Инфантеріи Сер|гѣю Козмичу Вязмитинову, увѣдомляя равномѣрно его и о | тѣхъ представленіяхъ, кои будутъ чиними, какъ выше упомя|нуто, непосредственно къ Министру Полиціи.

[1] *Министерство полиции* — центральное административно-полицейское учреждение в Российской империи в 1810–1819 гг. Создано по высочайше утвержденному положению от 17.08.1810 «О разделении государственных дел по министерствам». Структура Министерства полиции была определена манифестом от 25.06.1811 «Общее учреждение министерств». Состояло из 3-х департаментов: Департамент полиции исполнительной ведал административно-полицейским аппаратом, тюрьмами, рекрутским набором; Департамент полиции хозяйственной занимался продовольственными делами, приказами общественного призрения; Департамент полиции медицинской ведал вопросами медицины, медикаментов, медицинскими кадрами, борьбы с эпидемиями и др. При Министерстве полиции находилась общая канцелярия, которая отвечала за ведение делопроизводства и составление статистических отчетов, и особая (особенная) канцелярия. 28.12.1811 при министре полиции был учрежден Цензурный комитет. Упразднено указом от 04.11.1819 «О присоединении Министерства полиции к Министерству внутренних дел».

Подписалъ: Министръ Полиціи А. Балашевъ.

Вѣрно. Директоръ Гаврило Политковский

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 21. Л. 243. Печатный. На бланке.

ДОКУМЕНТ 2

1810 г. октября 17. — Предписание министра полиции А. Д. Балашова могилевскому гражданскому губернатору П. И. фон Бергу об исполнении распоряжения императора Александра I об особом внимании к возможному тайному вывозу золотых и серебряных монет за границу и немедленном донесении ему о наличии подобных случаев в губернии.

№ 313. 26. октяб[ря]

Секретно.

М[инистерство] П[олиціи]

О наблюденіи за пересылкою золотой и серебренной монеты.

17. Октября 1810.

№ . 104.

С[анктъ-]Петербургъ

Господину дѣйствительному | Статскому Совѣтнику Могиле|скому гражданскому Губернатору | Петру Ивановичу фонъ Бергу [2].

До ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА дошли извѣстія | о пересылкѣ изъ разныхъ городовъ Россійской | Имперіи въ пограничныя оной мѣста чрез|мѣрнаго количества золотой и серебренной мо|неты, по которымъ съ вѣроятностію предпо|лагать можно, что оная отправляется тайнымъ | образомъ за границу и чрезъ то увеличиваетъ | возвышеніе курса на звонкую монету. По поводу | чего ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО ВЫСОЧАЙШЕ повелѣть соизволилъ, чтобы Началь|ники Губерній обращали особенное вниманіе на | предметъ сей, толико важной въ управленіи Го|сударственномъ. Каковую ВЫСОЧАЙШУЮ волю | объявляя вашему превосходительству | для точнаго наблюденія, покорнѣйше прошу васъ, | Милостивый Государь мой, коль скоро вами

[2] *Берг* Петр Иванович фон (1749–1813) — российский государственный деятель, переводчик, поэт, масон. Из дворян Лифляндской губ. В 1772 г. определен переводчиком в Ревизион-коллегию. Статский советник (1798). С 19.11.1801 по 02.12.1803 гродненский вице-губернатор. Действительный статский советник (1802). С 08.12.1803 по 21.02.1808 екатеринославский гражданский губернатор. С 21.02.1808 по 03.04.1808 подольский гражданский губернатор. С 03.04.1808 по 14.01.1812 могилевский гражданский губернатор.

за|мѣчено будетъ во ввѣренной управленію вашему | Губерніи какое либо злоупотребленіе по сей час|ти, немедленно увѣдомлять меня о томъ.

Министръ Полиціи

А. Балашовъ

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 13. Л. 183. Печатный. На бланке.

Документ 3

1811 г. марта 27. — Отношение министра финансов Д. А. Гурьева минскому гражданскому губернатору Г. И. фон Радингу о непредставлении им и Казенной палатой сведений о принятых мерах по взысканию с князя Д. Радзивилла казенного долга.

№ 128. 10 апреля 1811

Милостивый Государь мой Германъ Ивано|вичъ [3].

По случаю не уплаты Княземъ Домини|комъ Радзивилломъ [4] въ минувшій 31 декабря | срокъ въ щотъ казеннаго долга 23042$^{\underline{x}}$ чер|вонцовъ 17. злотыхъ

[3] *Радинг* Герман Иванович фон (1750-е –1837) — российский государственный деятель, действительный статский советник (1804). Окончил Морской шляхетный корпус, до 1784 г. служил на флоте. С 11.09.1797 по 06.01.1809 эстляндский вице-губернатор. С декабря 1808 г. по апрель 1812 г. минский гражданский губернатор. В 1823–1837 гг. член Особого совета Российско-американской компании.

[4] *Радзивилл* Доминик Иероним (1786–1813) — князь, представитель магнатского рода ВКЛ, олыкский и несвижский ординат. Принадлежал к числу наибогатейших людей своего времени. В ноябре 1790 г. унаследовал от К. С. Радзивилла («Пане Коханку») владения несвижской линии Радзивиллов (Несвижскую и Олыкскую ординации). Находился под опекой Матея, а с марта 1793 г. — Михаила Иеронима Радзивиллов. С 1794 г. жил в Галиции. В 1798–1801 гг. учился во Львове. В феврале 1799 г. на российские владения Радзивилла был наложен секвестр. В 1800 г., после смерти его матери, правительства России, Австрии и Пруссии договорились об установлении опеки над ним. Управление имениями осталось в руках М. И. Радзивилла и преданных ему Л. Тышкевича и Ф. Мошыньского. С июля 1801 г. и до совершеннолетия в 1804 г. находился при дворе князя А. К. Чарторыйского в Пулавах. В сентябре 1804 г. присягнул российским властям и получил в распоряжение имения в Виленской, Гродненской, Минской и Волынской губерниях. С помощью А. К. Чарторыйского добился создания в июне 1805 г. комиссии для разбора претензий на наследство (ок. 120 тыс. душ крестьян, оценивалось в 200 млн. злотых доходов при 50 млн. злотых долгов). В декабре 1810 г. поступил на службу в армию Княжества Варшавского. В марте 1811 г. подписал в Варшаве обязательства пожертвовать на армию 180 тыс. злотых и 36 тыс. злотых — на военное образование. На собственный счет сформировал

24х грошей сообщилъ я | вашему Превосходительству отъ 23 прошед|шаго февраля послѣдовавшее въ 18й день того | мсяца высочайшее повелѣніе о требованіи | долга съ Князя Радзивилла по данному о | взысканіи онаго повелѣнію безо всякой от|мѣны; и въ слѣдствіе того поручивъ вамъ, | Милостивый Государь мой, на основаніи вы|сочайшаго 26го февраля 1810го года о помянутомъ | долгѣ Указа, приступить къ продажѣ заложен|наго имѣнія, а если по чему либо сего испол|нить будетъ нельзя, то распорядиться на | выручку казеннаго долга изъ доходовъ того | самаго имѣнія, просилъ увѣдомленія ваше|го о мѣрахъ какія по сему предпринять из|волите. Въ то же время извѣстилъ я о сем[ъ] | и Минскую Казенную Палату предлагая | увѣдомить меня съ первою же почтою внесено | ли въ оную Палату въ щетъ показанныхъ | денегъ 11,000. червонныхъ, какъ показывалъ то *[388 об.]* здесь повѣренный Князя Радзивилла Каминскій [5], | но на все сіе ни отъ вашего Превосходительства | ни отъ Казенной Палаты до нынѣ ни какого | отзыва не имѣю, а по сему здѣлавъ строжа|шее Палатѣ замѣчаніе, побуждаюсь изъявить | вашему Превосходительству удивленіе мое | о таковомъ и со стороны вашей молчаніи | и вмѣстѣ съ тѣмъ повторить просьбу мою | о увѣдомленіи меня какія учинены вами | распоряженія къ выручкѣ казеннаго долга, | и если во взысканіи онаго каковый успѣхъ ?

8-й уланский полк; командовал им в чине полковника. С целью предотвращения секвестра имений в Российской империи нелегально дарил их или переписывал на других лиц. Участник похода Великой армии в Россию. 16(28).06.1812 первым вступил в Вильно. Отличился в боях под Островно, сражался под Смоленском и Бородином, был легко ранен. Во время отступления получил чин полковника-майора 1-го полка шеволежеров Императорской гвардии. В декабре 1812 г. через Вильно пробился в Варшаву. В январе 1813 г. присоединился к полку, отступавшему на запад. Отказался от права на амнистию и не вернулся в Россию, в связи с чем на его имения был наложен секвестр. В кампанию 1813 г. отличился под Лютценом, затем сражался под Рейхенбахом, Дрезденом и Лейпцигом. 15(27)10.1813 высказался за отход остатков польских войск за Рейн. 18(30).10.1813 был смертельно ранен в бою под Ганау. Скончался 30.10.(11.11.)1813 в Лаутрецкене, где генерал В. К. Красинский заложил в его честь костел. Отличался храбростью и воинским талантом, его ценили Наполеон I и И. Мюрат. Состоял в браке с Э. Мнишек (1807), затем — с Т. Моравской (1809), от которой имел дочку Стефанию (1809–1832), а их внебрачный сын Александр Доминик (1808–1859) позднее был признан законным в Галиции. Несвижская и Олыкская ординации указом Александра I от 24.02.1814 переданы прусскому подданному кн. Антонию Генриху Радзивиллу (1775–1833), представителю клецкой ветви Радзивиллов.

[5] *Каминский* Людвиг Иосифович (1766 – после 1823) — общественный деятель, масон, крупный землевладелец. Сын лидского подчашего. 09.01.1786 назначен лидским земским регентом, в 1789 г. избран в Главный Литовский Трибунал лидским земским регентом, с 1790 по 1792 гг. шембелян и лидский посол. 15.02.1792 избран в эйшишские хорунжии. С 15.08.1808 по 1815 г. президент 1-го департамента Минского главного суда. В 1811–1813 гг. поверенный в делах кн. Д. И. Радзивилла. С 05.10.1819 по 1823 г. минский вице-губернатор.

Таковое свѣденіе благоволите Милости|вый Государь мой доставить ко мнѣ безъ | всякаго замедлѣнїя для учиненія Государю | императору донесенія.

Имѣю честь быть съ истиннымъ почте|ніемъ.

Вашего Превосходительства

покорный слуга

Д. Гурьевъ [6]

№ 624

«27» Марта 1811го

Его Пре[восходительст]ву Минскому

Граж[жданскому] Губер[натору] Г. И. фонъ Радингу

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 94. Т. 1. Л. 388–388 об. Рукописный.

Документ 4

1811 г. апреля 18. — Отношение министра финансов Д. А. Гурьева минскому гражданскому губернатору Г. И. фон Радингу о принятии строгих мер, согласно распоряжению императора Александра I, по проведению Минским, Слуцким, Бобруйским и Мозырским земскими поветовыми судами секвестра имений князя Д. Радзивилла в счет погашения казенного долга и командировании чиновника по особым поручениям для контроля за проведением секвестра и представлении описи имущества имений.

№ 151. 30 апреля 1811

Милостивый Государь мой Германъ Ивановичъ!

При отношенiи отъ 26 протекшаго марта | ваше Превосходительство прислали ко мнѣ ко|пію опредѣленія Минскаго Губернскаго Правленїя [7] | учи-

[6] *Гурьев* Дмитрий Александрович (1751/1757–1825) — российский государственный деятель, действительный тайный советник (1804), член Государственного совета (1810), граф (1819). С 01.01.1810 по 22.04.1823 министр финансов. С 12.07.1810 директор Комиссии погашения долгов.

[7] *Минское губернское правление* — коллегиальный орган управления Минской губ. в 1796–1917 гг. Обладал исполнительными и совещательными функциями. Впоследствии утратило функции самостоятельного органа управления. В начале XIX в. подчинялось губернатору и состояло в ведении МВД. В губернское правление входили губернатор, вице-губернатор, советник и асессор. К середине XIX в. основная роль в руководстве фактически перешла к губернатору, и губернское правление постепенно превратилось в своеобразную исполнительную канцелярию при нем.

неннаго 20го того Марта по дѣлу о взысканіи | съ Князя Доминика Радзивилла казеннаго долга. | Изъ оной копіи значитъ только то, что по|вѣтовые земскіе Суды [8] Минской, Слуцкій, Бобруй|скій и Мозырскій неисполнили данныхъ имъ | предписаній овзятьѣ въ Секвестръ заложеннаго | въ обеспеченіе того долга имѣнія, ичто Губерн|ское Правленіе наложивъ на помянутые | Суды Денежную пеню, послало имъ подтвер|дительные указы.

По сему увѣдомленію имѣлъ я счастіе | докладывать Его Величеству съ подробнымъ | объясненіемъ производства сего дѣла и Государь | Императоръ высочайше повелѣть соизволилъ, предписать вашему Превосходитель|ству, что бы безъ всякаго отлагательства | имѣніе Князя Радзивила было взято въ | Казенное управленіе и доходы съ сего *[2 об.]* възалогѣ состоящаго подолгу имѣнія, обра|тить въКазну.

Исполняя симъ Монаршую волю, | отношусь къвамъ съ тѣмъ, что бы благо|волили вы, Милостивый Государь мой упо|требить особенную дѣятельность въ насто|ящемъ дѣлѣ ирас|порядиться такимъ обра|зомъ, что бы привзятьѣ въ Секвестръ зало|женныхъ Княземъ Радзивилломъ имѣній, от|нюдь небыло разстроено положеніе оныхъ | ичтобы всякая въ нихъ наличность какъ то: | хлѣбъ, скотъ, посуда ипрочія въ хозяйст|венномъ кругу нужныя вѣщи, поступили | въКазну, дабы въ противномъ случаѣ вмѣсто | ожидаемыхъ ивѣрныхъ доходовъ непотребова|лось еще каковыхъ либо издержекъ; — для чего | инужно отправить особаго чиновника. | Чтоже имянно съ тѣми имѣніями при|нято будетъ въ казну, прикажите ваше | Превосходительство составить опись | идоставить оную ко мнѣ съ изъясненіемъ *[3]* сколько съ тѣхъ имѣній и по какимъ | имянно Экономическимъ статьямъ посту|пать имѣетъ ежегодно доходовъ.

Впрочемъ Государь Императоръ высо|чайше повелѣть изволилъ повторить что | вся отвѣтственность сего дѣла останется | собственно наотчетѣ вашемъ, ивсякоеупу|щеніе или неисполненіе повелѣнія, взыще|тся неупустительно съ васъ, апотому и | и надлѣжитъ вамъ принять мѣры стро|гія и ско-

[8] *Земские поветовые суды* — судебные органы в повете (уезде). Учреждены в 1797 г. в связи с возобновлением действия Статута ВКЛ 1588 г. Заменили уездные суды, учрежденные при имп. Екатерине II. Земские поветовые суды в Минской губ. были открыты согласно указу губернского правления от 10.03.1797 Разбирали гражданские и уголовные дела, за исключением тех, которые входили в компетенцию городской и земской полиций. Состояли из судьи, подсудка и писаря. Судья и подсудок назначали двух коморников для исполнения декретов — приговоров суда. Делопроизводство велось на польском и русском языках. Уголовные дела решались по законам Российской империи, гражданские — как по Статуту ВКЛ, так и по российским законам. Апелляционной инстанцией для земских поветовых судов являлись: по уголовным делам — 1-й департамент, а по гражданским — 2-й департамент Главного суда. Упразднены указом Сената от 30.10.1831. Их функции передавались восстановленным уездным судам.

рыя къвзысканію подлежащихъ де|негъ, тѣмъ болѣе, что скоро насту|питъ и еще новой срокъ къ полученію | второй половины въ Іюнѣ мѣсяцѣ.

Имѣю честь быть съ истиннымъ по|чтеніемъ.

вашего превосходительства

Покорный Слуга

Д. Гурьевъ

№ 52.

18. апрѣля 1811. года

Его Пр[евосходительст]ву Минскому

Гражд[анскому] Губер[натору] фонъ Радингу

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 94. Т. 2. Л. 2–3. Рукописный.

Документ 5

1811 г. апреля 28. — Отношение министра полиции А. Д. Балашова минскому гражданскому губернатору о наложении на него строго замечания в соответствии с распоряжением императора Александра I за слабый контроль по делу о взыскании казенного долга с имений князя Д. Радзивилла и о незамедлительном взятии их в казенное управление.

№ 172. 10. Маія 1811 г.

М[инистерство]
П[олиціи]

Господину Минскому Граж|данскому Губернатору.

2 Експедиція.
1 Отдѣленіе.
1 Столъ
О долгахъ Князя Радзивила.
28. Апрѣля 1810.
№ 486.

Министръ Финансовъ со|общилъ мнѣ Высочайшее Го|сударя Императора по|велѣніе о томъ, чтобъ я здѣлалъ | Вашему Превосходительству за|мѣчаніе въ медлѣнномъ исполне|ніи со стороны Губернскаго На|чальства и въ слабомъ его наблю|деніи за подчиненными, по дѣлу | о взысканіи Казеннаго долга съ Кня|зя Радзивила.

Усматривая изъ отношенія ко | мнѣ Г[осподина] Министра Финансовъ, при | семъ въ спискѣ прилагаемаго, что | Повѣтовые земскіе суды неиспол|нили данныхъ имъ предписаній о взятіи въ

секвестръ имѣнія Князя *[50 об.]* Радзивила, и что Губернское Правленіе | ограничилось только въ семъ случаѣ де|нежною пенею, которую наложило на | помянутые суды, я не могу съ своей сто|роны не примѣтить вашему Прево|сходительству, сколь слабо было въ семъ | случаѣ дѣйствіе Правленія, не смотря | на неоднократныя предписанія Пра|вительства о безотлагательномъ взы|сканіи означеннаго долгу, составляюща|го, какъ вамъ извѣстно, весьма важную | сумму. А по тому я обязанностію по|ставляю обратить особенное вниманіе | ваше на сіе дѣло, полагая, что по | важности онаго Ваше Превосходитель|ство не оставите сообщенное вамъ отъ | Министерства Финансовъ Высочай|шее повелѣніе о взятіи въ Казенный *[53]* присмотръ заложеннаго имѣнія ис|полнить со всею точностію, и съ неослаб|нымъ наблюденіемъ за подчиненными | вамъ мѣстами.

Министръ Полиціи.
А. Балашевъ.

[51]

Списокъ съ отношенія Министра Финансовъ къ | Министру Полиціи отъ 19 Апрѣля 1811 года подъ | № 55.

По Высочайшему имѣнному указу 26 Февра|ля 1810 года разсроченъ на 10 лѣтъ долгъ Князя Рад|зивилла, простирающійся съпроцентами по той | разсрочкѣ до 386 т[ысячъ] червонцовъ, съ такимъ условіемъ, | что коль скоро Князь Радзивиллъ нестанетъ ис|правно выплачивать по годамъ Капитала и про|центовъ, казна немѣдленно приступитъ къ | продажѣ заложеннаго имѣнія невзирая ни нака|кія егооправданія. Платежъ помянутаго долга | постановленъ въ два срока 1го Іюля и 31го Декабря. | Исполненіе по сему высочайшему имянному ука|зу возложено на Минскаго Гражданскаго Губернато|ра.

Припервомъ срокѣ Князь Радзивиллъ оказался | неисправнымъ ипоучиненному отомъ отъ Гу|бернатора донесенію, сообщено ему 12го Августа Ми|нувшаго года Высочайшее повелѣніе, чтобыпри|ступить немѣдленно къ строжайшему взысканію | того долга.

Вслѣдствіе сего сдѣлано было Губернаторомъ | распоряженіе на взятьѣ заложеннаго имѣнія въ сек|вестръ; но князь Радзивиллъ сдѣлалъ уплату ирас|поряженіе сіе отмѣнено сътѣмъ, чтобывпредь, естьли *[51 об.]* случится таковая же неисправность, Губернаторъ | поступилъ по силѣ означеннаго повелѣнія безъ | дальнѣйшихъ отлагательствъ ипереписокъ.

Въ минувшій 31го Декабря срокъ Князь радзи|виллъ не сдѣлалъ нималѣйшей уплаты иГу|бернаторъ увѣдомилъ, что онъ сдѣлалъ пред|писаніе опоступленіи въ семъ случаѣ по си|лѣ Высочайшаго Указа.

Доведя осемъ до свѣдѣнія Государя Импера|тора, получилъ я Высочайшее повелѣніе, что | бы требовать долгъ съ князя радзивилла по дан|ному о взысканіи онаго повелѣнію, безъ всякой | отмѣны и сію Монаршую волю сообщилъ я Гу|бернатору отъ 23 Февраля, требуя объ исполне|ніи увѣдомленія; но неполучая онаго, 27 марта | возобновилъ отношеніе мое съ тѣмъ, дабы онъ | непремѣнно увѣдомилъ, какъ о мѣрахъ приня|тыхъ имъ на взысканіе долга, такъ и объус|пѣхѣ въ томъ.

Нынѣже Губернаторъ при отношеніи своемъ | ко мнѣ прислалъ Копію съ опредѣленія Минскаго | Губернскаго Правленія, учиненнаго 20 минувшаго мар|та и показующаго только то, что повѣтовые | земскіе Суды Минскій, Слуцкій, Бобруйскій и Мо|зырскій неисполнили данныхъ имъ предписаній *[52]* о взятьѣ въ секвестръ заложеннаго имѣнія, | ичто Губернское Правленіе на Помянутые Су|ды, наложивъ денежную пеню, послало имъ под|твердительные указы.

О семъ имѣлъ я счастіе докладывать нынѣ | Его Величеству, и Государь Императоръ | Высочайше повелѣть соизволилъ предписать | Минскому Губернатору, что бы безъ всякаго от|лагательства имѣніе князя радзивилла было | взято въ Казенное управленіе и доходъ съ сего | въ залогѣ состоящаго по долгу имѣнія обратить | въ Казну; сообщивъ вмѣстѣ съ тѣмъ Вашему | Превосходительству, дабы вы сдѣлали строгое | замѣчаніе оному Губернатору въ мѣдленномъ | имъ исполненіи Высочайшихъ повелѣній и | въ слабомъ начальствѣ его надъ подчиненными.

Сообщая вамъ, Милостивый Государь мой, | отаковомъ Высочайшемъ повелѣніи, обя|занностію считаю извѣстить, чтовъ разсужденіи взятья имѣнія не оставилъ яотнестись къ | Минскому Губернатору

Вѣрно:

Начальникъ Стола Николай Масленниковъ.

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 94. Т. 2. Л. 50–52 об., 53. Рукописный.

Документ 6

1811 г. мая 25. — Отношение министра полиции А. Д. Балашова минскому гражданскому губернатору о предоставлении императору Александру I сведений по делу о взыскании долга с князя Д. Радзивилла для принятия решения о выдаче паспорта его малолетней дочери для выезда за границу.

№ 200. Июня 4. 1811

М[инистерство] П[олиціи]

отвѣтъ на № 2198.

о доставленіи свѣдѣній

по дѣлу Князя Радзивилла.

25 Маія 1811.

№ 439.

С[анктъ-]П[етер]бургъ

Господину Минскому Гражданскому Губена|тору

Государь Императоръ, на докладъ мой по | представленію вашего Превосходительства | отъ 30го прошлаго Апрѣля, касательно выдачи | паспорта навыѣздъ за границу малолѣтней дочери | Князя Радзивилла [9], Высочайше отозваться из|волилъ, что Его Величеству, прежде рѣшенія о | паспортѣ угодно знать, въ какомъ положеніи на|ходится дѣло о взысканіи весьма значительной | суммы съ Князя Радзивилла.

Я имѣю честь сію Монаршую волю объявить | вамъ, Милостивый Государь мой, для надлежащаго | исполненія

Министръ Полиціи

А. Балашевъ

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 94. Т. 2. Л. 128. Рукописный.

ДОКУМЕНТ 7

1812 г. марта 16. — Отношение белорусского военного губернатора герцога А. Вюртембергского могилевскому гражданскому губернатору графу Д. А. Толстому о принятии к могилевскому мещанину еврею Г. Ратштейну установленных законом мер за обмен и вывоз за границу золотых и серебряных монет.

Секретно

№ 148. 19. Марта.

Б[ѣлорусскій] В[оенный] Г[убернаторъ] [10]

Господину Могилевскому Граж|данскому Губернатору

[9] «*…малолетней дочери князя Радзивилла…*» — речь идет о Стефании Радзивилл (1809–1832), дочери Д. И. Радзивилла от второго брака с Т. Моравской. В 1828 г. Стефания вышла замуж за сына генерал-фельдмаршала П. Х. Витгенштейна — Людвига Леона (Льва Петровича, 1799–1866), в результате чего к Витгенштейнам перешли радзивилловские приобретенные (аллоидальные) имения.

[10] *Белорусский военный губернатор* — правительственный чиновник в Российской империи, выполнявший близкие к генерал-губернаторским функции. Должность введена 09.09.1801 при разделе пограничных губерний на военные губернаторства.

16го Марта 1812.
№ 1001.
Витебскъ
На № 13ый

Получивъ донесеніе Вашего Сія|тельства отъ 9го Сего Марта объ | открывшемся сомнѣніи въ вымѣ|нѣ золотой и серебренной моне|ты Евреемъ Могилевскимъ мѣ|щаниномъ Гершеномъ Ратштей|номъ и о вывозѣ оной за границу, | я предоставляю Вамъ Милости|вый Государь мой, въ Семъ дѣлѣ | поступить съ виновными на | основаніи Законовъ.

Я уверенъ, что Ваше Сія|тельство по усердію Своему къ | службѣ и благоразумными Ва|шими распоряженіями отвра|тите злоупотребленіе, здѣсь скры|вающееся, и дѣло сіе окончите | со всею точностію и поспѣш|ностію. О послѣдствіяхъ по *[217 об.]* по онаму я буду ожидать отъ Васъ, | Милостивый Государь мой, донесенія.

Бѣлорусскій Военный Губернаторъ
Гер[цогъ]. А. Виртембергский [11]

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 21. Л. 217–217 об. Рукописный.

В подчинении белорусского военного губернатора находились Витебская и Могилевская губернии. В подведомственной местности исполнял как военное, так и гражданское управление. При военном губернаторе не полагалось никаких совещательных учреждений. Свои властные полномочия выполнял через гражданских губернаторов. Должность упразднена в августе 1822 г.

[11] *Вюртемберский* (Виртембергский, v. Württemberg) Александр Фридрих Карл (1771–1833), герцог, военный деятель, генерал от кавалерии (1800), член Государственного совета (1826). Сын герцога Фридриха Евгения Вюртембергского и прусской принцессы Софии Доротеи. Брат имп. Марии Федоровны (супруги имп. Павла I), дядя российского имп. Александра I. С 03.04.1811 белорусский военный губернатор, управляющий гражданской частью Витебской и Могилевской губерний. С началом войны 1812 г. состоял при имп. Александре I в Главной квартире. В 1812–1814 гг. находился в действующей армии, в 1813 г. командовал корпусом. В 1814 г. продолжил состоять в должности белорусского военного губернатора. С 20.09.1822 по 22.06.1833 главноуправляющий путями сообщения.

ДОКУМЕНТ 8

1813 г. сентября 13. — Рапорт заседателя Минского поветового для воинских повинностей присутствия А. Новосельского Минскому губернскому для воинских повинностей присутствию об отсутствии сведений о производимых пожертвованиях на военные нужды в 1812 г.

664 13го Сентября 1813.

въ Минское Губернское Присудствїе для военныхъ | Повинностѣй Учрежденное [12].–

Минскаго Поветоваго Присудствїя [13] | для таковых же Повинностѣй.

Рапортъ!

Во исполненїе Предписанїя Оного Губернского присудствїя от 4го | Сентября съ № 934м Минское Поветовое Присудствїе | Честь Имеетъ Донести; что въ Минскомъ Поветѣ съ | 3о Числа Декабря 1812о Года то Есть Современи вторичного | Открытїя Поветоваго Присудствїя никакихъ Пожертвованїи | въ теченїи Настоящей войны небыло: — а Что Касается | Прежняго времени по Есть съ Мая М[еся]ца 1812о Года, Сіе | Присудствїе неимея дѣлъ от бывшихъ тогда въ поветовомъ | Присудствїи Членовъ, незнаетъ

[12] *Минское губернское присутствие, для военных повинностей учрежденное* — местное учреждение Главного комитета военных повинностей в Вильно. Действовало в апреле — июне 1812 г. и с декабря 1812 г. по июнь 1816 г. Создавалось для реквизиционных поставок продовольствия и фуража для российских армий накануне войны 1812 г. Отвечало за создание «запасных магазинов продовольствия», контролировало их работу, выдавало бывшим владельцам реквизиционные квитанции и облигации. В состав губернского присутствия входили вице-губернатор, губернский предводитель дворянства и два представителя от дворян. Председательствовал в присутствии гражданский губернатор. С декабря 1812 г. занималось подсчетом потерь во время войны 1812 г., определением размеров российских реквизиций, подлежащих компенсациям, а также проводило новое «справедливое распределение» продовольственных и фуражных ресурсов для нужд российской армии. В 1815–1816 гг. составило ведомости по реквизиционным квитанциям владельцев Минской губ. и отправило их в Главный комитет военных повинностей в Вильно (Главный комитет по ликвидации долгов). Губернскому для военных повинностей присутствию подчинялись уездные присутствия. Их функции состояли в проведении реквизиционного сбора на местах по требованиям губернского присутствия или главнокомандующих армиями. Уездные для военных повинностей присутствия были закрыты в мае 1816 г., а Минское губернское — 03.06.1816. Все делопроизводство присутствий было передано уездным и губернскому маршалкам (предводителям дворянства).

[13] *Минское поветовое присутствие* — речь идет о Минском поветовом присутствии для военных повинностей.

было ли Какое пожертвованїе; | а равно отъ Куда, и Какое последовало о Семъ предписанїе.

Zasiadający Ant[oni] Nowosielski [14]

№ 940

Сентября 13. Дня

1813 Года. Секретарь Шишко

НИАБ. Ф. 1537. Оп. 1. Д. 13. Л. 26. Рукописный.

Документ 9

1810 г. сентября 19. — Отношение министра полиции А. Д. Балашова могилевскому гражданскому губернатору П. И. фон Бергу о предоставлении сведений о проживавших в губернии бывших чиновниках польской службы.

Секретно 26 сентяб[ря]

М[инистерство] П[олиціи] О доставленїи списковъ чиновникамъ бывшей польской службы. № 17й С[анктъ-] Петербургъ.	Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Могилевскому Гражданскому Губернатору Петру Ивановичу фонъ Бергу. Для нѣкотораго соображенїя нужно | имѣть свѣденїя о всѣхъ чиновникахъ быв|шей польской службы находящихся во | ввѣренной управленїю Вашего Превосхо|дительства Губернїи. Почему покорнѣй|шеВаше Превосходительство | прошу доставить ко мнѣ списокъ означеннымъ | чиновникамъ.

Министръ Полиціи

А. Балашовъ.

19. Сентября 1810.

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 13. Л. 108. Рукописный.

[14] *Новосельский* (Nowosielski) Антоний Иванович (1758–1822) — представитель белорусского шляхетского рода Минской губ., с 05.02.1783 по 04.02.1788 минский коморник, 20.01.1787 определен действительным люстратором арендуемых казенных имений, с 05.10.1795 по 01.09.1820 беспрерывно избирался казначеем Минского дворянского депутатского собрания, коллежский регистратор (31.12.1806), с 03.12.1812 по 01.11.1815 член Минского поветового для военных повинностей присутствия, губернский секретарь (31.12.1814), 15.03.1817 избран казначеем Минского отделения Российского Библейского общества, коллежский секретарь (31.12.1817). Похоронен на Кальварийском кладбище в Минске. Отец игуменского уездного стряпчего (1848–1863) Станислава Антоновича Новосельского.

ДОКУМЕНТ 10

1810 г. сентября 20. — Предписание министра полиции А. Д. Балашова могилевскому гражданскому губернатору П. И. фон Бергу о розыске лица, отправившего из Черикова письмо — навет на имя французского императора с сообщением об убийстве француза Еллера и о проверке губернского секретаря Застольского, подозреваемого в его написании от имени француженки Ерука.

30. Сентября 1810

Секретно.

Отъ Министра Полиціи

О подозрѣніяхъ падающихъ на Губернскаго Секретаря Застольскаго [15] въ сочиненіи отъ имени француженки Ерука извѣта.

въ С[анктъ]петербургѣ.

«20го» сентября 1810.

№ 19й.

Господину дѣйствительному Статскому Совѣтнику, Могилевскому Гражданскому Губернатору и кавалеру Петру Ивановичу фонъ Берху.

На представленіе вашего | Превосходительства № 62. о | распоряженіяхъ учиненныхъ | вами къ отысканію францу|женки Ерука, почитаю нужнымъ | сообщить вамъ милостивый | Государь мой о тѣхъ обстоя|тельствахъ, здѣсь открыв|шихся, кои въ сочиненіи на | имя французскаго Импе|ратора на Латинскомъ | діалектѣ письма, заключаю|щаго въ себѣ извѣтъ, яко бы | о убійствѣ Француза Еллера, | обращаютъ подозрѣніе на | высланного отсель во ввѣрен|ную вашему Превосходитель|ству Губернію Губернскаго | Секретаря Застольскаго.

[126 об.]

Подозрѣнія сіи состоятъ въ томъ, | что Застольской прежде дѣлалъ уже | о смерти онаго француза доносы отъ | имени Сестры своей Подобудовой, но они | по разысканію оказались не основатель|ными.

По сему я прошу ваше Превосходи|тельство открыть слѣдствіемъ, кто | изъ Черикова, или изъ другаго ближай|шаго мѣста, отправилъ сюда чрезъ | почту помянутое письмо на имя | французскаго Посла, и сими слѣдами, | какъ и помянутымъ подозрѣніемъ | руководствуясь удостовѣриться точ|нѣйше вътомъ, не отъ Застольскаго ли | и сіе подобный доносъ въ себѣ заклю|чающее письмо происходитъ; и что | по всему

[15] *Застольский* — губернский секретарь, служащий Чериковского поветового управления. В 1810 г. был заподозрен в сочинении «изветов».

тому окажется, поспѣшить | меня увѣдомить. А засимъ и пребы|ваніе тамъ здѣшней Полиціи кварталь|наго надзирателя Березина почитаю я | ненужнымъ.

Министръ Полиціи

А. Балашовъ

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 13. Л. 126–126 об. Рукописный.

Документ 11

1812 г. февраля 28. — Отношение белорусского военного губернатора герцога А. Вюртембергского и.д. могилевского гражданского губернатора о привлечении к суду штабс-капитана Рогачевской инвалидной команды Бутовского и рогачевского городничего А. М. Бурноса за сокрытие и непринятие мер к задержанию проезжавших через Рогачев двух иностранцев, подозреваемых в организации поджогов в городах.

№ 118 5. Марта 1812.

Б[елорусскій] В[оенный] Г[убернаторъ]
«28го» февраля 1812.,
№ 143.
Витебскъ
За № 1072й

Заступающему Должность Могилевскаго Гражданскаго Губернатора Г[осподи]ну Вице Губернатору.

Изъ донесенія Вашего Высо|кородія отъ 14го сего февраля усма|тривая, что по изслѣдованію Губерн|скаго уголовныхъ дѣлъ Стряпчаго | Богдановича [16] при Депутатѣ съ Во|инской стороны, въ незадержанїи | проѣхавшихъ чрезъ Городъ Рогачевъ | 30го ноября 1811го года двухъ иностран|цовъ подозрѣваемыхъ за [17] зажигате|лей городовъ, открылся виновнымъ | Рогачевской инвалидной Команды | Штабсъ Капитанъ Бутовскій [18] | получившій отъ нихъ въ подарокъ | пять рублей и дѣлавшій при *[165 об.]* слѣдствіи разнообразныя показанія; а тамошній | Городничій

[16] *Богданович* — в 1812 г. минский губернский стряпчий по уголовным делам. В феврале 1812 г. проводил следствие по делу о незадержании в 1811 г. в Рогачеве двух иностранцев, которые подозревались в «поджигании городов».
[17] Вписано сверху.
[18] *Бутовский* — в 1811–1812 гг. штабс-капитан Рогачевской инвалидной команды. В феврале 1812 г. был осужден военным судом за сокрытие сведений об иностранцах, прибывших в Рогачев, и получение от них взятки.

Бурносъ [19] по первому о | проѣздѣ оныхъ иностранцовъ освѣдомле|нію не принялъ мѣръ къ настиженію ихъ, | не рапортовалъ о томъ Начальству, при | слѣдствіи медлилъ отвѣтами чрезъ десять | дней и сверхъ того найдены его подолжности | безпорядки; Я прошу Васъ, Милостивый Госу|дарь мой, о сужденіи за таковые поступки | Штабсъ Капитана Бутовскаго отнестись | куда слѣдуетъ по Воинской части, а Город|ничаго Бурноса предать сужденію 1го Депар|тамента Могилевскаго Главнаго Суда [20]. На | сей конецъ обращаю при семъ и представленное | ко мнѣ слѣдствіе съ двумя книгами и Рапорт | производившихъ то слѣдствіе Чиновниковъ.

Бѣлорусскій Военный Губернаторъ.

Гер[цогъ] А. Виртембергскій.

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 21. Л. 165–165 об. Рукописный.

---

[19] *Бурнос* Алексей Маркович — коллежский асессор, в 1811–1812 гг. рогачевский городничий. В 1812 г. был осужден в 1-м департаменте Могилевского главного суда за сокрытие сведений об иностранцах, прибывших в Рогачев, и не принятие мер к их задержанию.

[20] *1-й департамент Могилевского главного суда* — уголовный департамент Могилевского главного суда в 1802–1831 гг. Главные суды были восстановлены в 1797 г. в связи с возобновлением действия на белорусских землях норм Статута ВКЛ 1588 г. Заменили учрежденные имп. Екатериной II палаты уголовного и гражданского суда. Главный суд являлся высшей судебной инстанцией губернии, состоял из двух департаментов: 1-го — уголовных дел и 2-го — гражданских. Каждый из них являлся самостоятельным учреждением, имел своего руководителя (президента) и по 5 заседателей. Президенты назначались из кандидатов, избранных дворянством губернии. Заседания обоих департаментов проходили отдельно, в исключительных случаях допускались совместные. Каждый департамент вел свой журнал, издавал свои указы, имел свою печать, отдельно утвержденные штаты канцелярских служащих. В 1-м департаменте Главного суда рассматривались уголовные дела по общим законам Российской империи, во 2-м — как по Статуту ВКЛ, так и по российскому законодательству. Делопроизводство в судах велось на польском и русском языках. Высшей апелляционной инстанцией главного суда был Сенат. Упразднен в 1831 г. 1-й департамент преобразован в палату уголовного суда (рассматривала уголовные дела и являлась апелляционной инстанцией для уездных судов). 2-й департамент преобразован в палату гражданского суда, осуществлявшую надзор за гражданским судопроизводством уездных судов.

Документ 12

1812 г. марта 20. — Отношение белорусского военного губернатора герцога А. Вюртембергского могилевскому гражданскому губернатору об установлении негласного наблюдения за пришедшими на территорию Беларуси из Курляндии иностранцами из Италии и итальянской Швейцарии, просящих подаяние для разоренных монастырей, направлявшихся в Киев и Житомир, и применении к ним при наличии подозрительных действий предусмотренных законом мер.

Секретно

№ 154

23. Марта

Б[елорусскій] В[оенный] Г[убернаторъ]

«20го» Марта 1812 г.,

№ 1063.

Витебскъ

О появляющихся въ Бѣлоруссію иностранцахъ.

Господину Могилевскому Граж|данскому Губернатору.

Въ нынѣшнее время на|чали появляться въ Бѣлоруссіи | Иностранцы изъ Италіи и Ита|ліанской Швейцаріи подъ видомъ | просящихъ подаянїя на пособіе | раззореннымъ монастырямъ. | Они приходятъ сюда по большей | части изъ Курляндіи и проби|раются въ кіевъ и Житомиръ.

Люди сіи появляясь часъ отъ | часу болѣе, хотя имѣютъ паш|порты отъ Гражданскаго пра|вительства имъ данные, но | при настоящихъ обстоятель|ствахъ, наводятъ на себя по|дозрѣніе. Почѣму я призналъ | нужнымъ отнестись къ Вашему *[225 об.]* Сіятельству натотъ конецъ, да|бы за таковыми иностранцами | по Могилевской Губерніи со сторо|ны полицїй не было упускаемо | бдительное наблюденіе, секретно | надзирая заихъ повѣденіемъ и всѣ|ми дѣяніями, примѣчая, нѣтъ | личего заними подозрительнаго | ибуде бы что таковое откры|лось, то принимая строгія мѣры | по законамъ, тотчасъ мнѣ до|носить.

Бѣлорусскій Военный Губернаторъ

Гер[цогъ] А. Виртембергскій.

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 21. Л. 225–225 об. Рукописный.

ДОКУМЕНТ 13

1812 г. апреля 30. — Отношение белорусского военного губернатора герцога А. Вюртембергского могилевскому гражданскому губернатору о высылке через Полангген иностранцев, появившихся под видом бродяг в губернии и применении в дальнейшем этой меры к подозрительным иностранцам-бродягам в соответствии с постановлением, утвержденным Комитетом министров.

№ 245 секретно.

4. Маія 1812.

Б[елорусскій] В[оенный] Г[убернаторъ]

«30го» Апрѣля 1812 г.,

№ 1563.

О иностранцахъ просящихъ подаянія.

Господину Могилевскому Граж|данскому Губернатору.

Сего года Марта 20го числа подъ | № 1063мъ поручивъ Вашему Сія|тельству предписать кому слѣду|етъ о должномъ наблюденіи за поя|вляющимися въ Бѣлоруссіи иностран|цами изъ Италіи и Италіанской | Швейцаріи подъ видомъ просящихъ | подаянія на пособіе разореннымъ | Монастырямъ, я доводилъ объ нихъ | до свѣденія Г[осподи]на Министра Поли|ціи, и нынѣ отъ Г[осподи]на Главнокоман|дующаго въ С[анктъ-]Петербургѣ полу|чилъ отношеніе, чтобы таковые | Бродяги высылаемы были за|границу.

[332 об.]

Съ онаго отношенія списокъ препровождая | при семъ къ Вашему Сіятельству для надле|жащаго по ввѣренной Вамъ Губерніи исполне|нія, прошу Васъ, милостивый Государь мой, | есть ли в нынѣшнее время окажутся тако|вые иностранцы; то ихъ отправлять куда | слѣдуетъ для высылки за границу чрезъ | Полангенъ.

Бѣлорусскій Военный Губернаторъ

Гер[цогъ] А. Виртембергскій.

[333]

Секретно.

Списокъ съ отношенія къ Его Коро|левскому Высочеству Бѣлорус|скому Военному Губернатору Глав|но-командующаго въ С[анктъ-]Петербургѣ отъ 17. апреля 1812 Года подъ № 84м.

По причинѣ отсудствія Го|сударя Императора, вносилъ я | почтеннѣйшій отзывъ Вашего Коро|левскаго Высочества на имя Ми|нистра Полиціи отъ 22го Марта | сего Года; о появившихся въ Городѣ | Витебстѣ [21] Иностранцахъ, въ учреж|денный на то Комитетъ Г[осподъ] Ми|нистровъ [22].

Комитетъ положилъ: помяну|тыхъ въ ономъ девять человѣкъ ино|странцевъ, выслать за границу, | да и впредь съ подобными бродяга|ми, подъ Видомъ Испрошенія | милостыни въ Россіи остающимися, | поступать такимъ же образомъ, о | каковомъ положеніи Комитета | имѣю честь увѣдомить Ваше Коро|левское Высочество для надлежа|щаго со стороны Вашей исполне|нія.

Главнокомандующій въ С[анктъ-]Петербургѣ:
/подписалъ:/ Вязмитиновъ.

Съподлинным вѣрно Коллежский Ассесор [23]

НИАБ. Ф. 2001. Оп. 1. Д. 21. Л. 332–333 об. Рукописный.

[21] Так в тексте.

[22] *Комитет министров* — высший исполнительный орган власти в Российской империи в 1802–1906 гг. Учрежден имп. Александром I 08.09.1802 и вскоре стал «верховным местом Империи». Этому способствовало личное присутствие императора на его заседаниях в 1802–1804 гг. Во время отсутствия императора Комитет министров особыми указами наделялся чрезвычайными полномочиями. Первоначально состоял из министров, их товарищей (заместителей) и государственного казначея. При отсутствии императора на заседаниях председательствовали члены комитета поочередно, начиная со старшего в чине (каждый по четыре заседания). Высочайшим повелением от 31.03.1810 в состав Комитета министров введены во всех важных случаях председатели департаментов Госсовета, а председательство предоставлено государственному канцлеру графу Н. П. Румянцеву (одновременно был председателем Госсовета). Вытеснив из области законодательства Непременный совет, Комитет министров в сфере управления присвоил себе права Сената, оставшегося «правительствующим» только по имени. С 1812 г. членами Комитета министров император назначал и иных должностных лиц. Как правило, Комитет министров занимался предварительным обсуждением вопросов. Его заключение, принятое единогласно или большинством голосов, вносилось в журнал, который представлялся на утверждение императору. Собственной властью Комитет министров решал немногие второстепенные дела.

[23] Подпись неразборчива.

ДОКУМЕНТ 14

1810 г. августа 12. — Отношение витебского гражданского губернатора П. И. Сумарокова в МВД о разрешении утвердить план нового форштата Динабурга и допустить к его застройке жителей (обывателей), пожертвовавших своими домами при возведении крепости.

М[инистерство]-В[нутреннихъ]-Д[ѣлъ]

По случаю строенія крѣпости въ городѣ Динабургѣ | изъ числа 126ти домовъ оные составляющїи 75 под|ходятъ къ ломкѣ Обыватели пожертвовавъ ихъ | Казнѣ За весьма умѣренныя цѣны остаются Теперъ | безъ извѣстнаго мѣста, на коемъ бы они могли | снова приготовлять *свои* [24] жилища и отъ сего, равно | поспѣшнаго снесенїя домовъ могутъ прїити | въ крайнее раззореніе.

Я снесясь съ Инженернымъ полковникомъ | Г[осподино]мъ Гекелемъ осматривалъ мѣсто, предположенное | имъ для форштата. Нашелъ оное *и* [25] весьма удобнымъ | и отъ обывателей желаемымъ.

По сему полагаю я что какъ Форштатъ не | есть городъ то можно бы было и мнѣ разрѣшить | новой на него планъ и допустить обывателей | къ построенію; но со всѣмъ тѣмъ я испрашиваю | разрѣшенїя отъ вашего Высокопревосходительства | изволите ли позволить мнѣ расположить планъ | Новому тому Форстату или надлежитъ *воити для* [26] | утвержденія его съ представленіемъ *[246 об.]* Въ томъ и другомъ случаѣ я покорнѣйше прошу | о скорѣйшемъ предписаній, дабы терпящїе | жители не встрѣтили дальнѣйшихъ себѣ | отъ неимѣнія жилищъ раззоренїи.

12 август[а]
№ 1810
157

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 50137. Л. 246–246 об. Рукописный.

[24] Вписано сверху.
[25] Вписано сверху.
[26] Исправлено вместо: «ожидать».

Документ 15

1810 г. сентябрь 1. — Предписание инженер генерал-майора Е. П. Фелькерзама Бобруйской инженерной команде о командировании подпоручика артиллерийской бригады Суходского в Минское и Игуменское поветовые казначейства Минской губернии для обмена 500 руб. ассигнациями на медную монету, необходимую для мелких расходов.

215. Бобруйской инженерной командѣ [27].

по неименію вовсѣ присей командѣ | намелочныя выдачи въмѣдной монетѣ | денегъ, командирую я всходность предпи|санія Г[осподи]на военнаго министра дляразмену | оныхъ по здѣшней губерніи до городу Мин|ска 7й Артиллерійской бригады [28] Г[осподи]на под|порутчика Суходскаго [29] начетырехъ артил|лерійскихъ лошадяхъ сверхъ находящихся | въработѣ таковыхъ же стасемидѣсяти | лошадей, для размену въминскомъ ивъ | игуменскомъ поветовыхъ казначействахъ | на медную монету, предписываю сей | командѣ изъимеющейся при ней суммы | тому подпорутчику Суходскому *[8 об.]* подъ особую росписку отпустить пять|сотъ рублей, и поисполненіи мнѣ рапортовать.

Генералъ Маіоръ Фелькерзамъ [30]

№ 585и въ бобруйскѣ
Сентября 1. Дня 1810го года

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 8–8 об. Рукописный.

---

[27] *Бобруйская инженерная команда* — специальное воинское подразделение, образованное из инж. и пионерных рот для строительства Бобруйской крепости. Находилась в подчинение Инж. экспедиции (с 1812 г. — Инж. департамента) Воен. министерства.

[28] *7-я артиллерийская (полевая) бригада* — тактическое соединение в рос. армии, состоявшее из арт. рот. В 1812 г. входила в состав 7-й пех. дивизии. Включала батарейную № 7 и легкие № 12 и 13 арт. роты. Командиром бригады был подполковник Д. Ф. Девель.

[29] *Суходский* (Сухотский) — в 1810 г. подпоручик 7-й арт. бригады, был прикомандирован к Бобруйской инж. команде для строительства Бобруйской крепости.

[30] *Фелькерзам* Ефим Павлович фон (1750-е — декабрь 1810) — рос. инж.-ген.-майор (1804). Из дворян. В службу вступил в 1767 г. Участник русско-турецких войн конца XVIII в. С 1798 г. инж.-полковник. С декабря 1799 по февраль 1800 гг. и с марта 1800 по май 1801 гг. находился в отставке. В мае 1801 г. определен к Тульским оружейным заводам хранителем по части артиллерии. В 1802–1805 гг. директор Тульского оружейного завода. Участвовал в постройке укреплений на среднеазиатской (кавказской) линии. С апреля 1810 г. руководил строительством Бобруйской крепости, в ноябре 1810 г. награжден орденом Св. Анны 2-й ст. с бриллиантами.

ДОКУМЕНТ 16

1810 г. сентября 8. — Предписание инженер генерал-майора Е. П. Фелькерзама Бобруйской инженерной команде о выдаче денежного вознаграждения (прибавочного жалованья) инженерным и пионерным штаб- и обер-офицерам, кондукторам и писарям, находившимся на строительстве Бобруйской крепости, за майскую треть 1810 г. с приложением списка лиц.

227

Бобруйской инженерной Командѣ.

Вслѣдствія предписанія управляющаго | инженернымъ депортаментомъ [31] Г[осподи]на инженеръ | генералъ-маиора икавалера Оппермана [32] | отъ 25го

[31] *Инженерный департамент* — структурное подразделение Воен. министерства в 1812–1862 гг. Образован 27 января 1812 г. на основании «Учреждения Военного министерства». Ведал строительством и ремонтом крепостей и других воен. зданий и сооружений; комплектованием личного состава инж. войск, управлений и заведений; заготовкой и снабжением войск инж. имуществом. Состоял из отделений. Впоследствии Инж. департамент занимался преимущественно хозяйственными вопросами, а основная часть управления отошла в ведение ген.-инспектора по инж. части. 28 декабря 1862 г. преобразован в Гл. инж. управление Воен. министерства.

[32] *Опперман* (Oppermann) Карл Иванович (1765–1831) — инж.-ген. (1823), член Госсовета (1827), граф (1829). Уроженец Гессен-Дармштадта (Германия). В 1783 г. принял рос. подданство и был зачислен в Инж. корпус подпоручиком. Участник русско-шведской войны 1788–1790 гг., похода в Речь Посполитую (1792). Составил «Соображения об укреплении западных границ», где указывал на необходимость укрепления городов Динабурга и Бобруйска. Придерживался мнения, что крепости должны служить армии, а не наоборот. С 1796 г. состоял в Собственном Е. И. В. Депо карт. Составил описание западных границ, в котором указывал на необходимость укрепления Брест-Литовска. Инж.-ген.-майор (1799). В 1799–1800 гг. находился в отставке. С апреля 1801 г. снова на службе в Собственном Е. И. В. Депо карт. Руководил работами по составлению и гравировке «Подробной карты Российской империи и близлежащих заграничных владений». Участник войн 1805 и 1806–1807 гг. с Францией. С января 1809 г. инспектор Инж. корпуса. Провел реорганизацию инж. войск: количество саперных и пионерных батальонов было доведено до количества корпусов; основана школа кондукторов (1810). В 1810–1811 гг. участвовал в проектировании крепостей (Бобруйской и др.) и осуществлял общее руководство работами по инж. прикрытию западной границы. Награжден орденом Св. Владимира 2-й ст. (1810) и чином инж.-ген.-лейтенанта (1811). С февраля 1812 г. директор Инж. департамента. С марта по октябрь 1812 г. находился в разъездах по пограничным крепостям, инспектировал строительные работы, а также приведение их в боеготовность. С октября 1812 по март 1813 гг. находился при Гл. квартире. В 1813 г. руководил осадой и взятием крепости Торн. С 1813 по

числа августа съ № 1649м препро|вождая у сѣго имянный списокъ инженерным | и піонернымъ [33] штабъ и оберъ офицерамъ, | также кондукторамъ и писарямъ нахо|дящимся при новостроющейся бобруйской | крѣпости [34], с показаніемъ сколько кому | слѣдуетъ произвѣсть въ выдачу сверхъ | окладнаго прибавочнаго жалованья за про|шедшую сего года майскую треть по утверж|денному Г[осподином] военномъ министромъ списку | изъ числа Высочайше ассигнованныхъ | насей предметъ шести тысячь рублей *[28 об.]* Съ раздѣленіемъ оныхъ инженернымъ чинамъ | на пять, а піонернымъ на четырѣ трети, пред|писываю сей командѣ учинить раздачу по оному | списку всѣго тысячу сто сорокъ пять рублей, | изъ состоящей при ней фортификаціонной | суммы, записавъ въ расходъ въ шнуровой книгѣ | означеннымъ чинамъ выдать.

Генералъ Маіоръ Фелькерзамъ

№ 614.
въ бобруйскѣ
Сентября 8 дня
1810го года

[29]

Имянной Список

Инженернымъ ипіонернымъ Штабъ і оберъ офицерамъ | также кондукторамъ писарямъ находящимся приново|строющейся бобруйской крѣпости, съпоказаніемъ Скол[ь]ко | Следуетъ выдать имъ Сверхъ окладнаго прибавочнаго | жалованья Запрошедшую Сего Года Майскую треть.

Сентября 8го дня 1810го года

1815 гг. нач. штаба Польской армии. В 1816–1830 гг. управлял Инж. департаментом Воен. министерства (с марта 1827 г. — одновременно и Департаментом по строительной части Морского министерства). Именем Оппермана в 1850 г. названа оборонительная башня на р. Бобруйка («Башня графа Оппермана»).

[33] «*...инженерным и пионерным...*» — речь идет об офицерах инж. и пионерных рот Инж. корпуса.

[34] «*...новостроющейся бобруйской крепости...*» — план крепостного прикрытия границ был разработан воен. министром М. Б. Барклаем де Толли в феврале 1810 г. Он предусматривал строительство ряда крепостей и укреплений по линии рек Западная Двина–Днепр. Согласно этому плану в Бобруйске первоначально планировалось построить укрепленный тет-де-пон (предмостное укрепление) для прикрытия переправы через Березину. Однако в ходе рекогносцировок, проведенных весной 1810 г., было решено перенести место строительства крепости именно в Бобруйск. Строительство Бобруйской крепости началось в июне 1810 г.

№	Инженернаго Корпуса	Рубли
1	Маіору Зимсону [35]	85
	Капитанамъ	
2	Бандину [36]	65
3	Клаверу [37]	65
	Порутчикамъ	
4	Сусалину [38]	50
5	Буранову [39]	50
6	Nарбуту [40]	50
	Подпорутчикамъ	
7	Деньгильштету [41]	40

[35] *Зимсон* Густав Федорович — в 1810 г. майор, с 1811 г. инж.-подполковник, участник строительства Бобруйской крепости.

[36] «*...Бандин...*» — должно быть «Гандин». *Гандин* Николай Борисович — в 1810 г. капитан, в 1811 г. инж.-капитан армии майорского чина. За отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст. и 500 руб. (декабрь 1810 г.).

[37] *Клавер* Федор Богданович — в 1810 г. капитан, в 1811 г. инж.-подполковник. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст.

[38] *Сусалин* — в 1810 г. инж.-поручик, участник строительства Бобруйской крепости.

[39] *Буранов* — в 1810 г. инж.-поручик. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст.

[40] «*...Нарбут...*» — речь идет о Ф. Е. Нарбуте. *Нарбут* Теодор (Федор Евхимович) (1784–1864) — белорусский историк и археолог. Уроженец Лидского пов. Окончил Виленский университет (1803) и 2-й кад. корпус (1804). С 1804 г. на рос. воен. службе, участвовал в работе комиссии по разработке проекта регулирования Немана. Участник войн 1806–1807 гг. против Франции и 1808–1809 гг. против Швеции, инж.-поручик (1809). Весной 1810 г. участвовал в рекогносцировках в районе Могилев–Рогачев–Бобруйск. С лета 1810 г. находился в Рогачеве, где занимался устройством воен. дороги. К осени 1810 г. окончательно лишился слуха и в октябре того же года уволен от службы для лечения в Старый Быхов. Встречающееся в литературе утверждение о том, что он был «автором проекта Бобруйской крепости», ошибочно. С 1812 г. в отставке. Впоследствии жил в своем имении и занимался изучением истории ВКЛ.

[41] *Дингельштет* (Деньгильштет) — в 1810 г. инж.-подпоручик, участник строительства Бобруйской крепости. В 1838–1842 гг. командир Свеаборгской инж. команды, инж.-подполковник.

8	Ярмерштету [42]	40
9	Акинчицу [43]	40
10	Цейгвартеру 10го класса Котельникову [44]	50
	Унтеръ Цейгвартерамъ	
11	13го класса Мельгунову [45]	40
12	Рындину [46] Унтеръ офицерскаго чина	25
	Кондукторамъ 1го класса	
13	Соколову [47]	25
14	Петрову [48]	25
15	Багину [49]	25
16	Иванову [50]	25

[42] *Ярмерштедт* (Ярмиштет, Ямерштет) Густав Карлович (1792–1874) — инж.-поручик (1809), ген.-лейтенант (1853). Из дворян Лифляндской губ. В 1806 г. поступил на службу кондуктором в Инж. корпус. Служил в Рижской, Херсонской и Очаковской инж. командах. В 1810 г. командирован в Могилев в распоряжение ген. К. И. Оппермана, участвовал в проведении инж. рекогносцировок и топографических съемок в районе Могилев–Рогачев–Бобруйск. Затем причислен к Бобруйской инж. команде для строительства крепости. Оставался в Бобруйске до начала 1812 г. Во время войны 1812 г. прикомандирован к корпусу ген. П. Х. Витгенштейна, участвовал в боях при Клястицах и Полоцке. Участник заграничных походов рос. армии 1813–1814 гг. С 1815 по 1819 гг. служил в Динабургской инж. команде. В 1826–1832 гг. командир Динабургской инж. команды. В 1832–1836 гг. строитель Динабургской крепости. В 1836–1839 гг. нач. Западного инж. округа. В 1839–1841 гг. нач. инженеров Кавказского отдельного корпуса и управляющий Грузинским инж. округом.

[43] *Аканчиц* — в 1810 г. инж.-подпоручик, участник строительства Бобруйской крепости.

[44] *Котельников* — в 1810 г. цейхвартер 10-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.

[45] *Мельгунов* — в 1810 г. унтер-цейхвартер 13-го кл. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден 250 руб.

[46] *Рындин* — в 1810 г. унтер-цейхвартер унтер-офицерского чина. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден 150 руб.

[47] *Соколов* — в 1810 г. кондуктор 1-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.

[48] *Петров* — в 1810 г. кондуктор 1-го кл. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден 100 руб.

[49] *Багин* — в 1810 г. кондуктор 1-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.

	2го класса	
17	Емельянову [51]	25
	Писарямъ 1го класса	
18	Однописцову [52]	20
19	Самолысову [53]	20
[29 об.]		
	1го піонерскаго полка	
20	Штабъ Капитану Гечу [54]	60
21	Порутчику Штендеру [55]	50
	Подпорутчикамъ	
22	Буксгевдену [56]	40
23	Радингу [57]	40
	2го піонернаго полка [58]	
24	Штабсъ Капитану Герча [59]	60

[50] *Иванов* — в 1810 г. кондуктор 1-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.
[51] *Емельянов* — в 1810 г. кондуктор 2-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.
[52] *Однописцов* — в 1810 г. писарь 1-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.
[53] *Самолысов* — в 1810 г. писарь 1-го кл., участник строительства Бобруйской крепости.
[54] *Геч* А. И. — в 1810 г. штабс-капитан 1-го пионерного полка, командир пионерной роты. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден подарком. Во время войны 1812 г. состоял с ротой в 1-й Западной армии, участник Бородинского сражения.
[55] *Штендер* — в 1810 г. поручик 1-го пионерного полка. За отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст.
[56] *Буксгевден* — в 1810 г. подпоручик 1-го пионерного полка, участник строительства Бобруйской крепости.
[57] *Радинг* — в 1810 г. подпоручик 1-го пионерного полка, участник строительства Бобруйской крепости.
[58] *2-й пионерный полк* — тактическое формирование в инж. частях рос. армии. Сформирован в 1803 г., состоял из трех батальонов по три пионерных и одной минерной роте в каждом. Минерные роты состояли из взвода саперов и взвода минеров. Шефом полка с 27.07.1803 был полковник (с 1812 г. — ген.-майор) А. И. Грессер. С 1810 г. пионерные и саперные роты полка были прикомандированы к инж. командам для строительства укреплений и крепостей.
[59] *«...Герча...»* — в документе ошибка, должно быть «Геруа». *Геруа* Александр Клавдиевич (1784–1852) — ген.-майор, ген.-адъютант (1826), инж.-ген. (1843), член

25	Порутчику Гриерту [60]	50
	Подпорутчикамъ	
26	Князю Вадбольскому [61]	40
27	Полыневу 3му [62]	40
	Авсего всемъ суммою денег тысячу Сто Сорокъ пять рублей	1145
	Генералъ Маіоръ Фелькерзамъ	

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 28–29 об. Рукописный.

Документ 17

1810 г. сентября 15. — Отношение генерал-майора Л. М. Яшвиля витебскому гражданскому губернатору П. И. Сумарокову об удовлетворении нужд войск, находящихся при строительстве Динабургской крепости, в обеспечении дровами и мерах по прекращению необоснованных жалоб местных властей на вырубку и выжигание леса.

Милостивый Государь!

Павелъ Ивановичъ!

На два отношенія ко мнѣ вашего превосходительства ! | За № 2976.м и 3380.м Здѣланные одно по донесенію динабург|скаго Городничаго, а нынѣ

Воен. совета (1849). Окончил 2-й кадетский корпус (1800). Служил в Инж. корпусе. В 1810 г. штабс-капитан 2-го пионерного полка. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст. В 1812 г. произведен в капитаны и переведен в 1-й пионерный полк командиром роты. Во время войны 1812 г. состоял в корпусе ген. П. Х. Витгенштейна. Участник заграничных походов рос. армии 1813–1814 гг. С 1820 по 1828 гг. командир л.-гв. Саперного батальона. Во время восстания декабристов (1825) вместе со своим батальоном стал опорой имп. Николая I. С 1826 г. нач. штаба ген.-инспектора по инж. части. Участник русско-турецкой войны 1828–1829 гг. В 1837–1849 гг. управляющий Инж. департаментом и инспекторской частью Инж. корпуса.

[60] *Гронерт (Гриерт)* — в 1810 г. поручик 2-го пионерного полка. В декабре 1810 г. за отличие при строительстве Бобруйской крепости награжден орденом Св. Анны 3-й ст.

[61] *Вадбольский* — кн., в 1810 г. подпоручик 2-го пионерного полка, участник строительства Бобруйской крепости.

[62] *Полынев* (Полынев 3-й) — князь, в 1810 г. подпоручик 2-го пионерного полка, участник строительства Бобруйской крепости.

по Городовому магистрату и думы, | Честь имѣю уведомить вашего Превосходительства ! Что | я сколько ни желал-бы здѣлать по оному исполненіе и | всякое удовлетвореніе; Но я не имѣвъ ни какого сооображ|енія на чомъ оныя прозбы основаны; Нахожу что | оныя поставляютъ вашего Превосходительства ! И мѣня | въ однѣхъ только затрудненїяхъ и не успѣшной переписки; | ибо Ежели-бы какїе встретились несправедливости съ | воинской стороны, то; ближе всѣго было бъ Городничему | и думы мѣня объ ономъ уведомить, вразсужденіи Чего | По моей обязанностй не затрудняя вашего Превосходи|тельства! было-бы на мѣстѣ кончино и обнаружино | кто имянно былъ въ чемъ упуститѣленъ ?

Вырубки Лѣса войскамъ ни какой надобности | не может быть, по причинѣ той, что по Высо|чайшему повеленію на всѣ построеніи отпускаетъ [63] | изъ казеннаго лѣса; выжиганіе жъ ! онаго принимая | какъ во всѣ недельное донесеніе и не подлежитъ ни ка|кому вероятїю, долженъ на противъ того объяснить | вашему превосходительству ! Что войска до нынѣ крайнѣ | нуждается въ дровахъ для хлебо печенїя и варенїя пищй *[318 об.]* И по недостатку во оныхъ при нынѣшнихъ безъ прерывныхъ | работахъ должны збирать и таскать на себѣ гдѣ только | наидутъ валежникъ, каковой Уже будучи выбранъ по близо|сти Совершенно людй изнуряются и уже не имѣютъ | способовъ за дальностію оныхъ доставать, а потому | оставаясь безъ всякаго распоряженїя доставленіе не обхо|димыхъ дровъ войнскимъ Чинамъ, и не имѣя ни кого | При такомъ стѣченіи числа войскъ изъ Чиновниковъ съ граждан|ской стороны, для всѣхъ посредствъ съ обѣхъ сторонъ. Я | Побуждаюсь Покорнеише Просить Вашего Превосходи|тельства ! къ Прекращенію всѣхъ затруднительныхъ и | нѣясныхъ жалобъ, лучшаго и короткаго удовлетворенїя | всѣхъ могущихъ встретиться недостатковъ и претензіи, | не оставили-бы на всѣ представляемые здѣсь нужды | Успокоить распоряженіемъ Вашего Превосходительства. | Въ протчемъ исполнивъ и то: Что-бы со стороны лѣса | всѣгда было обезпѣчено, отряженъ отъ мѣня нарочной | Унтеръ офицеръ которой будетъ находится при лесничемъ | для извещенїя мѣня кѣм будетъ онои лѣсъ повреждаемъ.

Съ Совершеннымъ моимъ почитаніемъ и преданностію | Честь имѣю Пребыть.

Вашего Превосходительства !

№ 1120
Городъ Динабургъ.
Милостиваго Государя.

Сентябр[я] 15 дня
1810 года

ПокорнѣишеийСлуга | Кн[я]з[ь] Яшвиль

[63] Справа стоит черная клякса.

Г[осподи]ну Дѣйствительному Статскому | Советнику Витебскому Граждан|скому Губернатору Сумарокову

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 50137. Л. 318–318 об. Рукописный.

Документ 18

1810 г. сентября. — Ведомость Бобруйской инженерной команды о расходе государственных облигаций и медной монеты из сумм Инженерного департамента за сентябрь 1810 г. и наличии средств на 1 октября 1810 г.

364.

Вѣдомость.
О суммѣ Инженернаго Депортамента состоящей при Бобруйской Инженерной Командѣ сего 1810. года за Сентябрь мѣсяцъ.

	Рубли	копѣ [йки]
Отъ Августа Сентября къ 1му числу Государственными | ассигнаціями	120,140	
медною монетою.....	3	16 ¼
Итого	120,143	16 ¼
Изъ онаго въ расходѣ со аппробаціи Господина | Инженеръ Генералъ Маїора и Кавалера Фель|керзама и съ вѣдома наличныхъ Инженерныхъ | Офицеровъ: выдано Бобруйскому Жителю Менделю Алтышулю [64] за ку|пленныя на продовольствіе состоящихъ при сей Командѣ фур|лейтъ [65] и казенныхъ лошадей муки 1 четверть [66] 6		

[64] *Алтышуль* Мендель — в 1810 г. житель Бобруйска, поставлял продовольствие для рос. войск на строительстве крепости.

[65] *Фурлейты* (от нем. Fuhrleute — возчики) — в рос. армии собирательное название возчиков или погонщиков полкового обоза. В 1819 г., когда полковые обозы стали сводиться в фурштатские батальоны, вышло специальное разъяснение, что слово «фурлейты» следует использовать только во множественном числе, в единственном же употреблять слово «фурман».

[66] *Четверть* — рос. мера объема сыпучих веществ, равная 8 четверикам (209,91 литра).

четвериновъ [67], | цѣною за каждую четверть по 13ру 75ко, крупъ 1 четверинъ 2½ гарн|ца [68]; за всѣ 4ру, Овса 5 четвертей 5 четвериновъ, за каждую чет|верть по 9ру 95ко, Сѣна 60 пудъ [69], за каждый по 60ко, Для работъ | смолы ведръ [70] 90. каждое по 1ру 45ко, шаекъ [71] 3. каждая по 20ко, ве|деръ 3. каждое по 25ко, ушатъ [72] 1. за 60.ко итого.....	252	48.
выдано Господина Инженеръ Генералъ Маіора и Кавалера | Фелькерзама Адъютанту Порутчику Сусалину по недоста|тку на исправленіе состоящихъ въ предместіи Бобруйской крѣ|пости кирпичныхъ и извѣсковыхъ заводовъ и на выдачу за | заготовляемыя на оныхъ кирпичь и извѣсть, вольнымъ и | воинскимъ людямъ за работу.....	1,000	—
выдано находящимся при новостроющейся Бобруйской Крѣ|пости сверхъ окладнаго прибавочнаго жалованья сего года за | майскую треть Инженернаго Корпуса: Маіору Зимсону 85ру, | Капитанамъ: Гандину и клавеpу; каждому по 65.ру Порутчи|камъ: Сусалину и Буранову, каждому по 50ру, Подпорутчикамъ: | Дингельштету и Ярмиштету, каждому по 40ру, Цейхвартеру | 10го класса Котельникову 50ру, Унтеръ Цейхвартерамъ: 13го | *[77 об.]* Мельгунову 40.ру Унтеръ Офицерскаго чина Рындину, кондук|торамъ: 1го Соколову, Петрову, Багину, Иванову, 2го | класса Емельянову, каждому по 25.ру Писарямъ 1го класса: Одно|писцову и Самолысову, каждому по 20ру, Піонерныхъ Полковъ: |		

[67] «*...четверинов...*» — должно быть «четвериков». *Четверик* — рос. мера объема сыпучих веществ, равная 8 гарнцам (26,239 литра). 8 четвериков составляют четверть.

[68] *Гарнец* — рос. мера объема сыпучих веществ, равная 3,279 литра. 8 гарцев составляют четверик.

[69] *Пуд* — рос. мера веса, равная 40 фунтам или 16,38 кг. Пуд, использовавшийся в артиллерии, состоял из 40 артил. фунтов (1 фунт — 491,4 г).

[70] *Ведро* — рос. мера объема жидкости, равная 10 штофам или 100 чаркам (12,299 литра).

[71] *Шайка* — небольшой деревянный сосуд с ручкой или жестяной таз с двумя ручками для мытья в бане.

[72] *Ушат* — деревянная кадка емкостью в 1–2 ведра с двумя выступающими друг против друга боковыми дощечками (ушами) с прорезанными в них круглыми отверстиями, сквозь которые продевается палка для подъема, ношения. Ушаты использовались в хозяйстве для помоев, жидкого корма для скота и др.

1го Штабс-капитану Гечу 60ру, Порутчику Штендеру 50ру, Под|порутчикамъ: Буксгевдену и Радингу, каждому по 40ру, 2го | штабсъ капитану Геруа 60ру, Порутчику Гронерту 50ру, и под|порутчику князю Вадбольскому 40.ру		
Итого.....	1015	—
выдано бывшимъ у исправленія крѣпостныхъ работъ Бабруйс|кой Крѣпости сентября съ 1го по 10е число резерфнаго Бата|ліона Елецкаго Мушкатерскаго Полка [73] нижнимъ чинамъ 1,443. | человѣкамъ пожалованныхъ по Высочайшей волѣ въ награ|жденіе денегъ, каждому въ день по 10ко, а всѣмъ……..	144	30.
выдано Бабруйскому Жителю еврею Менделю Мордоховичу [74] | за купленныя для исправленія въ Бобруйской Крѣпости работъ | досокъ длиною 3са толщиною 2дю 360. цѣною за каждую по | 1ру 55ко а за всѣ	378	—
Отдано въ Бобруйскую Почтовую Экспедицію [75] для доставленія | чрезъ почту находящимся въ рогачевѣ сверхъ окладнаго приба|вочнаго жалованья сего года за майскую треть, Инженернаго | корпуса: Порутчику Нарбуту 50.ру Подпорутчику Акинчичу 40ру | и 2го Піонернаго Полка Подпорутчику же Полыневу 3.му 40.ру		
итого.....	130	—
выдано бывшимъ у исправленія Крѣпостныхъ работъ Боб|руйской Крѣпости сентября съ 1го по 16.е число		

[73] *Елецкий мушкетерский полк* — сформирован 15.01.1731 как конный Елецкий ландмилицейский полк Украинского корпуса, с 15.12.1763 по 16.01.1769 Елецкий пеший полк, с 16.01.1769 по 29.11.1796 и с 29.03.1811 Елецкий пех. полк. С 30.01.1804 шефом полка был ген.-лейтенант А. Я. Сукин. В начале 1812 г. действующие батальоны полка состояли во 2-й бригаде 11-й пех. дивизии, а запасной батальон находился на поселении. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[74] *Мордохович* Мендель — в 1810 г. житель г. Бобруйска, поставлял материалы для рос. войск на строительство крепости.

[75] *Бобруйская почтовая экспедиция* — местное учреждение почтового ведомства. Почтовые экспедиции открывались в населенных пунктах с низкой доходностью вместо почтовых контор.

нижнимъ чинам[ъ] | пожалованныхъ по Высочайшей волѣ въ награжденіе денегъ | резерфныхъ Баталіоновъ полковъ: Екатеринославскаго Гранодерскаго [76] ..... Мушкатерскихъ: Черниговскаго [77]..... Ярославскаго [78] ..... Литовскаго [79]..... Подольскаго [80].....		

[76] *Екатеринославский гренадерский полк* — сформирован 30.03.1756 из гренадерских рот Смоленского, Рязанского, Низовского, Выборгского, Псковского, Бутырского, Шлиссельбургского, 2-го Московского, Троицкого и Апшеронского пех. полков как 3-й гренадерский полк. С 11.01.1798 по 29.03.1801 назывался Псковским гренадерским полком. С 24.08.1804 по 07.03.1813 шефом полка был ген.-майор А. В. Запольский. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 2-й бригады 1-й гренадерской дивизии, запасной батальон был определен на формирование 32-й пех. дивизии, но затем поступил в 1-й отдельный пех. корпус. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[77] *Черниговский мушкетерский полк* — сформирован 25.06.1700 в Москве как пех. Шведена полк. С 10.03.1708 по 29.11.1796 и с 22.11.1811 назывался Черниговским пех. полком. С 02.10.1809 шефом полка был ген. П. П. Коновницын. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 2-й бригады 3-й пех. дивизии, запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в гарнизон Рижской крепости. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[78] *Ярославский мушкетерский полк* — сформирован 06.07.1790 из 2-го батальона С. -Петербургского гренадерского полка. С 09.06.1811 шефом полка был полковник (с 1813 г. ген.-майор) О. К. Соколовский. В начале 1812 г. все три батальона полка находились в составе резерва ген. И. В. Сабанеева в Дунайской армии. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[79] *Литовский мушкетерский полк* — сформирован 27.01.1800 в С. -Петербурге из Сенатского батальона как Сенатский мушкетерский полк. С 29.03.1801 назывался Литовским мушкетерским полком. 19 октября 1810 г. в связи с переформированием пех. дивизий переименован в 33-й егерский полк. С 26.11.1811 шефом полка был полковник (с 1813 г. ген.-майор) А. И. Бистром. В начале 1812 г. действующие батальоны егерского полка находились в составе 3-й бригады 11-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 32-й пех. дивизии, находился в Борисове (в отряде А. И. Грессера), а затем поступил во 2-ю Западную армию. В 1810 г. резервный батальон Литовского мушкетерского полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[80] *Подольский мушкетерский полк* — сформирован 16.05.1803 из рот Киевского и Малороссийского гренадерских, Азовского, Выборгского, Староингерман-

Псковскаго [81]		
Капорскаго [82]		
Брянскаго [83]		
Московскаго [84]		

ландского, Ряжского, Смоленского, Брянского, Владимирского и Алексопольского мушкетерских полков. 19.10.1810 в связи с переформированием пех. дивизий переименован в 36-й егерский полк. С 16.05.1803 шефом полка был ген.-майор М. И. Левицкий. В начале 1812 г. действующие батальоны егерского полка находились в составе 3-й бригады 7-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в 1-й отдельный пех. корпус. В 1810 г. резервный батальон Подольского мушкетерского полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[81] *Псковский мушкетерский полк* — сформирован 25.06.1700 в Москве как пех. Мевса полк. С 10.03.1703 по 29.11.1796 и с 22.02.1811 именовался Псковским пех. полком. С 26.20.1799 по 16.04.1813 шефом полка был ген. от инфантерии (с 1812 г. — ген.-фельдмаршал) М. И. Кутузов. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 1-й бригады 7-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в 1-й отдельный пех. корпус. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[82] *Копорский мушкетерский полк* — сформирован 16.05.1803 из рот С.-Петербургского, Таврического и Екатеринославского гренадерских, Черниговского, Тобольского, Севского, Днепровского, Ревельского, Софийского, Псковского и Тульского мушкетерских полков. С 29.05.1812 шефом полка был полковник (с 1812 г. ген.-майор) М. Н. Рылеев. В начале 1812 г. действующие батальоны егерского полка находились в составе 2-й бригады 3-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в гарнизон Рижской крепости. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[83] *Брянский мушкетерский полк* — сформирован в 1713 г. как конный полк Иваненкова Украинской ландмилиции. С 11.11.1727 по 15.12.1763 Брянский ландмилицейский полк, с 15.12.1763 по 16.01.1769 Брянский пеший полк, с 16.01.1769 по 29.11.1796 Брянский пех. полк, с 19.10.1810 39-й егерский полк. С 16.08.1811 шефом полка был полковник М. Ф. Ахлестышев. В начале 1812 г. все действующие батальоны 39-го егерского полка находились в составе 3-й бригады 10-й пех. дивизии (Дунайская армия). В 1810 г. резервный батальон Брянского мушкетерского полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[84] *Московский мушкетерский полк* — сформирован 25.06.1700 в Москве как пех. Иваницкого полк. С 10.03.1703 по 29.11.1796 г. и с 22.02.1811 Московский пех. полк. С 26.01.1803 шефом полка был ген. Д. С. Дохтуров. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 1-й бригады 7-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем посту-

[79]		
Егерьскихъ Полковъ: 5го [85].....		
20го [86].....		
8го [87].....		
21го [88].....		
Итого.....		
каждому въ день по 10.ко А всѣмъ.....	4,885	10.
Артиллерійскихъ Брегадъ Гатлангерамъ [89] 1,351. каждому | въ день по 10ко, а всѣм	135	10
разныхъ резерфныхъ баталіоновъ мастеровымъ 2698.	404.	70.

пил в 1-й отдельный пех. корпус. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[85] *5-й егерский полк* — сформирован 17.05.1797 из 6-го егерского батальона и до 08.03.1800 числился 6-м егерским полком. С 06.12.1804 шефом полка был полковник (с 1812 г. ген.-майор) Ф. Г. Гогель. В начале 1812 г. действующие батальоны полка находились в составе 3-й бригады 26-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 34-й пех. дивизии, а затем поступил во 2-ю Западную армию. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[86] *20-й егерский полк* — сформирован 16.05.1803 из рот 1-го — 8-го, 10-го, 11-го и 13-го полков. С 26.12.1804 шефом полка был ген.-майор И. Л. Шаховской. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 3-й бригады 3-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в гарнизон Рижской крепости. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[87] *8-й егерский полк* — сформирован 17.05.1797 из 9-го егерского батальона и до 08.03.1800 числился 9-м егерским полком. С 05.03.1806 шефом полка был полковник И. П. Белокопытов. В начале 1812 г. три батальона полка входили в состав 3-й бригады 10-й пех. дивизии (Дунайская армия). В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[88] *21-й егерский полк* — сформирован 28.08.1805 в Либаве и Гольдингене (Курляндская губ.) из шести рот 2-го егерского полка. С 30.08.1808 шефом полка был полковник П. П. Платцов. В начале 1812 г. действующие батальоны полка входили в состав 3-й бригады 3-й пех. дивизии. Запасной батальон был определен на формирование 33-й пех. дивизии, но затем поступил в гарнизон Рижской крепости. В 1810 г. резервный батальон полка участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[89] *Гандлангер* (нем. handlanger — подручный рабочий) — в рос. армии звание рядового артиллериста 3-го (младшего) кл. из состава арт. прислуги.

каж|дому въ день по 15.^{ко} а всѣмъ		
Піонерныхъ ротъ рабочимъ 1,676. каждому въ день по 10.^{ко}	167	60
плотникамъ		
дерноклатчикамъ.....		
Итого		
каждому въ день по 15^{ко} а всѣмъ	155	10.
выдано посыланнымъ въ Могилевъ 1го Піонернаго Полка Ун|теръ Офицеромъ Гавриловымъ [90] за купленныя имъ Тамъ и къ сей | командѣ доставленныя для казенныхъ работъ и имянно у | евреевъ: Ормія Янкелевича [91] Стеколъ Ящиковъ 2. каждый по | 50^{ру}, Шмуля Цнифа [92] вески съ меднымъ фунтовикомъ 1. За | 4^{ру} 80^{ко}, Мовши Нойховича [93] Сургуча: 1 фунтъ за 6^{ру} 50,^{ко} 2. | фунта, каждый по 30,^{ко} итого	111	90.
Употреблено Артиллеріи Подпорутчикомъ Сухотскимъ при | слѣдованіи для размену въ Минской Казенной Палатѣ по|лученныхъ отъ сей Команды Государственныхъ ассигнацей | 500^{ру} на медную монету къ командѣ доставленную, для сма|зыванія казенныхъ повозокъ, на покупку смолы жидкой 2^{х} — | пудъ, цѣною каждый по 2.^{ру} 50^{ко}, а на оба	5	—
выдано Бабруйскому Мещанину Еврею Менделю Мордо|ховичу за купленныя для производства въ Бобруйской Крѣ|пости работъ: Досокъ длиною 3^{са} толщиною 2^{дю} 30. каж|дая по 1^{ру} 5^{ко}, Пеньки 11 пудъ, за каждый по 5^{ру} 48^{ко}, Смолы жид|кой 65 ведръ, за каждое по 1^{ру} 45^{ко}, желѣза полоснаго 20 пудъ, | за каждый по 5^{ру} 50^{ко}, замковъ висячихъ 3. за каждый по	307	98

[90] *Гаврилов* — в 1810 г. унтер-офицер 1-го пионерного полка, участник строительства Бобруйской крепости.
[91] *Янкелевич* Ормий — в 1810 г. житель Могилева.
[92] *Цниф* Шуль — в 1810 г. житель Могилева.
[93] *Нойхович* Мовша — в 1810 г. житель Могилева.

90ко, | нитокъ суровыхъ 5 фунтовъ, за каждый по 1ру 85.ко Итого		
[79 об.]		
выдано здѣшнему Жителю Еврею Зелику Давыдовичу [94] за | купленныя для исправленія письмянныхъ дѣлъ свечь сальных | 1 пудъ за 23ру, бумаги пищей номеровъ: 1го 1 стопа [95] за 10.ру, | 2го 2 стопы, каждая по 9.ру, 3го ½ стопы за 3ру 15,ко голан|дской листовой 1дю за 1ру 80ко, подсвешникъ медной ниской | 1. за 1ру 25ко, Сургуча: 1 фунтъ, за 1ру 75ко, 1му за 1ру 50.ко итого.....	60	45.
выдано Господина Инженеръ Генералъ Маіора и Кавалера | Фелькерзама Адъютанту Инженеръ Порутчику Сусалину | по малому остатку у него Суммы на удовлетвореніе обра|тившихся нынѣ на кирпичномъ и извѣсковомъ заводахъ | воинскихъ рабочихъ людей въ награжденіе деньгами	200	—
выдано бывшимъ у исправленія Крѣпостныхъ работъ Боб|руйской Крѣпости сентября съ 16го октября по 1е число ниж|нимъ чинамъ пожалованныхъ по Высочайшей волѣ въ | награжденіе денегъ		
Резерфныхъ Баталіоновъ Полковъ:		
Екатеринославскаго Гранодерскаго		
Мушкатерскихъ:		
Черниговскаго		
Литовскаго.....		
Подольскаго		
Псковскаго.....		
Капорскаго		
Брянскаго.....		
Московскаго		
Егерьскихъ:		
5го.....		

[94] *Давыдович Зелик* — в 1810 г. житель Бобруйска, поставщик канцелярских принадлежностей для рос. войск на строительстве Бобруйской крепости.
[95] «*…1 стопа…*» — вероятно, имеется в виду 1 фунт (польский, или стопа) бумаги.

8го.....		
20го.....		
21го.....		
Итого		
каждому въ день по 10.ко а всѣмъ	6,119	10.
Артиллерійскихъ Брегадъ Гатлангерамъ 876. каждому въ | день по 10ко, а всѣм	87	60
[80]		
Инженернымъ 65. каждому въ день по 10ко	6	50.
резерфныхъ баталіоновъ мастеровымъ 3094. каждому въ | день по 15.ко а всѣмъ	464	10
Піонерныхъ ротъ: рабочимъ 1845. каждому въ день по 10ко	184	50
плотникамъ		
дерноклатчикамъ.....		
итого		
каждому въ день по 15.ко а всѣмъ	224	40
выдано бывшимъ у исправленія въ Бобруйской Крѣпости | казенныхъ работъ Сентября съ 1го Октября по 1е число вольнымъ | плотникамъ по единовремянному изчисленію 384.мъ | человѣкамъ, каждому въ день по 1ру 4ко,/: по подпискѣ сни|ми заключенной слѣдуетъ въ мѣсяцъ заплатить одному | плотнику за 26. работныхъ дней 30.ру:/ Каменьщикамъ | по единовремянному же изчисленію 154. человѣкамъ, каждому | въ день по 1.ру 53¾.ко/: По подпискѣ сними заключенной слѣдует[ъ] | въ мѣсяцъ заплатить одному Каменьщику за 26 работных | дней 40:ру/ итого.....	679	33½

выдано вольному Подмастерьи Фридриху реймеру [96] находив|шемуся у присмотра въ Бобруйской Крѣпости казенныхъ ка|менныхъ работъ Сентября съ 1го октября по 1е число, Договорной | мѣсячной платы	50	—
выдано вольному Столяру Ивану Бондаренки [97] за здѣланіе | изъ казенныхъ лѣсовъ въ Езуитской Костölъ перестраевающе|йся на Артиллерійской Цейгаузъ 4.оконечных рамъ, за каж|дую по 6.ру а за всѣ	24	—
выдано вольнымъ Пильщикамъ за распилку для производс|тва въ Бобруйской Крѣпости во весь сентябрь мѣсяцъ на | доски, рейки и къ полисаду на пожилины, казенныхъ бревенъ | 1265 проходовъ, длиною каждый по 4. сажени, всѣго 5060 | саженъ, за каждую сажень по 15.ко а за всѣ	759	47
выдано Бобруйскому Жителю Еврею Янкелю Хаймовичу [98] | за купленныя для работъ мѣлу 30 фунтовъ, каждый по | 9ко, бѣлилъ 6½ фунтовъ, каждый по 1ру 18ко, Сажи боченковъ 7. *[80 об.]* каждый по 30ко, щетины свиной 1 фунтъ за 1 рубль, итого.....	13	71½.
Итого въ расходѣ	17,964	
Затѣмъ сего октября къ 1му числу въ наличности состоитъ:		
Государственными ассигнаціями	102,175	44¾
медною монетою.....	3	
Всѣго	102,178	44¾

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 77–77 об., 79–80 об. Рукописный.

[96] *Реймер* Фридрих — в 1810 г. вольный подмастерье, выполнял каменные работы в Бобруйской крепости.
[97] *Бондаренко* Иван — в 1810 г. вольный столяр, выполнял столярные работы в Бобруйской крепости.
[98] *Хаймович* Янкель — в 1810 г. житель Бобруйска, поставщик материалов для рос. войск на строительстве Бобруйской крепости.

Документ 19

1810 г. октября 5. — Предписание инженер генерал-майора Е. П. Фелькерзама Бобруйской инженерной команде о передаче кирпичному заводу в Бобруйске машины по производству кирпича, приобретенной в С. -Петербурге с описанием ее составляющих.

316.

Бобруйской инженерной командѣ

Указомъ государственная военная коллегія | по инженерной Експедиціи [99] отъ 7го числа | минувшаго сентября съ № 3854м, дала знать, | что по-представленію моему, для заготовленія | на кирпичномъ заводѣ кирпича, на Апрабован|ныя и впредь предполагаемыя каменныя работы, | купленая ею въ Санктпетербургѣ у профессора | Гатенберга [100] кирпичная машина цѣною за | семъ сотъ рублей, отправлена сюда въ бобруйскъ | съ инженернымъ плотничнымъ подмастерьемъ | снетковымъ [101], нанятыхъ его подводахъ Санкт|петербургскаго купца безрукова [102] иверейскаго | мѣщанина Глушкова [103], съ заплатою имъ на | мѣстѣ сто пятдесятъ рублей, да подоставленіи | таковоежъ число денегъ, каковая машина сюда | и доставленна; а посему предписываю оной *[94 об.]* командѣ отъ означеннаго подъ мастерьи | снеткова подоставленному притомъ указѣ | и присемъ въ копіи прилагаемому описанію, | оную машину принять изаписать по обошед|шейся съ доставкою сюда цѣнѣ въприходъ, съ | почитаніемъ научрежденномъ въ предместіи | здѣшняго города кирпичномъ заводѣ у Г[осподи]на | инженеръ порутчика Сусалина; — Слѣдующія ея | же задостовленіе сюда сей машины помяну|тымъ купцу безрукову имѣщанину Глушкову | деньги, выдать извощику доставившему сію машину, Емельяну Савельеву [104][105]

[99] *Инженерная экспедиция* — структурное подразделение Воен. министерства. 23.10.1802 выделена из состава Артил. экспедиции Воен. коллегии в самостоятельное учреждение. Ведала содержанием крепостей, укреплений, подготовкой кадров инженеров. Состояла в ведении Воен. коллегии и министра военно-сухопутных сил. Возглавлял экспедицию «инж.-ген. и инспектор всего инж. департамента» (т.е. ведомства). Упразднена 27.01.1812, передав функции Инж. департаменту Воен. министерства.

[100] *Гатенберг* — инженер, в 1810 г. профессор в С. -Петербурге, разработчик кирпичной машины.

[101] *Снетков* — инж. плотничий подмастерье, занимался доставкой кирпичной машины из С. -Петербурга в Бобруйск.

[102] *Безруков* — в 1810 г. петербургский купец.

[103] *Глушков* — в 1810 г. мещанин г. Верея.

[104] Вписано сверху.

[105] *Савельев* Емельян — в 1810 г. извощик, доставивший кирпичную машину из С. -Петербурга в Бобруйск.

большаго достоинства Ассигна|ціями сто рублей и мелкими пятдесятъ рублей | изаписать въшнуровой книгѣ в расходъ сроспискою, | и мнѣ поисполненіи отрапортовать.

Генералъ Маіоръ Фелькерзамъ

№ 717и
въ бобруйскѣ
Октября 5. Дня
1810го года

[95] Копія

Описаніе принадлежностей
Кирпично-дѣльной машины

1) Кирпично дѣлная машина.

2) Рокоятка къ дѣйствію оною.

3) Двѣ Кирпичныя Формы.

4) Преемникъ на 21 Кирпичь.

5) резецъ надлину одного Кирпича.

6) резецъ Натри Кирпича

7) Чугунное Запасное Колесо съ зубьями

8е) Чугунная Запасная Шестерня.

9) Двойной Ключь для винтовъ.

10) Треугольный воротъ Для винтовъ.

Подписалъ военный Совѣтникъ Сапожниковъ [106]

Секретарь Космачевъ [107]

Съ подлиннымъ вѣрно Кондукторъ

1го класса Багинъ [108]

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 94–95. Рукописный.

---

[106] *Сапожников* Петр Федорович — в 1810–1811 гг. воен. советник полковничьего ранга Инж. экспедиции. В 1820 г. начальник 4-го отделения Инж. департамента, чиновник 5-го кл.

[107] *Космачев* Петр Никитич — в 1810 г. надворный советник, секретарь Инж. экспедиции.

[108] *Багин* — в 1810 г. кондуктор 1-го класса, состоял при Инж. экспедиции.

Документ 20

1810 г. декабря 4. — Приказ инженер генерал-майора Е. П. Фелькерзама о награждении офицеров Бобруйской инженерной команды, занятых на строительстве Бобруйской крепости.

Копія

1810го года Декабря 4го дня № 86

п р и к а з ъ.

Управляющій инженернымъ Депортаментом | Г[осподи]нъ инженеръ Генералъ-маіоръ Опперманъ въ | предписаніи своемъ отъ 12го минувшаго ноября | съ № 2168м объявляетъ мнѣ, что повозвращеніи | Его въ Санктпетербургъ, имѣлъ онъ щастіе чрезъ | господина военнаго Министра представить Его | Императорскому Величеству общее донѣсеніе | какъ опроизведенныхъ въ нынѣшнемъ году по запод|ной границѣ Имперіи фортификаціонныхъ работъ | такъ ионужныхъ на будущее время мѣрахъ и отру|дящихся понынѣ прионыхъ работахъ инженерныхъ, | піонерныхъ и армейскихъ офицерахъ, на что край|нѣе имѣлъ удовольствіе получить предписаніе | Г[осподина] военнаго министра, вслѣдствіе коего увѣдомляетъ | онъ Г[осподинъ]. инженеръ Генералъ-маіоръ икавалеръ, что | назначено: Мнѣ орденъ С[вяты]я Анны [109] 2го класса | съ алмазами, Инженеръ Капитану Гандину | орденъ С[вяты]я анны 3го класса и 500 рублей, инженеръ | порутчику Буракову ипіонернымъ *[274 об.]* Штабсъ капитану Геруа, порутчикамъ Гронер|ту и Штендеру Орденъ С[вяты]я анны 3го класса, | штабсъ капитану Гечу, командиру 20 Егерскаго | полка резерфнаго баталіона капитану Горихва|стову [110], 21го Егерскаго полка порутчику Федорову [111]; | Мос-

[109] *Орден Св. Анны* — учрежден в 1735 г., по статусу 1797 г. имел три (с 1815 г. — четыре) степени. Девиз ордена — «Amantibus Justitiam, Pietatem, Fidem» («Любящим Правду, Благочестие, Верность»). Лента ордена — красная с желтой каймой. В 1797–1829 гг. знаки ордена 1-й и 2-й степеней, украшенные бриллиантами, выдавались в качестве более высокой степени тех же знаков из Кабинета Е. И. В. После 1829 г. знаками с алмазами награждались только иностранные подданные.

[110] *Горихвостов* (Горихвастов) Александр Захарьевич (1782–1855) — рос. ген.-лейтенант (1848). Окончил Сухопутный кад. корпус (1799). Служил в егерских полках. Участник войн 1805 и 1806–1807 гг. с Францией. В 1810 г. капитан, командир резервного батальона 20-го егерского полка. За участие в строительстве Бобруйской крепости награжден подарком (декабрь 1810 г.). Участник войны 1812 г. и заграничных походов рос. армии 1813–1814 гг., полковник (1814). В 1817–1819 гг. командовал 14-м егерским полком. Участник русско-турецкой войны 1828–1829 гг. С 1831 г. служил на Кавказе.

[111] *Федоров* — в 1810 г. поручик резервного батальона 21-го егерского полка. В декабре 1810 г. за участие в строительстве Бобруйской крепости награжден подарком.

ковскаго мушкатерскаго прапорщику Кивлец|кому [112] и бобруйскаго повѣта форштмейстеру Ковнац|кому [113], подарки, унтеръ-цейхвартерамъ: Мельгунову | денежное награжденіе въ 250ру[б.], рындину въ 150 руб. а кондук|тору петрову въ 100 рубляхъ, причемъ такжепредлагается | объявить всѣмъ подкомандою моею состоящимъ ин|женернымъ и піонернымъ чинамъ то, что Г[осподи]нъ | военный Министръ предписалъ ему, что несомненно | можетъ онъ обнадѣжить ихъ, что оные поокон|чаніи работъ помѣрѣ ихъ старанія испособ|ности награждены будутъ; О чемъ чрезъ сіе | всѣмъ господамъ инженернымъ ипіонернымъ | чинамъ даю знать, съ признательностію моею | въполномъ увѣреніи что сіе монаршее для нихъ | награжденіе послужитъ набудущеевремя вящ|щимъ поошреніемъ иусугубитъ вовсѣхъ *[282]* Впредь ревностное ихъ служеніе и подадутъ примеръ | доводить об нихъ досвѣденія Государя Императора, | подписалъ Генералъ-маіоръ фонъ фелькерзамъ.

Съ подлиннымъ вѣрно: Унтеръ Цейгвартеръ Рындинъ

Бобруйской инженерной командѣ.

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 274–274 об., 282. Рукописный.

ДОКУМЕНТ 21

1810 г. декабря 23. — Предписание управляющего Инженерной экспедицией Военного министерства инженер генерал-майора К. И. Оппермана служащим Бобруйской инженерной команды о порядке проведения работ на строительстве Бобруйской крепости в связи со смертью инженер генерал-майора Е. П. Фелькерзама.

Получено 28го декабря

Бобруйской инженерной Командѣ.

До прибытія назначеннаго по высочайшей воли упра|вляющимъ бобруйскихъ работъ Г[осподина] инженеръ полков|ника Федорова [114], предписываю о всякой выдачѣ денегъ | Заподписаніемъ Маіора Осипова [115] и Капи-

[112] *Кивлецкий* — в 1810 г. прапорщик резервного батальона Московского мушкетерского полка. В декабре 1810 г. за участие в строительстве Бобруйской крепости награжден подарком.

[113] *Ковнацкий* — в 1810 г. форштмейстер Бобруйского пов. Минской губ. В декабре 1810 г. за участие в строительстве Бобруйской крепости награжден подарком.

[114] *Федоров* (Федоров 1-й) Степан Степанович — в 1811 г. инж.-полковник. С января 1811 г. участвовал в строительстве Бобруйской крепости.

[115] *Осипов* Иван Ильич — воен. инж. В конце 1810 г., после смерти Е. П. Фелькерзама, до прибытия инж.-полковника С. С. Федорова возглавлял Бобруйскую инж. команду. В 1811 г. инж.-подполковник, числился в Инж. корпусе.

тана Ган|дина представлять наутвержденіе Коменданту | Г[осподину] Подполковнику Берху [116]. — Касательно продолженій | работъ, то приложить всевозможное стараніе | въ слѣдующемъ:

1е) вырубить ипривести Лесной Матеріалъ, какъ | для полисадъ, Сортіевъ, Мостовъ ивнутреннихъ | уже апрабованныхъ воискихъ зданіевъ, такъ и для | обжиганія Кирпича и извѣсти и разложить оный | матеріалъ въ ближнія иудобныя къ самому произ|водству работ [117] мѣста.

2е) Теплую одежду по предписанію моему сего м[еся]ца отъ | 19го числа подъ № 2400м. Г[осподину] Инженеръ Генералъ-Маіору | Фелькерзаму немедленно искупить посылая для сего | Куда нужно надежнаго и Комендантомъ утвержден|наго чиновника.

3е) Приготовить телеги, тележки и носилки наполное | Число войскъ въ будущемъ году къ работамъ нужныя, | наличной же инструментъ починить и исправить | изапастись череньями, новаго же Инструмента *[331 об.]* для работъ будущаго лѣта не покупать до прибытія | Г[осподина] Федорова.

4е) На Кирпичномъ и извѣстковомъ заводахъ сарай инадъ | печами Шатры достроить по назначенію Г[осподина] Гене|ралъ Маіора Фелькерзама.

5е) Срубку бревенчатой одежды въ редантахъ продолжать | со всевозможнымъ стараніемъ въ успешности и | прочности, держась во всемъ подробному плану | ипрофили на 3м листѣ высочайше утвержденныхъ | плановъ находящихся, — при чемъ Крайне наблю|дать, что бы [118] внутренняя ширина амбразуръ была отъ | 26ти до 28ми дюймовъ наружная неменѣе 6ти футъ. | внутренняя высота отъ 24х до 26ти дюймовъ На|ружная же высота въ 3 ½ фута; ведя какъ нижнюю | щепу, такъ и верхнюю негоризонтально, но съ на|клоненіемъ первой въ верхъ на 6ти дюймовъ, апослѣд|ней въ низъ *на* [119] одинъ футъ.

6е) Артиллерійскія два времянныя цейгауза постро|ить немедленно на мѣстѣ Г[осподиномъ] Генераломъ фелькер|замомъ нато выбранномъ, и по

---

[116] *Берг* (Берх, Berg) Карл Карлович (1773–1832) — рос. ген.-лейтенант (1831). Из семьи вольноопределяющегося конного ланцмана. В 1790 г. зачислен в Ген. штаб прапорщиком. Участник русско-шведской войны 1789–1790 гг. Участвовал в строительстве Вильманстрандской крепости. В 1797 г. переведен в Киевский кирасирский полк капитаном. С 1800 г. майор. В 1805 г. переведен во 2-й пионерный полк. Участник войн 1805 и 1806–1807 гг. против Франции. В 1810–1832 гг. бобруйский комендант. Подполковник (1811). В 1812 г. занимался формированием запасной пех. дивизии. В 1831 г. жестоко подавил попытку выступления пленных польских солдат под руководством Антона Жабы, за что получил прозвище «кровавый комендант». Похоронен в Бобруйске на Минском кладбище (сохранилась надгробная плита).

[117] Вписано сверху.

[118] Вписано сверху.

[119] Вписано сверху.

детальному [120] чертежу при указе | инженерной Експедиціи подъ № 5645м отправлен|ному.

7е) Къ построенію деревянныхъ пороховыхъ погребовъ | до прибытія Г[осподина] Полковника Федорова не приступать, | но только нужный на то лесъ приготовить и помѣстамъ | въ Горжахъ бостіоновъ [121] развесть.

[332]

8е) Все выше прописанное возлагается нетолько на новаго | Командира Команды Маіора Осипова, но ина | Капитана Гандина, по елику онъ подъ руковод|ствомъ Г[осподина] Генерала Фелькерзама управлялъ бобруй|скою инженерною Командою, и симъ чинамъ объ|овсемъ до успеха Касающемся испрашивать при|казанія и спомоществованія Командующаго вой|сками Г[осподина] Генералъ Маіора Игнатьева [122].

9е) Изъ числа Заготовляемыхъ нынѣ полисадинъ не|учинить еще развоску по линіямъ предположен|наго направомъ берегу рѣчки Бобруйки нагор|наго укреплѣнія, но ожидать на сіе особенное | предписаніе. Генералъ Маіоръ Опперманъ

№ 2445. въ С[анктъ-]петербургѣ
Декабря 23. Дня 1810 года

НИАБ. Ф. 655. Оп. 1. Д. 1. Л. 331–332. Рукописный.

---

[120] Вписано сверху.

[121] *Бастион* (франц. bastion, от позднелат. bastillio — строю укрепления) — пятиугольное долговременное крепостное или полевое оборонительное сооружение, возводилось по углам крепостной ограды, передние стороны бастиона назывались фасами, боковые — фланками; тыльная, обычно открытая сторона — горжей. Обращенный к полю угол между фасами назывался шпиц, угол между фасом и фланком — плечевой угол. Для прикрытия фланком со стороны поля сооружались орильоны. Два соседних бастиона и соединявший их участок ограды (куртина) образовывали бастионный фронт. Бастион состоял из одного или двух земляных валов (1-й — главный, 2-й — возвышавшийся над ним — кавальер), на валгангах которых размещались артил. орудия, прикрытые бруствером (для их подъема на вал внутри бастиона устраивалась аппарель). Орудия, установленные на фасах, простреливали местность по фронту, а орудия с фланков — пространство вдоль стен и крепостной ров.

[122] *Игнатьев* (Игнатьев 1-й) Гавриил (Гаврила) Александрович (1768/1770–1852) — рос. ген. от артиллерии (1829). В 1782 г. кончил Арт. и Инж. шляхетный кад. Корпус. Службу начал инж.-прапорщиком в Инж. корпусе. Участник русско-турецкой войны 1787–1791 гг., Итальянского похода А. В. Суворова (1799). В 1800–1801 гг. командир 8-го арт. полка. Участник войн 1805 и 1806–1807 гг. против Франции. Ген.-майор (1808). С 1810 г. начальник работ при строительстве Бобруйской крепости, в 1811 г. награжден орденом Св. Анны 1-й ст. С началом войны 1812 г. принял на себя звание воен. губернатора, руководил обороной Бобруйской крепости, награжден орденом Св. Владимира 2-й ст. С декабря 1812 по 1815 гг. временный минский воен. губернатор. В 1826–1833 гг. директор Артил. департамента Воен. Министерства. С 1833 г.член Ген.-аудиториата.

Документ 22

1811 г. марта 26. — Предписание министра полиции А. Д. Балащева минскому гражданскому губернатору Г. И. фон Радингу с просьбой организовать помощь в доставке в Бобруйск застрявших в пути орудий.

№ 130.

М[инистерство] П[олиціи]

2 Експедиція,

3 Отдѣленіе,

1 Столъ.

О пособіи въ пере|возкѣ орудій въ Бобруйскъ отпра|вленныхъ.

Въ С[анктъ-] П[етер]бургѣ.

26. Марта 1811.го

№ 768.

10 апрѣля 1811

Господину Минскому Гражданскому Губер|натору.

По приказанію Г[осподи]на Министра По|лиціи слѣдуетъ при семъ въ спискѣ къ | надлежащему исполненію по ввѣренной | Вашему Превосходительству Губерніи | предписаніе Его Превосходительства | Г[осподамъ] Гражданскимъ Губернаторамъ о | пособіи со стороны Земскаго Началь|ства въ перевозкѣ орудій отправ|ленныхъ въ Бобруйскъ и по | причинѣ распутицы въ пути оста|новившихся.

Управляющій Пшеничный

Начальникъ отделѣнія [123]

[393]

Списокъ

Циркулярно.

Господину Минскому Гражданскому Губернатору.

М[инистерство] П[олиціи]

2. Експедиція.

3. Отдѣленіе

1. Столъ.

О пособіи въ пе|ревозкѣ орудій | Отправленныхъ | въБобруйскъ

Господинъ Военный Министръ | Сообщая мнѣ, что изъ числа Артилле|рійскихъ транспортовъ отправлен|ныхъ съ орудіями изъ С[анктъ-]Петербурга | въ Бобруйскъ [124] нѣкоторые по причинѣ | распутицы остановились въ Вели|колуцкомъ Уѣздѣ, Витебскѣ, Оршѣ | и за Новымъ Быховомъ, и что для при|веденія сихъ транспортовъ въ движе|ніе командированъ членъ Артилле|рійской Експедиціи [125] Полковникъ Ти|шинъ [126], объявилъ

[123] Подпись неразборчива.

[124] «*...орудиями из С[анкт]-Петербурга в Бобруйск...*» — речь идет об отправке орудий для Бобруйской крепости.

[125] *Артиллерийская экспедиция* — структурное подразделение Воен. коллегии, затем министерства в 1797–1812 гг. 21 декабря 1796 г. в составе Воен. коллегии был образован Арт. департамент, который заменил упраздненную канцелярию Гл. ар-

Въ С[анктъ-]П[етер]бургѣ. 26. Марта 1811. № 469.	Высочайшую | волю Государя Императора | о употребленіи всѣхъ способовъ, чтобы | помянутые орудія были доставлены | къ своему мѣсту въ самоскорѣйшемъ | времяни, и чтобы въ случаѣ нужды | оказано было возможное вътомъ | пособіе состороны Земскаго началь|ства нарядомъ потребнаго *[393 об.]* числа лошадей за указанную плату. Извѣщая ваше Превосходительство о | сей Монаршей волѣ къ непремѣному | исполненію, я прошу Васъ, Милостивый | Государь мой, дать надлежащея предпи|санія дабы Земскія Начальства потребова|ніямъ Г[осподи]на Полковника Тишина ока|зывали ему нужное пособіе безъвсякаго | промѣдленія. Подлинное подписалъ Министръ | Полиціи А. Балашевъ. Вѣрно: Начальникъ отдѣленія [127]

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 94. Т. 1. Л. 392–393 об. Рукописный.

ДОКУМЕНТ 23

1809 июня 3. — Предписание (ордер) минского гражданского губернатора минскому земскому исправнику Т. В. Евдокимову о необходимости сопровождения и оказания помощи майору Свиты Е. И. В. по квартирмейстерской части Я. П. Гавердовскому при описании им военных дорог Минской губ.

Іюня3

Ордеръ

Господину минскому Земскому исправнику Едокимову [128]

тиллерии и фортификации. 29 января 1797 г. Арт. департамент был переименован в Арт. экспедицию. 23 октября 1802 г. из ее состава выделана Инж. экспедиция. Арт. экспедиция ведала формированием, комплектованием и материальным обеспечением артиллерии, изготовлением и снабжением всех родов войск оружием и боеприпасами. Кроме того, в те периоды, когда управление артиллерией и фортификацией объединялось в одном ведомстве, отвечала за организацию инж. службы в армии. Арт. экспедиция Воен. коллегии упразднена 27 января 1812 г., ее функции переданы Арт. департаменту Воен. министерства.

[126] *Тишин* Гавриил (Гаврило) Григорьевич — в 1811 г. полковник, присутствующий член Артил. экспедиции.

[127] Подпись неразборчива.

[128] *Евдокимов* Тимофей Васильевич (1768/1770 – после 1827) — из дворян, с 21.02.1782 по 15.12.1788 канцелярист Черниговского уездного суда, коллежский

Свиты Его Императорскаго Величества | Квартермистерской Части отъ Господина маіора | и кавалера Гавердовскаго Сей Часъ получилъ я | донесеніе требующее предписанія моего Земскимъ | полиціямъ въ разсужденіи оказыванія Ему пособія.

Онъ повысочайшему повеленію отъправленъ | отъ Господина военнаго министра для описанія | военныхъ болшихъ дорогъ и пребудетъ *около б^го^* | *Числа сего* | *Їюня награ|ницу бори|совскаго* | *повюня награ|ницу бори|совскаго* | *повѣта по* | *дорогѣ веду|щей* [129] отъ Могилев|ской Губерніи Чрезъ Борисовъ, Минскъ Къ Несвижу | до границы Гроденской Губерніи, а отъ Города Минска | Чрезъ местечко Красное и лебедевъ до границы | Виленской Губерніи.

Препровождая Усего въ Копіи [130] съ даннаго | Ему отъ Господина министра внутреннихъ | делъ предписаніе на обстоятельство Усмотренія | вами Какія зависить будутъ отъ васъ Ему по|собіи._ Я Строго рекомендую вамъ всемерно | Старатся распорядится въ доставленіи Ему | нужнаго пособія выехать для Сего на границу въ верен|наго вамъ повета по дороге от борисова инаходится | принемъ для пособія при описаніи дорогъ противу | имеющеися У него Г[осподи]на маіора и кавалера инструкціи | ипоисполненіи Сего рапортовать меня.

№ июня дня
1809. года

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 86. Л. 5. Рукописный.

Документ 24

1809 г. июля 2. — Рапорт вилейского земского исправника И. С. Хоецкого минскому гражданскому губернатору Г. И. фон Радингу о предоставлении необходимых сведений майору Свиты Е. И. В. по квартирмейстерской части

канцелярист (26.01.1786), с 15.12. 1788 по 24.06.1794 повытчик Черниговской казенной палаты, коллежский протоколист (05.03.1790), с 28.08.1795 по 02.06.1797 секретарь Минской казенной палаты, губернский секретарь (06.01.1796), с 02.06.1797 по 01.08.1800 мозырский поветовый казначей, с 01.08.1800 по 22.09.1802 минский земский исправник, с 13.04.1803 по 01.10.1805 секретарь 2-го департамента Минского главного суда, коллежский асессор (31.12.1804), с 01.10.1805 по 22.05.1816 снова минский земский исправник, надворный советник (31.12.1810), с 27.07.1819 по 08.06.1822 слуцкий земский исправник, коллежский советник (02.03.1820), с 08.06.1822 по 27.06.1824 минский губернский уголовных дел стряпчий, с 27.06.1824 советник 2-го департамента Минского главного суда. Кавалер ордена Св. Владимира 4-й ст. (31.12.1825).

[129] Дописано слева на полях.

[130] Далее зачеркнуто: «Даннаго Ему».

Я. Гавердовскому при описании дорог по тракту от Минска к Литовско-Виленской губернии, его отъезде после окончания работы из Вилейского в Ошмянский повет Литовско-Виленской губернии.

№ 185. Іюля 12 дня

Его Превосходительству!

Господину Действительному Статскому Советнику | Минскому Гражданскому Губернатору иКавалеру Гер|ману Ивановичу Фонъ Радингу_

Вилейскаго Земскаго Исправника

Рапортъ

Воисполнѣніе Ордера Вашего Превосходительства отъ 2.го | июня под № 1343. Ко мнѣ последовавшего, Повелйвающаго | во время Прйезда въ Вилейской Поветъ Свйты Его Импе|раторскаго Величества Кватермастерской Части Г[осподи]на | Маіора иКавалера Гавердовскаго въ Доставленій Ему | Нужнаго Пособїя, и по исполнѣній сего рапортовать Вашему | Превосходительству; Честь имею Вашему Превосходительству | донесть, Что Г[осподи]нъ Маіоръ Гавердовскій Прибылъ въ Вилейской | Поветъ 22.го Числа Прошедшаго Июня М[есяа]ца; Делалъ Предпи|санное Ему Описаніе Дорогъ, Потракту отъ Минска | къ Литовско Виленской Губерній Лежашему — Которому | Со стороны Земской Полицій даны Нужные и требуемые | Имъ во всемъ Сведеній, и Поокончаній Таковаго описа|нія 25. Числа июня выехалъ въ Лйтовско Виленскую | Губернию въ Ошмянской Поветъ.

Земскіи исправникъ Иванъ Хоецкій [131]

№ 169и
Июля 2. Дня
1809го Года

НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 86. Л. 25. Рукописный.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.05.2012

[131] *Хоецкий* Иван Станиславович (1768/1769 – после 1827) — представитель белорусского шляхетского рода герба «Любич», с 24.09.1795 по 25.08.1810 вилейский земский исправник, коллежский асессор (31.12.1806), с 1812 по 01.01.1815 член Вилейского поветового для военных повинностей присутствия, с 22.05.1816 снова вилейский земский исправник, надворный советник (31.12.1823). Кавалер ордена Св. Владимира 4-й ст. (27.10.1819).

Ю. В. Нестерович

К вопросу о построении терминосистемы археографии: очерк по экспликации понятия стандартной передачи текста публикуемого исторического документа

В понятийном аппарате археографии целесообразно различать:

1. Понятие аспекта (этапа) осуществляемой в сфере эдиции работы. Представляет собой доведение до пользователя археографического материала в соответствии с целевым назначением археографической публикации и методическими нормами эдиции, включающей не только передачу текста публикуемого исторического документа, но и выбор его для опубликования. Такое понятие обозначаемо в научном и нормативно-методическом дискурсе терминами «выбор и передача текста». В рамках модернизации базисной терминологии нами предлагалось иное терминирование — «установление и трансляция текста» [14, с. 4–10].

2. Понятие фрагментарного воспроизведения публикуемого текста исторического документа, памятника письменности, обозначаемое в литературе по археографии термином краткая передача текста или публикация в извлечении. Данный термин является усеченным описательным термином, который не вполне точен, учитывая, что соответствующим понятием акцентируется внимание на *передаче* (курсив мой. — *Ю. Н.*) публикуемого текста. Термин «передача текста (исторического документа) в извлечении» также представляется описательным.

3. Понятие воспроизведения в процессе эдиции составляющих публикуемый текст знаков по определенной орфографии, зачеркиваний, разночтений, маргиналий и т.д. Во избежание терминологических ловушек будем считать полным термином «стандартная передача текста (публикуемого) исторического документа». Терминоэлемент «стандартный» указывает на полное воспроизведение публикуемого текста (тем самым фрагментарное его воспроизведение квалифицируется как нестандартное).

4. Понятие результата воспроизведения публикуемого текста. Его приемлемо обозначать термином «опубликованный текст».

Экспликация (уточнение научными методами, логическими средствами) понятия стандартной передачи текста (публикуемого) исторического документа представляется непростой задачей, поскольку она коррелятивна экспликации понятий текста, текста документа, документа, текста произведения, произведения, семантической информации, исторического документа, исторического источника, воспроизведения особенностей текста, передачи содержания текста. Экспликации данных понятий уделено значительное внимание в монографии, посвященной теоретическим проблемам документоведения и философии информации [15]. В статье, опубликованной в выпуске 5 «Архіварыуса» [12], обращается внимание на целесообразность дифференциации понятия исторического источника, а в статье, опубликованной в выпуске 7 «Архіварыуса» [16], — на различие референта термина и терминоэлемента «текст» в рамках археографии и источниковедения. Соответственно мы будем исходить из результатов проделанной в них работы.

В кратком словаре архивной терминологии 1968 г. термин «передача текста» определяется как воспроизведение его в соответствии с научной методикой, как «научное воспроизведение текста документа для издания» [9, с. 37]. Оборот «научное воспроизведение», используемый для обозначения конструкта воспроизведения текста на основе приемов, принципов, вырабатываемых методикой эдиции, несоразмерен. В соответствии с таким определением ясно, что в процессе эдиционной археографической работы публикуемый текст не столько воспроизводится, сколько подвергается обработке на основе научных методов, принципов, приемов, вплоть до его реконструкции. Изоморфное воспроизведение текста и шире — записи (употребляя термин «запись» в документологическом смысле — закрепленного на материальном носителе информации текста или изображения [15]) — имеет место при факсимильной публикации. Уже по отношению к тексту дипломатической публикации оптимален термин «передача текста», а не «воспроизведение текста». В «Правилах издания исторических документов» 1956 г. используется термин «установление текста», охватывающий более широкое понятие, нежели понятие воспроизведения публикуемого текста документа, материала и устранения его неисправностей. Он выступает общим термином для терминов (выражений) «выбор основного текста издания» и «передача текста» [17]. В «Правилах издания исторических документов в СССР» 1990 г. используется термин «передача текста документов» именно в значении, охватывающем и воспроизведение публикуемого текста, и устранение

его неисправностей [18]. В. П. Козлов употребляет термин «воспроизводство текста документов» в значении, которым наделяется термин «передача текста (документа)». Вместе с тем он ведет изложение о воспроизведении документа, выделяя в соответствии с критерием способа воспроизведения документов типографские, факсимильные и технотронные публикации [6, с. 24]. В архивном словаре 1988 г. приводятся три значения термина «передача текста документа при опубликовании», причем в основном его значении передача текста документов выходит за пределы сугубо эдиционной работы, рассматривается как «выбор и осуществление приемов орфографии, графики и прочих внешних особенностей текста публикуемого документа или группы документов средствами полиграфии» [21, с. 120]. Тем не менее, термин «передача текста» обычно употребляется в литературе по археографии и в археографических публикациях для обозначения именно аспекта эдиционной работы, имеющей целью оптимальное предоставление публикуемого текста пользователю в соответствии с целевым назначением археографической публикации (реже для обозначения результата этой работы) и нормами эдиции. В научной археографической публикации при передаче текста производится не только воспроизведение составляющих текст знаков по определенной орфографии, а и воспроизведение зачеркиваний, разночтений, маргиналий и т.д. Другой особенностью передачи публикуемого текста в научной археографической публикации выступает сохранение графического аспекта письменного источника.

Анализ понятия текста тесно связан с анализом понятий семантической и социальной информации. Этому соответствует положение, что содержанием текста выступает информация. В рамках эдиционной работы текст исторического документа, искажающий информацию, подлежит исправлению либо оставляется без изменений, но данный момент передачи текста отмечается в текстуальных примечаниях, оговаривается в принципах передачи текста. Объектом эдиционной работы выступает письменный текст. В рамках коммуникативистики и письменный, и устный тексты моделируются единицей коммуникации. При этом оптимально исходить из того, что текст (в том числе являющийся историческим источником) выступает коммуникатом, но не актом связи между коммуникантом и реципиентом. В рамках семиосоциопсихологии текст также рассматривается как единица социальной коммуникации, моделируется как «способ организации смысловой информации для общения». Недостаточным (непродуктивным) считается сведение текстуальных отношений к синтагматическим отноше-

ниям, при которых они — «линейные логические отношения, которые устанавливаются между словами непосредственно при их использовании в тексте» [24, с. 223]. При рассмотрении содержательно-смыслового аспекта текста выделяется микро- и макроструктура текста, фундируемые, соответственно предикациями и опорными смысловыми узлами [3, с. 84, 87]. Это согласуется с теоретическими построениями структуры языка [23, с. 246–266]. Вместе с тем понятие текста раскрывается на основе тавтологии. «Текст» характеризуется как «источник смысловой информации». При этом «смысловая информация составляет общее содержание текста». Весомыми для разработки теории эдиции выступают разрабатываемые в рамках семиосоциопсихологии понятия коммуникативного намерения, содержательной цели текста, адекватной и неадекватной смысловой интерпретации его. Последние два понятия раскрываются как адекватное и неадекватное «замыслу коммуникатора истолкование его основной идеи (замысла, концепции, коммуникативной интенции) реципиентом» [4, с. 56–59]. Несомненно, что эдитор (археограф) при передаче публикуемого текста обязан вникнуть в креативный замысел произведения, воплощенный в конкретном тексте. В рамках семиотики текст рассматривается как единица семиозиса (семиотического процесса). Данное понятие при разработке теории эдиции не востребовано. При формировании эксплицированного понятия передачи текста исторического документа заслуживает внимания содержание текстологических понятий текста памятника письменности, лингвистического издания памятника письменности. Тем не менее, в рамках текстологии термин «текст» употребляется в недостаточно отчетливом значении «фиксирования результатов мысленного процесса» [19, с. 148]; «совокупности элементов речи (звуковой или письменной), фиксирующих результаты работы сознания» [1, с. 94]. В них не преодолено полностью смешение понятий текста произведения и произведения.

Значимым при разработке теории эдиции представляется соотнесение понятия стандартной передачи текста исторического документа и конструкта передачи семантической информации во времени и пространстве. Это обусловлено использованием в научном дискурсе интерферированного (т.е. получаемого путем «наложения» признаков различных понятий) понятия информации, когда под информацией понимается, среди прочего, комплекс текста и его содержания. В рамках информатики, коммуникативистики, документоведения, книговедения, библиотековедения, и библиографоведения распространено наделение «широкого» понятия документа базисным существенным

признаком передачи информации во времени и пространстве. Так, В. А. Конявский и В. А. Гадасин поясняют «документ в аналоговой среде» как «идентифицируемую информацию», созданную человеком «для ее обработки, передачи и хранения во времени и пространстве». При этом характеризуют «информацию» и даже «документ» недостаточно определенно — «нечто нематериальное» [8], имея в виду электронный документ. Данной характеристике противоречит пояснение ими «информации в электронной среде» как маркированного «конечного дискретного (цифрового) множества элементов (сигналов), на котором задано бинарное отношение упорядоченности», сохраняющиеся как вычислимый изоморфизм [7, с. 135,131]. Противоречия множатся в связи с характеристикой «документа» как «текста». С. Г. Кулешов определяет «документ» как «текст» («логическая последовательность языковых и неязыковых знаков»), «зафиксированный на вещи (изделии), основной функцией которого является сохранение и распространение (передача) информации во времени и пространстве» [10; 11]. Под «временем и пространством» здесь следует подразумевать социальную среду, но не физический пространственно-временной континуум (но из дефиниенса это невыводимо). Соответственно следует формулировать и определение понятия документа. Исходя из корреляции понятий документа, текста, семантической информации, не следует упускать из внимания, что стандартной передачей (семантической) информации во времени является лишь помещение продуктов деятельности с закрепленной информацией (в том числе документов, нарративных материалов) в архив, т.е. на архивное хранение. В иных случаях (создания списка летописи, газетной публикации документа, фотовыставки и т.д.) имеет место не передача информации аутентичного продукта деятельности, а деформация ее (вызванная сокращением, искажением текста) либо трансляция ее (вызванная усилением за счёт составления справочного аппарата, привлечения дополнительных данных). Эдиция не является передачей информации в пространстве, поскольку не осуществляет кодирование знаков, сигналов («информации»). Это положение соответствует построениям кибернетики и коммуникативистики, в которых условием передачи информации по каналу связи постулируется ее *кодирование* (курсив мой. — *Ю. Н.*). В процессе эдиции при стандартной передаче текста исторического документа осуществляется передача информации во времени. При фрагментарной передаче его она теряется. Качество данной передачи зависит от применяемых методов и эдиторской культуры.

Информационный подход к моделированию археографической публикации применяет Е. М. Добрушкин. Археографическая публикация (трактуемая как «научная» публикация исторических источников) рассматривается им как информационная система, состоящая из «информации самого документа» и «сведений о самом документе в целом». При описании «смысла и назначения публикации» он использует термины и языковые выражения «трансляция текста документа», «трансляция информации самого документа», «трансляция пользователю информации о самом документе». При этом терминоэлемент «трансляция» употребляется немотивированно эквивалентному терминоэлементу «передача» [2, с. 40–41]. В областях технического знания (в частности, в кибернетике, теории связи) термин «трансляция» употребляется в значении усиления сигнала при его прохождении по специальному каналу связи. В семиотике термин «трансляция текста» интерпретируется как «перевод текста из одной знаковой системы в другую» [22, с. 333]. Терминоэлемент «трансляция» связывается с усилением сигнала либо трансформацией знаков. Между тем эдиция далеко не всегда сопровождается такими явлениями (в частности, машинописное воспроизведение текста машинописного материала). Если рассматривать национальные языки как самостоятельные языковые знаковые системы, то как трансляцию текста следует характеризовать *перевод* (курсив мой. — *Ю. Н.*) публикуемого текста. В рамках археографии целесообразно вести изложение о трансляции исторического источника как о предоставлении пользователям публикуемого текста, служащего историческим источником, сопровождаемое эдиторскими метаданными (текстуальными и фактуальными примечаниями, критикой текста). Термин «трансляция исторического источника» востребован в терминосистеме археографии в связи с разработкой темы «Археография как социокультурный феномен» [13]. Формами же передачи публикуемого текста оптимально рассматривать трансформацию и эмендацию текста исторического документа — соответственно существенное видоизменение текста, осуществляемое при критическом приеме передачи публикуемого текста, и устранение эдитором неисправностей публикуемого текста (опечаток, грамматических ошибок и т.п.), не вносящее изменение в его смысл. Термин «трансформация текста (исторического) документа» употребляет В. П. Козлов [5, с. 54–55]. В научном дискурсе распространено употребление термина «эмендация текста», в «широком» значении — всякого «исправления текста» [20, с. 335]. Коррелятивно данной оптимизации и унификации терминов «трансформация, эмендация текста» целесообразно коррек-

тировать формулировку определений терминов «дипломатический, критический прием передачи текста». Соответственно трактуя дипломатический прием передачи текста как осуществляемую посредством типографского набора, применения средств вычислительной техники, сканирования передачу публикуемого текста, устанавливающую гомоморфизм оригинала и результата эдиции. А критический прием передачи текста — как прием передачи текста, заключающийся в трансформации публикуемого текста в соответствии с нормами эдиции, предполагающий точное сохранение его стилистических и фонетических особенностей.

Сравнивая понятийный аппарат документологии и археографии, оптимальным представляется включение в терминосистему археографии термина «(стандартная) передача текста исторического документа», обозначающего понятие эдиционной работы, реализующей передачу семантической информации (соответствующей замыслу создателя продукта деятельности с закрепленной информацией) во времени, охватывающей воспроизведение составляющих публикуемый текст знаков по определенной орфографии, зачеркиваний, разночтений, маргиналий и т.д., исходя при этом из того, что термин «исторический документ» обозначает исторический источник, взятый в качестве археографического материала.

Литература:

1. Азбелев, С. Н. Текстология как вспомогательная научная дисциплина / С. Н. Азбелев // История СССР. — 1966. — № 4. — С. 81–106.
2. Добрушкин, Е. М. Основы археографии: Учеб. пособие / Рос. гос. гуманит. ун-т, Ист.-арх. ин-т. — М.: РГГУ, 1992. — 172 с.
3. Дридзе, Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии / Отв. ред. И. Т. Левыкин. — М.: Наука, 1984. — 268 с.
4. Дридзе, Т. М. Язык и социальная психология / Под ред. А. А. Леонтьева. — М.: Высшая школа, 1980. — 224 с.
5. Козлов, В. П. Основы теоретической и прикладной археографии / В. П. Козлов. — 2-е изд. — М.: Росспэн, 2008. — 246 с.
6. Козлов, В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности / В. П. Козлов // Отечественные архивы. — 2001. — № 1. — С. 10–33.
7. Конявский В. А. Основы понимания феномена электронного обмена информацией / В. А. Конявский, В. А. Гадасин. — Минск: Беллитфонд, 2004. — 281 с.

8. Конявский В. На пороге революции по Гутенбергу–Федорову. Послесловие к межрегиональной конференции “ЭЦП и ЭД”. Проблемы обеспечения информационной безопасности в области информатизации и связи” (Москва, 17–19 декабря 2001) / В. Конявский, В. Гадасин // Connect! Мир связи.: наука, бизнес, управление: журнал / учредитель Повшенко А. Д. — М.: Вершинский В., 2002. — № 1. — С. 10–11; № 2. — С. 18–20.
9. Краткий словарь архивной терминологии / Глав. архивное упр. при Совете Министров СССР; Всесоюз. науч.-исслед. ин-т документоведения и архивного дела; Моск. гос. ист-архивный ин-т. — Ленинград — М., 1968. — 58 с.
10. Кулешов, С. Про визначення поняття «документ» / С. Кулешов // Бібл. вісн. — 1995. — № 1.
11. Кулешов, С. Г. Типологія наукових документів: історія та сучвсний стан: автореф дис…докт. істор. наук. — К., 1997.
12. Нестерович, Ю. В. О целесообразности дифференциации понятия исторического источника / Ю. В. Нестерович // Архівварыус: зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 5. — Мінск: НГАБ, 2007. — с. 121–137 с.
13. Нестерович, Ю. В. О целесообразности модификации терминологии археографии / Ю. В. Нестерович // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвечанага 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верасня 2007 г.). — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — С. 37–46.
14. Нестерович, Ю. В. Объект и основные аспекты эдиционной археографической работы (терминологический аспект) / Ю. В. Нестерович // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 7. — Мінск: БелНДІДАС, 2006. — с. 3–11.
15. Труды по экспликации базисных понятий научных теорий / Ю. В. Нестерович. — Минск: Институт истории НАН Беларуси, 2010. — Т.1.: Экспликация базисных понятий документоведения и инфософии, 2010. — 311 с.
16. Нестерович, Ю. В. Эксплицированное понятие текста и интерпретация термина «текст» в рамках археографии и источниковедения / Ю. В. Нестерович // Архівварыус: зб. навук. паведам. і арт. — Вып. 7. — Мінск: НГАБ, 2009. — С. 44–55.
17. Правила издания исторических документов / Акад. наук СССР и др. — М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. — 72 с.
18. Правила издания исторических документов в СССР / ВНИИ документоведения и арх. дела и др. — 2-е изд., перераб. — М., 1990. — 186 с.
19. Прохоров, Е. П. Предмет, метод и объем текстологии как науки / Е. Прохоров // Русская литература. — 1965. — № 3. — С. 147–155.

20. Рейсер, С. А. Палеография и текстология нового времени. — М.: Просвещение, 1970. — 336 с.
21. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. — Вып. 2. — М.: ВНИИДАД, 1988. — 320 с.
22. Соломоник, А. Парадигма семиотики: очерки по общей семиотике (с приложением словаря семиотических терминов) / А. Соломоник. — Минск: Мет, 2006. — 333 с.
23. Чейф, У. Л. Значение и структура языка / перевод Г. С. Щура. — М.: Прогресс, 1975. — 432 с.
24. Черный, А. И. Введение в теорию информационного поиска / А. И. Черный. — М.: Наука, 1975. — 238 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.02.2012

Ю. В. Нестерович

Оптимизация употребления терминов «транслитерация», «практическая транскрипция», «транскрибирование» в сфере эдиционной деятельности

Оптимизация и унификация терминов «транслитерация», «практическая транскрипция», «транскрибирование» в рамках археографии и сферы эдиции представляется актуальной задачей. В Республике Беларусь в значительной мере усилиями архивистов происходит «ренессанс» археографических публикаций, посвященных отечественной истории и культуре. При этом изложение проделанной эдиционной работы зачастую полисемично и синонимично. Неоднократно на научных мероприятиях, проводимых НИАБ и БелНИИДАД, доводилось быть свидетелем корректировки З. Л. Яцкевичем предметного значения данных терминов [11; 15]. Наиболее существенным моментом при включении таковых в терминосистему археографии представляется корреляция их содержания.

Процесс развития терминов «транслитерация» и «практическая транскрипция» рассмотрен А. В. Суперанской еще в 1978 г. [20, с. 18–37]. В советском архивном словаре за 1988 г. термин «транслитерация» специфицируется в рамках археографии и архивоведения как процесс и результат «побуквенной передачи написания слов одного языка (имен собственных, терминов) средствами другого языка при описа-

нии или опубликовании архивных документов» [19, с. 166]. Тем самым под понятием транслитерации несоразмерно понимается осуществление процесса побуквенной передачи слов в рамках эдиции и архивного описания. Результат такого процесса во избежание полисемии и противоречий в изложении, на наш взгляд, следует обозначать иным термином (напр., «транслитерированная языковая единица»). О. С. Ахманова, рассматривая в качестве объекта транслитерации текст, трактует ее как «передачу текста, написанного при помощи одной алфавитной системы, средствами другой алфавитной системы» [1, с. 478]. С. А. Рейсер акцентирует внимание на буквы, ограничиваясь краткой дефиницией: «транслитерация — передача букв одной письменности средствами другой письменности» [16, с. 354]. В «Энциклопедии литературы и искусства Беларуси» объектами транслитерации выступают и текст, и слова. Термин «транслитерация» определяется как «передача текста и отдельных слов, написанных с помощью средств одной графической системы, средствами другой графической системы». Подчеркивается, что транслитерация отличается от практической транскрипции «большей универсальностью, не ограничивается средствами какого-нибудь одного национального алфавита» [6, с. 272]. Идентичное определение термина «транслитерация» дано А. В. Суперанской [21]. А. А. Реформатский поясняет его несколько иначе — как «*перевод* каждой *буквы* чужого текста в букву своего (курсив мой. — *Ю. Н.*)». При этом он указывает, что транслитерация приводит к неточностям при передаче текста [17, с. 37; 18, с. 96–97]. Л. И. Семешко понимает под термином «транслитерация» — «побуквенную передачу письма, основанного на одном алфавите, средствами другого алфавита». Она поясняет, что «транслитерация, в отличие от практической транскрипции, допускает условное использование букв, введение дополнительных, диакритических знаков» [22, с. 561]. В рамках информатики транслитерация трактуется как «посимвольное преобразование, перекодирование символа одного алфавита в функционально тождественный символ другого алфавита». При этом символ не вполне соразмерно поясняется как последовательность знаков либо как знак («отдельный символ алфавита») [14, с. 112, 308, 415].

Трактовка транслитерации как «записи слов одного алфавита средствами другого алфавита» распространена, что фиксируется в справочной литературе [12, с. 906]. Альтернативой ей выступает более «широкая» трактовка — передача текста средствами графической системы письма. Исходя из обзора отечественной литературы по методике археографии и аналитической части археографических публикаций,

заключаем, что отечественные эдиторы придерживаются различных трактовок транслитерации. В. С. Менжинский, разъясняя принципы передачи текста и составления научно-справочного аппарата публикации книги Метрики ВКЛ, при использовании выражений «транслитерация текста, транслитерация реестра» исходит из трактовки транслитерации как побуквенной передачи элементов публикуемого текста [9, с. 45]. З. Л. Яцкевич трактует транслитерацию как передачу вариантности написания букв, наличествующих в исторических документах в алфавитном порядке, как метод прочтения текста и изучения особенностей написания букв.

Термин «транскрипция» в рамках лингвистики дифференцирован. Наряду с ним употребляется более десятка терминов, в состав которых входит слово «транскрипция». В них он употребляется для обозначения «записи устной речи с помощью специальных знаков для наиболее точной передачи звучания». «Фонетическая транскрипция» рассматривается также как способ письменной записи устной речи («способ однозначной фиксации на письме звуковых характеристик отрезков речи» [2], «точная передача на письме всех особенностей живой речи буквами алфавита и некоторыми специальными знаками» [3, с. 536]). Имеет место как синонимия термина «транскрипция» с термином «транслитерация» [1, с. 487], так и полисемия его, употребление в значении «записи устной речи любого языка с помощью специальных знаков для наиболее точной передачи звучания», «набора особых знаков для такой записи» [12, с. 906].

В рамках эдиционной работы осуществляется процедура, обозначаемая в лингвистике термином «транслитерация», а иной раз термином «практическая транскрипция». В литературе по лингвистике данные термины употребляются иной раз как синонимы. При этом транслитерация рассматривается как вид транскрипции (практическая транскрипция) наряду с фонетической и фонематической транскрипцией. «К практической транскрипции тесно примыкает транслитерация, границы между которыми не всегда ясны. В русской лингвистике транслитерацией иногда называют практическую транслитерацию иноязычных слов русской графикой… Транслитерация необходима при написании заимствованных и калькированных слов, при передаче с языка на язык различных имен собственных — фамилий, названий газет, рек, городов, стран и т.д.» [4, с. 250–252]. Термин «практическая транскрипция» определяется в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» как «запись иноязычных слов средствами национального алфавита с учетом их произношения», а термин «транслитерация» — «как

побуквенная передача текстов и отдельных слов, записанных с помощью средств одной графической системы, средствами другой графической системы» [5, с. 517–518]. При этом термин «графическая система» в данное издание не включен. В советском архивном словаре 1988 г. термин «транскрипция» трактуется как способ (использована логически некорректная формулировка — «результат способа») «более или менее точной письменной передачи произношения слов (имен собственных, терминов), применяемый при описании или опубликовании архивных документов с иноязычным текстом» [19, с. 165]. В данной трактовке в определенной мере смешено содержание понятий транскрипции, транслитерации и практической транскрипции. Следующее определение термина «транскрипция» как «передачи элементов одного языка с помощью букв другого языка» [3, с. 536], амфиболично (двойственно), учитывая неопределенность конструкта элементов языка.

М. И. Мушинский, В. В. Скалабан, В. А. Чемерицкий интерпретируют усеченный термин «транскрипция» как «*передачу текста* со сменой внешних приемов письма в соответствии с современными требованиями при условии сохранения содержания и стиля оригинала» [10, с. 555] (курсив мой. — *Ю. Н.*). В «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі» транскрипция характеризуется как «условный вид письма», используемый в специально научных и иных целях. Отмечается: «при помощи практической транскрипции (средствами национального алфавита) вводят в текст иноязычные собственные имена: личные имена, географические названия» [6, с. 272]. Л. И. Семешко поясняет, что основная задача практической транскрипции — «передавать средствами определенного национального алфавита иноязычные *собственные имена, термины, различные номенклатурные обозначения* с сохранением по возможности их точного звукового облика» (курсив мой. — *Ю. Н.*). Практическая транскрипция «строится строго на базе алфавита одного языка без использования дополнительных знаков» [22, с. 561]. А. А. Реформатский исходил из того, что «при практической транскрипции надо передавать не произнесение слова, а само слово…состав фонем слова другого языка» [17, с. 37]. А. В. Суперанская обосновывает комбинированный метод передачи при практической транскрипции, «исходя из произнесения иноязычного имени, стремясь сохранить его общий фонологический облик», с учетом «его написания и фонемного состава в языке-источнике», а также традициями, связанными с передачей фонем, морфем и отдель-

ных слов [20, с. 39–40]. Как вытекает из изложенного обзора, предметное значение термина «практическая транскрипция» варьируется.

Хотя слово «транскрибирование» представляет собой грамматическую форму от слова «транскрипция», оно употребляется в качестве термина. В рамках лингвистики О. С. Ахманова употребляет термин «транскрибирование» в значении «передачи, воспроизведения текста способом транскрипции» [1, с. 478]. А. В. Суперанская употребляет его в значении комплекса работ, куда входят анализ написания иноязычного слова в языке-источнике, чтение иноязычного написания, определение фонемного состава иноязычного слова и перевод иноязычных фонем в фонемы заимствующего языка, запись иноязычного слова в заимствующем языке [20, с. 103–121]. Исходя из этого, оптимумом (оптимальным значением) данного термина представляется употребление его в качестве гиперонима (обобщения) к терминам «практическая транскрипция» и «транслитерация».

В археографии распространено употребление неоднозначного термина «транскрибирование текста». В литовской археографической публикации Статута ВКЛ 1529 г. при разъяснении «особенностей транскрипции и транслитерации текста» Ольшевского списка Статута ВКЛ 1529 г. (со ссылкой на издание [25]) по отношению к публикуемому памятнику права употребляются термины «транскрибирование рукописи, текста». При этом значение их недостаточно определенно (его возможно рассматривать как усредненное значение по отношению к терминам «транскрипция» и «транслитерация»). Кроме этого, «транскрибированный текст» употребляется в значении результата транскрипции [13, с. 20]. В отечественных рекомендациях по эдиции 2005 г. термины «транскрибирование цифр», «транскрипция текста, выражений» употребляются в значении адаптации публикуемого текста и его элементов [8, с. 26–29]. А. И. Шаланда различает понятие создания на основе научных методов и принципов «копии рукописных и старопечатных документов, сохраняющих особенности оригинала», учитывающей оригинальную структуру текста, знаки пунктуации, подстраничные и другие знаки, а также графические фиксации сложных фонем, которое он обозначает языковым выражением «побуквенный вариант шрифтового набора текста». Другое понятие, выделяемое Шаландой, обозначается термином «транскрибирование», которое подразумевает собой включение слов одного языка в иноязычный текст, с приблизительным сохранением звуковых особенностей этих слов, а также с возможным учетом их написания и существующих традиций [24]. Тем самым объектом, на который направлена деятельность

при формировании первого понятия, выступает текст, а при формировании другого — слова. Оба понятия наделяются признаком передачи фонетических особенностей. З. Л. Яцкевич также использует термин «транскрибирование текста», исходя при этом из непротиворечивой корреляции понятий транслитерации и транскрибирования, трактуя транскрибирование как побуквенную передачу (всякого письменного, не обязательно иноязычного) текста при помощи современных технических средств с целью его опубликования [23, с. 231]. Тем самым он формирует понятие транслитерации не относительно процесса (метода научной деятельности) специфической передачи текста, а относительно такого процесса, осуществляемого в рамках эдиции.

Считаем мотивированным, принимая во внимание, что в рамках эдиционной работы объектом ее выступает исторический документ, при передаче текста которого востребована и передача слов, учитывающая их произношение и традиции написания и передачи, и побуквенная передача языковых выражений, согласуемая с содержанием публикуемого произведения, включить в терминосистему археографии термин *«эдиторское транскрибирование»* (курсив мой. — *Ю. Н.*) вместо используемого сегодня в литературе термина «транскрибирование текста». Данное предложение соответствует принятию в лингвистике в качестве объекта транслитерации не только слова, но и текста. При этом учитываем, что принцип «уважения к тексту» не исчерпывается строгим выполнением методических приемов исключительно к формальным аспектам произведения (значение имеет смысл языковых выражений оригинала [7, с. 50]).

Таким образом, в отечественной теории археографии имеет место тенденция употребления термина «транскрибирование текста», интерпретации термина «транскрибирование», отличная от того значения, которое распространено в рамках лингвистики. Обобщая приведенные трактовки и коррелируя понятийный аппарат лингвистики, археографии и текстологии, заключаем оптимумы употребления рассматриваемых терминов в рамках археографии и сфере эдиции. Термин «практическая транскрипция» оптимально употреблять в значении передачи слов, являющихся иноязычными именами собственными, терминами, номенклатурными обозначениями, средствами алфавита конкретного национального языка с учетом произношения этих слов. Термин «транслитерация» необходимо применять в значении побуквенной передачи слова (словосочетаний, текста), созданного средствами одного алфавита, средствами другого алфавита. Термин «транскрибирование» логично использовать в значении деятельности по передаче иноязыч-

ных текстов и слов. Целесообразно включать в терминосистему археографии выступающий по отношению к нему гипонимом термин «эдиторское транскрибирование», понимая его в значении транскрибирования, объектом которого выступает текст исторического документа.

Литература:

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Изд. 4-е, стереотипное. — М.: URSS: Комкнига, 2007. — 569 с.
2. Бондарко, Л. В. Транскрипция / Л. В. Бондарко // Языкознание: Большой энцикл. слов. / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. «Лингвист. энцикл. слов.» 1990 г. — М.: Большая рос. энцикл., 1998. — С. 517–518.
3. Булыко, А. Н. Словарь иноязычных слов: актуальная лексика: более 5200 слов, выражений и терминов / А. Н. Булыко. — Минск: Харвест, 2006. — 651 с.
4. Гируцкий, А. А. Введение в языкознание: учеб. пос. для студентов филол. специальностей вузов / А. А. Гируцкий. — 3-е изд. — Минск: ТетраСистемс, 2005. — 285 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд., доп. — М.: Большая рос. энцикл., 2002. — 707 с.
6. Лукашанец, А. А. Транслітарацыя / А. А. Лукашанец // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. / рэдкалегія: І. П. Шамякін (гал. рэд.). — Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1984–1987. — Т. 5. — 1987. — С. 272.
7. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст, перыяд Вялікага княства Літоўскага) / аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003. — 166 с.
8. Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII–XIV стст. / аўт.-склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 49 с.
9. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 46: Кніга запісаў № 46 (копія канца XVI ст.) / падрыхтаваў В. С. Мянжынскі. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2006. — 276 с.
10. Мушынскі, М. Тэксталогія / М. Мушынскі, В. Скалабан, В. Чамярыцкі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Беларус. Энцыкл. — Т. 6. Кн. 1: Пузелі — Усая / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 2001. — С. 555–557.
11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы юбілейнай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвеча-

най 70-годдзю Нацыянальнага гістарычнана архіва Беларусі (Мінск, 8 ліпеня 2008 г.). — Мінск: НАРБ, 2008. — 251 с.

12. Новый словарь иностранных слов / гл. ред. В. В. Адамчик. — Минск: Современный литератор, 2005. — 1087 с.
13. Первый Литовский статут. Т. 2. Ч. 1: Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках. — Вильнюс: Минтис, 1991.
14. Першиков, В. И. Толковый словарь по информатике / В. И. Першиков. — 2-е изд., доп. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 544 с.
15. Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвечанага 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верасня 2007 г.). — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — 135 с.
16. Рейсер, С. А. Палеография и текстология нового времени. — М.: Просвещение, 1970. — 336 с.
17. Реформатский, А. А. Введение в языкознание: Учеб. пособие для пед. ин-тов. — М.: Учпедгиз, 1955. — 400 с.
18. Реформатский, А. А. Транслитерация русских текстов латинскими буквами // Вопросы языкознания. — 1960. — № 5. — С. 96–103.
19. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. — Вып. 2. — М.: ВНИИДАД, 1988.
20. Суперанская, А. В. Теоретические основы практической транскрипции. — М.: Наука, 1978. — 283 с.
21. Суперанская, А. В. Транслитерация / А. В. Суперанская // Языкознание; Большой энцикл. слов. / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. «Лингвист. энцикл. слов.» 1990 г. — М.: Большая рос. энцикл., 1998. — С. 518–519.
22. Сямешка, Л. І. Транскрыпцыя і транслітарацыя / Л. І. Сямешка // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 1994. — С. 561–562.
23. Цвірка, А. А. Візіты Заслаўскай уніяцкай царквы Праабражэння Гасподняга за 1681, 1792 гг. / А. А. Цвірка, З. Л. Яцкевіч // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 6. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — С. 230–246.
24. Шаланда, А.І. Да праблемы выдання польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі XVI – першай паловы XIX ст.: галоўныя метадычныя прыёмы і метадалагічныя прынцыпы / А. І. Шаланда // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 12. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — С. 235–244, 251–256.
25. Zasady wydawania tekstow staropolskich (project). — Wroclaw, 1955.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.02.2012

В. В. Урублеўскі

Характарыстыка штодзённага жыцця беларускага сялянства на падставе судовых матэрыялаў устаноў Рэчы Паспалітай XVIII ст.

Сацыяльна-эканамічная гісторыя сялянства Беларусі знайшла даволі грунтоўнае асвятленне ў працах гісторыкаў-марксістаў савецкага часу. У незалежнай Беларусі тэндэнцыя разгляду сялянства як удзельніка эканамічных варункаў характэрна і для нашага часу. Аднак антрапалагічны зварот гістарычнай навукі да асобы і лёсу канкрэтнага індывіда, удзельніка гістарычнага працэсу, вымушае даследчыкаў звярнуць увагу на канкрэтныя праяўленні рознабаковых эканамічных, палітычных і культурных працэсаў на вёсцы, якія ў сукупнасці фарміравалі штодзённае жыццё сялянскага насельніцтва. Адным з найбольш інфарматыўных комплексаў крыніц па адпаведнай тэматыцы могуць лічыцца матэрыялы судовых устаноў, якія праліваюць святло на прыватнае (асабістае), грамадскае і гаспадарчае жыццё селяніна-працаўніка.

Праца з матэрыяламі кожнага асобнага судовага працэсу стварае перадумовы для правядзення мікрагістарычнага даследавання, заснаванага на падрабязным разглядзе ўсёй справы з моманту яе ўзбуджэння ў судзе і да моманту вынясення прысуду. Разбор судовай справы базіруецца на значнай колькасці разнастайнай дакументацыі, якая здольная асвятліць не толькі знешнія бакі паводзін і ўчынкаў чалавека, але часам і ўнутраны бок яго глыбінных матываў. Менавіта яны, на думку расійскага гісторыка М. М. Крома, аднаго з тэарэтыкаў сучаснай гістарычнай антрапалогіі, з'яўляюцца двума ўзроўнямі штодзённага жыцця чалавека [7].

Мікрагістарычны падыход у даследаванні штодзённасці на падставе судовых дакументаў знайшоў адбітак у працы французскага даследчыка, прадстаўніка другога пакалення «Школы Анналаў» Э. Ле Руа Ладзюры «Мантайю: аксітанская вёска (1291–1324)», выдадзенай у 1982 г. [8]. У манаграфіі на падставе звестак з рэестра суда інквізіцыі навуковец здолеў разгледзець экалогію, гаспадарчы стан, сямейны ўклад, сацыяльныя ўзаемаадносіны і рэлігійныя ўяўленні жыхароў цэласна, не адасабляючы іх адно ад аднаго.

Прымяненне мікрагістарычнага падыходу ва ўмовах Беларусі другой паловы XVIII ст. на падставе крыніц судовага справаводства, а менавіта тых дакументальных матэрыялаў, якія належалі актыкацыі ў судовых інстанцыях Рэчы Паспалітай, дазваляе, акрамя характарыстыкі побыту, вызначыць матывацыю ўчынкаў удзельнікаў працэсу, іх гаспадарчыя і асабістыя клопаты, а тым самым паспрабаваць зрабіць цэласную рэканструкцыю штодзённага жыцця.

Даследаванне крыніц судовага характару ў айчыннай гістарыяграфіі праводзіцца на сённяшні дзень у рэчышчы асвятлення гісторыі дзяржаўных устаноў і ўстаноў самакіравання, вызначэння функцый іх ураднікаў. Вывучэнне гісторыі і функцыянавання земскіх і гродскіх судоў, гарадскіх магістратаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, характарыстыка і публікацыя дакументаў, належных да іх справаводства (у асноўным прывілеяў і тэстаментаў), праводзяцца беларускімі даследчыкамі адносна такіх гарадоў, як Віцебск (В. Бабкова, М. Макараў, В. Урублеўскі, З. Яцкевіч), Гародня (З. Антановіч, П. Баравік, Ю. Гардзееў, Н. Сліж, В. Урублеўскі, А. Шаланда, З. Яцкевіч), Дзісна (А. Грыб), Магілёў (А. Лашкевіч, З. Яцкевіч), Мінск (Н. Палтаржыцкая), Полацк (М. Гардзееў). Біяграфічныя даведнікі, у т.л. аб ураднікаx судовых устаноў, распрацаваны Я. Анішчанкам, А. Рахубай, Ф. Чарняўскім, З. Яцкевічам.

У Беларусі навуковы разгляд актавых кніг, куды і ўносіліся розныя юрыдычна-прававыя дакументы, з пазіцый гісторыі штодзённасці праводзіцца ў артыкуле В. У. Бабковай аб адпаведным крыніцазнаўчым патэнцыяле актаў земскіх і гродскіх судоў Ваўкавыскага павета Наваградскага ваяводства [3]. У той жа час варта дапусціць, што ў некаторых ранейшых артыкулах судовыя дакументы таксама маглі разглядацца як крыніцы па гісторыі штодзённасці, аднак найбольш акрэслена гэта тэматыка ва ўзгаданай працы Бабковай.

У першым томе выдання «Гісторыя сялянства Беларусі» нададзена змястоўная ўвага сялянскім скаргам XVI – XVIII стст. У раздзеле «Няўзброенае супраціўленне» В. І. Мялешка выкарыстоўвае матэрыялы Галоўнага архіва старажытных актаў (ГАСА), Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (ЛДГА), Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва (ЦДГА) Украіны ў Львове, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) і інш. [5, с. 241–249]. На падобнай крыніцазнаўчай базе заснавана фундаментальнае даследаванне В. Ф. Голубева, дзе ў тым ліку і на падставе скаргаў асвятляюцца пытанні грамадскай і гаспадарчай арганізацыі сялян XVI–XVIII стст. [6].

Публікацыя судовых крыніц, галоўным чынам з мэтай прадставіць асаблівасці функцыянавання судовай сістэмы і вядзення судовага справаводства ажыццяўлялася яшчэ членамі Віленскай археаграфічнай камісіі. Публікаваліся акты земскіх, гродскіх і магістрацкіх судоў Берасцейскага, Віленскага, Гарадзенскага, Менскага, Слонімскага паветаў XVI–XVIII стст. З мэтай дэманстрацыі цяжкага паднявольнага стану сялянства ў феадальным маёнтку судовыя крыніцы публікаваліся ў савецкіх зборніках дакументаў, напрыклад у зборніку «Беларусь у эпоху феадалізма», дзе змешчаны тры скаргі за 1662, 1704, 1717 гг., два данясенні возных за 1663 і 1721 гг., пратакол апытання сведкаў за 1717 г., а таксама сеймавая пастанова за 1767–1768 гг. аб мерах пакарання шляхты за спланаванае забойства селяніна ці прычыненне яму раненняў і ўвеччаў [4, с. 206–209, 227–232, 233–234, 259].

У кнігах «Памяць» апублікавана пяць скаргаў, з якіх чатыры адносяцца да XVI ст., а адна да XVIII ст., а менавіта 1780 г. Згаданыя апублікаваныя дакументы часу Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай уяўляюць сабой не сялянскія скаргі на суседзяў або сваіх уладальнікаў, а скаргі адных шляхцічаў на другіх за звоз або напад на ўласных падданых. Аднак, калі скаргі з'яўляюцца даволі пашыраным у публікацыі відам судовай дакументацыі, то судовыя дэкрэты (пастановы) рэдка сустракаюцца ў тэматычных падборках дакументаў. У той жа серыі кніг «Памяць» апублікаваны ўсяго адзін падобны дакумент — дэкрэт Мазырскага гродскага суда ад 30 ліпеня 1756 г. па справе паміж прускім падскарбіем Якубам Чапскім (а таксама яго сястрой Разаліяй і шурынам Янам Мікалаем Хадкевічамі) і петрыкаўскім пробашчам Тамашом Яленскім аб праве валодання ўчасткамі зямлі ў Петрыкаве і межах Петрыкаўскага графства і плябаніі [19, с. 59]. У дадзеным дакуменце змяшчаюцца і звесткі з гісторыі сялянскага штодзённага жыцця.

Мэтай артыкула з'яўляецца характарыстыка матэрыялаў судовага справаводства Рэчы Паспалітай як крыніцы для рэканструкцыі штодзённага жыцця ў беларускай вёсцы ў другой палове XVIII ст. Намі выкарыстоўваецца метад рэтраспекцыі (паглыбленне ў гістарычны кантэкст для вызначэння прычын і асаблівасцей складання судовых крыніц). Акрамя гэтага, прымяняецца гісторыка-сістэмны метад, які садзейнічае разгляду судовых крыніц як асобнай сістэмы, дзе вылучаюцца тры асноўныя падсістэмы: сялянскія скаргі (суплікі), данясенні возных аб праведзеным следстве, дэкрэты (пастановы) суда.

Сялянскія скаргі, або суплікі, як правіла, з'яўляліся дадаткам да інвентароў маёнткаў. Часцей за ўсё яны падаваліся ад імя цэлых сельскіх

абшчын, войтаўстваў ці валасцей. На думку Д. Л. Пахілевіча, гэта спрыяла «арганізаванасці і сплочанасці сялян, росту іх свядомасці, выяўленню кіраўнікоў, а таксама ўпартасці ў барацьбе» [21, с. 177]. Для юрыдычнага засведчання яны падлягалі актыкацыі (унясенню ў актавыя кнігі) гродскага або земскага суда.

Паводле зместу тыя скаргі, дзе адасабляюцца праявы сялянскага жыцця, магчыма ўмоўна падзяліць на дзве групы — скаргі ад імя шляхты і суплікі сялян.

Скаргі ад імя шляхты, галоўным чынам, датычыліся правапарушэнняў іх паноў-суседзяў, якія выкарыстоўвалі пры гэтым сваіх сялян. Падобныя скаргі магчыма падзяліць на тры тыпы.

Да першага адносяцца скаргі аднаго пана-землеўласніка на другога па прычыне набегаў суседскіх сялян на яго ўладанні (сенажаці, борці). Дадзеныя правапарушэнні часцей за ўсё былі санкцыянаваны непасрэдна самім панам-агрэсарам. Такія скаргі найбольш уласцівы для другой паловы XVI–XVII стст., у XVIII ст. сяляне ўжо рэдка выкарыстоўваліся для «наезду» на суседзяў. Як прыклад, 24 жніўня 1582 г. у Менскі гродскі суд звярнуліся цівуны маёнтка Целякова Менскага павета Ходар Шпек і Іван Зубейкавіч, якія ад імя сваіх паноў паскардзіліся на падданых Яна Кішкі з суседняга сяла Ячанка. Апошнія напалі на ўрочышча Конанава або Занцава Ляда, дзе імі былі пакрадзены пчолы і мёд з борцяў целякоўскіх сялян [2, с. 284–286].

У скаргах другога тыпу, а менавіта аднаго ўласніка на другога за вываз сялян з маёмасцю ў сваё валоданне, прыгонныя зноў-такі выступалі нявольнымі ўдзельнікамі шляхецкага самаўпраўства, у якім нярэдка былі зацікаўлены, бо на новым месцы ім маглі быць прадстаўлены лепшыя ўмовы жыцця, чым на папярэднім. Гэты тып скаргаў асабліва характэрны для другой паловы XVII – першай паловы XVIII ст.

На працягу 1726–1727 гг. вялася судовая справа, узбуджаная Тэафілам Жэброўскім супраць Яна Гзоўскага і яго жонкі Магдалены Тупальскай. Прадметам спрэчкі быў просты чалавек з Ашмянскага павета Казімір Міковіч, які яшчэ ў 1719 г. прыбіўся да маёнтку Волкаўшчына, уласнасць Францыска Гзоўскага, бацькі Яна. Праз некаторы час Гзоўскія прадалі маёнтак, але Міковіча яны папрасілі пасяліць у сябе суседа Тэафіла Жэброўскага, які забяспечыў селяніна будынкам з выкананым рамонтам, дапамог пасеяць жыта і на тры гады вызваліў ад розных пабораў. Роўна праз тры гады Гзоўскія сярод ночы на вазах прыехалі за Міковічам, разабралі яго дом і гаспадарчыя пабудовы, забралі яго з сям'ёй, не забыўшыся пра коней, кароў і ўсялякае хатняе

птаства [15, арк. 1425; 23, с. 67]. Невядома, чым была выклікана такая суцэльная зацікаўленасць у гэтым селяніне, аднак адно дакладна — ён сам быў згодны змяніць гаспадароў, тым больш што яны забяспечвалі яго добрай гаспадаркай.

Эканамічная перспектыўнасць канкрэтнай сялянскай гаспадаркі грунтоўна раскрываецца ў скарзе віцебскага падчашага Казіміра Гераніма дэ Раеса на Антонія і Тэадора Таўкачоў ад 7 чэрвеня 1712 г. Браты, сабраўшы вялікую грамаду людзей і пасадзіўшы іх на вазы, ноччу наехалі на яго маёнтак Вільшчыну Менскага павета і звезлі падданага Якуту з усёй маёмасцю (разабранай хатай, хатняй маёмасцю і жывёлай) [14, арк. 39]. Важнасць Якуты для гаспадаркі дэ Раеса праяўлялася ў тым, што ён займаў дзве валокі зямлі, а значыць, адрозніваўся гаспадарчай руплівасцю.

Трэці тып шляхецкіх скаргаў грунтуецца на асабістых крыўдах, якія сяляне наносілі прадстаўнікам шляхты, што не з'яўляліся іх гаспадарамі. Як правіла, падобныя ўчынкі таксама адбываліся па намаўленні пана або ўпраўляючага і мелі той жа эканамічны падтэкст. На сённяшні дзень вядомы адзінкавыя прыклады падобных скаргаў. Так, 7 студзеня 1780 г. у Слонімскі гродскі суд была пададзена скарга Казіміра Нелюбовіча, слонімскага ротмістра, і яшчэ сямі шляхцічаў, якія ў самым пачатку года прыбылі ў Міжэвіцкае войтаўства «для спагнання чыншавых нядоімак і ўсяго падатку на соль». Іх наведванне маёнтка выклікала вялікі гнеў міжэвіцкіх сялян, якіх сабралася «некалькі соцень чалавек». Нягледзячы на спробу аканома абараніць шляхцічаў, яны былі жорстка збіты, але змаглі выратавацца ўцёкамі. Са слоў міжэвіцкіх сялян на гэта іх падгаварыў упраўляючы войтаўства Юзаф Бернатовіч [4, с. 403–405; 20, с. 86–87].

Другая група — непасрэдныя скаргі ад імя падданых, адрасаваныя ўладальніку. Як адзначаў В. Голубеў, скаргі ішлі ў асноўным ад імя грамады (абшчыны) і падпісваліся яе кіраўніком або найбольш аўтарытэтнымі мужамі [6, с. 186]. На імя сваіх уладальнікаў сялянамі падаваліся тыя скаргі, якія з'яўляліся рэакцыяй на самаўпраўства арандатара на застаўным праве (трымальніка) і адміністрацыі маёнтка, што прыносіла шкоду духоўным, прыватным і дзяржаўным уладанням. Скаргі на пастоі жаўнераў і шкоды, прычыненыя імі, звычайна падаваліся ад імя сялян аканомамі маёнткаў. Скаргі на ўласнага пана ў справаводчых сістэмах Рэчы Паспалітай, а затым Расійскай імперыі лічыліся дзяржаўным злачынствам. Акрамя гэтага, падданым забаранялася выступаць у якасці сведкаў супраць або за сваіх паноў [22, с. 98].

Паколькі разам было прасцей дамагчыся ад паноў праўды, то заканамерна, што скаргі на адміністрацыю або на пастоі жаўнераў падаваліся калектыўна, ад імя абшчыны. Дадзеная дэталь пераўтварае скаргу ў крыніцу грамадскай штодзённасці.

Матывацыя падачы скаргаў тлумачылася, галоўным чынам, неспрыяльнай сацыяльна-эканамічнай сітуацыяй на вёсцы, далейшым развіццём фальваркава-паншчыннай гаспадаркі і як вынік узмацненнем феадальнага прыгнёту.

Супліка пачыналася з загалоўка, дзе адзначалася, ад каго яна пададзена. Скарга пісалася на імя пана ўладальніка. Цікава, што суплікі сялян з уладання Радзівілаў не фіксуюць не толькі пасаду, але і прозвішча свайго пана. Непасрэдны тэкст суплікаў пачынаўся з вызначэння паходжання і адносін сялян да ўладальніка: «Мы, убогія, верныя падданыя ясна асвяцонага князя, яго мосці, пана нашага міласцівага» або «Мы, абывацелі длугошыцкія, вечныя падданыя ясна асвяцонага пана нашага міласцівага» [9, арк. 410; 12, арк. 317]. Затым пералічваліся непасрэдныя прэтэнзіі прасіцеляў да ўладальніка. Калі скарга пісалася ад імя грамады, то ўнізе пазначаліся імёны яе выбарных прадстаўнікоў — войта і некалькіх найбольш шануемых мужоў, насупраць прозвішчаў якіх ставіліся крыжыкі (па прычыне непісьменнасці) [12, арк. 317]. Калі падданыя пісалі скаргу ад свайго імя, не выражаючы інтарэсаў грамады, то часцей за ўсё яна заканчвалася словамі: «вечна падданыя» або «вечны падданы» [9, арк. 410 адв.; 10, арк. 4].

З умацаваннем гаспадаркі землеўласнік імкнуўся як мага больш узяць пад свой уплыў грамаду. У адказ узрастала імкненне сялянства трымацца адзінай грамадой, аб чым сведчыць узрастаючая колькасць скаргаў, падпісаных якраз ад імя грамады. Так, сяляне Палонскай воласці Ружанскага графства Сапегаў скардзіліся ў канцы XVIII ст. на тое, што аканом адабраў «ад нас, грамады, на двор зямлю, а таксама і выган». Падданыя суседняй Крастынапольскай воласці паведамлялі, што «выган, які нам, грамадзе, належаў з даўніх часоў, пан аканом адабраў і на двор паараў... » [6, с. 243].

Павелічэнне адпрацовачных павіннасцей, чыншу і іншых грашовых плацяжоў выклікала найбольшую колькасць скаргаў дзяржаўных і прыватнаўласніцкіх сялян. Кансерватыўнае стаўленне сялян да новаўвядзенняў, а таксама слабыя гаспадарчыя здольнасці сталі прычынай падобнай незадаволенасці. У 1786 г. сяляне вёсак Полаўцы, Сухары, Пішчальна, Голі, Ставішчы, Сухадолы, Волькі, Цярэхі і Хлевішчы Берасцейска-Кобрынскай эканоміі пісалі каралю, што іх прымушаюць плаціць чынш у два разы большы, чым яны плацілі раней [5, с. 242].

У сялянскіх скаргах выказваўся пратэст супраць патрабаванняў у шэрагу ўладанняў з боку трымальнікаў і панскага двара вылучаць ад кожнай вёскі ад аднаго да пяці чалавек для бясплатнага плытагону ў парты Прыбалтыкі. Фінансавая немэтазгоднасць, а менавіта страта сялянскай гаспадаркай дадатковых мужчынскіх рук, была асноўнай прычынай незадаволенасці сялян такім намерам уладальнікаў. Падобныя прычыны таксама караніліся ў скаргах сялян на так званы «бясплатны наём», ці «наёмку», калі трымальнікі і адміністрацыя фальваркаў наймалі прыгонных і падводы для перавозкі грузаў, нарыхтоўкі і вывазу лесу, для выканання іншых работ, але амаль ніколі не аплачвалі гэты «наём» [5, с. 243].

Агульны пералік падобных памешчыцкіх дзеянняў прадстаўлены ў супліцы сялян Піленчынскай грамады, складзенай для князя Караля Станіслава Радзівіла 30 лістапада 1777 г. Так, сяляне скардзіліся на тое, што паншчыну ў двары прыходзілася адпрацоўваць не толькі з ралам, як раней, але яшчэ і з плугам. Раней сяляне павінны былі дабірацца да Львова за тры дні, але на момант падачы скаргі ўжо за два. Раней у Замосце неабходна было ездзіць максімум адзін раз на год і за шэсць дзён, пасля — шматразова і за два дні. Выплата чыншу павялічвалася з васьмі грошай да 16. «Старожа» (вартаўнічая павіннасць), будучы раней павіннасцю, якая адбывалася ў выключных выпадках, ператварылася ў пастаянную ахову панскага двара. Акрамя таго, трымальнік на застаўным праве таксама адбіраў ад сялян пашні [9, арк. 412–414 адв.].

Незадаволенасць сялян таксама выклікалі няўзгодненыя з імі ўмовы працы на ніжэйшых адміністрацыйных пасадах у маёнтку. Менавіта аб гэтым сведчыць скарга ад 1797 г. сялян-дзясяцкіх з Дзярэчынскага графства, якое належала Сапегам, на дзяржаўцу пана Шабанскага. Сяляне Дамінік Сіпайла, Антон Русецкі, Міхал Рымша, Тамаш Казлоўскі і Якуб Чаплінскі былі прызначаны дзясяцкімі загадам дзяржаўцы і ім было абяцана, што за сваю службу яны будуць пазбаўлены выплаты чыншу [6, с. 241].

Становішча дваровых сялян мала адрознівалася ад становішча астатніх прыгонных. Так, 1 лютага 1793 г. у адміністрацыю Алыцкай ардынацыі Радзівілаў звярнуліся падданыя маёнтка Длугошыцы: фурманы Аляксандр Леўчык і Троцька Чарвячук, парабак Леўка Кушлік. Уладанне знаходзілася ў арэндзе паноў Навамейскіх, якія на працягу, адпаведна, сямі, дзесяці і дзевяці гадоў не выплачвалі ім сур'ёзнага заробку [9, арк. 410–411 адв.]. Падданы Якім Будрэй з вёскі Макаўчыцы паводле асноўнага роду заняткаў з'яўляўся шынкаром ва ўладальнікаў на застаўным праве князёў Максіміліяна Варанецкага і Анэлі Радзівіл,

для якіх у 1760–1770-я гг. на падставе спецыяльнага пасведчання («карты») шынкаваў 800 гарнцаў гарэлкі за 64 злотых. Селянін скардзіўся Каралю Станіславу Радзівілу на слуг Варанецкіх, якія гвалтам адабралі тое пасведчанне і разам з ім пяць вазоў сена коштам 19 злотых. Акрамя гэтага, Будрэй панёс страту ў памеры 56 злотых ад жаўнераў маскоўскага палка ў Койданаве, якія вынішчылі некалькі гарнцаў гарэлкі, прадугледжанай для ўласных патрэб [11, арк. 67]. Род дзейнасці і яе аплата фіксуюць асноўныя параметры гаспадарчай штодзённасці для сялян, незанятых у сельскагаспадарчай працы.

Здзекі і фізічныя пакаранні сялян з'яўляліся адным з аспектаў грамадскай штодзённасці і вынікалі, галоўным чынам, са штодзённасці гаспадарчай, а менавіта залежалі ад выканання імі панскіх пажаданняў. Абурэнне сялян з нагоды гвалту над імі арандатараў і адміністрацыі маёнткаў з усёй паўнатой праявілася ў скарзе абшчыны вёскі Дзераўная Нясвіжскага княства на трымальніка Альшэўскага і дыспазітара Шынкевіча, пададзенай Радзівілу ў 1753 г. У ёй паведамлялася, што тыя збіваюць да паўсмерці людзей і штодзённа, ад нядзелі да нядзелі, выганяюць усіх на паншчыну. Альшэўскі прымушаў сялян красці ноччу лес у чужых уладаннях, з-за чаго яны адчувалі смяротную небяспеку. За дастаўку ў маёнтак крывога дрэва па распараджэнні Шынкевіча вінаватага бязлітасна збівалі. Акрамя гэтага, ён жа штогод прымушаў сялян па высокім кошце скупаць у сябе гарэлку. Таго, хто не змог у час разлічыцца за набытую колькасць спіртнога, рабавалі [5, с. 243; 9, арк. 35]. Аб самавольствах арандатараў і адміністрацыі маёнткаў, аб пакараннях прыгонных, якія часта прыводзілі да калецтва і нават смерці, апавядаецца ў скаргах сялян вёсак Пірошкава, Сыковічы, Хомічы, Казлова, Малавісты Гарадзенскай эканоміі, а таксама падданых Крычаўскага стараства, Жукоўскай воласці, Любавіцкага і Шклоўскага графстваў, Берасцейскай эканоміі, Нясвіжскага княства і інш. [6, с. 243; 9, арк. 101; 12, арк. 153].

Сярод дакументаў Камянецкай воласці захавалася скарга сялян на дзеянні намесніка, які проста тэрарызаваў насельніцтва, «жонак ад мужоў адбіраў, а мужоў калечыў, ад мельніка жонку забраў, а самога пабіў» [6, с. 205].

Скаргі паступалі не толькі на ўласных арандатараў і адміністрацыю, але і на суседніх паноў. Так, 18 снежня 1754 г. пан Юзаф Гарунскі, аканом Камянецкага стараства, ад імя ўсёй грамады вёскі Бародзічы, прадставіў у Брэсцкі гродскі суд скаргу, складзеную на імя арандатаркі стараства Сапегі, жонкі канцлера ВКЛ. Сяляне скардзіліся на Крапінскага, брэсцкага суддзю, уладальніка суседняй вёскі Пашукі,

які самавольна прысвоіў сабе зямлю стараства, дзе «карчму паставіў, сад немалы заклаў, равы загадаў пакапаць, папсаваўшы мяжу». Дадзеная зямля была вельмі важным складнікам гаспадарчай штодзённасці вёскі Бародзічы, таму што прыбытак ад яе ішоў на выплату чыншу на карысць пані Сапегі [1, с. 551–552].

Рэакцыя зямельных уласнікаў на скаргі была розная. Звычайна яны абавязвалі арандатараў і адміністрацыю маёнткаў не парушаць інвентары, але гэтыя прадпісанні не заўсёды прымаліся да ўвагі тымі, каму яны адрасаваліся [5, с. 243].

Па больш трывожных паведамленнях, для праверкі фактаў, выкладзеных у сялянскіх супліках, і прыняцця неабходных мер ва ўладанне накіроўвалася службовая асоба (камісар). У такіх выпадках сялянам дадаткова дазвалялася да пададзеных скаргаў выказваць камісару ўсе свае крыўды і прэтэнзіі да арандатараў, трымальнікаў і адміністрацыі [5, с. 244].

Звычайна камісары ўсе пытанні вырашалі самастойна на месцы. Калі ж дзейнасць трымальнікаў і адміністрацыі маёнткаў пагражала разарэннем арандаванай гаспадаркі, то прымаліся больш рашучыя меры. Так, у 1783 г. задворны асэсарскі суд ВКЛ па шматразовых і настойлівых скаргах сялян Ялоўскага стараства Ваўкавыскага павета прыгаварыў трымальніка гэтага ўладання берасцейскага ваяводу Яна Гараіна да пакрыцця нанесенай ім сялянскай гаспадарцы шкоды памерам у 4 162 польскіх злотых і 15 грошаў [5, с. 244].

Аднак па прычыне хабарніцтва камісараў злоўжыванні арандатараў і адміністрацыі часцей за ўсё заставаліся без пакарання. Так, у сваёй супліцы Ганне Радзівіл на дзяржаўцу Ваўкавіцкага падданыя Крычаўскага стараства ў сярэдзіне XVIII ст. адзначалі, што да іх наведаўся ўжо трэці камісар (пан Гярноўскі), «які не саромеўся браць хабар, але, па шчырасці, прычыняць крыўду не хацеў не аднаму не другому боку» [13, арк. 267]. Дадзены выпадак пацвярджае версію аб тым, што падача скаргаў сялянамі тых уладанняў, якія знаходзіліся пад закладам, была, па-сутнасці, бессэнсоўнай справай. На іх шматразовыя пратэсты зямельны ўласнік звычайна адказваў, што сяляне «павінны цярпець, пакуль уладанне не будзе выкуплена» [5, с. 244; 13, арк. 266–267].

Высвятленнем сутнасці справы, заведзенай паводле скаргі, займаліся спецыяльныя службовыя ўраднікі — павятовыя возныя або генералы гродскіх і земскіх судоў.

Падбор і прызначэнне на пасаду вознага адбываліся пры непасрэдным удзеле судовага ўрада і шляхты і іх хадайніцтве перад каралём і вялікім князем, які зацвярджаў сваім каралеўскім прывілеем абраных

«шляхцічаў, людзей добрых, веры годных, дабрадзейных і аселых у тым жа павеце». Пасля прынясення возным прысягі і занясення яго імя ў замкавыя, а потым у земскія кнігі, ён меў права прыступаць да выканання сваіх абавязкаў, пражываючы пры замкавым (гродскім) судзе [22, с. 65].

Каралеўскія прывілеі падлягалі актыкацыі і па ўсталяванай форме прапісвалі абавязкі новапрызначанага вознага. Так, у прывілеі на пасаду вознага Аршанскага павета, выдадзенага 25 траўня 1778 г. для зямяніна Дзімітрыя Пшонкі, згадвалася, што ён «да скону жыцця свайго павінен позвы выдаваць, забароны аб'яўляць, арышты праводзіць, у кожным судзе іх фіксаваць, данясенні патрабуючым бакам рабіць, і іншыя справы, паводле даўняга звычая гэтаму ўраду належачыя, спраўна выконваць» [16, арк. 349–350]. Адпаведныя прывілеі былі выдадзены для зямян Менскага павета Яна Брысевіча, Францішка Сікорскага, Яна Дзянішэвіча і Ваўрынца Малашэўскага, прызначаных на пасаду возных у мясцовым земскім судзе ў канцы студзеня 1787 г. [17, арк. 57–58 адв., 61–62 адв.].

Больш падрабязна абавязкі вознага распісаны ў дзявятым артыкуле («аб справе і ўрадзе вознага») трэцяга раздзела Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г.: «Найперш позвы нашы гаспадарскія, дворныя, земскія, замкавыя, падкаморскія і галоўнага суда да кожнага і найвышэйшага стану насіць і імі вызываць і тэрміны ўказваць; таксама лісты ўсякія нашы і ўрадавыя ў справах людскіх падаваць і ў час прававых дзеянняў ад аднаго да другога з лістамі ўпамінальнымі аб справядлівасці ездзіць, а па даручэнні ўрада папярэджваць бок, каб разбору не пазбягаў, а па рашэнні ўрада земскага або замкавага прысягу выдаваць; прысутнічаць пры ўсякіх заявах і ўводзіць у валоданне маёнткамі, землямі, пры спагнанні па рашэнні па даручэнні ўрада як земскага, так і замкавага з іх лістамі; а гвалты дамашнія і іншыя ўсякія справы крывавыя, разбой, раненні, галоўшчыны і іншыя гвалты звычайныя аглядваць і без даручэння ўрадавага павінен і ў кнігах урадавых сведчыць» [22, с. 65]. Для пацвярджэння сваёй заявы возны павінен быў мець пры сабе «двух шляхціцаў, веры годных». Тыя ж справы, якія не караліся, смерцю, турмой і выгнаннем, вознаму належала разглядаць без сведкаў. Да іх ліку адносіліся «хлопскія бойкі, раны, патравы ўсякія і іншыя шкоды тым падобныя» [22, с. 65].

На працягу аднаго тыдня па вяртанні з месца возны меўся выкласці ўвесь парадак свайго следства з засведчаннем сваёй пячаткай і подпісам, а таксама пячатак і подпісаў сведкаў. Данясенні возных прадстаўлялі сабой непасрэдную справаздачу аб пэўным крыміналь-

ным здарэнні ў межах павета. Яны пачыналіся з высвятлення абставін, з якіх суд даведаўся аб зробленым злачынстве. Затым возным апавядалася аб выездзе на месца злачынства, заслухоўванні пацярпелых і сведкаў, вызначэнні памераў нанесенай шкоды (як матэрыяльнай, так і цялеснай). У тым выпадку, калі было вядома імя злачынцы і прычыны здзейсненага парушэння, то возны паведамляў і пра гэта. Пасля заслухоўвання справаздача заносілася або актыкавалася ў актавай кнізе, тым самым набываючы статус правамоцнага юрыдычнага дакумента. Судовыя ўраднікі мелі паўнамоцтва «выпіскі даваць ва ўсякіх справах і скаргах людскіх, як земскаму, так і замкаваму суду належачых» [22, с. 65]. За ілжывае сведчанне вознаму прадугледжвалася пакаранне смерцю, за іншыя меншыя правіны — турэмнае зняволенне тэрмінам у дванаццаць тыдняў і кампенсацыя нанесенай шкоды пры наяўнасці доказаў [22, с. 65–66].

Даход вознага акрэслены ў дзясятым артыкуле таго ж раздзела Статута 1588 г., дзе занатавана, што яго дарога на месца здарэння і паслугі (агляд гвалтаў, ранаў, пабояў, шкодаў, патраваў, увядзенне ў валоданне і інш) аплачваюцца за кошт істца [22, с. 65].

Адным з прыкладаў справаздач вознага з'яўляецца данясенне аршанскага вознага Міхала Хадасевіча, складзенае 31 жніўня і актыкаванае 5 верасня 1779 г. У ім апавядалася аб збіцці падданага плябанскага ўладання Нача Сілкі Малярэвіча з вёскі Папоўшчына, здзейсненае Антоніем Цятрыгай па даручэнні яго брата Юзафа, смарэцкага дыспазітара (адміністратара). Селянін быў жорстка збіты за тое, што наважыўся звярнуцца да Юзафа Цятрыгі з намерам вярнуць шэсць сваіх свіней, гвалтам забраных з яго хлява. Аднак справа не закончылася толькі гэтым. Дадзены выпадак з'явіўся апошняй кропляй цярпення нацкага пароха Аляксандра Самовіча, у якога смарэцкі стараста Фабіян Кашчыц і дагэтуль не толькі забіраў маёмасць падданых, але і прымушаў іх займацца гаспадарчымі працамі ў сваю карысць на плябанскіх землях. Так, возны апавядае аб забранні старастам 30 бочак жыта з плябаніі, якое было забаранавана самімі царкоўнымі сялянамі на плябанскіх сенажацях. Акрамя гэтага, возны назіраў ў плябанскай пушчы сялян «новікаў» (новых пасяленцаў), якія нарыхтавалі там 200 вазоў сена і 200 коп таварных брусаў на сплаў у Рыгу (брусы выразалі на спецыяльных варштатах так званыя «бурлакі»). Як распавядалі новікі, яны былі пераведзены Кашчыцам з-за мяжы і атрымалі ад яго права высякаць лес і сяліцца ў канцах валок плябанскіх сялян, за што былі абавязаны пастаўляць брусы на гандль у Рыгу [16, арк. 338–338 адв.].

Рызыкоўнай нарыхтоўкай таварнага бруса ў суседнім уладанні займаліся ў 1792 г. таксама падданыя Гаенскага стараства, уласнасці Кацярыны з Галімскіх Валадковічавай. Дадзены факт быў зафіксаваны ў данясенні вознага Менскага павета, які прыбыў на месца крадзяжу 28 снежня таго ж года па выкліку Францыска Валадковіча і яго жонкі Апалоніі з Ратынскіх, уласнікаў высечанай сялянамі пушчы і суседніх з ёй фальварка Зарэчча і вёскі Лапарэвічы [18, арк. 576].

Пастановы гродскіх, земскіх і іншых судоў — выракі або дэкрэты — паведамляюць аб вырашэнні справы, вызначаюць памеры страт пацярпелага, прызначаюць пакаранне абвінавачанаму. Дэкрэты судоў можна было абскардзіць толькі ў Галоўным Трыбунале ВКЛ. У той час, калі скаргі асвятляюць справу з пазіцыі аднаго пацярпелага боку, то судовыя дэкрэты, якія грунтуюцца на справаздачах возных і заслухоўванні пазіцый абодвух бакоў, дазваляюць аднавіць агульную карціну таго, што адбылося.

Дэкрэты судоў з'яўляюцца пастановамі, прынятымі ў рэчышчы грамадзянскага права. У адрозненне ад скаргаў і данясенняў возных, якія носяць на сабе адбітак індывідуальнага чалавечага ўспрымання падзеі, дэкрэты судоў разглядаюць падзею па сукупнасці з'яў, дазваляюць ахарактарызаваць яе цалкам на падставе разнастайных звестак. Такім чынам, дадзены від судовай дакументацыі можа закранаць не канкрэтныя з'явы са штодзённасці, як два папярэднія віды дакументаў, а яе структуру.

Часцей за ўсё судовыя дакументы фіксуюць праявы грамадскага штодзённага жыцця, што адасабляюць няпростыя ўзаемаадносіны сялян з прадстаўнікамі як свайго, так і іншага саслоўяў. Немалаважнай з'яўляецца інфармацыя аб пакараннях за злачынствы.

Сярод дэкрэтаў гродскіх і земскіх судоў варта адзначыць тыя, якія адносіліся да маёмасных прэтэнзій двух шляхетных суседзяў-землеўладальнікаў, супрацьстаянні паміж якімі прыводзілі да варожасці паміж іх падданымі. Канфлікты паміж сельскімі суседскімі абшчынамі мелі месца яшчэ ў глыбокай старажытнасці. Перыяд феадалізму прынёс ім новы штуршок — цяпер яны сталі распальвацца буйнымі землеўладальнікамі з ліку шляхты.

Аб адным з такіх застарэлых канфліктаў сведчыць дэкрэт Мазырскага гродскага суда па справе паміж падскарбіем прускім Якубам Чапскім і пробашчам петрыкаўскім Тамашом Яленскім. Канфлікт заключаўся ў нявызначанасці межаў іх уладанняў — Петрыкаўскага графства, уласнасці Чапскага, і петрыкаўскай плябаніі, уласнасці пробашча Яленскага. Пры тым асаблівую шкоду суседзям наносілі пры-

ватнаўласніцкія сяляне Чапскага з вёсак Сялюцічы і Міхедавічы. У той час як сяляне з Сялюціч забралі ў духоўных сялян з вёскі Грабава 13 вулляў з пчоламі ў 1747 г. і чатыры капы грэчкі ў 1750 г., то сяляне з Міхедавіч у 1754 г. увогуле пайшлі на падпал стагоў сена ў Грабаве. Згодна з пастановай суда ўсе нанесеныя плябанскім сялянам шкоды падданыя Чапскага мусілі кампенсаваць [19, с. 59].

Крымінальныя злачынствы не былі рэдкасцю ў XVIII ст. Складаныя ўзаемаадносіны са шляхтай, а таксама яўрэямі-ліхвярамі маглі выклікаць трагічныя наступствы ў форме збіцця і забойства. 21 верасня 1779 г. быў актыкаваны дэкрэт Аршанскага гродскага суда па справе забойства барысаўскім селянінам Янкам Дзіком яўрэя з таго ж мястэчка Барысаў Лазара Лазаравіча, які прыйшоў да яго, каб купіць пшаніцы і абмяняць наміналы манет. Разбіўшы яўрэю галаву сякерай, Дзік пры дапамозе маці Параскі, жонкі Ганны і сястры Марыі закапаў цела ў сасновым бары. Частку забраных у Лазара грошаў прадбачлівы селянін таксама закапаў, а частку «ў сябе пахаваў». Дэкрэт не паведамляе нам, якім чынам было раскрыта забойства, але згадвае пра вынясенне пакарання ўдзельнікам злачынства. Так, самога Дзіка прысудзілі да чацвертавання, а яго памочніц да пакарання «прыкладнымі карамі» і вяртання ўсіх скрадзеных у нябожчыка грошай яго сваякам [16, арк. 416–417 адв.]. Смяротнае пакаранне за забойства яўрэя было прапісана ў сёмым артыкуле дванаццатага раздзела Статута ВКЛ 1588 г. [22, с. 183–184].

Паводле таго ж Статута, селяніну належала быць пакараным смерцю за спланаванае забойства шляхціча, таксама і шляхціча пры доказе яго віны, на падставе сведчання шасці сведкаў (у тым ліку двух шляхцічаў), неабходна было «караць горлам». У выпадку забойства па неасцярожнасці, забойцы абмяжоўваліся выплатай галоўшчыны (грашовай сумы) на карысць сям'і забітага. Аднак, верагодна, першы артыкул дванаццатага раздзела, дзе прапісана адказнасць шляхціча за забойства селяніна, не выкарыстоўваўся ў судавытворчасці належным чынам [22, с. 182]. Магчыма, менавіта гэта прычына стала падставай для прыняцця Варшаўскім сеймам 1767–1768 гг. пастановы, дзе зацвярджаўся смяротны прысуд для шляхты з нагоды спланаванага забойства селяніна [4, с. 259]. Аднак дакументаў аб падобных здарэннях у апошняй трэці XVIII ст. у справаводстве беларускіх судовых устаноў нам выявіць не ўдалося.

У справаводстве судовых устаноў Рэчы Паспалітай дакументы не маюць асобнага вызначэння. Кожны юрыдычна-прававы аспект патрабаваў сваёй тэрміналогіі з замацаваным за ёй сэнсам. У акрэслены

перыяд для гэтага выкарыстоўваліся такія тэрміны на польскай і лацінскай мовах, як «апавяданне» (паказанне істца на судовым працэсе), «інквізіцыя» (пратакол вядзення судовага следства), «інтэрагаторыя» (судовы акт, які змяшчаў пратакол апытання сведкаў у ходзе судовага разбору), «кантумацыя» (судовы вырак па прычыне неяўкі асуджанага), «касацыя або касацыйны скрыпт» (вердыкт аб адмене пэўнай пастановы ці судовага выраку), «рэвізійны скрыпт» (судовы дакумент аб апісанні маёмасці), «заручны запіс» (запіс грашовай сумы, якая выплачвалася паводле судовага рашэння пераможаным бокам на карысць пераможцы), «ліст паезджы» (дакумент аб выездзе ўрадніка на месца для выканання пэўнага судовага выраку), «прысяга» (сцвярджэнне сваёй вернасці перад вышэйшай асобай), «позва» (выклік у суд), «тэстымонія» (засведчанне пэўнага факта), «вырачэнне або зрачэнне» (адмаўленне пэўнага факта).

Сярод мноства дакументаў судовага характару, куды на правах сведкаў, пацярпелых або абвінавачаных траплялі прадстаўнікі сялянства, асабліва варта адзначыць тыя, дзе фіксаваліся праявы росту грамадскай актыўнасці сялян у параўнанні з папярэднімі перыядамі.

Адпаведную цікавасць уяўляе прысяга местачкоўцаў і сялян Нацкага войтаўства (цэнтр — мястэчка Нача) Барысаўскага стараства Аршанскага павета Віцебскага ваяводства ў колькасці 48 чалавек аб непрычыненні шкоды ўладанням жонкі віленскага кашталяна Каскевіча падчас бунтаў у войтаўстве, складзеная 26 ліпеня 1780 г. і актыкаваная (унесеная ў актавыя кнігі) 5 жніўня 1780 г. Дакумент займае паўтары аркушавыя старонкі. У лісце, адрасаваным на імя іх пані, жыхары Нацкага войтаўства згадвалі, што «ў бунтах супраць Яе Вялікасці кашталянавай віленскай, пані нашай міласцівай і дабрадзейкі, да мяшчан і валасцян, бунтуючых супраць сваёй пані, не далучаліся, у атрадзе ніякім не гуртаваліся, ніякіх грошай не давалі». Акрамя гэтага, жыхары прысягалі ў тым, што і надалей не будуць удзельнічаць у бунтах, як справах «няслушных і супраціўных святой справядлівасці», абгрунтаваннем чаго з'явілася пажаданне «на патомныя часы жыць спакойна» [16, арк. 826–826 адв.]. Большую частку дакумента займае пералік імён і прозвішчаў гаспадароў з пастаўленымі побач з імі крыжыкамі. Сацыяльнае становішча асоб вызначана як мяшчанскае (жыхары мястэчка) і валасцянскае (жыхары воласці). Дакумент уяўляе сабой прыклад разважлівасці асобных прадстаўнікоў сялянскага насельніцтва, якія ўсвядомілі неперспектыўнасць паўстанняў і бунтаў у вырашэнні іх жыццёвых, у тым ліку гаспадарчых клопатаў.

Асобным відам дакументаў, функцыяй якога быў выклік у суд, з'яўлялася позва. Факт яе дастаўкі да абвінавачанага боку фіксаваўся возным у актавай кнізе таго суда, у кампетэнцыю якога ўваходзіў разгляд справы. У арыгінальнай позве пазначаліся ісцец, сутнасць справы, час і месца судовага пасяджэння. У позвах з актавых кніг, галоўным чынам, фіксуюцца толькі імёны тых, хто выклікаўся істцом. Рэдка пазначаецца сутнасць справы. На пасяджэнні земскіх і гродскіх судоў у якасці сведкаў або абвінавачаных выклікаліся і сяляне. Так, 8 верасня 1779 г. у справе паміж канцлерам ВКЛ Аляксандрам Сапегам і дзявошыцкім старастам Антоніем Пярутам спатрэбіўся ўдзел прыгонных сялян Чарэйскага графства [16, арк. 350–350 адв.].

Так, 22 студзеня 1787 г. у Мінскім земскім судзе віцебскім скарбнікам Юзафам Пагоскім быў актыкаваны тэстыманіяльны (сцвярджальны) і вырэчны (адмаўляльны) ліст на імя мінскага ваяводы Адама Хмары (Гл. Дадатак). У лісце Пагоскі сведчыў, што былыя падданыя Хмары, беглыя з маёнтка Зацень, браты Ян, Пётр і Базыль, асеўшы ў Мінску і заняўшыся мечнікаўскім рамяством, сталі выкарыстоўваць прозвішча Пагоскі. Тэстыманіяльная частка дакумента зводзілася да зацвярджэння праведзенай год таму актыкацыі прывілея караля Яна Казіміра на шляхецтва для Пагоскіх. Паколькі рамеснікі не мелі пры сабе прывілея, то для юрыдычнага замацавання сваіх шляхецкіх правоў вымушаны былі прасіць Юзафа Пагоскага дакумент аб шляхецкім паходжанні яго роду. Атрымаўшы адмову, яны сталі звяртацца да сваякоў Пагоскага, з якіх Мацей Пагоскі прадаў ім прывілей. Пасведчанне віцебскага скарбніка аб тым, што не ён зрабіў такі ўчынак, склала «вырэчную» частку дакумента [17, арк. 27–28 адв.]. У дадзеным выпадку крыніца прадстаўляе цікавасць з пункту гледжання выбітнасці згаданай з'явы. Браты яўна не адрозніваліся кансерватыўным складам мыслення, калі, дамогшыся мяшчанскага стану, вырашылі прэтэндаваць на шляхецтва. Жаданне вылучыцца са свайго простага акружэння характэрна для найбольш амбіцыйнай часткі сялянства. Па сутнасці, гэта быў мірны і менш небяспечны, чым паўстанне і звыклыя бяззбройныя формы барацьбы (скаргі, патравы, падпалы, парубы і г.д.), шлях супраціўлення падняволенаму стану.

Факт складання і падачы скаргаў залежаў ад асабістага і агульнага памкнення прадстаўнікоў сельскай абшчыны, а значыць, скарга з'яўляецца вынікам праяў прыватнай і грамадскай штодзённасці сялянства. У той жа час падзеі, адлюстраваныя ў такіх дакументах, носяць часцей за ўсё эканамічны характар, што сведчыць пра акцэнтаванасць самога тэксту крыніцы на асвятленне гаспадарчай штодзённасці.

У адрозненне ад скаргаў данясенні возных не ахопліваюць усю сялянскую грамаду цалкам, яны датычацца яе часткі або асобных прадстаўнікоў, якія па сваёй правіннасці ці па намаўленні пана рабілі правапарушэнні, часцей за ўсё выкліканыя гаспадарчымі пытаннямі. Акрамя гэтага, данясенні возных перадаюць праявы сялянскай штодзённасці праз назіранне старонняй асобы — судовага ўрадніка, які імкнуўся дакладна асвятліць у сваёй справаздачы ўсе бакі разглядаемай справы.

Пастановы суда, падобна данясенням ураднікаў, утрымліваюць афіцыйную пазіцыю ўлады па канкрэтнай судовай справе і дазваляюць цэласна назіраць неардынарную жыццёвую сітуацыю, у якой апынуліся пэўныя прадстаўнікі сялянскага асяродка. Па сутнасці, гэта вынік судовага працэсу, які фіксуе тое асноўнае, што стала вядомым падчас следства, а таксама падае звесткі аб пакаранні за зробленае.

Прысягі, позвы, тэстыманіяльныя і адмаўляльныя лісты, іншыя віды судовай дакументацыі, якія належалі да актыкацыі ў судовых інстанцыях, змяшчаюць у сабе праявы асабістай і грамадскай штодзённасці сялян, сведчаць пра павышэнне іх грамадскай свядомасці і пошук шляхоў супрацьстаяння неспрыяльнай эканамічнай і сацыяльнай сітуацыі ў Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст.

Крыніцы і літаратура:

1. Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне (далее — АВАК). — Т. 4: Акты Брестского гродского суда, 1665–1780 гг. — Вильна, 1870. — LXIV, 615 с.
2. АВАК. — Т. 36: Акты Минского гродского суда, 1582–1590 гг. / предисловие И. Я. Спрогиса. — Вильна, 1912. — XXII, 452 с.
3. Бабкова, В. У. Актавыя кнігі гродскіх і земскіх судоў як крыніца для вывучэньня “гісторыі штодзённасці” Ваўкавышчыны / Вольга Бабкова // Ваўкавышчына: краязнаўчы часопіс. — 2007. — № 2. — С. 13–15.
4. Белоруссия в эпоху феодализма: сборник документов и материалов. — Т. 2: С середины XVII до воссоединения с Россией / Сост.: А. И. Азаров [и др.]. — Минск: изд-во АН БССР, 1960. — 560 с.
5. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т.1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. — Мінск, 1997. — 431 с.
6. Голубеў, В. Ф. Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII стст. / В. Ф. Голубеў. — Мінск: Беларуская навука, 2008. — 405 с.
7. Кром, М. Повседневность как предмет исторического исследования / М. Кром // История повседневности: Сборник научных работ. — С. 7–14.

8. Ле Руа Ладюри, Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Эммануэль Ле Руа Ладюри. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. — 541 с.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 311. — Прашэнні і скаргі сялян, мяшчан, шляхты да Радзівілаў, 1700–1797 гг.
10. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 345. — Прашэнні і скаргі сялян, мяшчан і дваран, служачых адміністрацыі, арандатараў да князёў Дамініка, Людвіга, Льва Радзівілаў, 1800–1845 гг.
11. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 2. — Спр. 3374. — Акты праверкі стану гаспадарчай дзейнасці маёнткаў і апытання жыхароў Койданаўскага графства князя Варанецкага, 1778 г.
12. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — 1159. — Суплікі жыхароў мяст. Крычава і Крычаўскага стараства на дзеянні арандатараў, 1713–1753 гг.
13. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — 1160. — Арк. 266–267. — Скарга сялян Крычаўскага стараства, уласнасці Ганны Радзівіл, на дзяржаўцу Ваўкавіцкага [1730-я гг.].
14. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 38. — Актавая кніга Мінскага гродскага суда, 1711–1715 гг.
15. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 40. — Актавая кніга паточных спраў Мінскага гродскага суда, 1723–1727 гг.
16. НГАБ. — Ф. 1731. — Воп. 1. — Спр. 49. — Актавая кніга паточных спраў Аршанскага гродскага суда, 1779 г.
17. НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 18. — Актавая кніга паточных спраў Мінскага земскага суда, 1787 г.
18. НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 24. — Актавая кніга паточных спраў Мінскага земскага суда, 1792 г.
19. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Петрыкаўскага раёна. — Мінск: Ураджай, 1995. — 639 с.
20. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Слонімскага раёна. — Мінск: БЕЛТА, 2004. — 750 с.
21. Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века / Д. Л. Похилевич. — Вильнюс, 1966. — 215 с.
22. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / Пераклад на сучасную бел. мову А. С. Шагун. — Мінск: Беларусь, 2010. — 207 с.
23. Чарняўскі, Ф. В. Ураднікі (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI–XVIII стагоддзяў: (Біяграф. давед.) / Ф. В. Чарняўскі. — Выпуск III (канюшыя, абозныя, крайчыя, мастаўнічыя і будаўнічыя). — Мінск, 2010. — 287 с.

ДАДАТАК

Палітарнае транскрыбіраванне дакументаў было выканана з захаваннем тагачасных асаблівасцей польскамоўнага арыгінала. Пры публікацыі дакументаў выкарыстаны наступныя правілы: нумар аркуша актавай кнігі пазначаецца ў дакуменце ў квадратных дужках курсівам; літары «ż, ź, ę, ą, ł, ń, ś, ć, ó» транскрыбіраваны, як у арыгінале, таксама як і вялікія літары напачатку слоў; знакі (=, –) у канцы радкоў апушчаны, пасярэдзіне радка пакінуты; падкрэсліванні літар у тэксце захоўваюцца; нерасчытаныя словы адзначаны трохкропьем; скарачэнні раскрываюцца ў простых дужках; зроблены пераклад на беларускую мову.

22.01.1787. — Ліст віцебскага скарбніка Юзафа Пагоскага да мінскага ваяводы Адама Хмары аб пацвярджэнні прывілея караля Яна Казіміра на шляхецтва роду Пагоскіх і адмаўленні ў выдачы рамеснікам Яну, Пятру і Базылю, былым падданым Хмары, копіі згаданага прывілея.

[27] Pryznanie Testymonialnego y wyrzecznego Dokumentu od Pohoskiego Skar(bnika) Witebskiego Chmarze woiewodzie Mins(kiemu) wydanego.

Roku Tysiąc Siedmset Ośmdziesiąt Siódmego Miesiąca Januaryi Dwudziestego Drugiego Dnia.

Na Rokach Ziemskich S(więt)o Trzy Krolskich w(oiewództw)a Mińskiego przed nami Franciszkiem Uniechowskim Prezyduiącym, Felicyanem Prószyńskim, Janem Pawlikowskim, Janem Wołłodkowiczem Sędziami, Antonim Swiątorzeckim Pisarzem Urzędnikami Ziemskimi Woiewództwa Mińskiego stawaiący Osobiście J(ego) m(iłośc)ę Pan Józeff Pohoski Dokument Testymonialny narzecz weśrzedzinie wyrażoną Jaśnie Wielmożnemu J(ego) m(iłośc)ę Panu Adamowi Chmarze woiewodzie Mińskiemu wydany Przyznał, y takowe Przyznanie podpisem własney Ręki w Protokule zapisowym Przyznań Zaświadczył, Którego wyrażność nastepna= Ja Józef Pohoski Skarbnik Witebski z powodu za proźbą Jana Piotra Bazylego Braci mieniących się być Pohoskiemi, Rzemiosłem Miecznikowstwa w Mieście Mińsku bawiących ... [1] iżbym Przywiley Nayiaśnieyszego Króla J(ego) m(iłośc)ę Jana Kazimierza iedynie tylo naszemu rodowitemu Szlachectwa Imieniowi właściwie Służącego, a dlatychże proszących Rzemieślnikow cale niestosownego y nieprzysłuchuiącego się, ony do akt ziemskich na Rokach S(więt)o Michalskich Tysiąc Siedmset Ośmdziesiąt Szóstego Roku podał; wydaię moię wyświadczenie dobrowolne, a przy tym zrzeczenia się Jaśnie Wiel *[27 v.]* możnemu J(ego) m(iłośc)ę Panu Adamowi Chmarze Woiewodzie Mińskiemu Kawalerowi orderow Polskich takowe: Iż co pomienieni podszywaiący się pod rodowitość Szlachecką Imienia naszego Pohoskich, gdy wielokrotnie y mnie Józefa Pohoskiego Skarbnika Witebskiego

[1] Месца прашыта вяроўкай.

próźbami swoimi tentowali y tudzili, Iżbym przyioł onych do Liniy Imienia moiego, a że Ja Skarbnik wiedząc y maiąc Genealogią Rodowitości moiey, równiez będąc przekonanym y wiadomym pewnie, iz ciz Jan Piotr, y Bazyli Chcący się Szczycić Imieniem naszym Pohoskich są aktualni zbiegli z pod inwentarzow Zaceńskich Dobr Jaśnie wielmożnego woiewody Mińskiego, Zaczym tedy wedle nauki Prawa niechcąc Kalać Imie moie oraz ulegac wyrokom onego naypierwiey iż żadnego Pisma inrem tymże mieniącym się Pohoskim niewydałem, et per consequens iako nieznam ich do moiey familiy Rodowitey Szlacheckiey, wyrzekam się yże wszelkiemi sposobami będę się Starał aby przez iakie podeyście naszemu Imieniowi zmazy przez wyiednanie iakiego dla siebie Pisma u moich Imiennikow nie uzyskali, tychże moich Imiennikow przestrzec, a bardziey Sam ni iakowego Pisma dlanich wydawać niebędę adhu że takowy Przywiley któren w czasie y mieyscu de super wyrażonych był aktykowany, że został kupiony u wielmożnego Macieia Pohoskiego za pewne quantum przez tych że mieniących się Pohoskich Rzemieśnikow Miecznikowstwa, iako otym *[28]* wiedzący Swiadczę y wyznażę, tak w dowod takowy Testymonialny y wyrzeczny Zapis przy uproszonych odemnie wielmożnych I(ch) m(iłosciwy)ch Panach Pieczętarzach podpisem Ręki wlasney Stwierdzam Datum Tysiąc Siedmset Ośmdziesiąt Siódmego Miesiąca Januaryi Dwudziestego Dnia w Mińsku utego Dokumentu Zaświadczaiącego podpis Aktora, poniżey Swiadectwa wielmożnych Pieczętarzach w następnym porządku wyrażaią się Józef Pohoski Skarbnik woiewodztwa Witebskiego. Ustnie oczewisto proszony Pieczętarz od wielmożnego J(ego) m(iłośc)ę Pana Józefa Pohoskiego Skarbnika Witebskiego do tego Zapisu Testymonialnego y Wyrzecznego na rzecz w nim wyrażoną Jaśnie wielmożnemu J(ego) m(iłośc)ę Panu adamowi Chmarze woiewodzie Mińskiemu Kawalerowi Orderow Białego Orła y Swiętego Stanisława danego podług Prawa podpisuię się Jan Suszycki Rottmistrz woiewództwa Mińskiego. Ustnie y Oczewisto proszony za pieczętarza do tego Testymonialnego Wyrzecznego Zapisu od Wielmożnego J(ego) m(iłośc)ę Pana Józefa Pohoskiego Skarbnika Witebskiego na rzecz w nim wyrażoną podług Prawa podpisuię się Onufry Jan Komar Exaktor y Dworzanin Skarbu Rzeczypospolitey Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Prawnie proszony Pieczętarz do tego zapisu na rzecz we śrzedzinie wyrażoną podpisuię się Jerzy Streńkowski ... Takowy *[28 v.]* Dokument za przyznaniem onego przez osobę w gurze wyrażoną, iest, do Xiąg Ziemskich wieczystych woiewodztwa mińskiego Przyięty y Zapisany.

Wypis wydan y Autentyk J(asnie) w(ielmożnemu) woiewodzie.

Ant(oni) Swiątorzecki (pisa)rz (ziemski) w(oiewodztwa) M(ińskiego).

НГАБ. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 18. Арк. 27–28 адв.

ПЕРАКЛАД

[27] Прызнанне тэстыманіяльнага і вырэчнага дакумента, выдадзенага віцебскім скарбнікам Пагоскім мінскаму ваяводзе Хмары.

Года Тысяча семсот восемдзесят сёмага месяца студзеня дваццаць другога дня.

На пасяджэнні земскага суда Мінскага ваяводства, падчас свята трох каралёў, перад намі Францішкам Уніхоўскім старшынствуючым, Феліцыянам Прушынскім, Янам Паўлікоўскім, Янам Валадковічам суддзямі, Антоніем Свянтаржэцкім пісарам — земскімі ўраднікамі Мінскага ваяводства — асабіста з'явіўся Яго міласці пан Юзаф Пагоскі, які прызнаў тэстыманіяльны дакумент, выдадзены ім яснавяльможнаму пану Адаму Хмары, мінскаму ваяводзе, і гэтае прызнанне засведчыў подпісам уласнай рукі ў пратаколе запісаў прызнанняў, сутнасць якога такая. Я, Юзаф Пагоскі, віцебскі скарбнік, з нагоды прашэння братоў Яна, Пятра, Базыля, называючых сябе Пагоскімі, займаючыхся рамяством мечнікаўства ў горадзе Мінску, прывілей найяснейшага караля Яго міласці Яна Казіміра — адзінае пацвярджэнне, служачае нашаму радавітаму паходжанню, а для тых жа рамеснікаў непадыходзячае і неправамоцнае, падаў да земскіх актаў у дзень святога Міхала тысяча семсот восемдзясят шостага года. Раблю сваё сведчанне, а разам з тым зрачэнне, дабравольна, дзе паведамляю яснавяльможнаму *[27 адв.]* пану Адаму Хмары, ваяводзе мінскаму, кавалеру польскіх ордэнаў, наступнае, што згаданыя асобы, выдаючы сябе за прадстаўнікоў радавітай шляхецкай фаміліі Пагоскіх, шматразова мяне Юзафа Пагоскага, віцебскага скарбніка, уласнымі просьбамі «тэнтавалі і тудзілі», каб прыняў іх да лініі майго роду. Але я, скарбнік, ведаю і маю генеалогію майго роду, з чаго перакананы і дакладна ўпэўнены, што гэтыя Ян, Пётр і Базыль, жадаючы ўзвысіцца нашым іменем Пагоскіх, мусілі збегчы з заценьскіх добраў яснавяльможнага мінскага ваяводы, будучы ўпісанымі ў тамтэйшыя інвентары. Пасля чаго, паводле навукі права, не жадаючы запляміць імя маё, вырашыў упарадкаваць гэтую справу, нявыдаўшы так званым Пагоскім ніякага дакумента, паколькі не ведаю якім чынам яны адносяцца да майго роду. Памянёныя імкнуліся ўсялякім спосабам атрымаць якія-небудзь дакументы з мэтай аднясення сябе да ліку прадстаўнікоў нашага роду, з чым звярталіся да маіх родзічаў, але ніякага для сябе пісьма ў іх не знайшлі. Не дабіўшыся дакументаў у маіх папярэджаных родзічаў, а таксама ў мяне, бо я вырашыў нічога ім не выдаваць, тым больш прывілей, які быў актыкаваны ў часе і ў месцы вышэй акрэсленых, згаданыя рамеснікі-мечнікі, выдаючыя сябе за Пагоскіх, купілі прывілей у вяльможнага Мацея Пагоскага за пэўную колькасць грошай *[28]*. Аб гэтым сведчу і ў доказ таго раблю такі тэстыманіяльны і вырэчны запіс пры запрошаных мной міласцівых панах пячатарах, сцвярджаю подпісам уласнай рукі датай тысяча семсот восемдзясят сёмага года месяца студзеня дваццаць другога дня ў Мінску. У таго дакумента ёсць пасведчанне актора. Ніжэй пасведчанні вяльможных пячатараў, пазначаныя ў наступным парадку. Юзаф Пагоскі, скарбнік Віцебскага ваяводства. Асабіста вусна запрошаны пячатар ад вяльможнага Яго міласці пана Юзафа Пагоскага, віцебскага скарбніка, да тэстыманіяльнага і вырэчнага запісу

па выкладзеным у ім пытанні яснавяльможнаму Яго міласці пану Адаму Хмары, мінскаму ваяводзе, кавалеру ордэнаў Белага Арла і Святога Станіслава, падпісвае паводле права Ян Сушыцкі, ротмістр Мінскага ваяводства. Вусна і асабіста запрошаны за пячатара да таго тэстыманіяльнага і вырэчнага запісу ад вяльможнага Яго міласці пана Юзафа Пагоскага, віцебскага скарбніка, па пытанні выкладзеным у ім, падпісвае паводле права Ануфры Ян Камар, экзактар і дваранін скарбу Вялікага Княства Літоўскага Рэчы Паспалітай. Законна запрошаны да таго запісу пячатар, па пытанні, выкладзеным у ім, падпісвае Юры Странькоўскі … Такі ж *[28 адв.]* дакумент аб прызнанні ўсяго згаданага вышэй акрэсленай асобай прыняты і запісаны да кніг земскіх вячыстых Мінскага ваяводства.

Выпіс выдадзены ў суд, а арыгінал — яснавяльможнаму ваяводзе.

Антоній Свянтаржэцкі, земскі пісар Мінскага ваяводства.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.01.2012

Крыніцазнаўства

Р. І. Аўчыннікава

Аналіз кліматычных асаблівасцей на беларускіх землях у перыяд з 1810 па 1813 г.

Усебаковае вызначэнне прычын гібелі «Вялікай арміі» восенню — зімой 1812 года на тэрыторыі Беларусі немагчыма без уліку экстрэмальных асаблівасцей клімату ў гэтым годзе і ступені падрыхтаванасці французскага войска перанесці складаныя ўмовы надвор'я.

Перш за ўсё трэба адзначыць, што клімат Францыі значна адрозніваецца ад умеранага кантынентальнага клімату Беларусі і тым больш Цэнтральнай Расіі. Хаця Францыя таксама знаходзіцца ў паласе ўмеранага пояса, але блізкасць Атлантычнага акіяна надае яму тыповыя рысы марскога клімату. Таму кліматычныя ўмовы на большай частцы краіны мяккія, надвор'е цёплае і вільготнае. Прыгожае вызначэнне гэтаму клімату даў французскі філосаф і метэаролаг XIX ст. Каміл Фламарыён — «нябёсы, якія пасміхаюцца» [17]. Калі сярэднегадавая тэмпература ў Парыжы ў 1806–1820 гг. складала +10,6°С, то ў Віцебску такі ж паказчык паводле назіранняў пачатку XIX ст. налічваў усяго +3,79°Р (Рэамюра) (+4,74°С) [2]. Трэба патлумачыць, што ў пачатку XIX ст. для метэаралагічных вымярэнняў прымяняліся тэрмометры Рэамюра, якія мелі 80-градусную шкалу, таму для атрымання паказанняў па шкале Цэльсія неабходна ўказаныя лічбы памножыць на каэффіцыент 1,25. Гадавыя тэмпературы паветра ў Маскве былі яшчэ меншыя, чым у Віцебску, амаль на цэлы градус.

Графік ходу гадавых тэмператур паветра для Мінска за дзясятыя гады XIX ст. характарызаваўся адносна невялікай разбежкай значэнняў: 1810 г. +5,85°С; 1811 +6,71°С; 1812 +5,05°С; 1813 +6,18°С. Тэмпературны трэнд меў ніспадаючы характар і знаходзіўся крыху вышэй нормы, якая складае для Мінска +5,5°С. У наступны

перыяд узбуджаных гарманічных ваганняў мы бачым рэзкі пад'ём гадавой тэмпературы ў 1822 г., затым падзенне ў 1829 г.

Хаця на тэрыторыі тагачасных літоўска-беларускіх губерняў у адзначаны час інструментальныя метэаралагічныя вымярэнні праводзіліся ў некалькіх пунктах, аднак матэрыялаў назіранняў захавалася мала. Аднымі з нямногіх крыніц з'яўляюцца назіранні Віленскай абсерваторыі, кнігі надвор'я Магілёўскай гімназіі за 1808–1811 гг., асобныя дадзеныя назіранняў па Віцебску, гадавыя ведамасці павятовых штаб-лекараў. Менавіта таму для пабудовы прыведзенага графіка для Мінска быў прыменены метад экстрапаляцыі дадзеных згаданых суседніх метэастанцый, а таксама матэрыялы станцый Варшавы, Прагі, Берліна, Вены, Парыжа, Шалона, Масквы, Пецярбурга, Дэрпта і інш. Характэрнай рысай клімату разглядаемага перыяду было ўзрастанне кантынентальнасці, якое праяўлялася моцнай гарачынёй летам і жорсткімі маразамі ў зімовы перыяд. Зіма 1810 г. у Мінску апісана сучаснікамі як «вострая». Статыстычныя звесткі аб кліматычных змяненнях у Віцебску, Варшаве, Вільні, Маскве, Парыжы, Мінску ў першай палове XIX ст. прадстаўлены ў дадатку да артыкула (*гл. Дадатак № 1*).

У Пецярбургу маразы ў лютым даходзілі да –30°Р (–37,5°С). Таксама холадна было і ў Маскве, дзе ў тэрмометрах замярзала ртуць, што бывае пры тэмпературы паветра ніжэй за 36°С [1, с. 408–409]. А ў гэты час у Парыжы мінімальная тэмпература паветра 31 студзеня 1810 г. апускалася толькі да –12,3°С [17], між тым зіма 1809–1810 гг. лічылася для горада вельмі халоднай [1, с. 408–409]. Вясна 1810 г. у Беларусі пачалася ў кліматычныя тэрміны — напачатку красавіка ачысціліся ад лёду Днепр у Магілёве [6] і Заходняя Дзвіна ў Віцебску [18]. Красавіцкае цяпло было непрацяглым, і 12 красавіка ў Віцебску адзначалі мароз –23°Р, што адпавядала –28,75°С [2]. У маі адбыўся яшчэ адзін зварот халадоў, 19–20 мая ў Віцебску выпаў снег, які на «вяршок» (4,45 см) пакрыў палі [2]. Лета было блізкае да нормы, у Віцебску крыху халаднейшым з летніх месяцаў выдаўся жнівень. Восенню і ў снежні амаль палова дзён адзначылася ападкамі.

Пачатак 1811 г. быў халодным, у Вільні сярэднямесячная тэмпература студзеня складала –8,1°С, а ў Маскве –15,2°С. Марозным месяцам выдаўся люты. Вясна 1811 г. аказалася багатай на стыхійныя з'явы. 19 красавіка над Віцебскам прагрымела моцная навальніца, але красавік у цэлым быў халодны. У маі ў Віцебску было зарэгістравана толькі чатыры дні з ападкамі, для параўнання — у маі папярэдняга 1810 г. іх было 14. Сярэдняя тэмпература месяца перавышала на два градусы

шматгадовую норму [2]. Сярэдняя тэмпература мая для Вільні аказалася яшчэ вышэй +16,7°С. У канцы мая на агромністай прасторы Белавежскай і Ружанскай пушчаў успыхнулі лясныя пажары, якія працягваліся чатыры месяцы аж да 1 кастрычніка, калі пайшлі моцныя дажджы [5]. Летнія тэмпературы былі высокія. Так, у Віцебску 17 чэрвеня зарэгістравалі +26°Р (+32,5°С). Сярэднямесячныя тэмпературы ў чэрвені і ліпені для Вільні перавышалі 20 градусаў, у жніўні былі толькі на дзясятыя градуса ніжэй. У паветры стаяла імгла ад дыма, сонца не было відаць усё лета. За страшэннай засухай прыйшлі неўраджаі, успышкі розных хвароб, масавы падзеж хатняй жывёлы. Ад гарачыні перасохлі вадапоі і студні, невялікія рэкі і балоты, праз Вілію і Нёман жыхары пераходзілі ў брод. Адкрыліся мялізны, камяні і перакаты, плаванне суднаў па гэтых рэках спынілася. Нават у Кіеве ў час вялікіх пажараў Днепр можна было лёгка перайсці [1, с. 408–409]. У канцы лета 27 жніўня на небасхіле назіралася яркая камета, як грозны прадвеснік будучых няшчасцяў.

Лета 1811 г. было незвычайным не толькі на нашай тэрыторыі, але і па ўсёй Еўропе. Так, 27 чэрвеня ў Пецярбургу адзначалася тэмпература паветра +31,1°С; 6 ліпеня ў Вене +35,7°С; тады ж у Капенгагене +33,8°С; 19 ліпеня ў Гамбургу +34,8°; у Парыжы +31,0°С; 30 ліпеня ў Аўгсбургу +37,5°С (па новым стылі). А ў Ніжняй Саксоніі 20 ліпеня адзначылі экстрэмальную тэмпературу паветра +35°Р (+43,8°С), самую высокую за 100 гадоў [1, с. 408–409]. У Бургундзіі збор вінаграду быў пачаты рана — 14 верасня. Хаця тут 14 красавіка прымаразак загубіў 2/3 пасадак, але дзякуючы цёпламу лету якасць вырашчанага ўраджаю была высокай і віно з яго карысталася шырокай вядомасцю ў Еўропе пад назвай «Каметнага» [17].

Лістапад 1811 г. на беларускіх землях быў даволі цёплым, яго сярэднямесячная тэмпература ў Віцебску складала +0,06° Р пры звычайнай норме –3,63°Р. Пачатак зімы быў багаты на ападкі, у снежні адзначана 17 дзён са снегападамі. На тэрыторыі Беларусі і Літвы паўсюдна пасля мінулагодняй засухі пачаўся такі голад, што 19 студзеня 1812 г. Міхал Клеафас Агінскі звярнуўся з асабістым пісьмом да цара аб аказанні дапамогі сялянству [8, с. 109].

Студзень 1812 г. выдаўся надзвычай марозны, мінімальная тэмпература паветра ў Віцебску дасягала –30°Р (–37,5°С). Такія маразы ў XIX ст. паўтарыліся ў Віцебску толькі ў студзені наступнага года і ў 1835 г., калі замярзала ртуць у тэрмометрах і птушкі гінулі ў паветры. Сярэдняя тэмпература паветра студзеня ў Віцебску складала –13,17° Р, пры норме –6,87°Р (стары стыль). Крыху ніжэй нормы была і сярэдняя

тэмпература лютага. Снега ў студзені і лютым выпадала дастаткова, метэаназіральнікі налічылі па 10 і 11 дзён са снегам адпаведна [2].

Сярэдняя тэмпература паветра ў Вільні за студзень склала –9,2°С, амаль такая ж тэмпература была і ў Маскве. А вось люты і сакавік у Маскве аказаліся вельмі марознымі, намнога халадней, чым на тэрыторыі літоўска-беларускіх губерняў.

Вясна ў Францыі была крыху больш халоднай за звычайную. Сакавік па назіраннях Парыжскай абсерваторыі, прыведзеных Фламарыёнам, меў сярэднюю тэмпературу +5,7°С пры норме +6,3°С [17].

На тэрыторыі беларускіх губерняў па назіраннях дактароў і штаб-лекараў Віцебскай і Мінскай урачэбных упраў характар вясны 1812 г. быў наступны. Рэкі адкрыліся ў пачатку красавіка, асаблівых паводак не было. «Празябенні» (праталіны) пачалі адкрывацца ў пачатку мая. Летняе цяпло прыйшло з 10 мая (*гл. Дадатак 2*) [10, арк. 394 адв.]. З наступленнем цёплага перыяду па дарогах Прусіі і Польшчы да межаў Расійскай імперыі пачало рухацца французскае войска.

Перад уступленнем «Вялікай арміі» на тэрыторыю Беларусі стаяла звычайнае для чэрвеня надвор'е, якое яшчэ не паспела набраць летнюю гарачыню. 12(24) чэрвеня французскія войскі перайшлі Нёман і ўступілі на тэрыторыю Расійскай імперыі. Сам імператар Банапарт у гэты ж дзень каля 16 гадзін на кані заехаў у Коўна, у згаданы час над горадам праходзіў і «нябесны фронт» — тут ліў моцны праліўны дождж [16, с. 30]. 16(28) чэрвеня напалеонаўскія войскі ўвайшлі ў сталіцу літоўска-беларускіх зямель — Вільню. Надвор'е было для французаў незвычайна халодным. Асабліва іх даймалі халодныя дажджы па начах, з-за чаго пасля хуткасных пераходаў і перанапружвання, па ўспамінах шталмейсцера світы французскага імператара Армана Каленкура, загінула шмат салдат з маладой гвардыі і 10 тысяч коней [7].

Сярэдняя тэмпература чэрвеня ў Вільні аказалася блізкай да кліматычнай нормы і склала +17°С. Наступны месяц быў цяплей на два градусы, а жнівень меў сярэднюю тэмпературу +20,3°С. У Маскве тэмпературы ліпеня і жніўня былі роўныя — адпаведна +20,6°С і +21,1°С.

У Беларусі лета выдалася даволі гарачым, з частымі навальніцамі, асабліва ў ліпені. «Вышэйшая цеплыня тэрмометра», па назіраннях Енькі, у Віцебску складала +26°Р (+32,5°С). Такую ж максімальную тэмпературу паветра летам, аналагічную вымярэнням Енькі, адзначыў барысаўскі павятовы доктар медыцыны і хірургіі Іван Гірш [10, арк. 394 адв.]. Вятры былі ў асноўным заходніх і паўднёва-заходніх напрамкаў. Надвор'е спрыяла стратэгічным планам Напалеона. Нівод-

нага разу падчас летняй кампаніі не ўзнікалі стыхійныя з'вы. Але простым салдатам прыходзілася цяжка. Рускі генерал-лейтэнант Міхайлоўскі-Данілеўскі пры апісанні вайны 1812 г. адзначыў, што калі войскі Напалеона ўступілі ў Віцебск 16 ліпеня, то «салдаты былі стомлены доўгімі пераходамі, палячымі спякотамі, ...недахопам харчавання», з гэтай прычыны французская армія паменшылася, па яго разліках, на трэць [12]. Падобныя ўспаміны пра гарачыню паветра ў Віцебску, калі там знаходзіўся імператар Напалеон, запісаў А. Каленкур: «гарачыня стаяла тады нясцерпная, і для арміі было б большым шчасцем пакарыстацца нейкім адпачынкам у гэтыя дні» [7]. Гэта гарачыня схіліла Напалеона да думкі, што клімат мясцовых зямель падобны на французскі і не такі суровы, як яго пужалі перад паходам.

Спякота ад высокай тэмпературы паветра і спальванне ўласных паселішчаў мясцовым насельніцтвам па сваёй ініцыятыве або даручэнні вайсковых улад яшчэ больш знясільвалі французаў. Перад уваходам Напалеона ў Смаленск горад згарэў 5 жніўня пры ціхім бязветраным надвор'і. Асаблівая гарачыня адчувалася ў час падыходу Вялікай арміі да Вязьмы, многія французскія салдаты ішлі нават без абутку. Рускія войскі звычайна практыкавалі начныя пераходы, а днём у гарачыню адпачывалі [12].

Надвор'е падчас бітвы пад Барадзіно было спрыяльным для ваенна-палявых дзеянняў. Вечарам 24 жніўня ўсталявалася малавоблачнае надвор'е, але вецер быў моцны, які «з выццём гуляў па бівуаках» [12]. Раніцай стала ціха, у многіх месцах стаяў туман, асабліва ў раёне Горак, дзе знаходзіўся фельдмаршал М. І. Кутузаў, і гэта перашкаджала яму сачыць за перамяшчэннямі войск непрыяцеля. Карыстаючыся туманам, на світанні каля 4 гадзін раніцы французская дывізія Дэльзона з корпуса віцэ-караля скрытна падышла да Барадзіно, што заўважыў з батарэі Барклай дэ-Толі і даў загад сваім егерам адысці. У час 15-гадзіннага бою іншых метэаралагічных перашкод не назіралася. Вечарам надвор'е стаяла ціхае. Ноч была халодная, але Напалеон забараніў салдатам разводзіць агні. Назаўтра дробны дождж акрапіў зямлю, пахаладала, дзьмуў халодны, амаль восеньскі вецер [12].

2 верасня рускія войскі пакінулі Маскву і ў сталіцу ўступіла армія Напалеона. Такім пазітыўным вынікам для французаў скончылася летняя кампанія, якой у немалой меры спрыяла надвор'е.

Падчас пажараў у Маскве з 15 па 18 верасня стаяла ветранае надвор'е, асабліва моцны паўночны вецер узняўся ў ноч з 16 на 17 верасня, затым накірунак яго змяніўся на заходні. Толькі 18 верасня вецер аслабеў і пачаўся дождж, што спрыяла сканчэнню пажару.

Надвор'е першых паўтара месяца маскоўскай восені аказалася на дзіва цёплым, яно вельмі цешыла французскага імператара. Напалеон, па ўспамінах Каленкура, некалькі разоў адзначаў, «што ў Маскве восень лепей і цяплей, чым у Фантэбло» [7]. Спадзеючыся на такія ж спрыяльныя зімовыя ўмовы надвор'я, Напалеон нават планаваў зімоўку ў Маскве, нягледзячы на папярэджанні Каленкура і іншых набліжаных. Між тым той жа Каленкур закупіў з пачаткам восені для сябе цёплае мехавое адзенне, аддаў загад набыць для падначаленых яму салдат мехавыя рукавіцы і шапкі, падшыць мехам шынялі, загадаў таксама падкаваць шыпамі коней, што дазволіла пазней зберагчы амаль цалкам некалькі соцень коней са світы Напалеона.

У Беларусі пры дастатку ападкаў і цяпла восеньскі ўраджай на плады і гародніну аказаўся высокім у Віцебскай і Магілёўскай губернях [9]. У Барысаўскім павеце Мінскай губерні восень была з пачатку верасня сухой, што дало магчымасць сабраць ураджай, і «хлеба было ў дастатку» [10, арк. 394 адв.]. У Пінскім павеце «ўраджай на азімы і яравы хлеб, а таксама і на агародніну, быў даволі добры, толькі ў нізкіх месцах падмок». З канца верасня пачаліся дажджы з туманамі [10, арк. 407 адв.].

Лета і восень са спрыяльнымі кліматычнымі ўмовамі і неблагім ураджаем не прынесла беларускаму насельніцтву вялікай радасці, таму што і сялянскія гаспадаркі, і памешчыцкія маёнткі былі моцна спустошаны і разрабаваны праходзячымі войскамі, як французскімі, так і рускімі. Да таго ж там, дзе праходзілі войскі, узнікалі розныя эпідэмічныя захворванні, у тым ліку і венерычныя. Адсюль нарадзіўся знакаміты беларускі праклён: «А пранцы табе!», што літаральна азначала пажаданне захварэць «Францыяй», г.зн. сіфілісам. Па вёсках назіраліся эпідэміі «скорбы» і «нервовай гарачкі». Адзначаўся масавы паморак коней і хатняй жывёлы, таму французы гналі праз паселішчы вялікую колькасць рэквізаванай хатняй жывёлы, якая пераносіла заразныя хваробы [10, арк. 394 адв. – 395]. Таму ў памяці беларускага народа гэты год застаўся як самы «няшчасны» і «спусташальны» год стагоддзя [14, с. 99]. Такія ж «страшлівыя» эпітэты атрымала зіма 1812 г. на тэрыторыі Францыі, таму што яна аказалася ракавой для праслаўленай і непераможнай Вялікай армі. Пасля гэтай падзеі ў Расійскай імперыі яшчэ доўгі час марозныя і снежныя зімы называліся «французскімі» [3].

Руская армія пасля адыходу з Масквы 6 верасня сканцэнтравалася ў раёне Падольска, затым адышла да Пахры, а 20 верасня дасягнула Таруцінскага лагера. М. І. Кутузаў улічыў у сваёй стратэгіі наступленне

халоднага перыяду, таму прыняў рашэнне дзейнічаць супраць французаў невялікімі атрадамі. Такія дзеянні былі распачаты ўжо 6(18) кастрычніка каля сяла Таруціна, калі па французскаму авангарду быў нанесены моцны ўдар на р. Чарнішне.

Першы снег выпаў у Маскве 1(13) кастрычніка [17]. З наступленнем халадоў Напалеон нарэшце прыняў рашэнне пакінуць расійскую сталіцу. Масавае адступленне французаў з Масквы пачалося 6(18) кастрычніка, а сам імператар выехаў 7(19) кастрычніка. Вялікая армія рушыла ў напрамку на Калугу. У адной з французскіх шыфровак паведамлялася аб планах Напалеона пры наступленні халоднага надвор'я павярнуць ад Калугі на Смаленск, дзе ён збіраўся зімаваць. Імператар 7(19) кастрычніка пісаў Б. Марэ, што трэба «да наступу халадоў паспець заняць зімовыя кватэры». 23 кастрычніка імператар прыбыў у Бароўск і тут, «нягледзячы на дрэннае надвор'е», асабіста, як заўсёды, абследаваў мясцовы ландшафт. Глеба па начах прамярзала, але французскія салдаты яшчэ начавалі пад адкрытым небам. З наступленнем халадоў і выпадзеннем ападкаў у выглядзе дажджу і мокрага снегу дарогі аказаліся гразкімі і непраезджымі для французскай артылерыі. Гэта асабліва праявілася падчас бітвы пад Малаяраслаўцам. Пасля бітвы за гэты горад Вялікая армія павярнула ў напрамку Смаленска. Каленкур запісаў у гэты час у сваім дзённіку, што «надвор'е не дазваляла адкладваць далей пераход на зімовыя кватэры» [7].

У час падыходу арміі да Смаленска надвор'е рэзка змянілася на зімовае. Фламарыён адзначае, што бесперапынна ішоў снег. Гэта пацвярджаюць успаміны аднаго з французскіх афіцэраў: «23 кастрычніка пайшоў першы снег, а на трэці дзень узнялася мяцеліца: сонца схавалася за густымі аблокамі, сыры туман напаўняў паветра і потым вялікімі шматкамі пачаў падаць снег. Дзень згубіўся. І неба і зямля зліліся разам. Парывісты вецер з лютасцю свістаў па лясах, прыгінаючы да зямлі дрэвы, і, нарэшце, зямля ператварылася ў белую нежывую пустыню... снег схаваў неба і, здавалася, яно апусцілася на зямлю, каб белым саванам пакрыць Вялікую армію». 28 кастрычніка ў Смаленску тэмпература паветра апусцілася да –16°С, што выклікала страшэнны галалёд [4, с. 144–145]. Стаўка Напалеона 28 кастрычніка знаходзілася ля Успенскага, а 29 — у Гжацку, дзе «стаяў моцны мароз». Тут, па ўспамінах Каленкура, «зіма дала сябе адчуць больш моцна» [7]. У час знаходжання імператара 31 кастрычніка і 1 лістапада ў Вязьме надвор'е палепшыла і Напалеон спадзяваўся на пацяпленне. З лістапада пайшоў снег, надвор'е памягчэла. 5 лістапада ў час знаходжання світы Напалеона ў Дарагабужы рэзка пахаладала. Надвор'е пера-

мянілася на антыцыклічнае. Днём яно было ясным і сонечным, ноччу пры ясным небе мароз узмацніўся. 7 лістапада да сканчэння дня ў раёне Пнёвай Слабады адзначалася кароткачасовая адліга, але 8 лістапада зноў падмарозіла. Французы спадзяваліся, што ў маразы дарогі стануць больш прыдатнымі для руху артылерыі. Але аказалася наадварот, дарогі абледзянелі і зрабіліся яшчэ больш небяспечнымі. 9 лістапада італьянская гвардыя перайшла незамерзлую з рэдкімі ільдзінамі раку Вопь уброд, а артылерыя завязла. «Маразы стаялі моцныя, але яшчэ цярпімыя». У Смаленску Напалеон конна аб'ехаў горад, які ўсё-такі пакінуў 14 лістапада. Дарога са Смаленска на Карытню прадстаўляла «суцэльны лёд» [7].

З-за галалёду ехаць на конях было немагчыма, таму Напалеон вымушаны быў ісці пешшу з кіёчкам. Стоячы 5(17) лістапада на ўзвышшы пад Красным ён наглядаў за сваёй арміяй, абапіраючыся на звычайную рагаціну. У чатырохдзённай бітве пад Красным 3–6 лістапада французы, стомленыя заснежанымі пераходамі, страцілі вялікую колькасць забітымі і параненымі. У гэты ж час 3(15)–4(16) лістапада адбываліся стычкі паміж рускім корпусам генерала Ф. В. Остэн-Сакэна і войскамі французскага генерала Рэнье, камандуючага 7-м армейскім корпусам, пад Ваўкавыскам і Зэльвай. Ноччу 2 лістапада ў 3 гадзіны рускія войскі пад прыкрыццём мяцеліцы падышлі да Ваўкавыска, каб захапіць генерала Рэнье, але вартавыя паспелі іх заўважыць [13, с. 143].

Асабліва цяжка прыйшлося французам на адным з заледзянелых спускаў пад Лядамі. Тут імператар і яго світа спускаліся па адпаліраваным лёдзе ў сядзячым становішчы. 6(18) лістапада Напалеон рушыў з Лядаў праз Дуброўну на Оршу. У Дуброўне Напалеон даведаўся аб заняцці Віцебска рускімі войскамі і яму прыйшлося чарговы раз мяняць свае планы.

Пра складаныя ўмовы надвор'я, у якіх апынулася французская армія, імператар своечасова папярэджваўся, і загадзя меў аб іх дакладнае ўяўленне. У свіце Напалеона знаходзіўся галоўны хірург французскай арміі Дамінік Жан Ларэй, які, акрамя сваіх напружаных медыцынскіх абавязкаў, па звычаях тых гадоў праводзіў і метэаралагічныя назіранні. Ларэй меў з сабой маленькі тэрмометр, насіў яго прымацаваным прама да гузікаў шыняля. 9 лістапада Ларэй паведаміў, што тэмпература паветра знізілася да –15°Р [17]. Мароз быў кароткачасовым, за ім ізноў наступіла адліга, таму Напалеон далей ехаў конна. Але 22 лістапада з-за чарговага пацяплення наступіла такое раздарожжа, што Банапарту прыйшлося разам са сваімі салдатамі ісці пешшу з

Коханава ў Талачын [4, с. 144–145; 12]. У Талачыне 22 лістапада Напалеон даведаўся аб захопе французскіх складоў у Мінску арміяй Чычагава.

Успаміны французскага сяржанта Бургоня пацвярджаюць назіранні Ларэя: «18 лістапада пасля бітвы пад Красным пачалася адліга... і да самага вечара стаяў такі туман, што нічога не было відаць... Вечарам ізноў падмарозіла і зрабілася такая галаледзіца, што немагчыма было ўтрымацца на нагах... Ноччу мароз значна ўзмацніўся і суправаджаўся снегам і ветрам... 22 лістапада ішлі па дарозе страшна бруднай з-за адлігі, апоўдні дабраліся да Талачына» [9].

Пасля кароткай хвалі цяпла наступіў моцны мароз, Ларэй адзначыў 17 лістапада тэмпературу –26,2°Р. На Дняпры 18–19 лістапада ўтварылася тонкае ледзяное покрыва і корпус маршала Нея змог ухіліцца ад акружэння, толькі перайшоўшы раку ноччу па лёдзе [17]. У другой палове дня 18 лістапада ўзнік такі густы туман, што авангард 3-га французскага корпуса трапіў прама на рускую батарэю [7].

Па ўспамінах А. Каленкура, калі Напалеон выехаў з Талачына «...мароз быў яшчэ моцны, але неба было пакрыта аблокамі, пагражала адліга, і кожны момант мог пайсці снег. Хворыя замярзалі па начах каля сваіх бівуакоў». З-за немагчымасці знайсці корм гінула многа коней [7]. 24 лістапада наступіла нядоўгая адліга. 25 лістапада падмарозіла, з-за галалёду Напалеон ізноў быў вымушаны ісці пешшу з палкай у руцэ [9]. Ноччу пры падыходзе да Барысава «мароз значна ўзмацніўся». 25 лістапада Напалеон пераначаваў у Лошніцы, а раніцай накіраваўся ў Барысаў. На світанні 26 лістапада ён сам асабіста вывучаў умовы пераправы ў раёне вёскі Студзёнка. У сувязі з марозамі рака абмялела, брод быў глыбокі толькі на адлегласці 300 французскіх туазаў (1 туаз роўны 1,949 м). Па рацэ плылі ільдзіны, пераход па лёдзе быў немагчымы, а драўляны мост спалены пры адыходзе Чычагавым. Пераправа французскіх войск праз Бярэзіну адбывалася 26–29 лістапада. Пантанёры ў ледзяной вадзе наладзілі дзве пераправы і каля сотні іх загінулі там жа ад пераахалоджвання. Сам Напалеон пераехаў праз Бярэзіну 27 лістапада з атрадам Рэджыо, за ім пераправіліся Багарнэ і Даву. На левым беразе Бярэзіны рускія войскі стрымліваў корпус Віктора. У цяжкі момант Віктор падчас мяцеліцы кінуў на рускіх 350 гесенскіх шэвалераў, барнскіх гусар і польскую пяхоту. Далей французская армія, дзякуючы папярэднім маразам, даволі паспяхова прайшла праз непраходныя зембінскія балоты. А вось казакі Платава ў гэтых балотах загразлі [13, с. 63].

Па назіраннях хірурга Ларэя, пасля адлігі 26–29 лістапада тэмпература паветра зноў стала зніжацца, 30 лістапада яна складала –25°С, 3 снежня –30°С, а 6 снежня ў раёне Маладзечна нават –30°Р (–37,5°С). Мінімальны экстрэмум гадавой тэмпература 1812 г. у Парыжы прыпаў якраз на гэтыя ж дні. Так, 9 снежня 1812 г. назіральнікі Парыжскай абсерваторыі зарэгістравалі –10,6°С [17].

Імператар Банапарт 3 снежня знаходзіўся ў Маладзечна, затым пераехаў у Смаргонь, адкуль пасля вячэрняй нарады выступіў на Ашмяны, куды прыбыў апоўначы і туды ж у 16 гадзін прыйшла 34-я французская дывізія. Мароз ноччу быў такі моцны (да –35°С), што ў эскорце Напалеона засталося толькі 36 уланаў [13, с. 537]. Пасля кароткага адпачынку ў Вільні французскі імператар накіраваўся ў Коўна, па дарозе зноў узмацніўся мароз да –20°Р. Адступаючы, французскі імператар прычынай сваіх няўдач назваў клімат [7].

Нізкія тэмпературы, пранізлівы вецер, завірухі, галаледзіцы, пераправы ў ледзяной вадзе, дрэннае адзенне і абутак, адсутнасць цёплай ежы і адпачынку, абмаражэнні і хваробы згубілі Вялікую армію не менш, чым непрыяцельскія кулі. Толькі пры пераходзе ад Смаргоні да Вільні загінулі ад марозу 20 тысяч французаў. Перад Вільняй французскім салдатам прыйшлося ў галаледзіцу пад артылерыйскім агнём уздымацца на Панарскія вышыні. У Вільню ўступілі каля 60 тысяч чалавек, з іх большасць хворыя, параненыя, абмарожаныя. У такім стане ўтрымаць горад французы не маглі. У другой палове снежня рэшткі французскай арміі перайшлі за Нёман на тэрыторыю Прусіі. На беларускіх землях вайна была скончана.

Па назіраннях дактароў і штаб-лекараў Віцебскай і Мінскай урачэбных управаў рэкі замерзлі ў апошнія дні лістапада і тады ж пачалася зіма. Сярэдняя тэмпература снежня ў Вільні склала –12,2°С. Для параўнання сярэдняя тэмпература таго ж месяца ў 1811 г. была ўсяго 0°С. У снежні па апісанні штаб-лекара Барысаўскага павета часта выпадалі снягі і «вышэйшыя ступені холаду» ў павеце даходзілі да –30°Р (–37,5°С), што пацвярджае вымярэнні француза Ларэя.

Па медыка-фізічнай ведамасці лекара Ігуменскага павета Ігнація Пацаноўскага зімой стаялі жорсткія марозы, падчас якіх тэмпература паветра апускалася да –27°Р, або –33,75°С, снегу было ўмерана [10, арк. 424]. Спасылка на экстрэмальна нізкую тэмпературу па Віцебскай губерні за 20 студзеня 1813 г. –33°Р, або –41.25°С змяшчаецца ў гадавой медыцынскай ведамасці губерні [11, арк. 24] (гл. Дадатак 2). Агульную карціну зімы 1812–1813 гг. красамоўна і трапна перадаў

дзінабургскі магістр медыцыны і хірургіі Арлоўскі: «жестокая, снегом обильная, морозы торжествующие» [11, арк. 13].

Вясна 1813 г. на тэрыторыі Мінскай губерні па характарыстыцы штаб-лекараў была большай часткай сухая, з прымаразкамі да паловы мая. Рэкі ўзняліся рана, але паводкі значнай не было. 13 сакавіка ўскрыўся Сож [18], 22–23 сакавіка — Заходняя Дзвіна, якая была пад ільдом 147 дзён. 6 красавіка ў Віцебску апоўдні падчас навальніцы выпаў буйны град велічынёй з арэх [15, с. 116].

Лета адзначылася даволі цёплым надвор'ем, якое пасля зрабілася дождлівым, навальніц было мала, спёка стала ўмеранай да +20°Р. Лепельскі штаб-лекар Рэйхнаў адзначыў, што «хаця лета было мокрае, але ўраджай быў дастатковы. Бесперапынныя дажджы перашкаджалі жыхарам карыстацца сенакосам, лугі ўсё лета знаходзіліся пад вадой» [11, арк. 10].

У Ігуменскім павеце ўраджай на садовыя плады быў невялікі, але лясныя ягады ўрадзілі [10, арк. 424]. Неблагі ўраджай хлеба быў у Пінскім павеце, праўда, месцамі ён падмок [10, арк. 410 адв.]. А ў Полацку і Веліжы павятовыя штаб-лекары адзначалі пасрэдны ўраджай [11, арк. 5, 7 адв.]. Восенню з паловы верасня пачаліся бесперапынныя дажджы, ад іх з паловы кастрычніка ўтварыліся паводкі, якія зносілі грэблі і масты. Марозы пачаліся з 19 лістапада. Рэкі замерзлі ў першых лічбах снежня. Тады ж тэмпература паветра знізілася да –20°Р, або –25°С.

Калі коратка падагуліць кліматычныя асаблівасці 1813 г., то атрымаем суровую і снежную зіму, цёплую вясну, дождлівае лета з халодным жніўнем, восень з паводкамі і незвычайна халодным канцом лістапада з рэзкім пераходам да зімы.

Клімат за ўвесь разглядаемы перыяд 1810–1813 гг. можна ахарактарызаваць як умераны, з узрастаннем кантынентальных рысаў, асабліва марознасці зім. Апошні фактар небяспечны для жыццядзейнасці чалавека ў мірны перыяд і тым больш у час палявых ваенных дзеянняў. Пралік Напалеона быў менавіта ў тым, што ён не ўлічыў уздзеянне суровага мясцовага клімату на сваіх салдат і афіцэраў, ураджэнцаў паўднёвых краін. Між тым рускія воіны былі прызвычаены да вядзення баявых дзеянняў у зімовы перыяд. Не ўлічыў Напалеон і іншыя негатыўныя метэаралагічныя фактары — магчымасць ранняга ўстанаўлення снежнага покрыва, нестабільнасць восеньскіх тэмператур, чаргаванне адліг з марознымі перыядамі і галалёдамі, якія не давалі магчымасці ажыццяўляць плануемы рух войскаў. Найбольш значным прыродным феноменам, які зрабіўся для французскай арміі фа-

тальным, прадстаўляецца адсутнасць стабільнага ледзянога покрыва на вадаёмах Беларусі на працягу лістапада і зімой у час пацяпленняў. Аднак заслуга Напалеона ў тым, што ён першым зрабіў спробу гідраметэаралагічнага забеспячэння дзеючай арміі, выкарыстоўваючы палявыя метэаралагічныя назіранні Ларэя. Расійскае МУС таксама з 1812 г. праз павятовых дактароў і штаб-лекараў пачало рэгулярныя метэаралагічныя назіранні на тэрыторыі беларускіх губерняў, якія сталі выкарыстоўвацца, галоўным чынам, для медыцынскіх патрэб.

Крыніцы і літаратура:

1. Борисенков, Е. П. Летопись необычайных явлений природы / Е. П. Борисенков, В. М. Пасецкий. — СПб., 2003.
2. Ваховский, В. О климате Витебской губернии / Сост. штабс-капитан Географического штаба В. Ваховский. — Витебск: Витебская губернская типография, 1862. — 88 с.
3. Веселовский, К. С. О климате России / Соч. К. Веселовского. — СПб.: Имп. акад. наук, 1857. — 326 с.
4. Дембовецкий, А. С. Опыт описания Могилевской губернии. — Могилев-на-Днепре, 1882.
5. Живописная Россия. — Т.3. — СПб. — М., 1882. — С. 66, 67, 154, 155.
6. Книга о погодах Могилевской гимназии, 1808–1811 гг. [Без выходных данных].
7. Коленкур, А. Мемуары: Поход Наполеона в Россию: Пер. с фр. / Арман де Коленкур. — Жуковский–Москва, 2002. — 589 с.
8. Мальдзіс, А. В. Падарожжа ў XIX стагоддзе: з гісторыі беларускай літаратуры, мастацтва і культуры: Навукова-папулярныя нарысы / Адам Мальдзіс. — Мінск: Народная асвета, 1969.
9. Могилевская старина: Сборник статей «Могилевских губернских ведомостей» / Под ред. Е. Р. Романова: В 3-х вып. — Могилев: Типография Губернского правления, 1900–1903.
10. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Ф. 134. — Оп. 1. — Д. 256. — Предложение минского губернатора об освидетельствовании дворян, годных к военной службе; о принятии мер к прекращению распространения желчной горячки в г. Речица, об окуривании домов с инфекционными больными и т.п.; рапорты уездных врачей о ходе оспопрививания, о снабжении медикаментами для лечения воинских нижних чинов, о выплате жалованья врачам, повивальным бабкам, ученикам; каталоги необходимых медикаментов, ведомости движения больных, списки медицинских работников; медико-физическое и топографическое описание уездов; судебно-медицинские акты о причинах смерти, 1813 г.

11. НИАБ. — Ф. 2513. — Оп. 1. — Д. 25. — Дело о представлении медико-хирургических сведений по Витебской губернии за 1813 г.
12. Описание войны в 1812 году, по высочайшему повелению сочиненное генерал-лейтенантом Михайловским-Данилевским. — СПб., 1839.
13. Отечественная война 1812 года: Энциклопедия. — М.: Росспэн, 2004. — 878 с.
14. Памятная книжка Витебской губернии. — СПб.: Типография К. Вульфа, 1864.
15. Памятная книжка Витебской губернии. — СПб., 1865.
16. Памятная книжка Виленской губернии. — Вильна: Издание Виленского губернского статистического комитета, 1868.
17. Фламмарион, К. Атмосфера: Общепонятная метеорология. Полное описание воздушных явлений на земном шаре / К. Фламмарион. — СПб.: П. В. Луковников, 1900. — С. 338–340, 619.
18. Штукенберг, И. Ф. Гидрография Российской империи. — СПб., 1844–1849.

Дадатак 1

Статыстычныя звесткі аб кліматычных змяненнях у Віцебску, Варшаве, Вільні, Маскве, Парыжы, Мінску ў першай палове XIX ст.

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Віцебску
за 1810–1812 гг. (стары стыль, °Р)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-	-	-	5,22	8,65	14,23
1811	-6,57	-4,04	-0,85	5,66	12,71	14,33
1812	-13.17	-6.16	-	-	-	-
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	15,16	12,97	7,71	1,98	-2,17	-6,46
1811	13,90	12,59	5,81	0,82	0,06	-3,47
1812	-	-	-	-	-	-

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Віцебску
за 1810–1830 гг. (стары стыль, °Р)

Гадавая	I	II	III	IV	V	VI

3,79	-6,87	-4,74	-0,44	5,90	10,90	13,61
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	15,82	12,77	7,82	1,31	-3,63	-6,99

Колькасць дзён са снегам і дажджом у Віцебску (стары стыль)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-	-	-	10	14	7
1811	8	8	12	8	4	7
1812	10	11	-	-	-	-
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	5	5	4	14	17	13
1811	11	4	8	7	9	17
1812	-	-	-	-	-	-

Сярэднія месячныя і гадавыя тэмпературы паветра ў Віцебску
за 1810–1846 гг. (інтэрпаляцыя, новы стыль, °Р і °С)

Гадавая	I	II	III	IV	V	VI
3,48Р	-6,76	-5,68	-2,23	3,21	8,58	11,81
4,35С	-8,45	-7,10	-2,79	4,01	10,73	14,76
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
3,48Р	14,40	13,32	9,18	3,50	-1,81	-5,76
4,35С	18,00	16,65	11,48	4,38	-2,26	-7,20

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Варшаве
за 1810–1812 гг. (новы стыль, °С)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-2,4	-1,6	0,5	4,1	11,5	13,1
1811	-7,1	-3,6	2,7	5,7	16,5	22,7
1812	-8,3	-2,9	1,2	3,7	12,7	17,8
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	18,4	16,8	13,9	5,8	2,6	-0,2
1811	22,8	20,3	12,8	9,7	2,2	0

1812	18,8	18,1	11,6	10,2	-0,2	-10,5

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Вільні
за 1810–1812 гг. (новы стыль, °С)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-3,8	-3,7	-2,5	2,5	11,2	14,2
1811	-8,1	-5,9	1,8	4,2	16,7	20,6
1812	-9,2	-5,7	-0,7	2,8	11,0	17,0
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	19,4	18,1	13,9	6,0	0,6	-1,4
1811	21,5	19,6	11,6	6,2	1,7	0
1812	19,1	20,3	11,1	9,0	-0,9	-12,2

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Маскве
за 1810–1812 гг. (°С)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-	-7,6	-4,4	0,8	10,2	15,5
1811	-15,2	-10,9	-2,8	-0,9	12,9	20,7
1812	-8,9	-11,3	-7,5	1,4	10,2	16,6
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	19,1	18,3	10,7	2,9	-4,8	-6,1
1811	18,0	19,5	8,9	-0,8	-3,2	-3,5
1812	20,6	21,1	-	-	-	-

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Парыжы
за 1810–1812 гг. (новы стыль, °С)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-1,7	2,8	8,1	9,3	13,7	17,0
1811	-0,4	7,1	9,1	11,9	17,2	17,4
1812	1,5	6,2	5,7	7,5	15,6	16,1
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	17,8	17,6	17,8	11,6	7,8	5,3

1811	19,3	17,7	16,8	14,4	8,5	4,6
1812	17,5	18,0	15,4	11,9	4,3	-1,0

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Парыжы
за 1806–1820 гг. (новы стыль, °С)

Гадавая	I	II	III	IV	V	VI
10,6	2,1	4,8	6,3	9,6	14,8	16,5
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	18,5	18,0	15,4	11,1	6,4	3,4

Сярэднія месячныя тэмпературы паветра ў Мінску
за 1810–1813 гг. (інтэрпаляцыя, °С)

Год	I	II	III	IV	V	VI
1810	-2,9	-4,0	-1,7	2,7	11	14,1
1811	-10,1	-6,5	0,6	3,2	15,3	21,5
1812	-10,4	-6,9	-2,9	3,1	11,6	17,3
1813	-11,6	-4,4	-0,9	7,1	11,9	14,4
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1810	18,8	17,5	12,7	4,8	-0,3	-2,5
1811	20,9	19,9	11,2	5,5	0,2	-1,2
1812	19,6	19,7	11,6	9,4	-0,4	-11,1
1813	19,6	17,0	14,2	6,6	4,6	-4,4

Дадатак 2

1812. — Медыка-фізічныя ведамасці, складзеныя Мінскай урачэбнай управай у дачыненні да Барысаўскага павета Мінскай губерні (урывак, публікуецца на мове арыгінала)

Весна	*Реки открылись в начале апреля месяца. Прозябения начались показываться в начале мая месяца. Весна была постоянно, степень влажности воздуха была 28 цалей, наводнения не было.*
Лето	*Лето было сухо и открылось около 10 мая. Жары и засуши были сильные. Средняя степень жара была 12°, а высочайшая*

	26° Реомюрских: громы были часто, найпаче в июль месяц.
Осень	*Осень настала в начале сентября и была сухая, ветры наиболее из севера, хлеба было в изобилие.*
Зима	*Реки стали в последней половине ноября месяца. Зима была постоянная, средняя степень холода была 15°, а высочайшая 30° Реомюровых.*

Крыніца: НГАБ. — Ф. 134. — Воп. 1. — Спр. 256. — Арк. 394 адв. – 395.

1813. — Тапаграфічныя заўвагі, складзеныя Віцебскай урачэбнай управай у дачыненні да Віцебскай губерні (урыўкі, публікуюцца на мове арыгінала)

Зима	*С большим снегом и сильными морозами, давление максимальное 21 декабря, 5 и 6 января до 28 дюймов 2,5 линии; минимальное давление 23 февраля 26 дюймов 9,5 линий; "самая большая стужа" по термометру Реомюра - 33° 20 января.*
Весна	*Вначале тёплая, затем сырая. Наивысшее давление 26–27 марта, низкое 6–7 апреля. "Наивысшая теплота" +20° Реомюра 11 и 22 мая, "наибольшая стужа" 4 марта -13° Реомюра.*
Лето	*Большей частью мокрое, в конце — жаркое. Самое высокое давление 25–25 августа, самое низкое — 22 июля. Средняя температура лета +16° Реомюра, наибольшая теплота +23° Реомюра 15 июля, наименьшая +6° Реомюра 20 и 24 августа. Дождливых дней летом — 20, гроз — 10.*
Осень	*Мокрая, дней с дождём 23, со снегом — 12, с туманом — 8. Максимальное давление 11 октября, наименьшее — 5–6 ноября. Наибольшая теплота +16,5° Реомюра 30 ноября, минимальная температура -1° Реомюра 25 сентября.*

Крыніца: НГАБ. — Ф. 2513. — Воп. 1. — Спр. 25. — Арк. 24–25 об.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.04.2012

Р. В. Боровой

Планирование и застройка левобережной части исторического центра Минска в XIX – начале XX в.
(по материалам архивных источников)

В 2004 году утверждена граница исторического центра Минска, проходящая на западе по левому берегу Свислочи и на востоке — по линии современной улицы Янки Купалы (в конце XIX – начале XX века именовалась Троицкой, ранее – Полицейской улицей). Таким образом, в границы исторического центра попадают пять кварталов юго-западной части Троицкой горы (по нумерации «Описания недвижимых имуществ г. Минска… 1910 года» — № 47, 48, 49, 50, 51).

Широко употребляемый в настоящее время термин «Троицкое предместье», в отличие от термина «Раковское предместье», имеет некоторые параллели в бытовой лексике жителей Минска рубежа XIX–XX веков и уже в силу этого, в определенной мере, соответствует исторической традиции. Более правильным, однако, является термин «Троицкая гора», используемый применительно к этому району города как в источниках XVI–XVIII веков, так и в документах XIX века.

Кварталы № 47 и 51 располагались к северу, а кварталы № 48, 49 и 50 — к югу от главной улицы левобережья Свислочи — современной улицы М. Богдановича (в XIX – начале XX века — улица Александровская). Границей между кварталами № 48 и 49 была улица Георгиевская, а между кварталами № 49 и 50 — не существующий в настоящее время начальный отрезок современной улицы Куйбышева (в XIX веке — улица Широкая).

Квартал № 47 представляет собой архитектурный комплекс исторической застройки XIX века. Собственно, именно этот квартал и является тем, что в настоящее время называют «Троицким предместьем».

Исторический периметр квартала сохранился почти целиком, если не считать его западной, приречной части, где в середине XX века была снесена «периметральная» линия застройки с целью изменения трассировки (маршрута пролегания) современной улицы М. Богдановича в месте ее стыковки с новым мостом через Свислочь. В результате квартал № 47 потерял примерно 1/8 своей первоначальной длины.

Квартал № 48 представляет значительный интерес с точки зрения исторической топографии города — как место, где находилась древняя

церковь Св. Троицы, при которой действовал мужской православный (с XVII века — женский униатский) монастырь. В XIX веке здесь расположилась Минская городская больница, затем — 2-я клиническая больница.

Кварталы № 49 и 50, просуществовавшие до середины XX века, были позднее объединены, причем на территории квартала № 49 возведен выставочный комплекс, а на территории квартала № 50 разбит сквер.

Квартал № 51, находившийся между кварталом № 47 и Свислочью и имевший одностороннюю застройку периметра (только по линии улицы Виленско-Набережной — современная Старовиленская), был во второй половине XX века частично затоплен в процессе расширения русла реки, а его немногочисленную застройку полностью снесли.

Существующая в настоящее время планировочная структура этого участка исторического центра в целом, за исключением отмеченных выше изменений второй половины XX века, относится к первой четверти XIX века, и возникла в процессе осуществления проектного плана Минска, разрабатывавшегося еще в 1790-х — 1800-х годах и окончательно утвержденного в 1817 году.

До начала XIX века (т.е. на протяжении первого и второго периодов развития Минска) эта территория включала в себя примерно десять небольших кварталов различной формы, а также пять-шесть частей соседних (продолжавшихся за линией современной улицы Янки Купалы). Эти кварталы, а также около двадцати улиц и переулков, формировавших «нерегулярную» планировку, известную нам по планам города 1790-х — 1800-х годов, несомненно, восходят к древнейшему периоду истории Минска (возможно, к тому поселению на мысе Троицкой горы, которое могло предшествовать собственно «городу»).

Застройка левобережья Минска, относящаяся к XIX веку, как каменная, так и деревянная, не сохранилась до настоящего времени, за исключением двух кварталов, примыкающих к берегу Свислочи. Один из этих кварталов (№ 48) занят строениями 2-й клинической больницы, в число которых входит и перестроенный жилой корпус женского базилианского монастыря, датируемый 1799 годом. Второй сохранившийся квартал (№ 47) находится напротив первого, по левую сторону современной улицы М. Богдановича. Этот квартал был реставрирован как единый градостроительный комплекс в 80-х годах XX века и теперь известен под условным названием «Троицкое предместье».

Квартал № 47. На рубеже XIX–XX веков квартал № 47 был застроен одно-, двух- и трехэтажными домами, сосредоточенными, в ос-

новном, по периметру, вдоль улиц М. Богдановича, Коммунальной набережной, Старовиленской и Янки Купалы. В XIX – начале XX века они носили соответственно следующие названия: Александровская, Александровско-Набережная или Ветощный рынок, Виленско-Набережная, Полицейская.

Трассировка этих улиц (за исключением Виленско-Набережной, фактически привязанной к берегу Свислочи и сохраняющейся почти без изменений с XII–XIII веков) является сравнительно поздней, т.к. восходит к первой четверти XIX века и соответствует проектным предложениям «Плана Минска…1817 года».

На рубеже первой — второй четверти XIX века в квартале № 47 появляются первые каменные частные дома. На плане Минска, составленном между 1825 и 1832 годами мы находим уже пять каменных домов по линии ул. Александровской, два из них — на углу квартала (один — чуть в глубине) [21].

План Минска 1833 года фиксирует на территории квартала только четыре каменных здания (одно, возможно, сгорело) [19, л. 5]. Этот же план показывает охрой жилую, а черной тушью хозяйственную застройки квартала № 47. Наиболее плотная застройка показана по линии Виленско-Набережной улицы — семь деревянных домов по красной линии и шесть-семь таких же домов на дворовых территориях участков № 15–25.

По улице Александровской, помимо упомянутых выше четырех каменных домов, показаны еще три деревянных на красной линии улицы и три-четыре — в глубине квартала (это местоположение застройки соответствует территории участков № 1–11). Два-три деревянных жилых дома показаны по Александровско-Набережной (участки № 12–13) и столько же — по Полицейской (участки № 29–30).

Хозяйственные деревянные сооружения показаны на внутренних территориях западной части квартала (5–7 зданий) и в восточной (4 небольших отдельно стоящих здания, а также большой комплекс хозяйственной застройки сложной формы, состоящий из сомкнутых задними и боковыми стенками 10–15 зданий (сараев или амбаров)). Этот комплекс соответствует внутренним границам участков № 1–5 и № 23–30.

План Минска 1840 года (с дополнениями 1866 года) демонстрирует практически такую же застройку квартала — количество каменных зданий осталось прежним, несколько увеличилось количество деревянных жилых и хозяйственных построек, прежде всего в западной части квартала [20].

Как видим, основная масса каменной застройки квартала № 47 (на 1910 год — более 50 каменных жилых домов и хозяйственных сооружений) относится к последней трети XIX века. В 1900-х — 1910-х годах на территории квартала было возведено только 2–3 хозпостройки.

Застройку, существовавшую на территории этого квартала в конце XIX – начале XX века, практически целиком (кроме одного здания — синагоги, стоявшей на участке № 6) можно определить как «жилую, частновладельческую». В целом, это характерный пример жилого квартала пореформенного губернского города северо-запада Европейской части Российской империи.

Обнаруженные автором данного очерка в ходе архивных исследований 1980–1981 годов в архивах Минска «проектные» и «ремонтные» чертежи почти всех существующих, а также нескольких несохранившихся зданий позволяют сделать вывод, что квартал имел единую по характеру и цельную по стилю застройку достаточно высокого для архитектуры второй половины XIX века уровня.

Отсутствие широких перспектив и открытых больших пространств, высокая плотность застройки, сравнительно небольшой масштаб отдельных элементов определяют своеобразный, контрастирующий с современной окружающей застройкой камерный характер квартала.

Небольшие, разнообразные по объемно-пространственному решению и архитектурной стилистике здания, маленькие уютные дворики, многочисленные въездные арки, балконы, наружные лестницы придавали застройке своеобразный живописный колорит.

Застройку квартала в целом можно охарактеризовать как «полифункциональную». В рамках одного домовладения (дом + флигель) или в одном, сравнительно небольшом, доме размещались как частные жилые помещения, где проживала семья хозяина, так и жилые помещения, которые сдавались в наем (квартирного, иногда гостиничного типа). Помимо этого, там могли находиться торговые лавки (хозяина или нанимателя), ремесленно-производственные помещения, а также трактиры, питейные заведения и т.д. Многочисленные примеры подобной полифункциональности дает нам «Инвентарное описание недвижимых имуществ … г. Минска … 1910 года» [8].

Однако, несмотря на несомненную архитектурную и историческую ценность, квартал к середине XX века находился в очень запущенном состоянии. Были разрушены многие архитектурные элементы и ордерные детали фасадов, изменена форма крыш, утрачены почти все малые формы (ворота, лестницы, ограды, колодцы, фонари), а также отдельные, важные в объемно-планировочной структуре квартала здания.

Как уже упоминалось выше, в начале 1980-х годов коллективом архитекторов бывших реставрационных мастерских Министерства культуры БССР под руководством С. Г. Багласова был выполнен эскизный проект реставрации и благоустройства исторической застройки этого квартала.

Рамки данной публикации позволяют лишь кратко остановиться на истории строительства, ремонтах, перестройках и, наконец, на результатах реставрационных работ по этому комплексу жилой застройки Минска XIX – начала XX века, взяв, в качестве примера, его западную часть (участки № 12–20).

Современный дом № 4-б находился, согласно «Описанию недвижимых имуществ г. Минска … 1910 года», на «участке № 12» (внутриквартальный номер), принадлежавшем с 1904 года Константину Гинтеру (после 1913 года — Ривкиным). Домовладение состояло из двух каменных жилых домов с хозяйственными постройками. Основной дом, выходивший фасадом на набережную, был снесен в 1970-х годах. Дом № 4-б (время постройки не обозначено) именуется в документах «флигелем, на первом этаже коего находятся амбары» [6]. По «Описи 1910 года …» на втором этаже этого флигеля находились две жилые квартиры (по три комнаты с кухней). Помещения первого этажа, разделявшегося на две половины широкой одномаршевой лестницей, использовались в хозяйственных целях: одну половину занимал дровяной сарай, а во второй половине помещались амбар и конюшня с каретным сараем [8, л. 118–130].

Дом № 6-а по Коммунальной набережной вместе с домом № 6-б входил в 1910 году в домовладение «№ 13 … наследников Неваха Видгорчика». Оба этих дома находились в глубине участка. От бывшей Александрово-Набережной площади (в 20-е годы XX века переименована в Коммунальную набережную) их отгораживала линия снесенных в 1970-х годах каменных домов этого же участка, также принадлежавших Видгорчику.

Дом № 6-б построен, вероятно, в 70-е годы XIX века. В начале 90-х годов здание сильно пострадало от пожара. К 1894 году относится «Проект … на постройку каменного 3-х этажного сгоревшего дома … на плацу купца Неваха Видгорчика» [7]. Чертежи, приложенные к этому проекту, позволили восстановить первоначальный облик главного фасада, позднее сильно искаженный различными переделками и ремонтами первой половины XX века.

Дом № 6 проектировался в 1892 году как «каменный (одноэтажный) сарай». Однако в «Проекте …» 1896 года это здание обозначено

как «… каменный 2-х этажный флигель, крытый железом, к постройке» [16]. В плане этот флигель имел сложную ступенчатую форму: две первые «ступени», примыкавшие непосредственно к дому № 6-а, были двухэтажные, а третья «наружная» — одноэтажная. Третья ступень не сохранилась — она была снесена в середине 1970-х годов. Современный дом № 6-а отличается от ранее существовавшего на этом месте здания несколько большими размерами — проект реставрации предусматривал достройку небольшого объема на его восточном фасаде в сочетании с аналогичным фасадом соседнего дома № 6-б.

Современный дом № 2 по ул. Старовиленской в конце XIX – начале XX века представлял собой два соседних жилых дома, принадлежавших разным хозяевам.

«Западная половина» этого дома принадлежала с 80-х годов XIX века «домохозяину Гицелю Полиоесу» (домовладение № 15) и первоначально представляла собой каменное одноэтажное здание, стоявшее торцом к Старовиленской (в то время — Виленско-Набережной) улице. Справа от него располагалась выходившая на эту же улицу деревянная торговая лавка. В результате произведенной в 1886 году достройки, заключавшейся в «постройке каменной, вместо существующей деревянной, лавки … и возведении над нею и частью существующего каменного дома второго этажа …», эта часть современного дома № 2 приобрела существующее Г-образное очертание [15]. Второй этаж над остающейся одноэтажной частью дома (со двора), вероятно, достроен позднее (по крайней мере, к 1910 году дом уже целиком был двухэтажным). В 1898–1899 годах этот дом вместе с участком земли и хозяйственными постройками перешел во владение Вульфа Шульдинера. В 1910 году в доме находилось шесть квартир и «чайное заведение», состоящее из «2-х комнат и кухни» [8, л. 165–173].

«Восточная половина» современного дома № 2 в 1910 году принадлежала Эйдельману (до 1902 года — Слиселю) и представляла собой «каменный двухэтажный дом … на первом этаже — 4-х комнатная квартира с кухней … на втором — двухкомнатная и однокомнатная квартиры …». Время постройки дома не указывается, размеры: «8 аршин (по улице) на 16 аршин (во дворе); высота — 9 аршин» [8, л. 174–179]. При переводе в современную систему измерения получаем 5,7 м на 11,4 м (высота — 6,4 м). В соответствии с проектно-реставрационным решением начала 1980-х годов эти два дома были объединены.

Существующий в настоящее время объем дома № 4 по ул. Старовиленской также включает два дома и дворовой флигель, относивших-

ся в конце XIX –начале XX века к двум разным домовладениям и объединенных в процессе реставрации 1980-х годов.

«Западная половина» (домовладение № 17) принадлежала с 1859 года минскому мещанину С. Рубину. «Восточная» (домовладение № 18) — уже в 30-е — 40-е годы XIX века являлась собственностью С. Цитвера, причем там находился выстроенный им же (не позднее конца 40-х — начала 50-х годов XIX века) «деревянный на каменном сутерении дом» [5, л. 4–6]. Этот дом, как и позднее выстроенный дом Рубина, сгорел во время большого пожара левобережной части Минска 10 июня 1877 года. Следствием этого явилось «Дело Минской городской управы»: «… по прошению С. Рубина, И. Цитвера … о разрешении постройки им … каменного 2-х этажного дома, каменного одноэтажного флигеля и деревянного флигеля … на их плаце, находящемся в выгоревшем квартале…» [5, л. 1–2]. В указанном деле находится документ, почти совпадающий с аналогичным «Проектом …», датированным «17 июля 1877 года» [5, л. 10–11; 13, л. 180]. Эти проекты предусматривали возведение квадратного в плане, каменного двухэтажного дома, разделенного внутренней капитальной стеной на две половины. Эта стена находилась точно на границе двух участков. Архитектурное решение фасадов, вплоть до декора, было выдержано в единой стилистике, а о внутреннем разделении дома свидетельствовали только две симметрично расположенные одинаковые двери на уличном фасаде.

Однако проект этот не был выполнен целиком. К 1879 году построен только один каменный этаж, а 11 мая 1879 года было подано новое прошение, с «Проектом на постройку деревянного этажа на существующем каменном этаже … по Набережной улице на плацу мещан С. Рубина и И. Цитвера» [13, л. 318–319]. Даже этот «существующий» каменный этаж был выполнен с некоторыми отступлениями от «Проекта 1877 года». Половина С. Рубина была сделана несколько короче (по уличному фасаду), чем половина Цитвера (вместо четырех оконных проемов — только три), чем явно нарушалась симметрия фасада. На дворовом фасаде дома Рубина был также пристроен довольно большой «каменный флигель», по сути дела, продолжение дома, не предусмотренное «Проектом 1877 года».

По «Проекту … 1879 года» изменился не только материал второго этажа дома (дерево вместо камня), но и еще более нарушилось единство уличного фасада — на половине Рубина предполагалась двускатная кровля с фронтоном над боковым (дворовым) фасадом, а на доме Цивера — односкатная, с фронтоном над уличным фасадом.

В 1894 году был составлен новый «Проект на достройку 2-го каменного этажа над существующим 1-этажным флигелем … на плаце, принадлежащему Израилю Рубину» [3, л. 336].

«Проект 1894 года» свидетельствует, что предыдущий «Проект 1879 года» не был целиком выполнен — флигель (скорее — пристройка к половине Рубина) оставался до 1894 года одноэтажным.

Достройку произвели только во второй половине 1890-х годов. По данным 1910 года «флигель» во дворе Рубина представлял собой «каменный 2-х этажный дом, длиной в 7 аршин, шириной в 9 аршин и высотой в 7 аршин» (5×5,6×5 метров), т.е. на 1 аршин (0,7 м) ниже основного дома, выходившего на ул. Старовиленскую.

В «Описании … 1910 года» оба дома, выходившие на улицу Старовиленскую («западный» по-прежнему принадлежал Рубину, а «восточный» перешел вначале Вайнбергу, а после 1910 года — Рубинштейну), фигурируют как «деревянные дома, на каменном этаже, под одной крышей» [8, л. 180–199].

Современный дом № 6 по ул. Старовиленской также представляет собой комплекс из трех жилых домов конца XIX века, находившихся на двух разных участках. «Западная часть» дома № 6 (участок № 19) принадлежала, согласно «Инвентарной описи … 1910 года», Генаху Гольдбергу, купившему его вместе с земельным участком в 1909 году у Московского Земельного банка. Далее сообщается, что «участок застроен прежним владельцем, который заложил участок со строением в банке, а позже не смог его выкупить» [8, л. 200–202].

Имя и фамилия прежнего владельца участка — Израиля Лихтермана — устанавливается на основании некоторых косвенных данных. Например, в датированном 1879 годом «Проекте на возведение деревянного этажа с мезонином над существующим каменным домом по Набережной улице … на плацу Шевеля Каплана» (дом отождествляется с восточной половиной дома № 6 по Старовиленской) показано существование на западной границе участка «каменной стены соседа Израиля Лихтермана», причем на высоте всех трех этажей «дома Каплана» [13, л. 614].

На основании этого мы можем заключить, что каменный двухэтажный дом с мезонином, изображенный на недатированном чертеже под названием «План фасада и разрез каменного 2-х этажного дома с мезонином … при Набережной улице, принадлежащего минскому мещанину Израилю Лихтерману», соответствует западной части современного дома № 6 по ул. Старовиленской, т.е. этот дом уже существовал в 1879 году (как и соседний дом Каплана).

Учитывая все данные, мы можем высказать некоторые соображения по поводу еще одного, также недатированного, «Проекта на постройку каменного 3-х этажного дома, 2-х этажного каменного флигеля и 2-х этажного деревянного флигеля на плацу, принадлежащем Израилю Лихтерману, по Набережной улице» [13, л. 80].

Проект был выполнен с изменениями: дом построен только в 2 этажа и несколько короче по боковому (дворовому) фасаду. Членение и декор торцового (уличного) фасада полностью совпадают с изображениями на чертеже, о котором шла речь выше.

«Каменный 2-х этажный флигель» показан без фасадов — только планы 1-го и 3-го этажей, но на чертеже он обозначен как существующий. В настоящее время этот флигель представляет собой часть современного дома № 7-а по ул. М. Богдановича [14, л. 189].

Скорее всего этот недатированный «Проект …» составлен после пожара 10 июня 1877 года, который сильно повредил многие, если не все, дома квартала № 47. Таким образом, мы можем датировать его 1877–1878 годами, т.к. в 1879 год дом уже существовал.

Все изложенное выше относится только к уличной части «западной половины» дома № 6 (дворцовый фасад по ул. Старовиленской). Вся же «западная половина» современного дома № 6 состоит фактически из двух каменных трехэтажных домов, соединенных пристройкой, в которой расположена наружная лестница (общая для обоих домов). Вторая (дворовая) часть дома построена в 1892 году новым хозяином участка Гольдбергом.

Согласно «Описи … 1910 года» «фасадная» часть западной половины дома № 6 (по «Описи …» — «дом А») представляла собой «жилой, каменный 2-х этажный дом с мансардой, крытый жестью, стены отштукатурены».

Дворовая же часть дома (в «Описи» она фигурирует под буквой «Г») представляла собой, согласно «Дополнению …», составленному в 1913 году, «каменный 2-х этажный дом, без мансарды, крытый жестью, стены отштукатурены». Третий, деревянный и отштукатуренный, этаж на этой части дома был достроен в 30–50-е годы XX века.

«Восточная половина» современного дома № 6 (участок № 20 по «Описи» за 1910 год) находилась в то время во владении Манделя Кагана, купившего «дом … вместе с участком … застроенным прежним владельцем … 22 года назад…», т.е. в 1888 году [8, л. 212–214]. Прежним владельцем этого участка был Ш. Каплан. Действительно, на чертеже 1887 года изображены два участка с постройками — один участок, выходящий на современную улицу М. Богдановича, принадлежал

«наследникам Гоухштейна»; второй, выходящий на ул. Старовиленскую, принадлежал Ш. Каплану (задние границы участков смежные) [14, л. 32].

На плане, как и на другом проекте этого же участка, изображен выходящий торцом на Старовиленскую улицу дом, очертаниями совпадающий с восточной половиной современного дома № 6 и помеченный на планах как «дом смешанный, существующий» [14, л. 40].

Наконец, третий, более ранний чертеж, датированный «24 апреля 1879 года», имеет следующий заголовок: «Проект на возведение деревянного этажа с мезонином над существующим каменным домом, при каменной стене купца Израиля Лихтермана, на плацу Шевеля Каплана» [13, л. 614]. В результате над одноэтажным каменным домом, который построен, вероятно, в 60–70-е годы XIX века и, видимо, пострадал во время пожара 10 июня 1877 года, в 1879–1880 годах был возведен второй деревянный этаж с деревянным же мезонином (в надписях на чертеже употребляется и другой термин — «мансарда»). В «Описи …1910 года» дом фигурирует как «жилой, смешанный, двухэтажный, с мезонином, крытый жестью». Стены первого этажа «каменные, оштукатуренные»; стены второго этажа и мезонина «деревянные, не оштукатуренные». Видимо, в первой половине XX века вместо мансарды на доме достроили третий (деревянный) этаж.

Современный дом № 7-а (Музей М. Багдановича) находится внутри периметра застройки квартала и представляет собой архитектурный объем, образованный в процессе реставрации в 1970–80-х годах двух зданий, находившихся на задних границах участков № 19 (владелец — Лихтерман/Гольберг) и № 7 (владелец — Гоухштейн, после 1910 года — Богин).

Участок № 7 фронтом застройки выходил на улицу Александровскую (современная улица М. Богдановича). По «Описи …1910 года» на задней границе этого участка находился «каменный 2-х этажный с подвалом флигель», построенный между 1877 и 1887 годами [4, л. 6–7 об.].

По поводу постройки флигеля, смежного с домовладением № 12 (владелец — Лихтерман), в 1877 году возникла тяжба, решенная Минской городской думой в пользу Гоухштейна (он получил разрешение строить флигель) [4, л. 1–2].

«Каменный двухэтажный флигель» на задней границе участка Лихтермана был возведен также не позднее первой половины 1880-х годов. Оба флигеля были запроектированы как единый объем с приспособлением под музейное здание [14, л. 189].

К востоку от здания (современный дом № 9-а по ул. М. Богдановича; участок № 6) находится здание синагоги, возведенное уже в начале 1820-х годов [21]. Это здание показано и на позднейших планах города 1833 [19, л. 5] и 1840–1866 годов [20]. После пожара 1877 года оно было восстановлено и продолжало функционировать.

Современный дом № 8 состоит из двух домов, первоначально находившихся на участках № 21 и 22 [8, л. 224–234], а современный дом № 14 — из пяти зданий, находившихся в 1910 году на четырех участках (№ 23, 24, 25 и 30) [8, л. 235–268, 290–316].

На месте современного дома № 16 по ул. Старовиленской (участки № 27–28) в 1910 году находился комплекс из четырех разновременных зданий («смешанного 2-х этажного», «каменного одноэтажного» и «деревянного одноэтажного» домов, а также «каменной одноэтажной торговой лавки») [8, л. 272–290].

Здания квартала, расположенные на участке № 30 (ул. Янки Купалы) [8, л. 290–316] и участках № 1–8 (ул. М. Богдановича) [8, л. 1–88], претерпели относительно меньшие конструктивные изменения в ходе реставрационных работ 1980-х годов, хотя и здесь были частично изменены горизонтальное членение фасадов (в основном за счет достройки мансардных этажей), а также внутренняя планировка зданий.

В заключение кратко остановимся на основных, наиболее важных моментах истории планировки и застройки этого единственного сохранившегося до нашего времени квартала Троицкой горы.

1. Этот квартал связан, хотя и косвенно, с элементами планировки и застройки левобережья Минска, восходящими к древнейшему периоду существования города. В частности, трассировка современной улицы М. Богдановича (в пределах квартала № 74) практически совпадает с той древней дорогой, которая существовала уже в XI–XII веках и была первым звеном всех торговых путей, начинающихся с Троицкой горы. На территории этого квартала в XV–XVII веках находилась древняя церковь Святых Бориса и Глеба, закладку которой можно датировать XII–XIII веками [1].

2. Квартал в его современном виде возник в результате осуществления «Проектного плана Минска 1817 года» [18, л. 174]. Нижней хронологической границей для датировки сохранившейся каменной застройки квартала являются 20-е годы XIX века. К этому времени, несомненно, относится и внутренняя планировка квартала, т.е. общая структура границ земельных участков (т.н. «домовладений»).

Говорить о верхней хронологической границе застройки значительно сложнее. Однако, если брать квартал в целом, можно утвер-

ждать, что основная масса каменной застройки (особенно по периметру) была выполнена уже к 70-м — 80-м годам XIX века, хотя она и пережила позднее несколько достаточно крупных пожаров (в частности, в 1877 году).

Этот участок старого Минска, сохранившийся до середины XX века, представлял своеобразную архитектурно-планировочную единицу, обладавшую особой внутренней структурой. В общих чертах данную структуру можно охарактеризовать как полифункциональную.

3. Юго-западный угол периметральной застройки квартала (пять домов по Коммунальной набережной, включая угловой дом, выходивший на современную улицу М. Богдановича, а также три дома в начале улицы) был снесен в конце 60-х — начале 70-х годов XX века.

Дома № 4-б, № 6-а и № 6-б по Коммунальной набережной, а также дом № 2 по улице Старовиленской представляют собой часть внутриквартальной застройки XIX века, т.е. их фасады не были рассчитаны на «уличное» (наружное) восприятие.

Существующий в настоящее время дом № 2 по Коммунальной набережной (угловой дом по ул. М. Богдановича) вовсе является «новоделом», запроектированным и построенным в начале 80-х годов XX века для заполнения «провала», образовавшегося на углу квартала в результате сноса исторической застройки.

4. В проекте регенерации Троицкого предместья (конец 70-х — начало 80-х годов XX века) был заложен ряд архитектурно-планировочных решений, приведших к значительным структурным изменениям существовавшей на тот период исторической застройки квартала. Так, полностью снесена мелкая внутриквартальная застройка (в основном — хозяйственного назначения) с последующим заполнением образовавшихся пустот новой (стилизованной) застройкой несколько большего объема и этажности (2–3 этажа). Стоящие вплотную или на небольшом расстоянии друг от друга каменные дома были объединены, чему способствовало единое решение фасадов, кровли и внутренней планировки.

Большинство домов по улице Старовиленской в настоящее время фактически состоят из нескольких (от 2-х до 4-х) отдельных зданий конца XIX – начала XX века, хотя и имеющих сходные функциональные характеристики («жилой дом» или «жилой флигель»), но принадлежащих различным хозяевам и имевших свою историю строительства и разные датировки. Некоторые здания были дополнены вставками, выравниванием линии фасадов, устройством мансардных этажей.

Квартал № 48. На территории квартала некогда находились древняя православная Троицкая церковь и мужской монастырь, неоднократно упоминаемые в документах конца XV – начала XVI века. [23]. В конце XVI века монастырь находился в упадке, фактически существовала только церковь. В начале XVII века церковь «отпала на унию», а в 1630 году при ней был основан женский базилианский монастырь [2, с. 99]. На рубеже XVIII–XIX веков рядом с существовавшими деревянными зданиями церкви и монастыря выстроен новый каменный двухэтажный жилой корпус [17, л. 85, 130].

В 1834 году монастырь был упразднен, монахини переведены на жительство в бывший Мядельский кармелитский монастырь, а здания отданы под Минскую городскую больницу [17]. На протяжении первой половины XIX века построены еще два каменных больничных корпуса, образующие вместе с первым правильную трапецию (по отношению к ул. М. Богдановича).

Этот архитектурный комплекс конца XVIII – первой половины XIX века сохранился достаточно хорошо, несмотря на многочисленные ремонты и достройки. Однако их восприятие затрудняется возведением в конце 1950-х — начале 1960-х годов со стороны ул. Я. Купалы нового больничного корпуса. Стилистика нового корпуса, особенно торец, выходящий на ул. Богдановича, плохо сочетается со спокойной классической архитектурой больничных корпусов XIX века.

Сопоставление плана Минска 1793 года (т.е. выполненного до пожара 1809 года, уничтожившего всю постройку Троицкой горы и послужившего толчком для перепланировки этого района Минска) [22] и крупномасштабных планов XIX – начала XX века показывает, что здания Троицкого униатского монастыря размещались в центральной части квартала № 48. В восточной части этого же квартала (частично захватывая и территории соседних кварталов № 46 и 67) находился обширный земельный участок, занятый на протяжении трехсот лет (с 1508 года) строениями Минского фарного (приходского) костела и плебании [24, s. 68], сгоревшими в 1809 года и в дальнейшем не восстановленными. Применительно к существующей ситуации участок костела и плебании находился частично на территории современной 2-й больницы, частично — на территории парка, по другую сторону современной ул. Янки Купалы.

Планы этого квартала 1833 [19, л. 5] и 1840–1866 годов [20, л. 1], а также планы участка, занятого городской больницей, выполненные в 1851 [19, л. 102] и 1910 [9, л. 49–50] годах показывают динамику развития больничного комплекса на протяжении XIX века, а также изме-

нения функционального зонирования территории (огороды, сады, дворовые территории, палисадник). В 1833 году комплекс состоял из четырех каменных и четырех деревянных зданий, в 1866 году — из восьми каменных, в 1910 году — из десяти каменных и одного деревянного.

В настоящее время из застройки XIX века сохранилось три здания (основные корпуса больницы, один из которых датируется 1799–1800 годами, а два — 1830 годами). Еще два корпуса хозяйственного назначения (первой половины XIX века) сохранились частично.

Кварталы № 49 и 50. Как уже упоминалось выше, застройка этих кварталов до нашего времени не сохранилась (красные линии кварталов № 49 и 50 сохранились частично). В первой половине XIX века она была сплошь деревянная, а большую часть квартальной площади занимали огороды. Немногочисленные каменные жилые дома на этой территории появились только на рубеже XIX–XX веков [10; 11].

Квартал № 51. Небольшой квартал № 51, имевший одностороннюю линию застройки, находился к северу от квартала № 47. Границами этого квартала в XIX веке были улица Старо-Виленская (или Виленско-Набережная) и берег реки Свислочи. Еще с середины XIX века этой улицы фактически не существовало и застройка данной территории, имевшая, видимо, хозяйственный характер, ориентировалась на берег Свислочи.

Наиболее заметными каменными зданиями, появившимися на этой территории на рубеже XIX–XX веков, были частная «торговая» (общественно-доступная) баня (участок № 3) и баня, принадлежавшая «Братству еврейского госпиталя» (участок № 4), а также деревянные здания городского «ночлежного приюта» (участок № 2) [12]. В 1970-х годах застройка квартала была снесена и вся его территория затоплена в результате спрямления русла реки Свислочь.

Восстановление первозданного облика монументальных объектов прошлого тесно связано с привлечением письменных источников, раскрывающих обстоятельства планировки улиц и создания построек. Данный комплекс документов особенно важен при изучении истории городов — политических, экономических и культурных центров. Как показало приведенное исследование, подобные источники наиболее комплексно локализуются в фондах городских управ и иных органов городского управления.

Источники и литература:

1. Боровой, Р. В. Минские древности: «Старый город» средневекового Минска по письменным источникам / Боровой Р. В. // Гістарычна-археалагічны зборнік / Інстытут гісторыі НАН Беларусі. — Мінск, 2000. — № 15. — С. 128–131.
2. Историко-статистическое описание Минской епархии / сост. ректором Минской духовной семинарии архимандритом Николаем (Трусковским). — СПб.: Типография духовного журнала «Странник», 1864. — 315 с.
3. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7. — Дело об отдаче в оброчное содержание Немигского переулка, 23.06.1865–18.09.1914 гг.
4. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 226. — Дело по прошению Кивы Гоухштейна о разрешении ему постройки каменного флигеля по Александровской улице, 05.06. — 31.08.1877 г.
5. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 238. — Дело по прошению Сроля Рубина, Иоселя Цитвера и Шейны Пресовой о разрешении им постройки 2-этажного каменного дома, каменного и деревянного флигелей, 01.07. — 11.07.1877 г.
6. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 462. — Дело об устройстве деревянных надолб по обочинам дороги, соединявшей гор. Минск с вокзалом Московско-Брестской ж.д., 06.11.1879–01.05.1880 г.
7. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 2712. — Дело о разрешении Неваху Вигдорчику каменных пристроек на Александровско-Набережной площади, 28.07.1894 г.
8. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 4864. — Описание недвижимых имуществ 47-го квартала г. Минска, 1910–1912 гг.
9. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 4865. — Описание недвижимых имуществ 48-го квартала г. Минска, 1910–1912 гг.
10. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 4866. — Описание недвижимых имуществ 49-го квартала г. Минска, 1910–1912 гг.
11. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 4867. — Описание недвижимых имуществ 50-го квартала г. Минска, 1910–1912 гг.
12. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 4868. — Описание недвижимых имуществ 51-го квартала г. Минска, 1910–1912 гг.
13. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Д. 4. — Планы земельных участков, проекты и чертежи построек по Минску, 1870–1919 гг.
14. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Д. 6. — Планы земельных участков, проекты и чертежи построек по Минску, 1887–1901 гг.
15. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Д. 481. — Проект на постройку каменной лавки на месте деревянной и возведение над ней второго этажа по Виленской Набережной ул. на плаце Г. Полеосса, 1886 г.

16. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 3. — Д. 822. — Проект деревянного дома и сарая с отхожими местами по Юго-Западной ул. на плаце И. Лычковского, 16.12.1908 г.
17. НИАБ. — Ф. 1477. — Оп. 1. — Д. 1561. — Планы и проекты частных и государственных построек в гор. Минске, б/д.
18. Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ). Книга чертежей и рисунков. — Спб., 1839.
19. Российский государственный военно-исторический архив (далее — РГВИА). — Ф. 386. — Оп. 1. — Д. 3503.
20. РГВИА. — Ф. 386. — Оп. 1. — Д. 3506.
21. РГВИА. ВАУ. — Д. 12149.
22. РГВИА. ВАУ. — Д. 22147.
23. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. — Минск: В губернской типографии, 1848. — 402 с. [№ 42, 72, 95 и др.]
24. Ochmański, J. Biskupstwo Wilenskoe w sredniowieczu. — Poznan, 1972.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 06.04.2012

В. У. Галубовіч

Да гісторыі міжэтнічных дачыненняў у Полацку ў першай палове XVII ст.: выпадак з яўрэямі

У гісторыі міжканфесійных адносін на тэрыторыі Полаччыны іўдзейская праблема мае своеасаблівы статус. Справа ў тым, што яўрэі з'явіліся на Русі яшчэ ў часы Полацкага княства [8, с. 6–12], аднак прысутнасць іх тут на працягу стагоддзяў не была заўважнай. Тым часам гандлёвы патэнцыял Полацка і палітычны статус цэнтра княства спрыялі міграцыі сюды яўрэяў.

Калі выключыць адзінкавыя выпадкі перасялення на ўсходнебеларускія землі, то можна канстатаваць, што да XVII ст. Полацк не быў месцам масавага пражывання яўрэйскага насельніцтва. Хаця пачатак з'яўлення яўрэйскіх абшчын на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага знакаміты пецярбургскі гісторык С. Бяршадскі адносіць да XIV ст., рассяленне вызнаўцаў іудаізма абмяжоўвалася заходнімі рэгіёнамі краіны, а Полацк ніколі не фігураваў у ліку гарадоў са значным яўрэйскім насельніцтвам [5, с. 345–346]. Але тое, што яны тут былі — факт бясспрэчны. Дакументы першай паловы XVI ст. добра ілюст-

руюць накірункі іх гаспадарчай дзейнасці на Полаччыне — гандаль і арэнда мытных камораў [4, с. 146–150, 230].

Падзеі Інфлянцкай вайны і страта Вялікім Княствам Літоўскім у 1563 г. Полацка мелі наступствам знішчэнне ўсялякай прысутнасці ў ім іудзеяў на амаль два дзесяцігоддзі: па загаду Івана IV Жахлівага ўсе непрыняўшыя хрысціянства полацкія яўрэі былі патопленыя [13, с. 68]. З упэўненасцю можна казаць, што сталая прысутнасць яўрэяў у Полацку магла пачацца толькі пасля вызвалення горада ад маскоўскіх войскаў у 1579 г. Аднак для гэтага існавалі істотныя перашкоды. Прывілей Полацку на магдэбургскае права, пацверджаны Стафанам Баторыем 15 чэрвеня 1580 г., дастаткова катэгарычна абмяжоўваў правы яўрэяў: «А жидове в оном месте Полоцком яко никоторых купецтв мети, так и к мешканью домов будовати и куповати не мають» [2, с. 257]. Тым не менш адносна хутка, бо спатрэбілася толькі палова стагоддзя, мясцовае іудзейскае насельніцтва здолела дарасці да ўзроўню абшчыны, якая магла прэтэндаваць на статус грамады [5, с. 346]. Больш таго, на 1640 г. фіксуецца наяўнасць у Полацку сінагогі [12, с. 166].

Не маючы на мэце комплексна рэканструяваць ўсе аспекты гісторыі полацкіх яўрэяў, спынімся на некалькіх эпізодах, якія, на нашу думку, дазволяць узбагаціць дадатковымі фарбамі стракатую палітру ўзаемадачыненняў розных сацыяльных груп на Полаччыне ў XVII ст. Прыведзеныя факты давядуць прыналежнасць Беларусі да тэрыторый са стэрэатыпнымі антысеміцкімі мадэлямі ўчынкаў і мыслення.

Актыўная гаспадарчая дзейнасць яўрэяў, якая, у першую чаргу, датычылася нізкапрацэнтнага крэдытавання, рамяства і гандлю, выклікала неадназначнае стаўленне да сябе найбольш верагодных канкурэнтаў, у якасці якіх аб’ектыўна выступалі мяшчане-хрысціяне [16, s. 225–226]. У некаторых рэгіёнах ВКЛ мяшчане нават карысталіся прывілеямі de non tolerandis Iudaeis, што абмяжоўвалі жыхарства яўрэяў на гарадскіх пляцах [16, s. 224]. Падобны статус Полацк набыў толькі пасля 1580 г., але каралеўскі прывілей не здолеў стрымаць яўрэйскіх перасяленцаў. Таму мясцовыя мяшчане чапляліся за любую магчымасць дзеля абароны ўласных інтарэсаў і карысталіся рознымі фармальнымі падставамі для недапушчэння павелічэння прысутнаці яўрэяў. Пацвярджэннем гэтага з’яўляецца адметны інцыдэнт, які адбыўся ў Полацку восенню 1633 г.

Яго перадгісторыя пачынаецца на каранацыйным сойме ў Кракаве, дзе полацкія яўрэі, дзякуючы падтрымцы сваіх віленскіх супляменнікаў Самуэля і Лазара Майжэшовічаў, 9 сакавіка 1633 г. дамагліся ад

Уладзіслава Вазы пацвярджэння некаторых «правоў і прывілеяў» [10, арк. 166 адв. – 168]. У сувязі з гэтым дакументам паўстае адна вартая ўвагі праблема. Сам атрыманы полацкімі яўрэямі дакумент называецца «Пацвярджэнне» (Confirmatia), што сведчыць пра магчымасць існавання раней нейкіх юрыдычных актаў, гарантуючых яўрэям права на пражыванне і ажыццяўленне рознага кшталту дзейнасці ў Полацку. У дакуменце, між іншым, адзначаецца, што яўрэі жылі ў Полацку некалькі дзясяткаў гадоў «w tem miescie Polockim od lat kilku dziesiąt mieszkaiąc». Іх з'яўленне тут не магло б адбыцца без санкцыі ўлад. З тэксту прывілея вынікае, што яўрэі імкнуліся замацаваць існы стан рэчаў: правы на карыстанне і набыццё маёмасці, а таксама ажыццяўленне гаспадарчай дзейнасці. Існаваў раней ці не асобны прывілей для полацкіх яўрэяў, сказаць складана, але, так ці інакш, новы ўладар напачатку 1633 г. абавязаўся ўзяць іх пад сваю пратэкцыю. На практыцы нават такая высокая апека не аберагала ад непрыемнасцей. У чэрвені 1633 г. Полацк зведаў спусташальны напад маскоўскага войска [11, с. 185], і атрымальнікі прывілея не рызыкнулі ў няпэўнай сітуацыі заяўляць пра свае правы.

Увосень 1633 г. гісторыя набыла працяг. Яе дэталі перадае заява вознага генерала Полацкага ваяводства Мацвея Скорана, засведчаная на Міхайлаўскай сесіі Полацкага земскага суда ў 1633 г. [14, s. 1–3]. Згодна з гэтым дакументам, у першай палове кастрычніка 1633 г. Скоран разам са сведкамі-шляхціцамі Станіславам Свірскім і Іванам Горскім быў пакліканы Ізраэлем Нахмановічам і іншымі полацкімі яўрэямі да ратушы, «где на тот час панове бурмистры по спустошенью и по спаленью ратуша полоцкого и места от неприятеля московского суды свои отправуют». Акрамя прадстаўнікоў суда, яўрэі заручыліся падтрымкай падваяводы Яна Лісоўскага, якога прадстаўляў яго «слуга и поручъникъ» Станіслаў. Уся гэта кампанія прыбыла да месца і, «знашедшы в ратушу бурмистров и радцовъ и инъших мещанъ», згаданы Станіслаў «мовил до них», што быў пасланы падваяводам для таго, каб месцкія ўраднікі, паводле каралеўскага прывілея дадзенага яўрэям, «на гандле розные в месте Полоцкомъ и вшелякие промыслы чынит, домы и поляцы в месте Полоцком куповат и въ дыспозыцыю свою прымоват и на пляцах погорелых домы збудоват не боронили». Пры гэтым высветлілася, што падваявода ўжо дасылаў мяшчанам «відымус» з вольнасцямі яўрэяў, але тады мяшчане адказалі наступным чынам: «а ижъ его м(илос)ть панъ воеводо Полоцкий ест войтомъ нашымъ, того не зволи его м(и)л(ос)ти чинит не можем».

У гэтым выразе адметнае зняважлівае стаўленне мяшчан да падваяводскага ўрада. Не выключана, што гэта было звязана толькі з асобай самога Лісоўскага, але не сведчыла аб тыповых адносінах да ўрадніка. Магчыма за час выканання сваіх функцый (падваяводай ён быў прызначаны яшчэ ў 1625 г. [17, с. 612]) Лісоўскі не здолеў заваяваць аўтарытэт у вачах мяшчан, да таго ж у 1633 г. ён «праславіўся» пры арганізацыі абароны Полацка. Лісоўскі прапанаваў дастаткова прадуманую праграму супрацьдзеяння маскоўскай навале, але не здолеў рэалізаваць свае планы акурат з-за здрады некаторай часткі мяшчанства [11, с. 184–185]. Відаць, спусташэнне места не дадало яму аўтарытэту ў вачах полацкіх мяшчан. Так гэта адбывалася ці не, але дэлегацыя была на гэты раз падрыхтаваная і падала адмыслова зацверджаны ваяводам дакумент, «…который лист его м(ило)сти воеводинъ панове бурмистрове учтиве прызнали и его прочытавъшы копею до себе взяли, а лист самый вернули…». Далей сапраўды змяшчаецца копія ліста, падпісанага Янушам Кішкам у Крывічах 26 верасня 1633 г. З яго зместу вынікае, што яўрэі прадставілі ваяводзе каралеўскі прывілей на вольнасці і прасілі «ліст пацвярджальны». Такую згоду яны атрымалі ад ваяводы, які абвяшчаў жыхарам Полацка: «…я з улады маёй ваяводскай і вайтоўскай, як урад гродскі і месцкі, дазваляю і загадваю ім (яўрэям) дамы і пляцы купляць, на даўніх пляцах будаваць…».

Да мяшчан ваявода звярнуўся з досыць жорсткай тырадай: «…вам нагадваю і папярэджваю, каб яўрэям паводле таго прывілея Яго Каралеўскай Міласці дамы і пляцы купляць, на пагарэлых даўніх пляцах будаваць, гандаль весці і ўсялякія справы выконваць дазвалялі і ніякай перашкоды ні ў чым не чынілі, не супраціўляючыся волі караля Яго Міласці, пад пагрозай зарукі на карысць караля Яго Міласці ў тысячу чырвоных злотых, а на пакрыўджаны бок дзвесці чырвоных злотых, паколькі кароль патрабуе, каб спустошанае места Полацкае як найхутчэй магло засяляцца і размнажацца, пра што падрабязней гаворыцца ў тым прывілеі…».

Але і пасля такога ўльтыматыму магістрацкая бюракратыя знайшла магчымасць абысці ваяводскі загад, па-майстэрску выкарыстоўваючы казуістыку. У выніку азнаямлення з лістамі бурмістры заявілі, што паколькі ваявода «писать рачи до бурмистровъ радец и въсего посполства в той справе жыдовъской», то выдадуць «респонсъ» толькі пасля нарады з іншымі месцкімі ўраднікамі. Такім чынам, канчатковае рашэнне было адкладзена да 14 кастрычніка 1633 г. Вознаму генералу і яго спадарожнікам нічога не заставалася, як паверыць у моц каралеўскіх і ваяводскіх загадаў ды спадзявацца на мяшчанскія абяцанкі. Калі ж

надышоў вызначаны тэрмін, прадстаўнікі яўрэяў у тым жа складзе з'явіліся ў магістраце і знайшлі там бурмістра Дарафея Ахрамеевіча, пана Яна Русецкага і некаторых мяшчан. Адказ («респонс») па яўрэйскай справе рыхтаваў згаданы Дарафей Ахрамеевіч, які вырашыў самастойна, альбо проста ўзяў на сябе адказнасць, агучыць наступную прычыну немагчымасці прызнаць прывілеі яўрэям. Ён адказаў, што лісты караля і ваяводы звернуты да ўсіх бурмістраў, райцаў і лаўнікаў места Полацкага, але ж «…ведомо ест, што в року теперешънем тисеча шестсот тридцат третем войско непрыятельское московъское место Полоцкое збурыли и огнемъ спалили при котором том спаленю людей барзо много посекли, а инъшых в полонъ побрали, а межи инъшыми и бурмистров, радец посекли, а инъшые остаток людей з места которые жыт не мают где проч порозежджали, толко де зостал бурмистр я одинъ тогорочъный, а другий райца панъ Янъ Русецкий, без которых я тым жыдом…домов будоват и пляцы куповат…боронит не бороню и поступоват не поступую».

Аргумент Дарафея Ахрамеевіча ў іншай сітуацыі выглядаў бы надзвычай пераканаўчым, хаця словы бурмістра, без сумнення, часткова адлюстроўвалі існы стан рэчаў. На справе ж, усё сведчыла пра тое, што мяшчане наўмысна зацягвалі працэдуру легалізацыі гаспадарчай дзейнасці яўрэяў у Полацку. Спасылаючыся на неабходнасць дасловнага выканання каралеўскага і ваяводскага загадаў, Д. Ахрамеевіч «падвешваў у паветры» яўрэяў, якія атрымалі ад караля і ваяводы права засяляць горад, а юрыдычна не мелі на гэта згоды магістрата.

Дарэчы, у гэтай сітуацыі выяўляецца не толькі саслоўна-рэлігійная салідарнасць полацкага мяшчанства, але і адсылка да традыцыі прымаць рашэнне пасля агульнага абмеркавання. Праблема для павадовага боку заключалася ў тым, што на гэты раз фармальна мяшчане мелі рацыю і маглі законна зацягваць справу, тым больш, што яўрэям ужо не было да каго звяртацца, паколькі і ваявода, і кароль чым маглі, тым дапамаглі ім. Раззлаванаму Ізраэлю Нахмановічу ў роспачы толькі і заставалася, што прамовіць «покул тое зволоки от вас поносит будем», бо, паводле яго слоў, атрымаўшы ў Полацку згоду ваяводы, мяшчане запатрабавалі ад яўрэяў пацвярджэння ад караля, потым спатрэбіўся яшчэ ліст ад ваяводы і, нарэшце, высвятлецца, «же вжо рада не зуполная» і ўсе захады яўрэяў не маюць сэнсу. Прадстаўнік мяшчанскага самакіравання ў сваю чаргу «поведил ижъ мы маем привилей его К(оролевское) М(илос)ти на волности наданые ижъ што есми первей мовил и при том стою». Але хісткасць аргументацыі полацкага

бурмістра яўрэй ўсведамляў вельмі выразна: пры складанні возным канчатковага пратаколу І. Нахмановіч падаў у якасці доказу хлусні Д. Ахрамеевіча «декрет враду места Полоцкого тое рады зуполное».

На жаль, у нашым распараджэнні няма дакументаў, якія б дазволілі паказаць, як разгортваліся падзеі далей. Адназначна тое, што рана ці позна мяшчане павінны былі пагадзіцца з прысутнасцю яўрэяў. Дакладныя дадзеныя аб кампрамісе паміж яўрэямі і полацкімі мяшчанамі адносяцца толькі да 1646 г., калі было падпісана пагадненне аб дазволе яўрэям набываць максімум шэсць пляцаў на вячыстым праве [3, с. 384]. Здзіўляе ва ўсёй гэтай сітуацыі ўпартае жаданне яўрэяў жыць у Полацку, не зважаючы на супраціў мясцовага мяшчанства.

Разглядаць прыведзены эпізод выключна ў эканамічным кантэксце не выпадае, паколькі ёсць прыклады сітуацый, якія можна кваліфікаваць як выразныя праявы антысемітызму. Так, у ноч з 31 ліпеня на 1 жніўня 1640 г. у Полацку адбыўся яўрэйскі пагром, вызначэнне прычын і наступстваў якога скончылася каралеўскім прысудам аб смяротным пакаранні шасці палачан, якія ўдзельнічалі ў нападзе на яўрэйскія дамы і сінагогу [12, с. 166–167]. Падзеі 1640 г. трэба разглядаць як лагічны працяг восеньскага супрацьстаяння паміж мяшчанамі і яўрэямі ў 1633 г.

У наступныя гады зафіксавана мноства сведчанняў актыўнай інфільтрацыі яўрэйскага насельніцтва ў мясцовае грамадства, дзе яны былі запатрабаваныя ў самых нечаканых сферах дзейнасці. Напрыклад, у пачатку 1650 г. бурмістр Абрам Юрэвіч дазволіў яўрэю-цымбалісту жыць «до Светого Сымона Июды» ў доме, які знаходзіўся на яго пляцы ў Полацку [1, с. 70]. Аднак і гэты, на першы погляд, няшкодны занятак мог стаць падставай для супярэчнасцей, паколькі аналагічным «рамяством» займаліся і мяшчане хрысціянскага веравызнання [1, с. 168].

Больш чым скептычнымі былі адносіны да яўрэяў і ў полацкай шляхты, якая з аднаго боку карысталася паслугамі заможных вызнаўцаў іудаізму [6, с. 42–50], а з іншага спрабавала максімальна абмежаваць іх у правах, як сведчыць змест пасольскай інструкцыі полацкага соймікa 1640 г. [7, с. 47–48].

Для ілюстрацыі распаўсюджанасці ў Полацку тыповых еўрапейскіх стэрэатыпаў адносна яўрэйскага насельніцтва можна прывесці адну вельмі цікавую заяву, складзеную 1 жніўня 1652 г. у Полацкім гродскім судзе [15, s. 1–3]. Істцом па справе быў фармальна не палачанін — зямянін Менскага і Наваградскага ваяводстваў Аляксандр з Шчова Федаровіч, — але на той час ён лічыўся слугой полацкага ва-

яводы Януша Кішкі, а самі падзеі адбываліся ў Полацку з удзелам мясцовых яўрэяў. Абвінавачаным бокам быў полацкі яўрэй Мойжаш Саламонавіч.

Сутнасць інцыдэнту выглядала наступным чынам: у жонкі згаданага Аляксандра Федаровіча на ўтрыманні знаходзілася дзяўчынка на імя Марцыбелка, якую жанчына, «зжаліўшыся над вялікім асіраценнем, да сябе ўзяўшы вучыла і хавала». Знаходзячыся адна ў Полацку, бо сам пан Федаровіч быў у ад'ездзе, жанчына 19 чэрвеня 1652 г. «пайшла з уласнага дому на першую святую імшу да касцёла, які знаходзіцца недалёка ад царквы Раства і касцёла іх міласцей айцоў езуітаў полацкага калегіюма», а ў той жа час згаданая Марцыбелка здабыла «з шкатулкі два залатыя ланцужкі, якія каштавалі сорак чырвоных злотых, тры залатыя пярсцёнкі, адзін з дыямантам, другі з рубінам, і трэці з шмальцам (эмаллю) чорным за восемдзесят злотых набыты» і, падмоўленая чалядніцай яўрэя, знесла ўсё да дому М. Саламонавіча на Вялікай вуліцы. Дзяўчынка знаходзілася ў доме М. Саламонавіча два дні, а пасля ноччу ў суботу з 20 на 21 ліпеня, як «мінуў шабас, пасля супольнай нарады і пры згодзе ўсіх іншых полацкіх яўрэяў, згаданы Мойжаш Саламонавіч невядома куды падзеў Марцыбелку альбо змарнаваў і забіў, як яны яўрэі звыкліся рабіць, будучы хцівымі да нявіннай хрысціянскай крыві, альбо з падбухторвання іншых яўрэяў з места Полацкага да іншага месца да яўрэяў вывез». У якасці пацвярджэння гэтаму паслужыла сведчанне прыслужніцы пана Федаровіча, якой 21 ліпеня 1652 г. прыслужніца яўрэя Файтэля, брата М. Саламонавіча, паведаміла па дарозе да рынку, што зніклая дзяўчынка сапраўды два дні хавалася ў яўрэя, а яе сярмяжка і дагэтуль знаходзіцца ў яго доме пад ганкам, пасля чаго дзяўчынка знікла ў невядомым кірунку. Пазней адзенне Марцыбелкі жонка М. Саламонавіча перадала прыслужніцы пана Федаровіча. Адносна ўсёй справы і збіраўся Аляксандр Федаровіч паразмаўляць з полацкім яўрэям. Вынікі разбіральніцтва нам не вядомыя, але не гэта галоўнае. Сама гэта справа з'яўляецца класічным узорам уяўленняў і стэрэатыпаў хрысціянскага насельніцтва XVII ст. адносна іудзеяў, якія былі пашыраныя на Беларусі [9, с. 133–149]. Відавочна, што пры абвінавачанні крымінальны характар здарэння дадаткова ўзмацняецца доказамі, якія маюць антысеміцкае паходжанне.

Полаччына ў XVII ст. апынулася ў зоне распаўсюджання еўрапейскіх стэрэатыпаў у адносінах да яўрэяў. Як відаць з прыведзеных дакументаў, палачане дэманстравалі адпаведныя мадэлі паводзін. Міжканфесійныя адносіны ў Полацкім ваяводстве не былі простымі, і з'яўленне ў цэнтры ваяводства значнай яўрэйскай грамады толькі да-

дало б праблем. Хрысціянская прапаганда на фоне звычайнага цемрашальства спрыяла ўзмацненню антысеміцкіх настрояў мясцовага люду, але галоўную ролю ў абвастрэнні канфесійнага антысемітызму трэба звязваць з актывізацыяй яўрэямі захадаў па засяленні горада і магчымасцю пазбыцца крыніц даходаў, якая існавала для полацкіх мяшчан-хрысціян у выпадку пранікнення іудзеяў у Полацк.

Крыніцы і літаратура:

1. Актавая кніга полацкага магістрата 1650 г.: Зборнік дакументаў / Інстытут гісторыі НАН Беларусі; склад. М. Ю. Гардзееў. — Мінск: Беларуская навука, 2006. — 252 с.
2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — Т. 3: 1544–1587. — СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1848. — 317 с.
3. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Т. 1: [документы 1406–1800 гг.]. — Вильна: Печатня губернского правления, 1867. — 409 с.
4. Беларускі архіў. — Т. 2: (XV–XVI ст.). — Менск: Друкарня Інбелкульту, 1928.
5. Бершадский, С. А. Литовские евреи: История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии: 1388–1569 / С. А. Бершадский. — СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1883. — 431 с.
6. Галубовіч, В. Да гісторыі адной арэнды ў Полацкім ваяводстве ў сярэдзіне XVII ст. / Віталь Галубовіч // Полацкія гістарычныя запіскі = Commentarii polocenses historici: навуковы часопіс. — 2005. — Т. 2. — С. 42–50.
7. Галубовіч, В. У Пасольская інструкцыя ад шляхты Полацкага ваяводства на сойм 1640 г. / В. У. Галубовіч // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: IV Міжнар. канф. (23–24 кастр. 2002 г.) / Уклад. Т. А. Джумантаева. — Полацк: НПГКМЗ, 2002. — С. 41–49.
8. Иоффе, Э. Г. Страницы истории евреев Беларуси: Краткий научно-популярный очерк / Евр. ун-т в Минске. — Минск: ПКФ «АРТИФЕКС», 1996. — 292 с.
9. Марзалюк, І. А. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X–XVIII стст.): Манаграфія / І. А. Марзалюк. — Магілёў: МДУ, 2003. — 321 с.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску. — КМФ-18. — Спр. 106. — Прывілеі, пажалаванні і дэкрэты Уладзіслава IV, 1633.
11. Памяць: Полацк: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі. — Мінск: БелЭн, 2002. — 907 с.

12. Родэвальд, Ш. Магістрат як (між-)канфесійны актар: праваслаўныя, уніяты, каталікі, яўрэі ды Полацкая гарадская рада ў XVII ст. // ARCHE Пачатак. — 2011. — № 5. — С. 144–172.
13. Янушкевіч, А. М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг.: манаграфія / А. М. Янушкевіч. — Мінск: Медисонт, 2007. — 353 с.
14. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей — AGAD). — Archiwum Radziwiłłów (далей — AR). — Dz. X. — Sygn. 635.
15. AGAD. — AR. — Dz. X. — Sygn. 636.
16. Błaszczyk, G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności, 1492–1569. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002. — 336 s.
17. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. II. Województwo Trockie XIV–XVIII wiek / pod red. Andrzeja Rachuby. — Warszawa, 2009.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.04.2012

А. В. Грыб

Дзісненскі магістрат: структура і функцыі
(паводле актавых кніг перыяду Рэчы Паспалітай)

Функцыянаванне сістэмы дзяржаўнага кіравання з'яўляецца адным з важнейшых пытанняў, якія паўстаюць перад сучаснымі гісторыкамі. Высвятленне прынцыпаў гарадскога самакіравання дае ключ для разумення сацыяльных, эканамічных і культурных з'яў мінулага. Паколькі асноўны аб'ём вядомай нам інфармацыі аб мінулым у мясцовым маштабе быў створаны ў органах самакіравання, відавочны іх уплыў на змест крыніц. У гэтым артыкуле гаворка пойдзе пра сістэму мясцовага кіравання горада Дзісны Полацкага ваяводства.

Дзісна атрымала магдэбургскае права **20 студзеня 1569 г.** Прывілей быў дадзены ў Любліне на вальным сойме. Яго арыгінал невядомы, але актыкацыя захавалася ў кнізе запісаў № 51 Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Прывілей зацверджаны віслай пячаткай, подпісамі караля Жыгімонта Аўгуста і пісара Мацея Савіцкага [2, с. 164–169; 22, p. 226–230].

Прывілей заклаў падмурак у сістэму гарадскога кіравання. Першым войтам, прызначаным вялікім князем, стаў Баркулаб Іванавіч Корсак, тагачасны дзісненскі стараста. Для кіравання магістратам абіраўся лантвойт, а таксама бурмістры, радцы і лаўнікі. Усе пасады былі роч-

нымі, г.зн. кожны год выбары праходзілі па-новаму і ўраднікі прысягалі «трымаць лічбу» (рабіць справаздачу) перад войтам і ўсімі мяшчанамі. Такім чынам, прывілей стаў першым дакументам, які зацвердзіў магістрат, рэгламентаваў яго дзейнасць і акрэсліў структуру. Згодна з прывілеем ён складаўся з рады (бурмістраў і радцаў) і лавы (лантвойт з лаўнікамі), але ў актавых кнігах магістрат выступае як адзіны орган, без падзелу на раду і лаву.

Склад установы гарадскога самакіравання не быў трывалым. У прывілеі на магдэбургскае права прапісана, што «староста, колко будет надобе бурмистров и радец злецити маеть» (стараста можа выбраць бурмістраў і радцаў у патрэбнай колькасці) [22, p. 228.]. Пра колькасць лаўнікаў і іншых ураднікаў там няма ні слова. Верагодна, войт з ліку прапанаваных кандыдатаў абіраў толькі бурмістраў і радцаў.

Гісторык Атон Гедэман вызначыў склад Дзісненскага магістрата ў «тры сесіі» ў колькасці двух бурмістраў, двух радцаў і шасці лаўнікаў у пачатку XVIII ст. і трох бурмістраў, трох радцаў і шасці-сямі лаўнікаў у сярэдзіне XVIII ст., вылічыўшы рочны (гадавы) камплект у складзе аднаго бурмістра, аднаго радцы і двух лаўнікаў [21, p. 203–204]. Такім чынам, паводле Гедэмана, раз на тры гады абіраўся поўны склад установы, кожная траціна якога кіравала горадам на працягу аднаго з трох гадоў.

Бурмістры, радцы і лаўнікі займаліся сваімі гандлёвымі і рамеснымі справамі. У выпадку хваробы або адсутнасці яны абавязваліся часова прызначаць на сваё месца іншую асобу. Напрыклад, у 1696 г. рочны (г.зн. гадавы) радца Афанас Васільевіч ад’ехаў да Рыгі па гандлёвых справах, а на сваё месца прызначыў Антона Сушчэвіча, нярочнага радцу [10, арк. 25].

Акрамя пералічаных вышэй ураднікаў у склад Дзісненскага магістрата ўваходзілі пісар, шафары, слуга мейскі (возны), цэкляр (містр), сотнікі, дэпутаты (паспольства). Усіх ураднікаў можна ўмоўна падзяліць на прызначаных, выбарных і дзеючых «па змове» (па пагадненні). Войт прызначаўся каралём і вялікім князем. Да выбарных адносіліся лантвойт, бурмістры, радцы і лаўнікі. Гэтых ураднікаў абірала насельніцтва горада (паспольства), а зацвярджаў войт, толькі лаўнікаў зацвярджаў лантвойт. Іншыя ўраднікі абіраліся згодна з рашэннем мяшчан або магістрата і працавалі працяглы тэрмін «па змове», г. зн. атрымлівалі за сваю працу вызначаныя грашовыя сродкі.

Войт быў прадстаўніком улады вялікага князя ў горадзе, менавіта ён фарміраваў магістрат. Прызначаўся каралём і вялікім князем за асабістыя заслугі або за прыналежнасць да знатнага шляхецкага роду.

Першапачаткова ў Дзісне існаваў урад старасты, затым пасля закладкі вакол замка горада стараста пачаў выконваць таксама войтаўскія функцыі. Дакладная дата ўвядзення староства ў Дзісне невядома. Румбольт Полацкі называе 1553 г., а першым дзісненскім старастам згадвае Паўла Есмана [23, р. 122].

Есман быў дзісненскім старастам (дзяржаўцам) у 1553–1566 гг. Наступны стараста, Баркулаб Іванавіч Корсак, умацаваў замак, стварыў у замку Полацкі ваяводскі суд. Пасля атрымання Дзісной магдэбургскага права Корсак стаў першым дзісненскім войтам. У прывілеі адзначалася: «А што ся дотычет войта тамошнего, ино мы врад войтовский з рамени нашого господарского на старосту тамошнего дисненского теперешнего и потом будучих старост дисненских прекладаемъ и симъ привилеемъ нашим злецаемъ, чинечи постановене в том на вечные часы тым обычаем, иж старостове наши дисненские на местцу войтовском от нас, господара, быти мают» [22, р. 227].

Урад войта выконваў наступныя функцыі: зацвярджэнне асоб на ўрады лантвойта, бурмістраў, радцаў з прапанаваных мяшчанамі кандыдатур; ажыццяўленне судовых паўнамоцтваў у якасці першай апеляцыйнай інстанцыі для магістрацкіх судовых спраў (у выпадку асабліва важнай справы асабіста займаўся яе разборам); выкананне судовых абавязкаў у дачыненні да жыхароў горада, якія не адносіліся да магістрацкай юрысдыкцыі; нагляд за замкам, падтрымка абарончых збудаванняў замка і горада ў бояздольным стане; распараджэнне гаспадарскай маёмасцю ў горадзе і Дзісненскім старостве; арганізацыя перавозу праз рэкі Дзісна і Дзвіна [22, р. 227–230]. Як бачым, абавязкі войта і старасты не размяжоўваліся, а самі ўрады былі злучаны.

За знаходжанне на пасадзе войт атрымліваў частку вялікакняжацкіх грошай, фактычна ў прывілеях грошы вялікага князя і яго прадстаўніка ў горадзе — старасты (войта) не размяжоўваліся: «Мыты, поборы наши великие и малые, также старосте нашому пожитки належачие … тые вси в целости на нас и на старост наших заховываемъ» [22, р. 229]. У прывілеі Паўлу Пацу на Дзісненскае староства ад 15 красавіка 1584 г. агаворваюцца фінансавыя ўмовы знаходжання старасты на пасадзе: «Мае пан трымаць замак Дзісну з местам, з войтаўствам мескім і з фальваркам Леўкаўшчызнай, таксама з людзьмі валаснымі, асаднымі і цяглымі, і з усім належачым да староства, і ўжываць усялякія прыходзячыя адтуль на старасту пажыткі. Таксама збіраючы грашовыя і ўсялякія платы адтуль да скарбу нашага з горада і з воласці, палову тых прыбыткаў да скарбу нашага аддаваць, а палову мае права на сябе браць і на прыбытак свой звяртаць. Не будзе павінны з той паловы

нічога да скарбу нашага даваць і не павінен даваць справаздачу» [9, с. 171]. Такім чынам, стараста атрымліваў палову дзяржаўных прыбыткаў з горада і ўсяго староства.

Лантвойт — намеснік войта ў горадзе. Ён выконваў усе функцыі войта падчас яго адсутнасці, прызначаўся войтам з чатырох прапанаваных ад мяшчан кандыдатаў (звычайна гэта быў прадстаўнік шляхты). Лантвойт цалкам залежаў ад войта і толькі яму рабіў справаздачу. Гэта даказвае сама фармулёўка назвы яго ўраду ў прывілеі на магдэбургскае права: «На местце войтовское лентвойтомъ месту Дисенскому подавати маетъ, прысегу звычайную на тот врад лентвойтовский от него принявши … А лентвойт врад здаваючи повинен будет кождому зо всего усправедливитися перед старостою» [22, p. 227–228].

Адной з умоў знаходжання на згаданым урадзе была аселасць у горадзе. Аднак часам лантвойт да свайго прызначэння ў горадзе не жыў, таму адразу пасля яго набываў нерухомасць у мяшчан, або браў у арэнду. У будучым гэтыя дворыкі далучалі суседнія пляцы і ператвараліся ў юрыдыкі. Менавіта такім чынам у Дзісне з'явіліся юрыдыкі Вазгірдаў, Абрампальскіх, Шчытоў і Грабніцкіх.

Прывілеем на магдэбургскае права рэгламентуецца, што лантвойт кіраваў пасяджэннямі магістрата, з'яўляўся галоўнай судовай уладай у горадзе — судзіў усе справы, якія меў права судзіць войт [22, p. 228]. У 1788 г. войт Міхал Козел-Паклеўскі даў крэдэнс (дазвол) на лантвойтаўства Антону Козелу-Паклеўскаму, паводле якога лантвойт быў абавязаны судзіць мяшчан разам з асэсарамі (радцамі), а жыдоў аднаасобна, нават па справах войтаўскай юрысдыкцыі. Акрамя гэтага ён мог забіраць войтаўскія прыбыткі сабе [18, арк. 103–104; 7, с. 44].

У выпадку адсутнасці лантвойта ў горадзе яго замяшчаў адзін з бурмістраў, урад якога атрымаў назву «**віцэ-лантвойт**». На жаль, за ўвесь перыяд дзеяння магдэбургскага права ў Дзісне не ўдалося выявіць крыніц, якія б дакладна патлумачылі функцыі гэтага ўрада. Аднак можна сведчыць аб дзейнасці віцэ-лантвойта ў перыяд, калі магдэбургскае права было ліквідавана. У лісце старасты Міхала Козела-Паклеўскага ад 1786 г. ёсць звесткі пра аналагічны ўрад: «A gdy jego mość pan podstarości z miasta się czasem oddali, pierwszy z porządku assessor rząd, dozor y pilność z assesorami drugiemi w mieście do przyjazdu jego mości pana podstarosciego utrzymywać będzie» («А калі пан падстараста з места часам аддаліцца, тады першы па парадку асэсар будзе ўтрымліваць з другімі асэсарамі ўрад, забяспечваць нагляд і пільнасць у месце да прыезду пана падстарасты») [7, с. 40; 18, арк. 17 адв.].

Звесткі пра асоб, якія з'яўляліся віцэ-лантвойтамі, сустракаюцца і раней. У 1696 г. на гэтай пасадзе згаданы бурмістр Казімір Сушчэвіч [10, арк. 210 адв.], у 1715–1725 гг. — Ян Сушчэвіч [12, арк. 345, 362, 400, 448, 463, 494; 13, арк. 43, 55, 72], ён жа пасля працяглага перапынку зноў выконвае аналагічныя абавязкі ў 1739 г. [13, арк. 401]. Аднак нават увядзенне ўраду «віцэ-лантвойта» не сведчыла аб поўнай перадачы судовых паўнамоцтваў у рукі мяшчан. Часам справы ўсё роўна адкладаліся «да прыезду лантвойта», як было ў 1697 г. са справай мешчаніна Іллі Кіслага [10, арк. 352].

Бурмістры прадстаўлялі ўласна мяшчанскую эліту горада. На гэты ўрад абіраліся два чалавекі каталіцкага і праваслаўнага веравызнання. У выпадку частай адсутнасці войта ў Дзісне, а часам і лантвойта, яны кіравалі ўсімі справамі ў горадзе: распараджаліся гарадской маёмасцю, кантралявалі справаводства ў магістраце, сачылі за зборам падаткаў, займаліся вырашэннем судовых спраў, акрамя таго прадстаўлялі інтарэсы магістрата і ўсяго горада ў іншых установах.

Адзін з бурмістраў загадваў гарадской скарбонкай. Да яго паступалі грошы ад паборцаў. Пры перадачы грошай рабіўся запіс у рэестр [10, арк. 169 адв. – 170]. Напрыклад, у 1696 г. Базыль Бабковіч з'яўляўся распарадчыкам скарбонкі, прымаў гарадскія грошы ад іншых ураднікаў, запісваючы іх у рэестры [10, арк. 23 адв.].

Бурмістры з'яўляліся прадстаўнікамі ўсяго горада ў важных справах, напрыклад, актыкоўвалі ў полацкіх гродскіх, земскіх і магістрацкіх кнігах прывілеі каралёў на ўсялякія льготы, у тым ліку агульнагарадскія прывілеі [8, с. 153] і прывілеі розным канфесіям [2, с. 393]. У склад дэлегацыі да караля абавязкова ўваходзіў адзін бурмістр, астатняе прадстаўніцтва залежала ад магчымасцей горада. Адна з пастаноў магістрата ў 1696 г. сведчыць, што калі будзе пільная патрэба ехаць у Вільню, то павінны ехаць асобы з рады, а калі самі не змогуць, то абавязаны даць свайго каня таму, хто паедзе [10, арк. 215 адв.] Такім чынам, прадстаўляць горад перад каралём з'яўлялася абавязкам бурмістраў.

Бурмістры з'яўляліся галоўнымі захавальнікамі спакою і традыцый у горадзе. Менавіта бурмістр Казімір Сушчэвіч у 1698 г. прыцягнуў да суда кравецкі цэх за тое, што яго сябры без дазволу магістрата на свята Божага Цела правялі шэсце ля францысканскага касцёла [10, арк. 426].

Радцы займаліся судом разам з бурмістрамі, аднак не маглі кіраваць пасяджэннямі магістрата. Таксама на іх ускладаліся фінансавыя абавязкі: да іх паступалі грошы на бягучыя выдаткі, таксама непатрачаная рэшта, напрыклад, ад паездкі дэлегацыі да караля ў 1696 г. [10,

арк. 241]. Усе паступленні і выдаткі радцы заносілі ў спецыяльныя рэестры, а ў канцы тэрміну праводзілі падлік. Яны займаліся фінансавымі справамі па паўгода кожны і адзін раз на год павінны былі «чыніць лічбу» — даваць справаздачу аб усіх гарадскіх фінансах, якія прайшлі праз іх рукі. На самой справе справаздачы ажыццяўляліся радзей. Звычайна радцы «чынілі лічбу» за фінансы трохгадовай даўніны, а часам прыводзілі і дзесяцігадовыя рэестры. У 1697 г. яны прадставілі магістрату «дасканалую лічбу» за 1693–1696 гг. [10, арк. 356], у самым канцы 1703 г. — за 1700–1702 гг. [11, арк. 103]. Відавочна, сумесная справаздача за некалькі гадоў была больш зручнай, чым штогадовая ў выкананні аднаго або двух радцаў.

Адзін з запісаў у актавай кнізе сведчыць яшчэ пра адну функцыю згаданага ўрада: захаванне агульнагарадскіх дакументаў, такіх, як прывілеі. Так, 4 лістапада 1697 г. быў зроблены запіс аб прыбыцці дэпутатаў з Кракава з рэштай грошай, прывілеямі гораду і цэрквам і іншымі справамі. Усё пералічанае было замкнёна пад замок і аддадзена ў рукі рочнаму радцу Саве Клыпе [10, арк. 360–360 адв.]. Верагодна, захаванне прывілеяў не з'яўлялася абавязкам рочных радцаў, але сам факт даверу такіх важных дакументаў сведчыць пра высокае становішча ў магістраце.

Лаўнікі, згодна з прывілеем на магдэбургскае права, дапамагалі лантвойту разглядаць крымінальныя справы [22, p. 228]. Можна меркаваць, што па аналогіі з бурмістрамі і радцамі яны абіраліся мяшчанамі, а зацвярджаліся войтам ці лантвойтам. У адзіным акце элекцыі 1791 г., які апісвае сам працэс выбараў ураднікаў, лаўнікаў абірае мяшчанства (адзінагалосна ўсе чатыры кандыдаты абіраюцца на дадзеную пасаду). Гэта адбываецца адразу ж пасля выбараў лантвойта, бурмістраў і радцаў [19, арк. 3 адв.].

Колькасць ураднікаў у лаве не была цвёрда вызначана і вагалася ў залежнасці ад патрэб горада. Амаль ва ўсіх дакументах згадваюцца два лаўнікі, якія сумесна ажыццяўляюць свае функцыі, але часам тыя ж функцыі выконвалі адзін або тры чалавекі. Вельмі часта з імі быў слуга мейскі, у рэдкіх выпадках пісар або радца. Да асноўных функцый належалі: удзел у магістрацкім судзе, зацвярджэнне пададзеных у магістрат дакументаў (натарыяльная функцыя), абмер і апісанне маёмасці ў горадзе пры змене яе ўладальніка, прысутнасць у якасці сведак пры здзелках па-за межамі ратушы.

У Дзісне суд па крымінальных справах ажыццяўляўся поўным складам магістрата з удзелам бурмістраў, радцаў і лаўнікаў. Практыка адрознівалася ад нормы прывілея, паводле якой такія справы былі прэ-

рагатывай лантвойта з лаўнікамі. Частая адсутнасць лантвойта ў горадзе прывяла да перадачы большасці паўнамоцтваў бурмістрам і радцам і, як следства, да зніжэння ролі лаўнікаў. Нават у некаторых дакументах пасля згадак асоб бурмістраў і радцаў лаўнікі называліся абагульнена і паіменна не пералічаліся: «Przedemną Janem Suszczewiczem burmistrzem y wice-łantwoytem, Janem Hrehorowiczem Kłypą, Janem Łukaszewiczem Szybayłą, Jzaakiem Krzywieyką radcami y ławnikami» [13, арк. 55].

Аднак падчас папярэдняга следства яны заставаліся галоўнай рухаючай сілай. Як правіла, два прадстаўнікі лавы са слугой мейскім праводзілі агляд месца злачынства ў пошуку разнастайных слядоў і апытвалі сведак, што фіксавалася ў дакуменце («абдукцыі» або «сазнанні»), у тым ліку, калі нехта не ведаў пра абставіны злачынства, то запісвалася, што асоба не ведае і не можа дапамагчы ў следстве. Звычайнай працай лаўнікаў быў агляд збітых і параненых асоб з ліку мяшчан, сялян, радзей шляхцічаў. У такім выпадку яны прыходзілі да дому, у якім знаходзіўся пацярпелы (да родзічаў, сваякоў, знаёмых або цырульніка), і праводзілі агляд з фіксацыяй усіх пашкоджанняў. Пасля агляду праводзілася апытанне пацярпелага (калі ён быў здольны адказваць), іншых сведкаў. Трупы таксама ўважліва аглядаліся, часам сведкі маглі расказаць пра ўзаемаадносіны нябожчыка з іншымі асобамі або падказаць, дзе шукаць злачынцу.

Мноства функцый магістрата вырашалася прадстаўнікамі лавы разам са слугой мейскім. Частымі былі выпадкі «шацавання» маёмасці (ацэнкі ў грашовай суме матэрыяльных каштоўнасцей). Лаўнікаў прасілі ацаніць хату перад продажам за даўгі [10, арк. 338 адв.], рэчы нябожчыка падчас падзелу паміж спадчыннікамі [11, арк. 86 адв.], купленае ялавічнае мяса [11, арк. 136], кароў, прыведзеных як плата за даўгі [10, арк. 357 адв.], каня перад продажам [13, арк. 61].

Асаблівай функцыяй гэтага ўрада быў агляд і абмер нерухомасці, перш за ўсё пры продажы, абмене, падараванні, заставе, а таксама пры «даніне» вольнай зямлі ад магістрата на пабудову дому. Часам абавязкі лаўнікаў маглі выконваць іншыя ўраднікі. Напрыклад, калі Іван Сямёнавіч Кумцэвіч у 1701 г. атрымаў з ласкі магістрата месца жыхарства ў Дзісне пляц яму адмяралі радцы [11, арк. 50].

Да абавязкаў лаўнікаў таксама належала натарыяльнае зацвярджэнне актаў. Часцей за ўсё гэта адбывалася ў ратушы ці канцылярыі ў прысутнасці іншых ураднікаў, перш за ўсё пісара. Пісар аглядаў дакумент, чытаў яго і заносіў у актавую кнігу, рабіў выпіс для зацікаўленых бакоў, а лаўнікі толькі пацвярджалі правільнасць дакумента. Але

былі і асаблівыя выпадкі, калі жыхары горада прасілі магістрат прыслаць сваіх прадстаўнікоў да сябе. У такім выпадку з магістрата выдзялялі двух лаўнікаў і яшчэ аднаго ўрадніка (звычайна пісара), якія ўтваралі «суд гайны».

Увогуле, у актавых кнігах знаходзіцца вялікая колькасць разнастайных спраў, па якіх лаўнікі хадзілі па хатах мяшчан: для агляду незаконнанароджанага дзіцяці [10, арк. 377 адв., 433 адв.], для агляду парсюкоў, збітых за пранікненне ў чужы агарод [10, арк. 431 адв.], для нагляду за асобамі падчас пошукаў імі звестак у актавых кнігах [13, арк. 119], для засведчання гандлёвага кантракта [14, арк. 78]. Акрамя таго лаўнікаў як ніжэйшых ураднікаў прыцягвалі і да іншай працы. Напрыклад, для дапамогі паборцам у 1697 г. з лавы прызначылі Габрыэля Клыпу і Мацвея Барадульскага [10, арк. 335].

Пісар займаўся справаводствам магістрата. Ён ствараў дакументы па яго рашэннях і заносіў іх у актавыя кнігі, складаў дакументы непісьменным мяшчанам, актыкаваў прыватныя акты ў магістрацкія кнігі, даваў выпісы зацікаўленым асобам. Пра важнасць гэтай пасады ў жыцці горада сведчыць удзел пісара Стэфана Дубіны ў дзейнасці дэлегацыі ад дзісненскіх мяшчан, якая падала ў 1699 г. на пацвярджэнне каралю Аўгусту Моцнаму прывілеі на магдэбургскае права [6, с. 58]. Як справядліва адзначыў Гедэман, праца пісара значыла для горада вельмі шмат — ён пакінуў пасля сябе некалькі дзясяткаў кніг магдэбургіі [21, p. 238.].

Улічваючы важнасць пісара для горада, магістрат ажыццяўляў за ім пільны кантроль. Любы цень на рэпутацыі гэтага ўрадніка прыводзіў да пазбаўлення яго ўрада. Калі ў 1696 г. бурмістр Базыль Бабковіч быў абвінавачаны ў крадзяжы 500 злотых, яго родзіч Людвік Вінцэнт Бабковіч пазбавіўся пісарскага ўрада. 29 лютага новы пісар Стэфан Міхайлавіч Дубіна выканаў прысягу «ротай звычайнай пісарскай» [10, арк. 14], а назаўтра 1 сакавіка спецыяльная камісія перадала яму забраныя ў Бабковіча актавыя кнігі [10, арк. 14 адв.]. Выбар аказаўся ўдалым для горада: на працягу амаль 80 гадоў сям'я Дубінаў паспяхова спраўлялася з ускладзенымі на іх абавязкамі.

Давер да пісара быў вялікі. Напрыклад, канцылярыю і кнігі ён трымаў у сваім доме і быў асабіста адказны за іх захаванне. Для выкарыстання актавых кніг іншымі асобамі ім прыходзілася ісці да пісара. 31 жніўня 1732 г. Базыль Карэйва «zaczawszy zporanku aż do wieczora xięgi od roku przeszłego 1689 aż do roku 1725 rebidował» («пачаўшы з ранку аж да вечара, праглядаў кнігі з 1689 да 1725 г.») у доме пісара Яна Дубіны, шукаючы патрэбную яму інфармацыю [13, арк. 119].

Цікава, што пасля звальнення з дзісненскага пісарства Людвік Бабковіч пераехаў жыць у Сапежын-Друю, дзе займаў аналагічную пасаду [13, арк. 209]. Як вынікае, рэпутацыя дзісненскіх пісараў давала ім магчымасць працаваць і ў іншых гарадах.

Пісар быў пастаянна заняты справаводствам, таму не мог зарабляць на жыццё іншымі заняткамі. За сваю працу ён атрымліваў частку са сродкаў за ўнясенне ў актавыя кнігі лістоў і выдачу выпісаў. На жаль, дакладная доля пісара Дзісненскага магістрата нідзе не агаворваецца, магчыма, гэта быў традыцыйны «трэці грош» з платы за актыкацыю дакументаў.

Слуга мейскі («слуга ўрадавы», «слуга мядовы прысяглы», «возны») выконваў у Дзісне функцыі возных павятовых судоў. Ён разносіў «позвы» (выклікі ў суд), праводзіў папярэдняе апытанне сведкаў, аглядаў месцы злачынства, фіксаваў межы зямельных надзелаў (разам з двума лаўнікамі), выступаў сведкам пры складанні прыватных актаў. За сваю працу слуга мейскі атрымліваў грошы і рыштунак. Напрыклад, Курыла Сякацкі ў канцы XVII ст. атрымліваў у год 16 коп літоўскіх, дзве пары ботаў (з запаснымі халявамі да іх), шапку, рукавіцы, кажух [10, арк. 107 адв., 247], а ў 1711 г. Ян Пышка пры заступленні на ўрад атрымаў па змове 70 злотых [12, арк. 202 адв.].

У актах часам прасочваецца не вельмі паважнае стаўленне да слугі мейскага. Толькі ў рэдкіх выпадках каля яго прозвішча стаіць дапаўненне «пан», хаця ў выпадках з іншымі ўраднікамі такія пазначэнні з'яўляюцца абавязковым атрыбутам. Акрамя таго, вядомы факты знявагі згаданага ўрадніка падчас выканання ім сваёй працы. Так, у 1739 г. слуга мейскі Міхал Рубцэвіч паспрабаваў уручыць позву бурмістру Яну Клыпу. Самога гаспадара не было дома, але жонка апошняга сілком выштурхнула Рубцэвіча з хаты, а дзеці пагражалі яго пабіць [13, арк. 408]. Сюды ж варта аднесці і пастаяннае перамяшчэнне па горадзе, з-за чаго значна павялічвалася рызыка захварэць. Гэтым можна патлумачыць факт змены на ўрадзе некалькіх асоб падчас паморку 1710 г. Напрыклад, не чакаючы заканчэння года, 12 верасня 1710 г. да выканання абавязкаў былі прызначаны новыя слуга мейскі Фёдар Лятулевіч і слуга лантвойтаўскі Стэфан Юрковіч [12, арк. 192]. Датэрміновае прызначэнне сведчыць пра вялікую значнасць гэтага ўрада для горада.

З актавых кніг вынікае, што адначасова ў Дзісне быў толькі адзін слуга мейскі. Ён працаваў з усім складам магістрата, хаця часцей у дакументах фігуруе разам з лаўнікамі. У некаторых актавых кнігах згадваецца **слуга лантвойтаўскі**. Яго прысутнасць зафіксавана толькі

ў актах канца XVII – пачатку XVIII ст. У актах элекцыі ён адзначаецца побач са слугой мейскім [10, арк. 107 адв., 247; 12, арк. 106, 192].

Дакументы сведчаць, што слуга лантвойтаўскі з'яўляўся памочнікам слугі мейскага. Тое, што яго становішча было ніжэйшым, сведчаць суадносіны выплат у дамове: у 1709 г. слуга мейскі Пётр Дубейка атрымаў 20 злотых, а слуга лантвойтаўскі Казімір Яновіч — 8 злотых [12, арк. 106]. З гэтага можна зрабіць выснову, што слуга лантвойтаўскі быў абавязковым урадам у магістраце, але па статусе ніжэйшым за слугу мейскага.

У выключных выпадках слуга лантвойтаўскі мог займаць месца слугі мейскага, бо як памочнік быў добра знаёмы з яго функцыямі. Напрыклад, пасля смерці слугі мейскага Фёдара Жуковіча паўгода яго функцыі выконваў слуга лантвойтаўскі Ян Лапіцкі. Аднойчы ў акце ён нават згадваецца як «слуга мейскі лантвойтаўскі» [11, арк. 47 адв.]. На новы 1702 г. быў прызначаны новы слуга мейскі Пётр Дубейка, якому слуга лантвойтаўскі перадаў свае справы, але ў некалькіх выпадках урадавыя слугі разам выконваюць свае абавязкі [11, арк. 59].

Цэкляр (містр, кат) займаўся вышукам і затрыманнем злачынцаў, ажыццяўляў цялесныя пакаранні і прыводзіў у выкананне прысуды. У актавых кнігах выяўлены згадкі толькі пра аднаго цэкляра — Андрэя Семяновіча [10, арк. 107 адв., 247, 261 адв.], які займаў дадзены ўрад у канцы XVII ст. Яму выдавалі шэсць коп грошаў, сярмягу, боты, рукавіцы і шапку.

Таксама ў магістраце былі **сотнікі** — асобы, якія сачылі за «сотняй». Сотня з'яўлялася ваеннай або падатковай адзінкай у гарадах. З дзісненскіх дакументаў высветліць сутнасць дадзенага тэрміна не ўдалося з-за поўнай адсутнасці звестак пра іх. З актавых кніг вядома прозвішча толькі аднаго сотніка — Яна Шыбайлы [16, арк. 1 адв.]. Ён згадваецца ў акце элекцыі на 1776 г., што сведчыць пра абранне на гэты ўрад мяшчанамі. Паколькі з крыніц вядома, што ў Дзісне было каля двухсот дымоў [15, арк. 394 адв.], то і падатковых соцень павінна было быць дзве. Таму адзіны сотнік быў хутчэй ваенным урадам, камандаваў гарадскім апалчэннем, а яго з'яўленне менавіта ў 1776 г. звязана з памежным становішчам горада. Пазней такі ўрад не згадваецца з-за рэарганізацыі, якую перажыў магістрат у выніку ліквідацыі магдэбургскага права ў тым жа 1776 г.

Фінансавымі пытаннямі магістрата займаліся шафары. Яны рэдка згадваюцца ў актавых кнігах, таму цяжка ўпэўнена сцвярджаць пра аб'ём іх паўнамоцтваў. Магчыма, па аналогіі з іншымі гарадамі яны збіралі падаткі, сачылі за захаваннем грошай у гарадской скарбонцы,

улікам і выдаткаваннем сродкаў паводле распараджэнняў магістрата. У Дзісне на год абіраліся два шафары, кожны з якіх працаваў па паўгоды. Гэта адпавядае сітуацыі ў Полацку, дзе ў акце элекцыі на 1650 г. адзначаецца такая ж іх колькасць і такі ж тэрмін выканання паўнамоцтваў [1, с. 46].

Сярод ураднікаў упамінаюцца **дэпутаты** (паспольства, гмін) [10, арк. 107, 246]. Цяжка казаць пра іх функцыі, але можна зрабіць здагадку, што яны кантралявалі дзейнасць магістрата. Юліюш Бардах адзначае, што падобныя органы ў гарадах ВКЛ з пачатку XVII ст. ствараліся ў выглядзе прадстаўніцтва ад усіх мяшчан для супрацоўніцтва з магістратам і адначасова для кантролю за сумленным выкананнем ураднікамі сваіх абавязкаў [3, с. 113]. Максім Гардзееў сцвярджаў, што паспольства выбіралася для дапамогі магістрату з фінансавымі пытаннямі [4, с. 68], і часам дапускалася да судавытворчасці [5, с. 17–18].

Відавочна, што паспольства не з'яўлялася пастаянна дзеючым органам. Яно згадваецца толькі ў выключных выпадках: пры зборы падаткаў [10, арк. 335], пры слуханні справаздач фінансавых ураднікаў [10, арк. 334 адв. – 335], пры распараджэнні гандлёвымі месцамі ў ратушы [10, арк. 196 адв.]. Звесткі пра паспольства або дэпутатаў заўсёды звязаны з фінансавымі справамі горада, таму няма падстаў ускладаць на іх іншыя функцыі. Вынікае, што паспольства — орган гарадскога самакіравання для кантролю за дзейнасцю магістрата ў фінансавых пытаннях. Даследчыкі Гарадзенскага магістрата Зміцер Яцкевіч і Вадзім Урублеўскі акрамя фінансавых абавязкаў прыгадалі актыўны ўдзел паспольства пры выбарах магістрацкіх ураднікаў [20, с. 88]. Нельга выключаць такой магчымасці і для Дзісны, прынамсі, у акце элекцыі на 1697 г. дэпутаты ў складзе 24 асоб упамінаюцца пасля выбарных ураднікаў [10, арк. 246 адв.].

Многія ўраднікі знаходзіліся на сваіх пасадах працяглы час: Цімафей Барадульскі з'яўляўся бурмістрам 38 гадоў, а Мацей Бухал каля 30 гадоў [21, p. 206]. У выніку, менавіта гэтыя асобы лічыліся самымі ўплывовымі і багатымі мяшчанамі ў Дзісне. Ян Дзем'яновіч быў ураднікам каля 30 гадоў: у 1711–1737 гг. ён называецца лаўнікам, а ў 1738 г. выканаў «юрамент» (прысягу) на урад райцы, апошні раз сярод ураднікаў адзначаецца ў 1741 г. [13, арк. 446]. У тыя ж гады сваю кар'еру рабіў Ян Рыгоравіч Клыпа: у 1711 г. ён упамінаецца як лаўнік, у 1718–1732 гг. як райца, а ў 1738–1741 гг. як бурмістр, у 1741 г. каля яго прозвішча ў акце элекцыі пастаўлена пазнака «памёр» [13, арк. 446]. Гэтыя і іншыя прыклады паслядоўнага руху ўраднікаў

па ўрадавай лесвіцы ад лаўніка да бурмістра з'яўляюцца дадатковым аргументам на карысць думкі пра існаванне ў Дзісне адзінага магістрата без падзелу на раду і лаву. Дадзеныя перамяшчэнні можна растлумачыць добрым веданнем дзеючымі ўраднікамі функцый усіх урадаў.

Актуальным з'яўляецца пытанне прафесійнай занятасці ўраднікаў Дзісненскага магістрата. Ёсць звесткі толькі пра некаторых ураднікаў. Лаўнік Тодар Грыб быў купцом, разам з братамі Бухаламі вёў гандаль з горадам Круляўцом. Паехаўшы ў 1748 г. па гандлёвых справах у Крулявец, па дарозе ў Вярбілаве (Жмудская зямля) памёр [15, арк. 183–184 адв.]. Яго стрыечны брат лаўнік Лаўрэнт Грыб з'яўляўся цэхмістрам кавальскага цэха [11, арк. 355]. Бурмістр Цімафей Барадульскі акрамя гандлю займаўся ліхвярствам, таму на застаўным праве трымаў шмат дамоў і агародаў [19, арк. 189–191]. Радца Ян Шыбайла быў рэзнікам і займаўся мясным гандлем з Рыгай [13, арк. 448 адв.]. Пры заступленні на ўрад радцы ў 1713 г. спецыяльным выракам магістрата яму дазволілі займацца рамяством і гандлем [12, арк. 325]. Асэсар Ваўжынец Тарута быў рамеснікам, цэхмістрам цэха краўцоў [18, арк. 14; 7, с. 46]. Сям'я Клыпаў займалася гандлем, мела некалькі крам у Дзісне [17, арк. 19–20 адв.]. Як бачна, крыніцы матэрыяльнага дабрабыту былі абсалютна рознымі, але ўсе ўраднікі з'яўляліся заможнымі мяшчанамі, таму выражалі інтарэсы пераважна багацейшых жыхароў горада.

Такім чынам, магістрат горада Дзісны быў сфарміраваны адразу пасля надання яму магдэбургскага права ў 1569 г. Прывілей на самакіраванне замацаваў асноўныя палажэнні аб структуры і функцыях магістрацкай установы.

Функцыі магістрата размяркоўваліся сярод шэрагу ўраднікаў. Кожны ўрад меў падбор функцый, уласцівых толькі яму. Некаторыя мелі функцыі, якія маглі быць агульнымі для некалькіх урадаў. Гэта вяло да збліжэння ўраднікаў, замяшчэння пасад у выпадку неабходнасці, паспяховага руху па кар'ернай лесвіцы.

Ураднікі абіраліся на адзін год, але часта знаходзіліся на ўрадзе да самай смерці. Працягласць знаходжання на пасадзе вызначалася тымі, хто іх абіраў. Войт быў падсправаздачны толькі каралю, і толькі кароль мог пазбавіць яго войтаўства. Лантвойт прызначаўся войтам, таму цалкам залежаў ад яго і мог пазбавіцца ўрада ў выпадку парушэння яго інтарэсаў. Бурмістры, радцы, лаўнікі і ўраднікі, якія дзейнічалі па змове, у выпадку сумленнага выканання сваіх функцый маглі трымаць урад усё жыццё.

Крыніцы і літаратура:

1. Актавая кніга полацкага магістрата 1650 г. : зб. дак. / склаў і падрыхт. да друку М. Ю. Гардзееў. — Мінск: Беларус. навука, 2006. — 270 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Санкт-Петербургской археографической комиссией: в 15 т. Т. 1 (1361–1598). — СПб., 1863. — 316 с.
3. Бардах, Ю. Лад местаў на магдэбургскім праве ў Вялікім Княстве Літоўскім да паловы XVII ст. // Ю. Бардах. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. — Мн., 2002. — С. 103–160.
4. Гардзееў, М. Полацкі магістрат у часы вайны 1654–1667 гг. // Весці НАН Беларусі. Сер. гуман. навук. — Мн., 2000. — № 3. — С. 66–70.
5. Гардзееў, М. Акты па праблемах самакіравання паводле магдэбургскага права ў полацкіх магістрацкіх кнігах 2-й паловы XVII ст. // Commentarii Polocenses Historici. — Полацк, 2005. — Т. 2. — С. 13–15.
6. Грыб, А. Канфірмацыйны прывілей Дзісне на магдэбургскае права ад караля Аўгуста II ад 29.05.1699 г. / А. Грыб // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 8. — Мінск: НГАБ, 2010. — С. 42–70.
7. Грыб, А. Самакіраванне Дзісны пасля адмены магдэбургскага права ў 1776 г. // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 9. — Мінск: НГАБ, 2011. — С. 36–57.
8. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакциею сего архива Дм. Ив. Довгялло. — Вып. 28. — Витебск: Губернская Типо-Литография, 1900. — 522 с.
9. Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кніга 70: Кніга запісаў 70 (1582–1585) / Падр. А. А. Мяцельскі. — Мінск: Беларус. навука, 2008. — 354 с.
10. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 2. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1696–1698 гг.
11. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 3. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1700–1775 гг.
12. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 4. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1707–1722 гг.
13. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 5. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1723–1741 гг.
14. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 6. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1742–1749 гг.
15. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 9. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1763–1775 гг.

16. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 10. Актавая кніга Дзісненскага магістрат за 1776–1777 гг.
17. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 11. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1780–1785 гг.
18. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 12. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1786–1791 гг.
19. НГАБ. — Ф. 1757. — Воп. 1. — Спр. 13. Актавая кніга Дзісненскага магістрата за 1791–1793 гг.
20. Яцкевіч, З. Гарадзенскі магістрат у XVII ст. / З. Яцкевіч, В. Урублеўскі // Гарадзенскі палімпсест — 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XVI–XX ст. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Горадня, 7 лістапада 2009 г.) / Пад рэд. А. Ф. Смалянчука, Н. У. Сліж. — Беласток, 2009. — С. 75–119.
21. Hedemann, O. Dzisna i Druja: magdeburskie miasta. — Wilno: Zorza, 1934. — 488 p.
22. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). — Vilnius: Żara, 2000. — 485 p.
23. Połocki, R. Z dzejow starostwa Dzisnienskiego // Litwa i Ruś. — 1913. — № 10–12. — P. 114–133.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 28.03.2012

А. Л. Грывянёў

Полацкі касцёл Святога Ружанца і яго парафія ў другой палове XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)

У 2011 г. адным з накірункаў працы супрацоўнікаў аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі была пераапрацоўка і ўдасканаленне фондаў касцёлаў і дэканатаў Віцебскай губерні. У працэсе работы ўдакладняліся фондавая прыналежнасць, крайнія даты і мова дакументаў, рэдагаваліся загалоўкі спраў, праводзілася каталагізацыя.

Інфармацыю аб гісторыі Полацкага парафіяльнага касцёла падае фонд № 2565, які носіць назву «Полацкага парафіяльнага касцёла Святога Разарыя (Ружанца. — *А. Г.*) Прасвятой Дзевы Марыі».

Полацкі парафіяльны касцёл пад тытулам Найсвяцейшай Дзевы Марыі Ружанцовай знаходзіўся ў самім г. Полацк, які пэўны перыяд сваёй гісторыі з'яўляўся цэнтрам ваяводства, дзвух губерній і намесніцтва, а з 1802 г. увайшоў у склад Віцебскай губерніі. Апекуном

касцёла лічыўся святы Андрэй Баболя, рэліквіі якога ў ім захоўваліся. Высокі статус згаданага рэлігійнага аб'екта пацвярджаўся прывілеямі папы Пія X. Пры ім дзейнічалі дабрачыннае таварыства, прытулак і кравецкая майстэрня [3, с. 144–145; 35, с. 582].

Касцёл быў фундаваны ў 1670 г. віленскім канонікам Тамашом Казімірам Гурскім для патрэб ордэна дамініканаў [37, с. 389]. Паводле вопіса 1858 г. самая ранняя справа з архіва касцёла адносіцца да 1640 г. [19, арк. 2–3 адв.]. Па іншых звестках ён быў заснаваны згаданым віленскім канонікам 13 студзеня 1672 г. на падставе дазвола віленскага біскупа Аляксандра Сапегі. На асабістыя сродкі некаторых парафіян, а таксама дзвух ксяндзоў дамініканскага брацтва Сімфаніяна Абуховіча і Войцаха Сяніцкага, быў набыты кавалак зямлі, дзе пабудавалі касцёл і пры ім кляштарны домік (жылы корпус). Іх прыгажосць адзначалася дамініканскім гісторыкам Р. Шымаком у 1755 г., аднак падчас пажару будынкі былі знішчаны.

У 1774 г. на сродкі дамініканаў пачалося адбудоўванне касцёла Маці Божай, які меркавалася зрабіць мураваным, але па прычыне недахопу сродкаў — будаўніцтва спынілі. У 1801 г. прыёрам дамініканаў Цышэўскім будынкі касцёла і кляштара пачалі аднаўляцца. Будаўніцтва было завершана ў 1804 г. Познебарочная трохнефавая базіліка з паўцыркульнай апсідай вылучалася фасадам у стылі класіцызму. У той жа год адбылося асвячэнне касцёла. У 1781–1804 гг. да яго прыбудаваны мураваны жылы корпус. З 1804 г. касцёл знаходзіўся ў распараджэнні дамініканаў [37, с. 389, 391; 4, с. 144–145; 36, с. 463].

Касцёл быў пабудаваны на Параднай плошчы ў цэнтры горада і прадстаўляў сабой трохнефавую базіліку раманскага стылю, цэнтральны неф якой завяршаўся паўкруглай апсідай. Даўжыня касцёла складала 30 метраў 40,38 сантыметраў (14 сажняў 12 вяршкоў), шырыня — 20 метраў 40,255 сантыметраў (9 сажняў 1 аршын 11 вяршкоў). На даху касцёла два крыжы: адзін з манаграмай Найсвяцейшай Дзевы Марыі, другі — звычайны.

Раней рэлігійныя справы рымска-каталіцкай канфесіі г. Полацка знаходзіліся ў ведамстве манахаў, з якіх найдаўжэй тут служылі дамініканы [37, с. 389, 391; 4, с. 144–145].

Пробашч касцёла падпарадкоўваўся полацкаму дэкану. У 1843 г. на пасаду полацкага дэкана быў прызначаны святар Вяржхоўскі [23, арк. 1]. У 1845–1849 гг. пробашч і курат полацкіх дамініканскага касцёла і кляштара падпарадкоўваўся ўжо віцебскаму дэкану [7; 21]. У 1849 г. такі стан рэчаў захоўваўся прыблізна да 30 сакавіка (дата

адпраўлення віцебскім дэканам прадпісання на імя пробашча касцёла). У гэты перыяд пасады пробашча і курата займаў іераманах Вяржхоўскі [21, арк. 43]. Не пазней за 28 сакавіка 1849 г. ён быў прызначаны па ўказу біскупа рымска-каталіцкіх цэркваў у Расіі мітрапаліта Казіміра Дмухоўскага (Дмахоўскага) полацкім дэканам [22, арк. 18–19]. Вяржхоўскі знаходзіўся на гэтай пасадзе і на момант 11 кастрычніка 1849 г. [21, арк. 45].

Па звестках на 1854 г. курат Полацкага дамініканскага парафіяльнага касцёла па-ранейшаму знаходзіўся ў званні парафіяльнага пробашча і падпарадкоўваўся дэкану. Касцёл падлягаў дэканскай візіце па ўсіх парафіяльных артыкулах. Кляштар, які быў пры касцёле, падпарадкоўваўся візітатару кляштараў Магілёўскай архіепархіі толькі ў адносінах саміх кляштарскіх спраў і асоб манахаў [14, арк. 52 адв. – 54]. Па асобных пытаннях настаяцель Полацкага дамініканскага кляштара звяртаўся да полацкага дэкана, аб чым сведчыць яго рапарт ад 3 мая 1857 г. [25, арк. 51–51 адв.]. На момант 1853 г. пры касцёле існавала Ружанцовае брацтва, пры якім, у сваю чаргу, мелася багадзельня [13, арк. 13–13 адв.].

Дакументы полацкага дэкана за сакавік — май 1857 г. называюць на пасадзе настаяцеля кляштара ксяндза Вікенція Прасаловіча [25, арк. 5, 34, 51 адв.].

У 1864 г. кляштар дамініканаў у Полацку скасавалі [37, с. 391], а касцёл ператварылі ў парафіяльны і аднеслі, паводле ўказа Магілёўскай духоўнай кансісторыі ад 16 жніўня 1865 г., да трэццяга класа з прызначэннем яму ўтрымання з 9 лістапада 1864 г. З гэтага года паводле загада дзяржаўнай і духоўнай улады касцёл паступіў пад кіраванне белага (цывільнага) духавенства [8, арк. 23–23 адв.; 4, с. 144–145]. Увесь цяжар працы быў ускладзены на плечы адзінага пробашча.

На момант закрыцця ў 1864 г. у кляштары налічвалася чатыры манахі. З іх прапаведнік ксёндз Пятроўскі «з'ехаў у выгнанне», а ксёндз Зялёнка (Zielonko) быў пераведзены да кальварыйскага кляштара ў Заходняй Літве (Жмудзі). Наступная звестка аб кляштары адносіцца да 1913 г., калі ў яго будынку ўладкавалі казармы пажарнай каманды.

Касцёл і парафія былі даручаны новапрызначанаму пробашчу свецкаму ксяндзу Вінцэнту Юркевічу, які замяніў на гэтай пасадзе Караля Сініцкага. Паводле ўказа Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі ад 26 лютага 1865 г. за № 3208 ён быў прызначаны адміністратарам парафіі. Падчас яго служэння касцёл меркавалася зачыніць з-за верагоднасці абвальвання. Дакументы полацкага дэкана-

та сведчаць, што ўказам ад 22 красавіка 1868 г. Магілёўская рымска-каталіцкая духоўная кансісторыя патрабавала ад выконваючага абавязкі дэкана прыняць меры па прывядзенні будынка Полацкага парафіяльнага касцёла да ладу. Храм быў уратаваны дзякуючы хадайніцтву Юркевіча ў Санкт-Пецярбург і абароне генерал-губернатара Потарава. У 1871 г. касцёл напаткаў вялікі пажар і шмат намаганняў было выдаткавана на яго аднаўленне [37, с. 391–392; 4, с. 144–145; 27, арк. 20, 21] .

Пераемнікамі Юркевіча з'яўляўся ксёндз-юбіляр Дзеражынскі [37, с. 392]. У адносіне люцынскага дэкана ад 9 жніўня 1877 г. полацкі дэкан і пробашч Полацкага касцёла ксёндз Карл Сяніцкі называецца магістрам багаслоўя [31, арк. 82]. На момант 1 верасня 1889 г. полацкім дэканам і пробашчам касцёла Святога Ружанца быў Валінскі [32, арк. 154–154 адв., 217]. Ён жа вярнуў некаторыя з былых касцёльных участкаў [37, с. 392]. Пасля Валінскага пробашчамі ў розны час з'яўляліся ксяндзы Ваяводскі, Батура і Бараноўскі. На плечы апошняга з названых прыпала цяжкая праца па ліквідацыі стратаў, нанесеных касцёлу пажарам 1912 г., калі згарэлі касцёльная столя і дубовы алтар ў капліцы святога блажэннага Андрэя Баболі. Пробашч у кароткі час не толькі пабудаваў на месцы рызніцы новую паўкруглую капліцу, прысвечаную святу Вялікадня, але і аднавіў увесь касцёл. Труна са святымі мошчамі Андрэя Баболі, якія лічыліся галоўнай яго святыняй і збіралі шмат пілігрымаў, была ўратавана ад пажара і перанесена ў згаданую новую капліцу [37, с. 389, 392; 4, с. 144–145].

У сваім даследаванні гісторык каталіцкага касцёла, ксёндз-пробашч Уладзіслаў Завальнюк называе служкаў Полацкага касцёла Святога Ружанца: віленскага біскупа Аляксандра Сапегу, ксяндзоў Бараноўскага, Абуховіча, Валінскага, Войцаха Сяніцкага, Льва Святаполк-Мірскага, Антона Гурнага, прыёра Цішэўскага [3, с. 144–145].

Частка гэтых і іншыя святары касцёла згадваюцца ў дакументах НГАБ і іншых крыніцах. У 1840–я гг. у парафіі дзейнічаў іераманах Вяржхоўскі, які займаў пасаду полацкага дэкана [21, арк. 43–45; 22, арк. 18–19; 23, арк. 1], у 1857 г. — пробашч кляштара Вікенці Прасаловіч [25, арк. 5, 34, 51], у 1864–1912 гг. — манахі Пятроўскі (прапаведнік) і Зялёнка, пробашчы касцёла Караль Сініцкі, Вінцэнт Юркевіч [37, с. 391–392; 4, с. 144–145; 27, арк. 20, 21], Дзеражынскі, Валінскі, Карл Сініцкі (ужо як свецкі пробашч) [37, с. 392; 31, арк. 82; 32, арк. 154–154 адв., 217], Ваяводскі, Батура і Бараноўскі [37, с. 389, 392; 4, с. 144–145].

Ахвяравальнікамі касцёла з'яўляліся віленскі біскуп Аляксандр Сапега, землеўладальнік Ян Хржаноўскі, ксёндз С. Абуховіч, памешчыкі Станіслаў і Леанор Кляпацы, ксёндз Войцах Сяніцкі, княгіня Нясвіцкая, прыёр-дамініканец Цышэўскі, цітулярны саветнік Пётр Дзімітра-Саульскі, падпалкоўнік Вярыга, генеральша Мурахіна, ксяндзы Валінскі і Бараноўскі [3, с. 144–145], Фон-Франк, адстаўны паручнік Бужынскі, генерал-маёр Адам Свалынскі, ксёндз-пробашч Ваяводскі, Ганна Гласка, нашчадкі ксяндза Ігнація Рудзіса, пілігрымы, якія здзейснілі паломніцтва да абраза Божай Маці ў Чэнстохава, княжна Лізавета Святаполк-Мірская. У той жа крыніцы названы Пяткевіч і майстар Дубінін, якія маглі быць ахвяравальнікамі або тымі асобамі, хто зрабіў рэчы, ахвяраваныя іншымі [37].

Па сведчанні Д. Банчкоўскага, аўтара артыкула пра полацкі дэканат, апублікаванага ў выданні «Нашы касцёлы» за 1913 г., касцёл выглядаў лепей унутры, чым звонку [37, с. 389]. У ім налічвалася шэсць алтароў: 1) Найсвяцейшай Дзевы Марыі (галоўны), 2) Святога спаведніка Дамініка (на левым баку), 3) Святога Антонія Падуанскага, 4) Святой Ганны, 5) Святога Францішка Серафіцкага, 6) Святых апосталаў Пятра і Паўла [3, с. 144–145].

На момант 1913 г. касцёл быў адзіным дзеючым рымска-каталіцкім храмам у Полацку. Акрамя гараджан, у склад яго парафіян уваходзілі жыхары шматлікіх дробных населеных пунктаў, якія былі лакалізаваны на розных адлегласцях ад горада, аб чым сведчыць спіс парафіян за 1911 г. Іх агульная колькасць налічвала восем тысяч вернікаў, з якіх дзве тысячы жылі ў самім горадзе, а астатнія — па-за яго межамі, у тым ліку на адлегласці ў 45 вёрст і далей. Велічыня парафіі была вынікам аб'яднання дзвюх асобных некалі скасаваных парафій. Чвэрць насельніцтва складалі сяляне, астатнія парафіяне — шляхта, гарадскія абывацелі, чыгуначныя служачыя і чыноўнікі. У згаданым 1913-м годзе эксперыментавалася правядзенне і ўзнаўленне набажэнстваў на новых месцах, якія з'яўляліся значна аддаленымі ад парафіяльнага касцёла, перш за ўсё — у Шацілаве [37, с. 389, 391–393].

Ксёндз Уладзіслаў Завальнюк называе чатыры капліцы парафіі: 1) на могілках за паўтары вярсты ад Полацка, св. Францішка Ксаверыя, мураваная; 2) Арцейкавічы, св. Яна Непамуцэна, драўляная; 3) Сосны, драўляная; 4) Сакалішча, драўляная [3, с. 144–145].

Пры перапрацоўцы дакументаў фонда Полацкага дамініканскага мужчынскага манастыра была адшукана ведамасць касцёлаў і капліц Полацкай парафіі, якія належалі дамініканам па стану на 1833 г. Пасля ўдасканалення згаданага фонда яна трапіла ў фонд Полацкага дэканата

НГАБ. Ведамасць называе пяць касцёлаў і 13 капліц. Усе яны, за выключэннем Жукаўскай капліцы, мелі «індульты» — дазволы духоўнага кіраўніцтва на правядзенне набажэнстваў. На падставе згаданай ведамасці паспрабуем прасачыць іх гісторыю з дадаткам звестак больш позднiх дакументаў [19, арк. 8–10].

Два з пяці касцёлаў знаходзіліся ў самім Полацку і былі фундаваны манахамі-езуітамі. Першы, у імя Св. апосталаў Пятра і Паўла, пабудаваны з дрэва ў 1692 г. Асвечаны езуітамі 20 ліпеня таго ж года з дазволу віленскага біскупа Канстанцыя Бжастоўскага. У 1833 г. набажэнствы у ім больш не праводзіся па прычыне паступовага разбурэння [19, арк. 8 адв.; 6, с. 272]. Другі драўляны касцёл, імя Св. Крыжа, закладзены ў 1677 г. Асвечаны езуітамі 17 верасня таго ж года з дазволу віленскага біскупа Стафана Паца. На момант 1833 г. гэты касцёл ужо значыцца як разбураны.

Касцёл Гроба Гасподня змяшчаўся на могілках за паўтары вярсты ад парафіяльнага. Ён быў фундаваны езуітамі ў 1787 г. і 12 жніўня таго ж года асвечаны Янам Беніслаўскім, езуітам, каад'ютарам Магілёўскага арцыбіскупства, гадарынскім біскупам, полацкім суфраганам [1; 6, с. 272; 19, арк. 8 адв.]. Ведамасць за 1853 г. згадвае, што на адлегласці ў дзве вярсты ад горада на могілках знаходзіўся касцёл святога Ксаверыя [13, арк. 13]. Па звестках Завальнюка, у 1878 г. на паўтары вярсты ад Полацка былі парафіальныя каталіцкія могілкі, дзе існавала капліца святога Ксавера, мураваная (даўжыня — 7, шырыня — 3, вышыня — 5 сажняў). Яна была асвечана Янам Беніслаўскім у 1787 г. Яе каменны алтар змяшчаў фігуру Ўкрыжаванага Ісуса Хрыста [3, с. 144–145]. У выданні «Нашы касцёлы» за 1913 г. на могілках згадваецца мураваная капліца ў імя Францішка Ксаверыя, якая была пабудавана ў 1787 г. [37, с. 393]. Верагодна, гаворка ідзе аб адным і тым жа храме, што быў фундаваны езуітамі ў 1787 г. у імя Гроба Гасподня як касцёл, але пазней згадваецца як капліца Св. Францішка Ксаверыя.

На большай адлегласці ад Полацка знаходзіліся два другіх касцёлы — Шацілаўскі і Бяльскі. Першы, Шацілаўскі, змяшчаўся на адлегласці 20 вёрст ад Полацка [19, арк. 9 адв.]. У выданні «Нашы касцёлы» і ведамасці за 1853 г. адлегласць пазначаецца лічбай 23 вярсты [37, с. 392; 13, арк. 13 адв.]. Касцёл у маёнтку Шацілава з'яўляўся мураваным і быў фундаваны ў 1798 г. Марцінам Рыпінскім (відавочна, тым самым) у імя Св. Мікалая. Асвечаны біскупам Адынцом з дазволу вышэй адзначанага Яна Беніслаўскага 15 снежня 1807 г. [1; 19, арк. 9 адв.]. На момант 1853 г. філіальны Шацілаўскі касцёл быў без святара. «Толькі ў непагадзь да яго з Полацка адпраўлялі святара для службы па ду-

хоўных патрэбах парафіян» (верагодна, маецца на ўвазе, што ў добрае надвор'е парафіяне самі маглі дабрацца да Полацка. — *А. Г.*) [13, арк. 13 адв.]. Адносіна рэжыцка-разненскага дэкана ксяндза Дайневіча полацкаму дэкану ад 4 снежня 1875 г. сведчыць аб магчымасці перадачы царкоўнага рыштунку Шацілаўскай філіі Дукштыгаль–Слабадзінскаму касцёлу. У студзені 1876 г. Шацілаўскі касцёл ужо называецца былым [30, арк. 297, 309]. Як адзначана ў выданні «Нашы касцёлы», да 1913 г. парафія была скасавана. Аднак мясцовым духавенствам прадпрымаліся актыўныя захады па стварэнні капітала на пабудову капліцы, у гэтым населеным каталікамі месцы. Адным з найбольшых прыхільнікаў пабудовы ў Шацілаве храма быў былы полацкі вікарый ксёндз Будзька [37, арк. 392–393].

Бяльскі мураваны касцёл змяшчаўся за 18 вёрст ад цэнтра парафіі, у маёнтку землеўладальніка Печкі. Фундаваны ў 1809 г. Францішкам Другавінай у імя Францішка Сарафіцкага, асвечаны ксяндзом Дамінікам Чыжэўскім з дазволу полацкага суфрагана і біскупа Адынца 17 мая таго ж года. На момант 1833 г. знаходзіўся ў стане разбурэння [19, арк. 9 адв.].

З сярэдзіны 1860–х да Полацкай парафіі меў адносіны і Экімана-Дручанскі касцёл Полацкага павета. На 6 мая 1847 г. ён быў зачынены, відавочна, з-за спарахнеласці будынка [12, арк. 19–19 адв.]. Але да 24 лістапада 1861 г. ужо быў пабудаваны новы касцёл (месца пабудовы адміністратар касцёла ксёндз Жэро ў сваім рапарце на імя полацкага дэкана не называе. — *А. Г.*) [26, арк. 161–161 адв.]. Як сведчыць службовая перапіска пробашча Полацкага дамініканскага кляштара ксяндза Пятроўскага за верасень 1862 г., набажэнствы ў 1847–1861 гг. адбываліся ў доме дваран Дручанскай парафіі Радзевічаў з дазволу мітрапаліта Дмахоўскага [15, арк. 30–31]. У 1864 г. касцёл існаваў як парафіяльны [17], а скасавалі яго 20 верасня 1865 г. [10, арк. 32]. Адносіна ваеннага начальніка Полацкага павета пробашчу Полацкага касцёла Юркевічу ад 26 кастрычніка 1865 г. сцвярджае аб запрашэнні яго ў маёнтак Дручаны для перадачы касцёла маёнтка ў праваслаўнае ведамства [8, арк. 37]. Аднак, на 12 сакавіка 1871 г. Экімана-Дручанскі касцёл працягваў знаходзіцца ў ліку каталіцкіх храмаў, меў статус філіяльнага. Месцам яго размяшчэння названа вёска Канцавыя Банонскай воласці Полацкага павета. 12 сакавіка 1871 г. ва ўказе Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі да полацкага дэкана гаворка ішла аб далучэнні былых прыхаджан Экімана-Дручанскага касцёла да іншых касцёлаў. Адзначалася магчымасць аднясення іх да парафіі Полацкага касцёла [29, арк. 48–49]. У 1911 г.

сярод насельніцтва Полацкай парафіі пералічаны і жыхары былой Экімана-Дручанскай парафіі, якія пражывалі ў Полацкім і Лепельскім паветах [16; 29, арк. 48–49]. Метрычныя кнігі былога Экімана-Дручанскага касцёла аб народжаных, абвенчаных і памерлых, кнігі дашлюбных экзаменаў (з 1815 па 1876 г.) пералічаюцца У. Завальнюком сярод дакументаў, якія былі ў архіве Полацкага касцёла [3, с. 144–145].

Ведамасць за 1833 г. называе наступныя публічныя (грамадскія — для ўсіх парафіян) і дамавыя (асабістыя — для асобнага ўладальніка маёнтка) капліцы:

1) Анкудоўская публічная драўляная капліца змяшчалася ў 20 вярстах ад парафіяльнага касцёла ў маёнтку Анкудава, уласнасці харунжых Кляпацкіх. Фундавана Юзафам Заленскім у 1780 г. у імя Св. Юзафата. Асвечана ксяндзом-езуітам Каролем Харкевічам з дазволу мітрапаліта ўсіх рымска-каталіцкіх касцёлаў Расійскай імперыі Станіслава Богуша-Сестрэнцэвіча 6 верасня таго ж года [19, арк. 8 адв.]. На 9 лістапада 1868 г. працягвала заставацца дзеючай [10, арк. 47–47 адв.].

2) Арцейкавіцкая публічная драўляная капліца знаходзілася ў маёнтку Арцейкавічы харунжых Клепацкіх на такой жа адлегласці ад цэнтра парафіі, як і Анкудоўская. Фундавана полацкімі суддзямі Клепацкімі 5 кастрычніка 1791 г. у імя Ўзвіжання Св. Крыжа. Асвечана полацкім дэканам ксяндзом Янам Шаўлевічам з дазволу мітрапаліта Станіслава Богуша-Сестрэнцэвіча 14 кастрычніка таго ж года [19, арк. 8 адв.]. У 1853 г. капліца ў Арцейкавічах названа сярод дамавых і іншых капліц, якія не мелі пастаяннага святара. Яго прысылалі да іх толькі часам з Полацкага дамініканскага манастыра для службы па духоўных патрэбах парафіян [13, арк. 13 адв. – 14]. Дазвол на рамонт Арцейкавіцкай капліцы быў дадзены мітрапалітам усіх рымска-каталіцкіх касцёлаў у Расійскай імперыі магілёўскім арцыбіскупам Вацлавам Жылінскім 15 красавіка 1857 г. [2, с. 22; 25, арк. 31]. У выданні «Нашы касцёлы» за 1913 г. называецца капліца ў маёнтку Арцейкавічы (у выданні Ацерковічы. — *А. Г.*), асвечаная ў імя св. Яна Непамуцэна, якая знаходзілася на адлегласці 18 вёрст ад касцёла. Тут месцілася шляхецкая аколіца і некалькі двароў аседлых жыхароў падатнага саслоўя [37, с. 393]. Драўляная капліца св. Яна Непамуцэна ў маёнтку Арцейкавічы згадваецца і ў манаграфіі Завальнюка [3, с. 144–145].

3) Чамёская драўляная капліца размяшчалася ў 35 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у казённым маёнтку Чамёсы. Фундавана генера-

лам Герздафам у 1790 г. у імя Св. Іллі. Верагодна, у тым жа годзе асвечана полацкім дэканам ксяндзом Шаўлевічам з дазволу мітрапаліта Станіслава Богуша-Сестрэнцэвіча [19, арк. 8 адв.].

4) Сасноўская публічная драўляная капліца месцілася ў 35 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Сосны, уласнасці суддзі Полупенты. Фундавана Іллёй Полупентай у 1800 г. у імя Св. Іллі. Асвечана манахам-францысканцам Антоніем Мацылевічам 20 ліпеня таго ж года з дазволу Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі [19, арк. 9]. Капліца ў паселішчы Сосны Полацкага павета, уласнасці памешчыка Палупенты, на 1853 г. не мела пастаяннага святара. Яго прысылалі да іх толькі часам з Полацкага дамініканскага кляштара для службы па духоўных патрэбах парафіян [13, арк. 13 адв. – 14]. У выданні «Нашы касцёлы» за 1913 г. сцвярджаецца, што нямала каталікоў збірала драўляная капліца ў Саснянах, дзе былі шкляныя заводы. Яна змяшчалася на адлегласці 45 вёрст ад касцёла. Непадалёк праходзіла чыгунка, што спрыяла павелічэнню колькасці яе прыхаджан [37, с. 393]. Верагодна, пад Саснянамі маюцца на ўвазе тыя ж Сосны.

5) Ліпніцкая драўляная месцілася на адлегласці ў 30 вёрст ад цэнтра парафіі, у маёнтку Ліпнікі, уласнасці падсудкаў Бродзкіх. Фундавана Бродзкімі ў 1792 г. у імя Пакравы Багародзіцы. Асвечана ксяндзом Мар'янам Крыцкім з дазвола Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі ў тым жа годзе.

6) Юрэвіцкая ці Сарнапольская драўляная капліца размяшчалася ў 35 вёрстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Сарнаполь, уласнасці Шаняўскіх. Фундавана Адамам Шаняўскім 1 чэрвеня 1808 г. у імя Св. Тройцы. У тым жа годзе асвечана полацкім дэканам ксяндзом Александровічам з дазволу Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі.

7) Забродавіцкая драўляная капліца знаходзілася ў 25 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Забродавічы, уласнасці землеўладальнікаў Медунецкіх. Фундавана Станіславам Рыпінскім у 1780 г. у імя Св. Ганны. Асвечана ксяндзом Антоніем Пухальскім 30 верасня 1786 г. інструментам полацкага дэкана Шаўлевіча.

8) Залеская публічная драўляная царква змяшчалася ў 30 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Залессе, уласнасці Глушаніных. Фундавана Станіславам Глушаніным у 1796 г. у імя Св. Тройцы. Асвечана ксяндзом Дамінікам Карэйвам інструментам дэкана полацкага Людвіка Мірскага 6 жніўня таго ж года [19, арк. 9]. На 1853 г. залеская капліца адносілася да групы дамавых і іншых далёкіх капліц, якія не мелі пастаяннага святара [13, арк. 13 адв. – 14]. Дакументы по-

лацкага дэкана за 1870 г. згадваюць у Полацкім павеце капліцу ў Залессе, якую паліцыя пастанавіла разабраць з нагоды яе аварыйнага стану. Указам ад 17 лютага 1870 г. Магілёўская рымска-каталіцкая духоўная кансісторыя паведаміла выконваючаму абавязкі дэкана, што нават віцебскі губернатар не прызнаў магчымым адмяніць гэту пастанову з прычыны таго, што капліца была скасавана яшчэ ў 1865 г. па загадах былога галоўнага начальніка Паўночна-Заходняга края графа Мураўёва і генерал-ад'ютанта Патапава [28, арк. 12–12 адв., 22–22 адв.].

9) Гацецкая драўляная капліца месцілася ў 15 вярстах ад парафіяльнага касцёла у вёсцы Гаці Гарадоцкага павета, у маёнтку маёра Краўза. Фундавана нейкім Юрэвічам у 1782 г. у імя Св. Ганны. Асвечана ксяндзом-езуітам Каролем Харкевічам 24 ліпеня таго ж года з дазволу мітрапаліта Станіслава Богуша-Сестрэнцэвіча [19, арк. 9 адв.]. На 9 лістапада 1868 г. з'яўлялася дзеючай [10, арк. 47–47 адв.].

10) Жукаўская драўляная капліца размяшчалася ў 20–25 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Жукава Полацкага павета, уласнасці Цыбульскіх, якія і былі яе фундатарамі ў 1825 г. На 1833 г. была ў стане разбурэння [19, арк. 9 адв.]. У 1835 г. правядзенне набажэнстваў супынілася з-за нездавальняючага стана капліцы і недахопу сродкаў на яе аднаўленне ва ўладальнікаў. У 1856 г. яна была з большага адрамантавана, аднак без дазволу мясцовага кіраўніцтва, з-за чаго, верагодна, і была апячатана станавым прыставам 12 снежня 1856 г. У 1857 г. памешчыца Юлія Малюкевіч падавала прашэнне на імя полацкага дэкана з хадайніцтвам даць дазвол на завяршэнне рамонту і правядзенне набажэнстваў у капліцы яе маёнтка Жукава. 3 мая 1857 г. магілёўскі арцыбіскуп і мітрапаліт усіх рымска-каталіцкіх касцёлаў Расійскай імперыі Вацлаў Жылінскі даў дазвол на рамонт капліцы [25, арк. 23–23 адв., 35–35 адв., 38–38 адв., 45–45 адв., 63; 3, с. 22]. На 9 лістапада 1868 г. Жукаўская капліца Полацкай парафіі працягвала існаваць [10, арк. 47–47 адв.].

11) Жохтавіцкая драўляная капліца знаходзілася ў 23 вярстах ад парафіяльнага касцёла, у маёнтку Жохтавічы, уласнасці Другавінаў. Фундавана шамбелянам Другавінай у 1800 г. у імя Станіслава Пакутніка. Асвечана ксяндзом Янам Лабунскім з дазволу Яна Беніслаўскага ў тым жа годзе [1; 19, арк. 9 адв.], але ў 1839 г. набажэнствы былі прыпынены па прычыне закрыцця капліцы. У 1857 г. памешчыца Полацкага павета Кацярына Міхайлаўна Другавіна звярнулася да настаяцеля Полацкага дамініканскага кляштара з прашэннем

адчыніць яе капліцу Жохтавічы. Адзначана, што капліца месцілася ў 30-ці вёрстах ад парафіальнага касцёла ў г. Полацку. Дазвол на рамонт Жохтавіцкай капліцы быў дадзены мітрапалітам Вацлавам Жылінскім 15 красавіка 1857 г. [25, арк. 7–7 адв., 32; 3, с. 22].

12) Струнская драўляная капліца змяшчалася ў 20 вярстах ад цэнтра парафіі, у былым езуіцкім уладанні Струнь. Фундавана езуітамі ў 1784 г. у імя Св. Міхаіла Архангела. Асвечана полацкім дэканам Шаўлевічам з дазволу мітрапаліта Станіслава Богуша-Сестранцэвіча 28 верасня 1784 г.

13) Полацкая драўляная капліца пры кляштары полацкіх марыявітак фундавана тымі ж марыявіткамі ў 1827 г. у імя Дзевы Марыі за кошт ахвяраванняў. Асвечана полацкім дэканам манахам-піярам Дамінікам Серафіновічам з дазволу афіцыяла Грабоўскага ў тым жа годзе [19, арк. 10]. У 1853 г. капліца марыявітак у Полацку згадваецца як месца суботняга служэння абедні спецыяльна прызначаным манахам з ліку полацкіх дамініканаў, духаўніком манашак [13, арк. 13]. На 1857 г. капліца марыявітак у Полацку працягвала сваё існаванне [25, арк. 48].

Больш познія дакументы называюць і іншыя капліцы, якія належылі ці маглі належыць да Полацкай парафіі ў 1772–1913 гг.:

14) Полацкая капліца кадэцкага корпуса на 22 красавіка 1868 г. існавала пры Полацкай ваеннай гімназіі [27, арк. 20, 21], якая ў 1882 г. была пераўтворана ў кадэцкі корпус [34, с. 141–142]. 30 красавіка 1889 г. імператар Аляксандр III зацвердзіў палажэнне Ваеннага Савета аб закрыцці капліцы ў кадэцкім корпусе. Указам ад 27 ліпеня гэтага ж года Магілёўская рымска-каталіцкая духоўная кансісторыя прадпісала полацкаму дэкану прыняць на захаванне ў Полацкі касцёл начынне скасаванай капліцы [32, арк. 108–108 адв.].

15) Сакалішчанская капліца месцілася на адлегласці 32 або 34-х вёрст ад парафіяльнага касцёла ў маёнтку Сакалішча Полацкага павета, была зроблена з дрэва. У 1772 г. яе з дазвола ўладаў пабудаваў Ігнацы Есьман, па прычыне таго, што частка жыхароў маёнтка ўвесну і ўвосень з-за паводак не магла праехаць да парафіяльнага Полацкага касцёла [9, арк. 40–41]. Асвечана 12 чэрвеня 1772 г. у імя Пакравоў Багародзіцы. У тым жа годзе віленскім біскупам Ігнацыем Масальскім быў выдадзены індульт на правядзенне ў ёй набажэнстваў [5, с. 272; 9, арк. 40–41]. Пры капліцы з 1772 г. пастаянна пражывалі святары белага духавенства, якія забяспечваліся за кошт сродкаў уладальнікаў маёнтка [9, арк. 40–41]. Указам Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі ад 31 кастрычніка 1841 г. згодна з прапановай міністра ўнутранных спраў

Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі прадпісвалася перадаць ва ўпраўленне праваслаўнага духавенства капліцу ў маёнтку Сакалішча Віцебскай губерні, уласнасці памешчыка Шчыта. 23 кастрычніка 1843 г. полацкі дэкан паведаміў кансісторыі, што капліца ў маёнтку Сакалішча праваслаўным духавенствам адабрана самавольна, без яго ўдзелу (называецца мураванай. — *А. Г.*) [20, арк. 42–43, 57–58]. Аднак пазнейшыя дакументы сведчаць аб тым, што Сакалішчанская капліца працягвала заставацца рымска-каталіцкай. Так, 5 мая 1854 г. мітрапалітам усіх рымска-каталіцкіх цэркваў Расійскай імперыі арцыбіскупам І. Галавінскім на яе быў выдадзены індульт. Другі індульт для капліцы быў выдадзены 21 лютага 1855 г. [2, с. 22; 24, арк. 19–19 б; 25, арк. 34 адв., 39–39 адв., 62–62 адв.]. Капліца працягвала сваё існаванне і на 9 лістапада 1868 г. [10, арк. 47–47 адв.]. Да 1913 г. маёнтак быў прададзены лютэраніну, які замыкнуў капліцу і забараніў уваходзіць туды капеланам [37, с. 393]. Драўляная капліца ў маёнтку Сакалішча згадваецца і ў манаграфіі Завальнюка [3, с. 144–145].

16) Антонаўская капліца знаходзілася ў маёнтку Антонава памешчыцы Сорэнс [8, арк. 26–26 адв.]. Прыналежнасць капліцы да Полацкай парафіі на момант 1865 г. пацвярджаецца ўскосна (у 1910 г. маёнтак Антонава (Агрэлінкі) належыў да Полацкай парафіі [11, арк. 71]). Адносіна ваеннага начальніка Полацкага павета пробашчу Полацкага дамініканскага касцёла Юркевічу ад 29 жніўня 1865 г. згадвае прадпісанне віцебскага губернатара ад 21 жніўня 1865 г. аб неабходнасці спынення набажэнстваў у гэтай капліцы і перадачы царкоўнай маёмасці ў самы блізкі парафіяльны касцёл [8, арк. 26–26 адв.].

17) Дзімітрыеўская капліца належыла да Полацкай парафіі на 9 лістапада 1868 г. [10, арк. 47–47 адв.].

18) Казіміраўская капліца належыла да Полацкай парафіі на 9 лістапада 1868 г. [10, арк. 47–47 адв.].

19) Каладнянская капліца месцілася ў маёнтку Калодна, уладальнікаў Мядунецкіх. Аб аднясенні яе да полацкай парафіі ўскосна сведчыць прадпісанне віцебскага дэкана на імя курата полацкага ксяндза Алескага ад 16 верасня 1845 г. аб дазволе апошняму асвяціць па рымска-каталіцкім абрадзе могілкі ў Калодне, што і было зроблена 18 снежня таго ж года [7, арк. 57–57 адв.].

20) Краснапольская капліца ў маёнтку Краснаполле Полацкага павета на 8 снежня 1870 г. ужо была скасавана. Яе начынне перадавалася дэкану і пробашчу Полацкага парафіяльнага касцёла для могілкавай капліцы Св. Ксаверыя [28, арк. 122, 129–129 адв.].

21) Маёнтак Стара-Замшаны Полацкага павета памешчыка, уласнасць надворнага саветніка Антона Пятровіча Сумарокава. Яе прыналежнасць да Полацкай парафіі ў XIX ст. з'яўляецца верагоднай [30, арк. 141, 166–167, 171–172, 188, 205]. У 1909 г. маёнтак Стара-Замшаны ўжо дакладна ўваходзіў у склад Полацкай парафіі [11, арк. 8]. Гаворка аб капліцы ў Стара-Замшанах вялася ў ліставанні полацкага дэкана з магілёўскім архібіскупам і павятовым паліцэйскім упраўленнем за 23 лістапада 1874 – 25 лютага 1875 г. Уладальнік маёнтка А. П. Сумарокаў хадайнічаў перад дэканам аб дазволе адкрыць у маёнтку хатнія рымска-каталіцкія могілкі і ўладкаваць там капліцу. 22 лютага 1875 г. магілёўскі архібіскуп і мітрапаліт ўсіх рымска-каталіцкіх касцёлаў Расійскай імперыі А. Фіалкоўскі даў дазвол на асвячэнне такіх могілак, у выпадку іх заснавання памешчыкам, аднак адносна капліцы распараджэння дадзена не было [30, арк. 141, 166–167, 171–172, 188, 205]. Аб існаванні яе ў межах маёнтка прамых сведчанняў няма.

22) Казьянская капліца размяшчалася ў маёнтку Казьяны Гарадоцкага павета, уласнасці памешчыцы Галіоф (або Галіофавай). Указам Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі віцебскаму дэкану ад 11 ліпеня 1845 г. было дазволена па ўказу Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі часова заснаваць у асобным пакоі дома памешчыцы, па прычыне яе састарэлых гадоў і аддаленнасці маёнтка ад парафіяльнага касцёла, рымска-каталіцкую малельню, выдаўшы на малельню індульт. Прадпісаннем віцебскага дэкана полацкаму курату іераманаху Алескаму ад 12 верасня 1845 г. было даручана выдаць індульт і асвяціць яе ў імя Дзевы Марыі [7, арк. 54–55 адв.]. Казьянская капліца ў маёнтках памешчыцы Галіофавай названа сярод дамавых і іншых далёкіх капліц, якія месціліся ў 1853 г. у парафіі, але не мелі пастаяннага святара [13, арк. 13 адв. – 14]. 8 мая 1857 г. індульт капліцы ў маёнтку Казьяны быў працягнуты мітрапалітам і магілёўскім арцыбіскупам Вацлавам Жылінскім на шэсць гадоў [2, с. 22; 25, арк. 61].

Месцы пражывання парафіян. Спіс парафіян Полацкага касцёла за 1911 г. пералічае ўсе населеныя пункты (акрамя Полацка), якія адносіліся да Полацкай парафіі. Як правіла, усе яны лакалізуюцца на тэрыторыі Полацкага і суседніх з ім Дрысенскага, Гарадоцкага і Лепельскага паветаў Віцебскай губерніі. Верагодна, што да парафіі адносіліся і некаторыя населеныя месцы Барысаўскага павета Мінскай губерніі [11, арк. 140–142; 33]. Гэта наступныя паселішчы: мястэчка Экімань; маёнткі: Александрынава, Анінск, Арцейкавічы, Баркі, Барсукі, Булаўкі, Галічына, Гліснаўка, Гараны, Гараны II, Дручаны, Жо-

хтавічы, Жукава, Замшаны, Захарынічы, Забродавічы, Ліпнікі, Мацейкава, Мяшкі, Міхаліно, Міхалова, Астраўляны, Пагіршчына, Прасіменцы, Прыхабы, Прасмушкі, Пучавіца, Пятніцк, Ропна, Рудня, Сарнаполь, Сястронкі, Скобрае, Сакалішча, Сосніца, Стары Двор, Стафанова, Струнь, Сухі Бор, Узмокі, Уллянова, Фляр'янава, Шацілава, Шэлюгова, Якаўцы; фальваркі: Агрэленкі, Аксеніна, Аляксандраўка, Амерыка, Андрэева, Анкудава, Антонава, Анутова, Асоўка, Астравы, Астраўляны, Ахрэменцы, Бабічова, Баранаўшчына, Барсукі, Барсучына, Бярозаўка, Баброўка, Багамолава, Болдышава, Балотнікі, Баравое, Бараўцы, Баравыя, Боханы, Брадок, Браніславова, Весялуўка, Валатоўкі, Гарадок, Гаўрыленкі, Гарасімаўка, Глінішча, Горватка, Горкі, Горнава, Гаравыя, Грыбёл, Грыцкаўшчына, Дайлідаўка, Дзехцярава, Дзяцінец, Доўгае, Дручаны, Дударова, Елісаветпаль, Жаберы, Залюхава, Замапы, Заполле, Зарэчча, Зароўнае, Іванаўка, Інполле, Каменкі, Капелуш, Карчэбнае, Катрынова, Кляпцы, Казялкі, Канцы I, Канюхова, Карчы, Крышкі, Круцілаўка, Ксеніна, Куцкова, Лізіна, Лізава, Ліпаўка, Лісава, Лукаўцы, Лужкі, Лызыкі, Ляшэнкі, Малінаўка, Марцінава, Маставуха, Махораўшчына, Мерлогі, Міхалоўка, Мішуты, Марозава, Маскеўка, Мост, Маштарова, Надобаль, Ніўё, Навіны, Навагуршчына, Паўлаўка, Падзеры, Панцыршчына, Папкова, Пясчанка, Пятронкава, Пагарышча, Падгор'е, Падгасцінец, Падсева, Папоўка, Прудзінкі, Ранняе Лета, Рэквіл, Рэслаўка, Раманоўшчына (Раманаўшчына), Рулёўка, Саломенка, Сівошына, Сінічына, Скобрае, Скулянка, Спаскае, Спускі, Старынкі, Стараніўе, Тарчылаўка, Церахоўшчына, Томчына, Тапары, Тырыліна, Вусце, Фядоценкі, Фіркаўшчызна, Цатоўшчына, Чарнея, Чарніцы, Чысты Ручай, Шавярноўка, Шыпілаўка, Шлакуноўка, Яськава; сёлы: Казімірава, Міхерава; вёскі: Барсукі, Балотнікі, Барысава, Баравыя, Валюшчына, Васількі, Выстаўка, Гнілое Карэнне, Горкі II, Гаравыя, Гаравыя II, Гараны, Грамы, Гусакова, Дварок, Дуброва, Зазваніцы, Зарэчча, Захлебіна, Званец, Ільшчына, Ёрзаўка, Качарэжына, Клапы, Кабыльнікі, Каралі, Краваеўшчына, Лагуны, Лёзна, Лясное, Ліцвінава, Літова, Лазоўка, Някрытае Сяло, Навасельшчына, Падзеры, Піраш, Пнеўшчына, Падсудзерава, Папоўшчына, Рачыца (Рачыцы), Святлічашча, Скуева, Слабада, Смалякі, Сняткова, Сяргушкі, Фесюкі, Храпавішчына, Хралы, Чарнея, Чынны, Шарнева, Шацілава, Шыпілаўка, Шматова, Якубенкі; засценкі: Гарбатка, Маставуха; хутар Ігрышча; ферма Бярозаўка; ручай Чорны (верагодна, парафіяне пражывалі каля ручая. — *А. Г.*); станцыя Палата; станцыя Гараны; «застан.» Нова-Гараны (парафіяне, якія пражывалі за станцыяй у вёсцы Нова-Гараны);

лагеры Струнь; турма Струнь; пры вёсцы Грамы — будка Мікалаеўскай чыгункі № 432; каля вёскі Сякераўшчына — казарма № 431 Мікалаеўскай чыгункі; другая Дзвінская казарма Мікалаеўскай чыгункі; населеныя пункты (у спісе парафіян іх тып не пазначаны. — *А. Г.*): Беламацейкава, Баравуха, Дайлідава, Кароўнікі, Нова-Мар'янова, Падыгрышча, Стары Двор, Якубенкі [11, арк. 140–202].

Сярод каталіцкіх манашаскіх ордэнаў значным уплывам у межах Полацкай епархіі карысталіся дамініканы і езуіты, аднак дакументы сведчаць і аб дзейнасці іншых ордэнаў, напрыклад піяраў [18, арк. 1–9].

Са скасаваннем ордэна езуітаў, закрыццём філіяльных касцёлаў і капліц, дамініканскага кляштара паменьшылася колькасць святароў, якія служылі для духоўных патрэб парафіян на ўсім абшары парафіі. Урэшце, да 1913 г. Полацкі касцёл быў адзіным, які дзейнічаў у горадзе, а святарам з-за малой іх колькасці цяжка было служыць па духоўным патрэбах парафіян не толькі Полацка, але і яго ваколіц.

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Полацкі парафіяльны касцёл святога Ружанца яшчэ існаваў. 23 ліпеня 1917 г., паводле ўказа Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі ад 12 ліпеня таго ж года, касцёл быў перададзены яго пробашчам ксяндзом Лявонам Святаполк-Мірскім полацкаму дэкану і новаму пробашчу ксяндзу Леанарду Бараноўскаму [6, арк. 36 адв.]. Дата яго скасавання пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі не высветлена. У часы Вялікай Айчыннай вайны касцёл быў разбураны [36, с. 463].

У сучасным Полацку, у паўднёва-заходняй частцы Полацка (Задзвінне), існуе касцёл, названы ў гонар былога апекуна касцёла Найсвяцейшай Дзевы Марыі Ружанцовай Святога Андрэя Баболі. Апошні быў пабудаваны ў 1997 г. у выніку рэканструкцыі кінатэатра «Юбілейны» (праект распрацаваны ў 1994 г. архітэктарам У. А. Папругай) [4, с. 297].

Дакументы НГАБ даюць магчымасць даведацца не толькі аб гісторыі вышэй названага Полацкага касцёла, але і прадстаўляюць багаты матэрыял аб усёй Полацкай парафіі. У гэтым сэнсе інфармацыйнай крыніцай з'яўляецца ведамасць касцёлаў і капліц парафіі, якія належылі дамініканам, за 1833 г. Патрэбнымі пры правядзенні даследаванняў уяўляюцца інвентарныя апісанні касцёльнай і плябанскай маёмасці Полацкага парафіяльнага касцёла за 1914 і 1917 гг., якія не толькі падаюць гістарычныя звесткі аб касцёле, але і могуць быць карыснымі пры рэстаўрацыйных работах.

Крыніцы і літаратура:

1. Бениславский Ян (биография) [Электронный ресурс] / Биографическая энциклопедия. — Режим доступа: http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=9929. — Дата доступа: 19.08.2011.
2. Грыгор'ева, В. Магілёўская рымска-каталіцкая архіепархія / В. Грыгор'ева, А. Філатава // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. / Беларус. Энцыкл. — Т. 5: М — Пуд / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 1999. — С. 22.
3. Завальнюк, У. Полацкі парафіяльны касцёл святога Ружанца / У. Завальнюк // Касцёлы царскай Расіі / Рэц. М. П. Касцюк, У. І. Дзянісаў. — Выпуск І. — Мінск: Рымска-каталіцкая парафія св. Сымона і св. Алены, 2009. — С. 144–145.
4. Кулагін, А. М. Касцёл святога Андрэя Баболі / А. М. Кулагін // Каталіцкія храмы Беларусі / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (старшыня) і інш. — Мінск: БелЭн, 2008. — С. 297.
5. Насевіч, В. Л. Віленскае біскупства / В. Л. Насевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. / Беларус. Энцыкл. — Т. 2: Беліцк — Гімн / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 1994. — С. 272.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 1781. — Воп. 26. — Спр. 1494. — Арк. 9–36 адв. — Інвентарныя апісанні касцёльнай і плебаніяльнай маёмасці Полацкага рымска-каталіцкага парафіяльнага касцёла за 1914 і 1917 гг.
7. НГАБ. — Ф. 2565. — Воп. 1. — Спр. 2. — Прадпісанні генеральнага вікарыя Магілёўскай епархіі, віцебскага дэкана аб парадку падачы святарамі прашэнняў кіраўніцтву, забароне выступаць супраць кіраўніцтва, узнагароджанні святароў, пошуку розных асоб, звесткі аб пераходзе парафіянаў касцёла ў праваслаўнае веравызнанне і іншыя дакументы, 03.02.1845–29.01.1846.
8. Прадпісанне віцебскага дэкана ад 16 верасня 1845 года аб дазволе курату Полацкага касцёла асвяціць могілкі ў маёнтку Калодна Полацкага павета памешчыкаў Мядунецкіх, арк. 57.
9. НГАБ. — Ф. 2565. — Воп. 1. — Спр. 11. — Дакументы аб выдачы метрычных выпісаў розным асобам, статыстычных звестак аб прыхаджанах Полацкага касцёла і зямельных уладаннях касцёлаў Полацкага дэканата, скасаванні Полацкага дамініканскага кляштара, перадачы Дручанскага касцёла ў праваслаўнае ведамства і іншыя дакументы, 16.01. — 31.12.1865.
10. Указ Магілёўскай духоўнай кансісторыі ад 16 жніўня 1865 г. аб аднясенні Полацкага касцёла да 3-га класа пасля пераўтварэння ў прыходзкі з Полацкага дамініканскага касцёла і назначэнні яму ўтрымання з 9 лістапада 1864 г., арк. 23–23 адв.

11. НГАБ. — Ф. 2565. — Воп. 1. — Спр. 13. — Дакументы аб пераходзе розных асоб з рымска-каталіцкага веравызнання ў праваслаўнае, выдачы дазволаў на шлюб, метрычных выпісаў і іншыя дакументы, 04.01. — 13.12.1867.
12. НГАБ. — Ф. 2565. — Воп. 1. — Спр. 14. — Дакументы аб скасаванні Экімана-Дручанскага касцёла Полацкага павета, прызначэнні аднаго са святароў касцёла прадстаўніком ад духавенства для ўдзелу ў судовых справах, выдачы розным асобам метрычных выпісаў і іншыя дакументы, 22.12.1867–30.12.1868.
13. НГАБ. — Ф. 2565. — Воп. 1. — Спр. 18. — Спаведная ведамасць (горад Полацк адсутнічае), 1909–1911.
14. НГАБ. — Ф. 2818. — Воп. 1. — Спр. 4. — Дакументы аб выдачы розным асобам метрычных выпісаў, налажэнні епітым'і, перамяшчэнні іераманахаў кляштара па службе і іншыя дакументы, 15.11.1844–10.06.1851.
15. Указ Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі ад 22 чэрвеня 1848 года аб устаноўцы майстрам Багушэвічам І. аргана ў Магілёўскім кафедральным касцёле, арк. 30–31.
16. НГАБ. — Ф. 2818. — Воп. 1. — Спр. 10. — Указы кансісторыі аб парадку звароту манахаў да архібіскупа, закрыцці Гродзенскага бернардынскага заштатнага кляштара, налажэнні епітым'і, перамяшчэнні манахаў па службе, узнагароджанні святароў, дакументы па спрэчцы паміж кляштарам і Полацкім Сафійскім саборам аб праве валодання зямлёй і іншыя дакументы (польск., руск.), 12.01. — 24.12.1853.
17. Кліравыя ведамасці кляштара за 1852–1853 гг., арк. 13–14, 51–52, 59–68.
18. НГАБ. — Ф. 2818. — Воп. 1. — Спр. 11. — Прадпісанні і паведамленні візітатара манастыроў Магілёўскай епархіі аб прызначэнні, перамяшчэнні духавенства па службе, узнагароджанні святароў, пабудове памешчыкам Лапацінскім кацёла ў яго маёнтку Сарыя Дрысенскага павета, выдачы розным асобам метрычных выпісаў і іншыя дакументы (польск., руск.), 14.01.1854–09.01.1855.
19. Паслужныя спісы манахаў за 1854 г., арк. 33–34 б.
20. НГАБ. — Ф. 2818. — Воп. 1. — Спр. 22. — Дакументы аб змяненні парадку атрымання дазволаў на будаўніцтва цэркваў неправаслаўных канфесій, устройстве дваранамі Радзевічамі капліцы ва ўласным памяшканні ў маёнтку Дручаны Полацкага павета, здачы ў арэнду зямлі кляштара, пошуку розных асоб, выдачы метрычных выпісаў, ссылцы ў кляштар на епіцімію і іншыя дакументы, 13.01.1862–18.01.1863.
21. Спісы арандатараў зямлі кляштара за 1862 г., арк. 27–28, 33–34.
22. НГАБ. — Ф. 2828. — Воп. 1. — Спр. 2. — Спіс парафіянаў былога Экімана-Дручанскага касцёла Полацкага павета з алфавітным спісам

населеных пунктаў парафіі па Полацкаму і Лепельскаму паветам, 1871.

23. НГАБ. — Ф. 2828. — Воп. 1. — Спр. 5. — Метрычная кніга аб шлюбаваных, 1809/1849–1854, 1856–1864.
24. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 2. — Спісы парафіянаў Полацкага касцёла з пазначэннем іх зямельных уладанняў за 1833, 1836, 1840 гг., арк. 12–103 (польск.).
25. Спіс манахаў Полацкага піярскага кляштара за 1826 г., арк. 1–9 (польск.).
26. План пляца зямлі ў горадзе Полацку манахаў-піяраў за 1800 г., арк. 1а.
27. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 3. — Вопісы архіваў полацкіх дамініканскага касцёла і кляштара за 1855, 1858 гг.
28. Ведамасць аб касцёлах і капліцах парафіі Полацкага касцёла (кароткая гісторыя) за 1833 г., арк. 8–10 (польск.).
29. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 4. — Указы кансісторыі аб закрыцці прыпіснога да Рукшаніцкага касцёла Полацкага павета філіяльнага касцёла ў маёнтку Янава Лепельскага павета, капліцы ў маёнтку Крашуты Полацкага павета, перадачы капліцы ў маёнтку Сакалішча Полацкага павета у праваслаўнае ведамства, парадку складання спісаў парафіянаў, пошуку розных асоб і іншыя дакументы (польск., руск.), 03.07.1843–23.10.1849.
30. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 5. — Перапіска з віцебскім дэканам пра закрыццё прыпіснога да Рукшаніцкага касцёла Полацкага павета касцёла ў маёнтку Янава Лепельскага павета, атрыманне з кансісторыі белавых метрычных кніг, прашэнне памешчыка Шантыра І. аб дазволе рамонта капліцы ў яго маёнтку Тродавічы (Тродовичи, Традзевічы, Традзевіца) Полацкага павета, звесткі аб колькасці парафіянаў Полацкага касцёла і іншыя дакументы (лац., польск., руск.), 17.09.1845–11.10.1849, 16.09.1857.
31. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 7. Дакументы аб выдачы выпісаў з метрычных кніг, рэарганізацыі Гарбачова-Абытоцкага касцёла Полацкага павета ў сувязі з пераводам яго з ведамства Себежска-Дрысенскага дэканата ў Полацкі дэканат і іншыя дакументы (польск., руск.), 29.01.1849–13.12.1851.
32. Апісанне Могілкавай капліцы ў маёнтку Прыхабы Полацкага павета памешчыка Шантыра А. А. за 1849 г., арк. 38–38 адв.
33. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 8. — Адносіна віцебскага дэкана ад 08.04.1849 аб перадачы рэестраў «сомнительных метрик подверженных Высочайше учрежденною в 1844 г. Комиссиею» касцёлаў Полацкага дэканата: Гарсплянскага, Полацкага, Расонскага, Рукшаніцкага. Шацілаўскага, Экімана-Дручанскага за 1777–1830 гг.

(рэестры маюцца), правілы выдачы метрычных выпісаў (польск., руск.), 08–19.04.1849.

34. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 11. — Дакументы аб парадку правядзення набажэнстваў у Экімана-Дручанскім касцёле, капліцы ў маёнтку Сакалішча Полацкага павета, пераходзе розных асобаў з рымска-каталіцкага веравызнання ў праваслаўнае і іншыя дакументы (лац., польск., руск.), 18.01. — 30.10.1854.
35. Спіс парафіянаў Полацкага дамініканскага касцёла, якія перайшлі ў праваслаўнае веравызнанне, 1854 г., арк. 6.
36. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 13. — Дакументы аб дазволе будаўніцтва Гарбачоўскага касцёла, правядзення набажэнстваў у капліцах Полацкага павета, узнагароджанні духавенства дэканата медалямі ў памяць Крымскай вайны 1853–1856 гг., пошуку розных асоб і іншыя дакументы (польск., руск.), 05.03.1857–1858. Звесткі аб гісторыі капліц Гарбачоўскага касцёла ў маёнтках Грыбёл, пазней — Расолаўка, маёнтку Тродавічы Полацкага пав. ва ўладаннях памешчыкаў Шантыраў, 1858 г., арк. 75–80.
37. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 15. — Дакументы аб неабходнасці выдзялення сродкаў на пабудову Экімана-Дручанскага касцёла, парадку вянчання былых прыгонных сялянаў, утрымання святароў-інвалідаў і састарэлых, выдачы выпісаў з метрычных кніг, пошуку розных асоб, перамяшчэнні святароў па службе і іншыя дакументы (лац., польск., руск.), 01.01. — 31.12.1861.
38. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 16. — Справа аб рамонце Полацкага дамініканскага касцёла, 28.01.1868–07.12.1873.
39. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 17. — Дакументы аб рамонце гаспадарчых пабудоў Гарбачоўскага касцёла, неабходнасці зносу будынка старой скасаванай капліцы ў маёнтку Залессе, парадку звароту святароў да біскупа, пошуку розных асоб, выдачы вапісаў з метрычных кніг і іншыя дакументы, 1869/01.1870–18.02.1871.
40. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 18. — Указы кансісторыі аб закрыцці Экімана-Дручанскага філіяльнага касцёла Полацкага павета, неабходнасці заканчэння пабудовы Гарбачоўскага касцёла, дакументы аб выдачы розным асобам выпісаў з метрычных кніг і іншыя дакументы (лац., руск.), 05.01–31.12.1871.
41. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 20. — Дакументы аб ходзе будаўніцтва Гарбачоўскага касцёла, пошуку розных асоб, выдачы выпісаў з метрычных кніг, перамяшчэннях святароў па службе, хадайніцтве служачага Дэпартамета герольдыі Сената губернскага сакратара Рамідоўскага С. А. пра выдачу метрык сваякоў для пацвярджэння дваранскага паходжання і іншыя дакументы (лац., польск., руск.), 1872–1873/03.01.1874–24.11.1876. Ведамасць Гарбачоўскага касцёла аб народжаных за другую палову 1874 г., арк. 155.

42. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 21. — Указы кансісторыі пра дазвол святарам касцёлаў продажу парафіянам старых абразоў, святару Гарбачоўскага касцёла асвяціць новыя парафіяльны могілкі, дакументы аб зборы звестак пра дзейнасць дабрачынных устаноў Віцебскай губерні, парадку складання прызыўных спісаў, пошуку розных асоб, выдачы выпісаў з метрычных кніг і іншыя дакументы (лац., руск.), 1800/04.01.1877–14.04.1878.
43. НГАБ. — Ф. 3432. — Воп. 1. — Спр. 28. — Паведамленні кансісторыі аб атрыманні ўказаў Сената, дакументы аб перадачы Полацкім касцёлам Прыдруйскаму [Дрысенскага павета] пацыфікалаў (крыжоў) са Святымі мошчамі, здачы ў арэнду ўчасткаў зямлі Полацкага касцёла, парадку вядзення метрычных кніг, пошуку розных асоб, выдачы выпісаў з метрычных кніг і іншыя дакументы (лац., руск.), 1887/07.01. — 29.12.1889.
44. Указ кансісторыі ад 27 ліпеня 1889 г. аб закрыцці капліцы пры Полацкім кадэцкім корпусе, арк. 108.
45. Список населённых мест Витебской губернии (электронный вариант): оригинал под ред. А. П. Сапунова. — Витебск, 1906.
46. Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник / Сост. Г. Е. Акулович [и др.] — Минск: БелНИИДАД, 2006. — 304 с.
47. Штыхов, Г. В. Полоцк / Г. В. Штыхов, Т. И. Чернявская // Белорусская ССР. Краткая энциклопедия / Рэдкал. П. У. Броўка (гал. рэд.) і інш. — Т. 1. — Мінск: Главная редакция Белорусской Советской Энциклопедии, 1979. — С. 582–583.
48. Ярашэвіч, А. А. Полацкі кляштар дамініканцаў // Беларуская энцыклапедыя / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.). — Т. 12. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2001. — С. 463.
49. Bączkowski, D. Dekanat Połocki / D. Bączkowski, I. Żyskar // Nasze kościoły: opis wszystkich kościołów i parafji znajdujących się na obszarach dawnej Polski i ziemiach przyległych. — Tom I. Archidjecezja Mohylowska. Ułożyli i wydali ks. D. Bączkowski i ks. I. Żyskar. — Warszawa–Petersburg, 1913. — S. 377–396.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.02.2012

П. А. Каралёў

Захаванне помнікаў архітэктуры Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ)

На сённяшні дзень, у час паступовай актывізацыі мерапрыемстваў па ахове помнікаў архітэктуры і ў цэлым справы захавання гісторыка-культурнай спадчыны, усё больш значным робіцца вывучэнне вопыту, які існаваў у гэтым рэчышчы раней, асабліва таго часу, калі дадзеныя працэсы толькі пачалі праводзіцца. Сёння важна ведаць, як дзяржава клапацілася аб ахове помнікаў у мінулым, што лічылася вартым памяці і якія зберагліся матэрыялы па справе іх захавання.

Як асобную праблему вопыт зберажэння беларускай спадчыны ў перыяд Расійскай імперыі разглядалі ў свой час розныя даследчыкі. Сярод самых грунтоўных прац неабходна ўзгадаць даследаванні Г. А. Каханоўскага [2], Л. В. Аляксеева [1], Л. М. Несцярчука [17], М. Я. Клепікава [3], І. М. Слюньковай [18] і інш. Усе яны прадстаўляюць нашай увазе цікавыя звесткі па захаванні гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі ў мінулым. Разам з тым, асобныя матэрыялы застаюцца яшчэ малавядомымі або зусім невядомымі, а таму з'яўляюцца важнымі крыніцамі даследавання тэматыкі ахоўнай справы.

Значная колькасць дакументаў, якія змяшчаюць звесткі па дадзенай тэме, знаходзіцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ). Неабходныя матэрыялы можна сустрэць у наступных фондах: Мінскага губернскага праўлення (ф. 299), Віцебскага, Мінскага і Магілёўскага губернскіх статыстычных камітэтаў (ф. 21, 2187, 2502), Віцебскай вучонай архіўнай камісіі (ф. 2771), Канцылярыі Віцебскага грамадзянскага губернатара (ф. 1430), Мінскага грамадзянскага губернатара (ф. 295), Магілёўскага грамадзянскага губернатара (ф. 2001) і інш. Асобныя звесткі змешчаны ў фондах гарадскіх дум, якія адказвалі за добраўпарадкаванне беларускіх гарадоў. Напрыклад, матэрыялы з фонду Мінскай гарадской думы (ф. 24) дазваляюць прасачыць працэс аховы помнікаў Мінска з часу ўваходжання яго ў склад Расійскай імперыі і да самага заканчэння існавання гэтага дзяржаўнага ўтварэння.

Як вядома, першы найбольш значны ўказ па ахове помнікаў, ці як тады адзначалася «древностей», «О доставлении сведений об остатках древних зданий в городах и запрещении разрушать оные» быў прыня-

ты 31 снежня 1826 г. у самым пачатку праўлення імператара Мікалая I. Ён прадугледжваў збор звестак пра наступныя віды помнікаў: курганы, гарадзішчы, крэпасці, манастыры і інш. Пра тое, якім чынам дзейнічаў гэты ўказ на беларускіх землях і якія звесткі ён рэгламентаваў збіраць, дазваляе даведацца перапіска Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) з Магілёўскім грамадзянскім губернатарам. У самым пачатку 1827 г. МУС прапануе і адпаведную анкету, паводле якой трэба даваць адказы на наступныя пытанні: а) калі і кім аб'екты былі пабудаваны, перабудаваны; б) з якой нагоды або з якім намерам; в) калі яны захаваліся не цалкам, то наколькі, калі і кім разбураны; г) якія з іх вартыя заўваг або адрозніваюцца ад звычайных; д) у якім яны зараз стане, у чыёй уласнасці і для чаго выкарыстоўваюцца. Задавалася і асноўнае пытанне: «и наконец, можно ли как поддержать починкою, не переменяя их древних планов и фасадов» [11, арк. 1 адв.].

Як бачым, звесткі, якія запрошваліся ў губернатараў, павінны былі даць цэласнае ўяўленне пра адшуканыя помнікі, іх стан, гісторыю і магчымую перспектыву аднаўлення. У прадпісанні падкрэслівалася і неабходнасць зрабіць іх планы, а таксама далучыць да збору звестак зацікаўленых людзей, у першую чаргу прыватных асоб, уладальнікаў тых мясцін, дзе яны размяшчаліся. Адзначалася, што «весьма полезно было бы в таких случаях войти в сношение с сими лицами и приличным образом просить их содействий в сих полезных открытиях» [11, арк. 1 адв. – 2].

На падставе гэтага ўказу магілёўскі губернатар I. Ф. Максімаў палічыў слушным аднесці да помнікаў Копыскі замак (на той час засталіся валы), Рагачоўскія замкавыя ўмацаванні і старыя храмы горада (Казьма-Дзям'янаўская і Раства-Багародзіцкая цэрквы, першая з якіх па прычыне спарахнеласці хутка была разабрана). Сярод адметнасцей г. Мсціслава называўся кармеліцкі кляштар, гара, «называемая «Замок» и за смоленским шлагбаумом ... называемая девичьей городок» [11, арк. 46]. Аднак, як паказвае практыка, у многіх выпадках важныя гістарычныя аб'екты засталіся незаўважанымі мясцовым начальствам. Так сталася са Смалянскім замкам (пад Оршай), які па невядомых прычынах не быў адзначаны, хоць пра яго не адзін раз паведамлялася пры зборы звестак. Неаднойчы ўзнікала затрымка з землямерам, які рабіў планы і апісваў фасады помнікаў, што выклікала ўмяшальніцтва губернатара. Апрача таго, у некаторых выпадках гарадскімі ўладамі за «древность» маглі прымацца не тыя аб'екты, якія насамрэч былі помнікамі гісторыі і культуры, а тыя, якія займалі важнае месца ў гарадскім кіраванні. Напрыклад, чэрыкаўскі гараднічы пісаў у адказ на

прадпісанне магілёўскага губернатара, што «в г. Черикове остатков древних замков, крепостей и других зданий древности вовсе не имеется кроме выстроенных на счет казны для помещения присутственных мест двух каменных корпусов с развалившеюся при них каменною оградою деревянного провиантского магазина, пришетшего в ветхость» [11, арк. 15]. З'явілася прапанова гарадскога галавы «почесть их за древность и делать им планы и фасады» [11, арк. 16]. Гэта ў сваю чаргу сведчыць пра тое, што разуменне каштоўнасці помнікаў на той час яшчэ мала назіралася ў беларускіх гарадах. Тым не менш такімі былі першыя спробы збору звестак пра гісторыка-культурныя адметнасці беларускіх зямель. Варта прызнаць, што дадзены працэс патрабаваў часу і вопыту, таму выяўленне помнікаў зацягнулася на дзесяцігоддзі.

Наступны ўказ па ахове помнікаў «Общий наказ гражданским губернаторам» выйшаў 3 чэрвеня 1837 г. У некаторай ступені ён паўтараў папярэдні ад 1826 г. Міністр унутраных спраў граф Д. М. Блудаў паведамляў: «Как во вверенном мне Министерстве имеются сведения не обо всех существующих ныне в России древних зданиях, то я покорнейше прошу доставить мне о таковых зданиях ... точные и полные сведения» [6, арк. 1]. Увага міністра была звернута на такія аб'екты, як манастыры, цэрквы, замкі, вадаправоды, масты, руіны сцен, а таксама на іншыя помнікі старажытнасці, адметныя «или по своим историческим событиям, или по каким-либо особо важным происшествиям» [6, арк. 1].

Падчас выканання рэгламентацый гэтага ўказа некаторыя губернскія ўлады больш актыўна, чым у папярэднія гады, звярталіся за дапамогай пры зборы звестак да прыватных асоб. Напрыклад, мінскі грамадзянскі губернатар князь С. І. Давыдаў, адсылаючы ў статыстычныя камітэты прадпісанне міністра ўнутраных спраў і першую формуанкету для збору звестак пра помнікі, адзначаў: «Несомневаюсь нимало, что каждый из господ духовных, чиновников, начальствующих какими-либо частями, дворян и вообще из жителей губернии не откажется доставить Правительству сведения, почерпнутые из укоренившихся преданий, документов или других источников, я прошу сим адресовать ко мне сии сведения в собственные руки...» [6, арк. 3]. Просьбы аб зборы патрэбных звестак былі дасланы ў Мінскую і Слуцкую гімназіі, павятовае вучылішча для дваран у Пінску і іншыя ўстановы адукацыі, а таксама царкоўным дзеячам праваслаўнай, каталіцкай і ўніяцкай цэркваў. Праваслаўны архіепіскап мінскі Міканор пісаў: «имею честь уведомить, что Минская Духовная Консистория сего декабря 8 числа

предписала всем Духовным Правлениям, Благочинным непосредственно от Консистории зависящим и Настоятелям Монастырей, чтобы сведения о сооружениях и других древностях, буде таковые где откроются в храмах и монастырях, по приведении оных в форму, представили немедленно ко мне для сообщения Вашему Сиятельству» [6, арк. 17]. У выніку станоўчыя змены ў справе збору звестак пра адметнасці былі дасягнуты за кошт таго, што да яе былі далучаны многія прадстаўнікі свецкай і царкоўнай грамадскасці.

Ужо з першых лістоў аб помніках гісторыі, дасланых мінскаму губернатару, з'явіліся важкія меркаванні розных службовых людзей пра справу збору звестак. Так, напрыклад, наглядчык Маладзечанскага павятовага вучылішча для двараН Вікенцій Ігнатовіч адзначаў: «Собрание удовлетворительных сведений о древних сооружениях требует розысканий, где именно находятся такие сооружения и личного внимательного осмотрения и описания их на месте. Это необходимо повлечет за собой немаловажные издержки на разъезды» [6, арк. 14 адв.]. З улікам выказанага патрабавалася выдача неабходных прадпісанняў з мэтай прад'яўлення іх памешчыкам (пры зборы інфармацыі пра аб'екты ў прыватных архівах і бібліятэках), а таксама настаяцелям цэркваў і манастыроў, «в чьём ведении или владении откроются какие-либо достопамятные сооружения» [6, арк. 15]. Аднак падобныя важныя прапановы і заўвагі не былі прыняты да выканання губернскай адміністрацыяй.

Сярод адметных помнікаў, выяўленых у дадзены час, неабходна адзначыць замкавае ўмацаванне на р. Менка, якое толькі ў 30-я гг. XX ст. зноў трапіць у цэнтр увагі археолагаў як магчымае месца заснавання старажытнага Менска. Аднак у 1837 г. яно было адзначана разам з іншымі знаходкамі наступным чынам: наяўнасць «замковых укреплений на подобии батарей земляных в имении Городищ у помещика Пишаллы» [6, арк. 25]. Былі пададзены звесткі пра старажытныя пабудовы Пінска (замак у Каралінскай частцы, Ляшчынскі манастыр, касцёл і кляштар францысканцаў, Пінскі Богаяўленскі манастыр, царква Раства Найсвяцейшай Багародзіцы і інш.).

Святары цэркваў паведамлялі не толькі пра векавыя храмы, але і пра бліжэйшыя гістарычныя адметнасці. У пачатку 1838 г. святар Ігнацій Марціновіч выявіў у Радашковічах рэшткі земляных умацаванняў, пры гэтым была запоўнена ўказаная форма анкеты [6, арк. 35]. Паведамлялася, што яны ўзведзены каралём польскім Жыгімонтам Аўгустам. Аб знаходжанні земляного ўмацавання вакол Маладзечанскай царквы паведамляў яе настаяцель Сімяон Папейка.

Некаторыя звесткі вылучаюцца з агульнай масы дасланых матэрыялаў, як у выпадку з маёнткам графаў Тышкевічаў у Лагойску. Паведамлялася, што на тэрыторыі старога замка размяшчаецца праваслаўная царква, якая існуе ўжо больш за два стагоддзі. Апрача таго, «в сём же замке построен деревянный монастырь большого помещения, ныне приходит к обрушению и при оном несколько строений для хозяйственных надобностей» [6, арк. 61]. Далей прыводзіцца апісанне палаца і парка: «...вдали за укреплением между многими гаями английского сада видно каменное здание, жилище вельможи, заключается в оном до 40 комнат, две залы большого помещения, в среди здания каплица, а внизу каменные ходы на предмет хозяйственных складов, с северной стороны окружает английский сад, множество зелённых гаиов, по целому саду искуссно усаженных, в оном устроены алеи» [6, арк. 61–61 адв.]. Яшчэ паведамлялася, што «третий сему год как сгорела оранжерея, заключавшая в себе множество редких произрастений» [6, арк. 61 адв.]. Унікальнасць гэтай інфармацыі ў тым, што самі сядзібы і панскія маёнткі ў сярэдзіне і другой палове XIX ст. не было прынята лічыць помнікамі. Як каштоўнасць, якую варта захоўваць, яны пачалі ўспрымацца толькі ў самым канцы XIX – пачатку XX ст.

Тым не менш пасля правядзення двух збораў інфармацыі (паводле ўказаў 1826 і 1837 гг.) высветлілася, што не ўсе катэгорыі помнікаў прадстаўлены належным чынам. У верасні 1843 г. міністр унутраных спраў Л. А. Пяроўскі дадаткова паведамляў мінскаму губернатару Р. Г. Дапельмайеру, што папярэдні матэрыял аказаўся «неполным, необходимы ещё сведения о всех древних костёлах и кляшторах, о времени их построения и достопримечательностях их» [6, арк. 67]. Пры гэтым патрабавалася паспяшацца з дастаўкай звестак, «имея при том в виду, что составление их должно быть поручено чиновникам, сведущим и знающим хорошо русский язык» [6, арк. 67 адв.].

Для выканання даручэння губернскія ўлады звярнуліся да каталіцкага арцыбіскупа Антонія, які ў сваю чаргу звярнуўся да дэканаў Мінскай дыяцэзіі з мэтай дастаўкі неабходных звестак пра адметнасці «с изложением вкратце истории существования оных и предания, кои на их счёт сохранились» [6, арк. 72]. У выніку атрыманы матэрыял пра касцёлы ў Цімкавічах, Слуцку (фарны), Грозаве, Іказні і ў многіх іншых населеных пунктах. З Нясвіжа была даслана інфармацыя пра касцёлы і манастыры езуітаў, бернардзінаў, дамініканаў і бенедыктынак. Пры гэтым трэба адзначыць, што многае з дасланага складзена даволі поўна і з’яўляецца, па сутнасці, адным з першых гістарычных нарысаў пра помнікі архітэктуры, чым заслугоўвае асаблівай увагі

даследчыкаў. З некаторых нарысаў можна даведацца пра стан помнікаў (пашкоджанні ў выніку разбурэнняў і пажараў, рамонты), які фіксаваўся святарамі ў надзеях паправіць становішча ўласных аб'ектаў. Наступным чынам паведамлялася пра касцёл бенедыктынскага жаночага манастыра: «до 1842 года, т.е. до поступления монастырских имений и капиталов в казну, костёл и кляштор был в хорошем состоянии, ибо ежегодно был поддерживаем, ныне уже требует починки» [6, арк. 88]. Як бачым, дадзеныя крыніцы маюць важнае значэнне для вывучэння стану захавання культавых помнікаў каталіцтва ў Расійскай імперыі. Пастанова 1843 г. дадаткова сведчыць пра тое, што падчас правядзення мерапрыемстваў па захаванні гісторыка-культурнай спадчыны расійскі ўрад імкнуўся аднолькава ставіцца да культавых пабудоў розных канфесій. Звесткі збіраліся пра архітэктурныя адметнасці каталіцкай, праваслаўнай, а да 1839 г. і ўніяцкай цэркваў.

Як паказалі першыя зборы звестак, у многіх выпадках з месцаў паступалі неадпаведныя адказы, большасць з якіх складалі адпіскі або нязначная адшуканая інфармацыя. Напрыклад, часта ў навуковай літаратуры прыводзіцца факт, што ў 1837 г. у Полацку мясцовая паліцыя не знайшла ніякіх помнікаў старажытнасцей, апроч будынка дома, дзе спыняўся імператар Пётр I. Пры гэтым было паведамлена: «Других же древних зданий и памятников в самом городе Полоцке не находится» [8, арк. 1–1 адв.]. Дадатковую інфармацыю пра храмы і манастыры даставілі толькі пасля ўмяшальніцтва самога губернатара. Таксама падчас збору звестак 1837–1838 гг. не было знойдзена ніякіх помнікаў у гарадах Сураж, Лепель, Дзісна, у межах Веліжскага і Лідскага паветаў. Пры наступным зборы звестак не паведамлялася пра такі помнік, як замак у Дынабургу. Віцебская павятовая паліцыя даносіла, што ніякіх помнікаў няма ў Віцебскім павеце [16, арк. 7–8]. Гэта пры тым, што ў пералічаных месцах зберагаліся многія адметныя помнікі. Паведамлялася пра замкі ў Люцыне, Марыенгаўзе і Рэжыцы, адзначалася, што дадзеныя помнікі не маюць пры сабе захаваных памяшканняў [16, арк. 22–23 адв.]. Такая падрабязнасць наконт памяшканняў была выклікана тым, што яшчэ пры першым зборы звестак, імператар Мікалай I канкрэтызаваў, якія помнікі трэба аднаўляць: «поддерживать одни ворота, или такие здания, в которых есть нужные помещения» [11, арк. 73]. Асобныя выпадкі сведчаць пра тое, што справа выяўлення помнікаў не прыносіла лепшых вынікаў, чым самыя першыя зборы звестак пра іх. Напрыклад, тая ж паліцыя Полацка ўжо ў 1870 г. дае наступны адказ: «...что никаких древностей в городе Полоцке нет,

кроме памятника в память 1812 года, который находится в прочном виде» [15, с. 10–10 адв.].

Пасля 1860-х гг. назіраюцца змены ў адносінах дзяржаўных улад Расійскай імперыі да некаторых помнікаў і іх аховы. Гэта звязана, перш за ўсё, з паўстаннем 1863–1864 гг., пасля якога ўжо не надаецца ўвага выяўленню і зберажэнню культавых каталіцкіх помнікаў, як адбывалася яшчэ ў 1830–1840-х гг. Наадварот, многія архіўныя матэрыялы сведчаць пра выкарыстанне касцёльных будынкаў і кляштараў пад іншыя патрэбы.

У Мінскай губерні былі скасаваны, а потым і перабудаваны манастыры ў Навагрудку (жаночы), Пінску (мужчынскі і жаночы), Мазыры (мужчынскі і жаночы), Нясвіжы (бернардзінскі, бенедыкцінскі), Смілавічах Ігуменскага павета і інш. Некаторыя з іх занялі войскі Віленскай ваеннай акругі [7, арк. 3]. Многія падобныя помнікі па ўсёй Беларусі напаткаў такі ж лёс. У НГАБ захаваліся дакументы «о продаже имений, конфискованных у участников восстания 1863 г. и подлежащих к обязательной продаже» [10, арк. 1]. Продаж неабходна было паспець зрабіць да 10 снежня 1867 г. Пры ацэнцы маёнткаў высветлілася, «что число таких имений, особенно в Северо-Западном крае, оказалось более значительным, чем можно было предполагать» [9, арк. 10]. З тым каб працэс ацэнкі не зацягнуўся надоўга, яго праводзілі спрошчаным спосабам. Маёнткі прадаваліся асобам рускага паходжання, пры гэтым неабходна было паведаміць сваё веравызнанне. Акрамя таго, запаўнялася анкета аб палітычнай надзейнасці.

З другой паловы XIX ст. адбываюцца змены ў справе захавання помнікаў, а менавіта, назіраецца правядзенне сістэматычнай дзейнасці па іх ахове. У большай ступені яна праводзіцца ўжо навуковымі арганізацыямі, сярод якіх трэба вылучыць Імператарскую археалагічную камісію (ІАК, створана ў 1859 г.), Маскоўскае археалагічнае таварыства (створана ў 1864 г.). Па пытаннях рэстаўрацыі і перабудовы помнікаў неабходна было звяртацца да гэтых арганізацый за адпаведным дазволам.

У Беларусі, акрамя прыведзеных арганізацый, актыўна пачалі працаваць ў накірунку вывучэння і зберажэння помнікаў статыстычныя камітэты. У 1863 г. сярод задач статыстычных камітэтаў вылучалася наступная: «в приведении в известность наличных памятников древности... собирании... сведений о местных памятниках старины в самом обширном смысле, начиная с земляных сооружений в роде городищ, валов, курганов, также различных памятников зодчества и т.п.» [13, арк. 4]. Пры гэтым прадпісвалася паведамляць у ІАК пра разбур-

энне помнікаў, а таксама выказвалася пажаданне ствараць карты гарадзішчаў, курганаў, замкаў і інш.

Адзін з самых актыўных камітэтаў быў створаны ў Віцебску. Ён паведаміў пра многія помнікі Віцебскай губерні, падрыхтаваў іх мапы, а таксама выказаў шэраг заўваг і прапаноў па паляпшэнні справы захавання каштоўнасцей. У дзейнасці камісіі актыўны ўдзел прыняў гісторык А. М. Семянтоўскі (1821–1893), з асобай якога і варта звязваць поспех працы Віцебскага статыстычнага камітэта. Адметна, што праз дзейнасць камітэта, а пасля і Віцебскай вучонай архіўнай камісіі вывучаць гісторыю аб'ектаў даўніны і высвятляць розныя асаблівасці «древностей» пачалі самі чыноўнікі. Усе звесткі пра помнікі мінулага збіралі сельскія старшыні, а кожны год губернскімі ўладамі выдаваліся «Памятныя кніжкі», якія традыцыйна змяшчалі «аддзел гістарычны», дзе разглядалася гісторыя асобных гарадоў і помнікаў архітэктуры.

У 1872 г. А. М. Семянтоўскі па просьбе Маскоўскага археалагічнага таварыства склаў спіс помнікаў даўніны Віцебскай губерні. У ім значыліся Дабравешчанская царква і Маркаў манастыр Віцебска, Спаса-Еўфрасіннеўскі і Барысаглебскі манастыры Полацка, крыж Еўфрасінні Полацкай, Рэжыцкі замак, Барысаў камень у р. Заходняя Дзвіна і іншыя аб'екты [13, арк. 98–102]. Можна лічыць, што ўсе гэтыя помнікі — адны з першых беларускіх гісторыка-культурных каштоўнасцей, якія папоўнілі спіс адпаведных набыткаў Расійскай імперыі.

У 1893 г. у Вільні адбыўся IX археалагічны з'езд, які стаў моцным штуршком для развіцця беларускага краязнаўства і вывучэння айчынных помнікаў. З беларускіх зямель дастаўляюцца звесткі пра аб'екты «древности», праводзяцца археалагічныя раскопкі, а таксама надаецца ўвага захаванню найкаштоўнейшых помнікаў дойлідства. Так, перад пачаткам IX археалагічнага з'езда праводзіцца вывучэнне Лідскага замка, разборка самых верхніх пашкоджаных яго ўчасткаў, фатаграфаванне сцен [4, арк. 19]. Наступны X археалагічны з'езд зноў адбыўся непадалёк ад беларускіх зямель (у Рызе), што таксама садзейнічала звароту грамадскай увагі на спадчыну айчыннай культуры.

На мяжы XIX – пачатку XX ст. актывізуюцца мерапрыемствы па ахове беларускіх помнікаў архітэктуры. Намаганнямі энтузіястаў звяртаецца ўвага дзяржаўных улад на самыя значныя з іх. Большасць запытаў з нашых зямель прыходзілі ў Імператарскую археалагічную камісію (Санкт-Пецярбург) або ў Маскоўскае археалагічнае таварыства. З перапіскі Віцебскай вучонай архіўнай камісіі з Імператарскай археалагічнай камісіяй можна даведацца, якім непасрэдна

помнікам надавалася ўвага. Віцебская архіўная камісія была заклапочана рамонтам Барысаглебскага манастыра ў Полацку («весьма плачевно ремонтирован»), ходам рэстаўрацыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Апрача таго, паведамлялася: «гибнет... Софийский собор, находится в ветхости мало изследованная древняя Благовещенская церковь в Витебске, интересна в архитектурном (падкрэслена. — *П. К.*) отношении Витебская «Чёрная» Троицкая церковь; развалины замков Волькенберга, Люцина и Режицы разламываются для получения материала для современных построек; сверх того, множество предметов старины, находимыя в различных местах губернии, расходятся по рукам» [14, арк. 76–76 адв.]. Дапамогу ў рэстаўрацыі помнікаў, як неабходную «для охранения и сохранения старины», Віцебская вучоная архіўная камісія прасіла аказаць Імператарскую археалагічную [14, арк. 76 адв.]. У 1910–1914 гг. у Сафійскім саборы ў Полацку адбыліся рэстаўрацыйныя работы, падчас якіх былі выяўлены падземныя часткі старога храма. Адначасова надаецца ўвага захаванню Віцебскай Троіцкай царквы. Згаданыя дзеянні сталі магчымымі з-за актыўнасці мясцовых спецыялістаў, неабыякавых даследчыкаў даўніны. Трэба звярнуць дадатковую ўвагу на тое, што для вызначэння пералічаных помнікаў ужо выкарыстоўвалася паняцце «архітэктурны» аб’ект, а не «археалагічны» як раней, калі пад паняццем «помнік археалогіі» разумеліся ўсе віды даўніны (земляныя насыпы, будынкі, скарбы і інш.). У другой палове XIX – пачатку XX ст. адбываецца падзел гэтых тэрмінаў.

Напярэдадні 100-гадовага юбілею вайны 1812 г. у Расійскай імперыі створаны спецыяльны камітэт па яго святкаванні. Выходзяць разнастайныя пастановы, у тым ліку пра збор звестак аб помніках згаданай падзеі. Так, Міністэрства ўнутраных спраў разаслала губернатарам прадпісанне: «...собрать сведения: 1) какие существуют ныне памятники войны 12-года; 2) сохранились-ли они или испортились от времени и в каком теперь положении; 3) если необходимо их исправление или полное восстановление, какая сумма потребна на привидение их в должный вид» [14, арк. 128]. Да юбілейнай даты праводзіліся рамонты асобных аб’ектаў, звязаных з падзеямі вайны 1812 года.

Напрыканцы існавання Расійскай імперыі зноў назіраецца штуршок зацікаўленасці грамадствам рознымі помнікамі архітэктуры (касцёламі, цэрквамі, замкамі, гарадской забудовай і інш.). Аднак справа аховы каштоўнасцей распаўсюджвалася, у першую чаргу, на помнікі праваслаўнага дойлідства, а таксама на тыя аб’екты, якія сведчылі пра «агульнарускае паходжанне» беларусаў. Разам з тым, асобная ўвага

надаецца іншым канфесіям (напрыклад, іудзейскай). Пра гэта сведчыць пералік адабраных для фотафіксацыі помнікаў, які перад Першай сусветнай вайной па ініцыятыве Магілёўскага губернскага статыстычнага камітэта належала апублікаваць у «Альбоме фотографических снимков старины Могилёвской губернии». Сярод іншых у ім змяшчаліся выявы Быхаўскай і Шклоўскай сінагог і г.д. [12, арк. 3].

Важныя звесткі па ахове помнікаў у перыяд Расійскай імперыі захоўваюцца ў фондах гарадскіх дум. Напрыклад, у фондзе Мінскай гарадской думы змяшчаецца дакументацыя пра выкарыстанне асобных культавых аб'ектаў пасля паўстання 1831 г. (да прыкладу, бенедыктынскіх манастыра і касцёла), а таксама асобная справа, звязаная з вырашэннем лёсу Мінскай ратушы, зруйнаванай у 1857 г. [5].

Тэма захавання помнікаў архітэктуры ў перыяд знаходжання Беларусі ў складзе Расійскай імперыі мае важнае значэнне ў справе цэласнага даследавання вопыту правядзення ахоўных мерапрыемстваў у галіне гісторыка-культурнай спадчыны ў акрэслены час. Менавіта ў часы Расійскай імперыі ахова помнікаў набывае рысы пастаяннай і мэтанакіраванай дзейнасці. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў, змяняючы адзін аднаго, выходзяць новыя ўказы і цыркуляры па іх зберажэнні (1826, 1837, 1842 гг. і інш.). Часам якасць выканання дадзеных указаў пакідала жадаць лепшага, але, тым не менш, ахоўная дзейнасць была распачата. У другой палове XIX ст. аховай помнікаў займаюцца ўжо спецыялісты, напрыклад супрацоўнікі Імператарскай археалагічнай камісіі, Маскоўскага археалагічнага таварыства. У Беларусі актыўна дзейнічала Віцебская вучоная архіўная камісія, намаганнямі якой многія гістарычныя аб'екты былі выратаваны ад разбурэння. Напрыканцы існавання Расійскай імперыі ў Дзяржаўнай Думе пачынае разглядацца пытанне аб прыняцці агульнага закона па ахове помнікаў. На жаль, дадзены закон па шэрагу прычын так і не быў прыняты. Аднак далучэнне да пошукавай і апісальнай справы шырокіх колаў грамадства, павышэнне адказнасці чыноўнікаў за руйнаванне каштоўнасцей мелі істотнае значэнне для іх зберажэння.

Разгляд згаданай праблемы ў перыяд Расійскай імперыі дазваляе не толькі вызначыць сам накірунак дзейнасці па ахове аб'ектаў гісторыі і культуры, які адзначаўся зменлівасцю, але і адшукаць новую інфармацыю пра помнікі беларускай архітэктуры і захады, накіраваныя на іх захаванне. Апошняя акалічнасць надае тэме асаблівую актуальнасць сёння, калі пытанне аховы гісторыка-культурнай спадчыны робіцца адным з прыярытэтных накірункаў дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь.

Крыніцы і літаратура:

1. Алексеев, Л. В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. — 30-е годы XX в. / Под ред. Б. А. Рыбакова. — Мінск: Бел. навука, 1996. — 206 с.
2. Каханоўскі, Г. А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст. / Г. А. Каханоўскі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1984. — 118 с.
3. Клепиков, Н. Е. Культурно-историческое наследие Беларуси периода Российской империи / Н. Е. Клепиков. — Минск: Изд. центр БГУ, 2008. — 174 с.
4. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Ф. 21. — Оп. 1. — Д. 40. — Переписка с обществом любителей естествознания, антропологии и этнографии с Московским археологическим обществом о хранящихся при статкомитете археологических находках, 1887 г.
5. НИАБ. — Ф. 24. — Оп. 1. — Д. 418. — Дело о сносе здания ратуши в г. Минске и найме помещения для размещения городских присутственных мест, 1851–1859 гг.
6. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 609. — Сведения о древних зданиях и сооружениях в Минской губернии, 1837–1845 гг.
7. НИАБ. — Ф. 299. — Оп. 5. — Д. 299. — Список ликвидированных монастырей в Минской губернии, 1866 г.
8. НИАБ. — Ф. 1430. — Оп. 1. — Д. 51 901. — Дело о предоставлении сведений о старинных зданиях по Витебской губернии, 1857 г.
9. НИАБ. — Ф. 1591. — Оп. 1. — Д. 2. — Циркуляры, правила, инструкции канцелярии Виленского генерал-губернатора и переписка с Минским губернским управлением госимуществ, председателями съездов мировых посредников, уездными исправниками о создании губернской и уездных комиссий по оценке имений, подлежащих обязательной продаже, и организации их работы, 1867–1868 гг.
10. НИАБ. — Ф. 1591. — Оп. 1. — Д. 7. — Дело о продаже конфискованных у участников восстания 1863 г. имений, подлежащих обязательной продаже к 10 декабря 1867 г., 1867–1869 гг.
11. НИАБ. — Ф. 2001. — Оп. 1. — Д. 97. — Переписка с МВД о доставлении сведений об остатках древних зданий и запрещении их разрушения, 1827–1828 гг.
12. НИАБ. — Ф. 2187. — Оп. 1. — Д. 78. — Сведения о памятниках старины по Могилёвской губернии, 1912–1915 гг.
13. НИАБ. — Ф. 2502. — Оп. 1. — Д. 58. — Сведения о памятниках старины в Витебской губ. Археологическая карта Витебской губ., 1863–1873 гг.

14. НИАБ. — Ф. 2771. — Оп. 1. — Д. 167. — Переписка Витебской учёной Архивной комиссии с разными учреждениями по всем вопросам её деятельности, 1909–1913 гг.
15. НИАБ. — Ф. 3209. — Оп. 1. — Опись фонда «Строительное отделение Витебского губернского правления».
16. НИАБ. — Ф. 3209. — Оп. 1. — Д. 125. — Донесение строительного отделения Витебского губернского правления в Технико-строительный комитет МВД о памятниках древности в Витебской губернии, 1869–1870 гг.
17. Несцярчук, Л. М. Ахова гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі: асноўныя этапы фарміравання, сучасны стан і перспектывы / Л. М. Несцярчук. — Мінск: Беларус. тэлеграф. агенцтва, 2003. — 283 с.
18. Слюнькова, И. Н. Храмы и монастыри Беларуси XIX века в составе Российской империи: пересоздание наследия / И. Н. Слюнькова. — М.: Прогресс-Традиция, 2010. — 615 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 06.04.2012

А. А. Лашкевіч

Эпізоды дзейнасці Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў другой палове XIX – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)

Мэта дадзенага артыкула — характарыстыка вядучых напрамкаў працы Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення па захаванні стабільнасці сацыяльна-палітычнага ладу Расійскай імперыі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. Нешматлікія дакументы, якія асвятляюць дадзенае пытанне, увайшлі ў склад архіўных фондаў «Магілёўскае губернскае жандарскае ўпраўленне» і «Памочнік начальніка Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Аршанскім, Горацкім і Сенненскім паветах» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей — НГАБ). Першы з пазначаных фондаў налічвае толькі 15 спраў за 1867–1868 гг., 1879 г., 1910–1917 гг., другі — усяго адну справу за 1901 г. У сувязі з малой захаванасцю патрэбных матэрыялаў выкананне пастаўленай мэты магчыма толькі шляхам злучэння з дапамогай агульнагістарычнага фону ў адно цэлае

асобных эпізодаў дзейнасці Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення.

Асноўную частку спраў фонду «Магілёўскае губернскае жандарскае ўпраўленне» складаюць цыркуляры асобага аддзела Дэпартамента паліцыі Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) імперыі, які займаўся пытаннямі палітычнага вышуку, а таксама перапіска ўпраўлення з Дэпартаментам адносна дзейнасці сакрэтнай агентуры. Значная частка цыркуляраў асобага аддзела таксама прысвечана сакрэтным супрацоўнікам, якія страцілі давер кіраўніцтва (перадача загадзя ілжывай інфармацыі, схільнасць да правакатарства ці здзяйснення крымінальных злачынстваў і г.д.). Іншыя цыркуляры Дэпартамента паліцыі па лініі асобага аддзела змяшчалі распараджэнні адсочваць у рэгіёнах праявы дзейнасці рознага кшталту апазіцыйных рухаў і арганізацый, як легальных, так і нелегальных. Да іх шэрагу адносяцца: паніслямісцкі рух, саюзы земстваў і гарадоў (Земгар), яўрэйская сацыял-дэмакратычная арганізацыя «Бунд», рабочая група Вайскова-Прамысловага Камітэта (ВПК). Афіцыйнай мэтай трох апошніх з'яўлялася аказанне дапамогі фронту і абароннай прамысловасці, але фактычна яны сталі легальным «дахам» для прыкрыцця антыўрадавай дзейнасці сацыял-рэфармісцкіх і ліберальна-буржуазных партый, якія імкнуліся ўсталяваць у Расіі канстытуцыйную манархію.

Фонд «Памочнік начальніка Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Аршанскім, Горацкім і Сенненскім паветах» складаецца толькі з адной справы, якая прысвечана рабочым страйкам на кафельных заводах заштатнага горада Копысь і вёскі Смётанка Горацкага павета ў 1901 г.

Магілёўскае губернскае жандарскае ўпраўленне ўтварылася на базе ўпраўлення жандарскага штаб-афіцэра ў Магілёве пасля зацвярджэння імператарам Аляксандрам II 9 верасня 1867 г. новага палажэння аб асобным корпусе жандараў. Пры наноў створаным упраўленні фарміравалася назіральная каманда ў складзе дзесяці унтэр-афіцэраў, якія набіраліся з ліку службоўцаў ліквідаванай гарадской жандарскай каманды [9, арк. 1–2].

Тыя з іх, што не трапілі ў новую каманду, маглі быць накіраваны ў павятовыя цэнтры на папаўненне жандарскіх каманд пры павятовых упраўленнях. У загадзе начальніка губернскага ўпраўлення ад 16 ліпеня 1867 г. меўся шэраг патрабаванняў да кандыдатаў у жандарскія каманды. У прыватнасці, прысутнічалі абмежаванні канфесійнага характару: унтэр-афіцэры гэтых каманд не маглі паходзіць з каталіцкіх сем'яў і быць жанатымі на каталічках [9, арк. 6–6 адв.]. На нашу дум-

ку, на Магілёўшчыне, як і ў іншых рэгіёнах Беларусі і Літвы, пасля паўстання 1863–1864 гг. працягвала дзейнічаць надзвычайнае заканадаўства. Наогул, дыскрымінацыя па канфесійнай прыкмеце пры прыёме на службу ў жандарскі корпус адсутнічала.

Акрамя губернскіх і павятовых упраўленняў, існавала даволі разгалінаваная сетка жандарскіх вышукавых пунктаў і пастоў у розных гарадах, мястэчках і нават вёсках. Як вынікае з прагледжаных намі архіўных спраў, яна ахоплівала: у Аршанскім павеце — мястэчкі Лёзна і Мікуліна [9, арк. 126 адв.]; у Быхаўскім — мястэчкі Дашкаўка, Новы Быхаў, Прапойск, вёскі Царкоўны Асавец і Чыгірынаўка [9, арк.19–19 адв., 55–55 адв., 106]; у Гомельскім — вёска Баршчоўка [9, арк. 124]; у Горацкім — горад Горкі, заштатны горад Копысь, мястэчкі Дуброўна, Ляды, Раманава, вёска Фашчаўка [9, арк. 47 адв., 84 адв., 116]; у Клімавіцкім — горад Клімавічы, мястэчкі Касцюковічы, Лазовічы, Шумячы [5, арк. 46; 9, арк. 115 адв.]; у Магілёўскім — мястэчкі Бялынічы, Круча, Хрыпялёва, Шклоў [9, арк. 13, 77 адв., 112]; у Мсціслаўскім — горад Мсціслаў, мястэчкі Кадзіна, Хаславічы, Шамава, вёска Нашкавічы [9, арк. 92 адв., 93, 112 адв.]; у Рагачоўскім — мястэчка Чачэрск, ваколіца Сенажаткі, вёскі Дораў і Мяркулавічы [9, арк. 31, 80 адв., 82 адв., 109 адв.]; у Сенненскім — мястэчкі Абчуга, Астроўна, Бобр, Крупка, Лукомль, Чарэя, вёскі Вядзец, Нярэйша, Скрыдлева, Ходцы, Шчаўры [9, арк. 26 адв., 35 адв., 63, 69 адв., 79, 81, 91, 118]; у Чавускім — мястэчкі Дрыбін, Расна, Чарняўка [9, арк. 24]; у Чэрыкаўскім — мястэчкі Краснаполле і Крычаў, вёска Беліца [9, арк. 8, 34, 43 адв., 127].

Ужо ў хуткім часе пасля стварэння Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення сталі з'яўляцца новыя пасты і скасоўвацца тыя, што існавалі раней. Так, у маі 1868 г. загадам начальніка ўпраўлення з санкцыі начальніка Паўночна-Заходняга краю (віленскага генерал-губернатара) і па ўдакладненні з кіраўнікамі мясцовай адміністрацыйна-паліцэйскай улады (павятовымі спраўнікамі) засноўваліся новыя жандарскія пасты ў шэрагу населеных пунктаў губерні — вёсцы Слядзюкі Быхаўскага; мястэчку Буйнічы Магілёўскага; мястэчку Манастыршчына, ваколіцы Саханы, мястэчку Татарск Мсціслаўскага; мястэчку Горы Чавускага; вёсцы Браткавічы Чэрыкаўскага паветаў. Адначасова ў Быхаўскім павеце жандарскі пост з вёскі Царкоўны Асавец пераводзіўся ў вёску Сідаравічы. У ліпені таго ж года быў ліквідаваны пост у мястэчку Расна Чавускага павета. У верасні 1868 г. у мястэчках Пятровічы і Хоцімск Клімавіцкага павета па ўзгадненні з мясцовым спраўнікам ствараліся жандарскія пасты. У кастрычніку таго ж года

таксама паля ўзгаднення з павятовым спраўнікам жандарскі пост з мястэчка Горы Чавускага павета пераводзіўся ў вёску Кадомль таго ж павета [9, арк. 73–75 адв., 91, 113–113 адв., 119].

Як мы можам меркаваць на падставе даследаваных намі дакументаў, да 1879 г. адбылося ўзбуйненне павятовых жандарскіх упраўленняў. Іх кампетэнцыя стала распаўсюджвацца ўжо, як мінімум, на два паветы. Да прыкладу, у архіўных справах маюцца згадкі пра Аршанскае і Сенненскае, Магілёўскае і Быхаўскае, Рагачоўскае і Гомельскае ўпраўленні [8, арк. 2, 5, 18 адв.].

На пачатак мінулага стагоддзя сістэма кіравання мясцовымі структурамі Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення склалася ў тым канчатковым выглядзе, у якім праіснавала да ліквідацыі згаданай установы пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. У начальніка ўпраўлення мелася пэўная колькасць памочнікаў, кожны з якіх кантраляваў сітуацыю ў некалькіх паветах. У сваю чаргу, ім падпарадкоўваліся мясцовыя жандарскія пункты і пасты.

У 1910–1911 гг. памочнікі начальніка губернскага жандарскага ўпраўлення дзейнічалі ў Магілёве і Быхаўскім павеце, Гомелі (затым у Гомельскім і Рагачоўскім паветах), Аршанскім, Горацкім і Сенненскім паветах [2; 3]. Пазней памочніку ў Аршанскім, Горацкім і Сенненскім паветах перадалі і Мсціслаўскі павет, што ён пацвярджае сваім подпісам ад 21 кастрычніка 1916 г. [6, арк. 291]. Падпалкоўніку В. А. Андрэеву, які раней курыраваў Магілёў і Быхаўскі павет, перадалі таксама Магілёўскі, Клімавіцкі, Чавускі і Чэрыкаўскі паветы, што можна назіраць з дакумента за яго подпісам ад 16 лютага 1916 г. [7, арк. 4].

Службоўцы корпуса жандараў адсочвалі і імкнуліся кантраляваць усе правы грамадскага жыцця, у тым ліку нават дзейнасць праваслаўнага святарства, зыходзячы з патрабавання, выказанага ў адным з загадаў начальніка ўпраўлення: «Жандар абавязаны ведаць усё ў сваім участку» [9, арк. 61 адв.]. Аднак іншым разам яны рабілі сваю справу без належнага такту і разумення, як гэта здарылася з унтэр-афіцэрам Чэрыкаўскага павятовага жандарскага ўпраўлення Нікіфарам Марчанкам. Апошні пры зборы неабходных яму звестак сваімі непаважлівымі паводзінамі і выказваннямі ў адносінах да мясцовых святароў міжволі настройваў супраць іх сялян. У выніку Магілёўская праваслаўная духоўная кансісторыя завяла справу «Аб хваляванні жандарамі прыхаджанаў супраць святароў». У дадзенай сітуацыі начальнік Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення палкоўнік В. А. фон Роткірх, як відаць з загаду № 82 ад 26 красавіка 1868 г.,

палічыў, што дзеянні Марчанкі фактычна «падтрымліваюць польскую прапаганду, якая мае мэтай пасварыць прыхаджан з іх духоўнымі айцамі», і таму хадайнічаў перад вышэйстаячым кіраўніцтвам аб звальненні згаданага ўнтэр-афіцэра ў адстаўку [9, арк. 59 адв. – 62 адв.]. Жандараў цікавілі любыя спробы захавання вернікамі ці святарамі слядоў грэка-каталіцкага мінулага. Так, у загадзе начальніка губерскага ўпраўлення № 83 ад 26 красавіка 1868 г. згадваецца аб расследаванні жандарскімі і царкоўнымі ўладамі справы аб унясенні святаром Чарэйскай царквы Горбікам у царкоўныя прытворы дзвюх «каталіцкіх статуй» [9, арк. 63–63 адв.].

Да наступстваў паўстання 1863–1864 гг. адносіцца ўзмацненне пашпартнага рэжыму ў губерніі. Так, 15 верасня 1868 г. начальнік упраўлення сваім загадам абавязаў жандарскія павятовыя ўпраўленні дапамагаць мясцовай паліцыі ў рэалізацыі санкцыянаваных царом прапаноў галоўнага начальніка краю аб выкараненні з'яў бадзяжніцтва і ўкрывальніцтва збеглых. З гэтай мэтай памешчыкі, святарства ўсіх канфесій, гарадскія і сельскія грамады павінны былі ў шасцітыднёвы тэрмін паставіць у вядомасць улады наконт асоб без належных дакументаў альбо з недакладнымі пасведчаннямі, якія знаходзіліся на той час у фальварках, гарадах, мястэчках, пасадах і іншых паселішчах, корчмах, заезжых дварах і г. д. [9, арк. 108–109].

Наступны ўздым рэвалюцыйнага руху адбыўся напрыканцы 70-х — пачатку 80-х гг. XIX ст., што знайшло свой адбітак і ў дзейнасці Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення. Так, 7 мая 1879 г. ад'ютант упраўлення паручнік барон фон Нольдэ правёў вобыск на кватэры магілёўскага мешчаніна Піліпа Грыгор'ева. У апошняга знайшлі два нумары нелегальнага часопіса «Зямля і воля» за снежань 1878 г. і студзень 1879 г., а таксама кнігу пад назвай «Справа аб прапагандзе ў войсках Пецярбугскай ваеннай акругі». Па выніках вобыску П. Грыгор'ева арыштавалі [8, арк. 8, 10].

Падчас шэрагу аператыўна-следчых мерапрыемстваў паручнік фон Нольдэ выявіў сувязь арыштаванага з рэвалюцыйным падполлем у Санкт-Пецярбургу. Адтуль Піліп Грыгор'еў праз знаёмых землякоў-студэнтаў атрымліваў нелегальную літаратуру, у прыватнасці нумары часопіса «Зямля і воля» і распаўсюджваў яе сярод мясцовай моладзі, у тым ліку і выхаванцаў магілёўскай гімназіі, у час літаратурных вечарын, што ладзіліся на кватэры яго сясцёр, Варвары і Кацярыны [8, арк. 31–34]. Але дадзеная справа не была накіравана ў суд, паколькі адзіным сведчаннем антыўрадавай дзейнасці абвінавачанага з'яўлялася паказанне былога паліцэйскага супрацоўніка Пятра Енькі. Апошні, па

ўласнай ініцыятыве, вырашыў увайсці ў давер да рэвалюцыянераў з мэтай наступнага іх раскрыцця і атрымання за тое адпаведнай узнагароды. Дзеля гэтага ён завёў знаёмства з П. Грыгор'евым, западозрыўшы ў ім чалавека, які міжволі зможа дапамагчы ў рэалізацыі яго задумы. Аб сваіх кантактах з Грыгор'евым Енька рэгулярна паведамляў магілёўскаму паліцмайстру. Паручнік фон Нольдэ палічыў немэтазгодным раскрываць дадзеныя абставіны расследавання гэтай справы ў адкрытым судзе і перадаў яе на канчатковы разгляд начальніка губернскага жандарскага ўпраўлення [8, арк. 55–56 адв.]. Звесткі пра далейшы ход справы і лёс самога П. Грыгор'ева на сённяшні дзень не выяўлены.

У новым XX ст. службоўцам губернскага ўпраўлення давялося мець справу і з новай палітычнай з'явай — арганізаваным рабочым рухам.У кастрычніку 1901 – ліпені 1902 гг. памочнік начальніка Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Аршанскім, Горацкім, Сенненскім паветах ротмістр (у далейшым — падпалкоўнік) М. Н. Паяркоў займаўся хваляваннямі рабочых кафельных заводаў у мястэчку Копысі і вёсцы Смётанка Горацкага павета. Іх прычыны мелі чыста эканамічны характар — рознагалоссі паміж рабочымі і працадаўцамі наконт аплаты пераносу гатовых вырабаў з печаў у свіраны. Падобная аперацыя з'яўлялася даволі працаёмкай, патрабавала шмат часу і фізічных намаганняў. Акрамя таго, яна не была зафіксавана ў фабрычных кніжках, якія рэгламентавалі вытворчы працэс. У такім выпадку адмова рабочых выконваць яе, што яны і зрабілі, не магла лічыцца парушэннем унутраных правіл і працоўнага заканадаўства.

Аднак падпалкоўнік М. Н. Паяркоў у выніку праведзеных ім аператыўна–следчых мерапрыемстваў, а таксама на падставе звестак, атрыманых ад мясцовай паліцыі, прыйшоў да высновы, што вышэйзгаданыя выступленні рабочых-кафельшчыкаў мелі загадзя падрыхтаваны характар. Адбыўся шэраг сходаў апошніх, на якіх выпрацоўваліся і фармуляваліся канкрэтныя патрабаванні да гаспадароў заводаў. Таксама па ініцыятыве аднаго з кафельшчыкаў Сімхі Рапапорта, які, на думку падпалкоўніка Паяркова, з'яўляўся арганізатарам усёй гэтай справы, ствараўся шляхам абавязковых уносканў з кожнай асобы страйкавы фонд. Да таго ж было выяўлена, што арганізатары страйку, у тым ліку рабочы Хаім Урын, распаўсюджвалі сярод сваіх таварышаў нелегальную палітычную літаратуру сацыял-дэмакратычнага накірунку. 31 ліпеня 1902 г. падпалкоўнік Паяркоў вырашыў перадаць матэрыялы справы начальніку Магілёўскага жандарскага ўпраўлення з мэтай іх

далейшага накіравання на разгляд пракурора Кіеўскай судовай палаты [10, арк. 320–321].

У далейшым узаемаадносіны паміж рабочымі кафельных заводаў горада Копысі і вёскі Смётанка працягвалі цікавіць мясцовых жандараў. З мэтай больш падрабязнага іх асвятлення памочнік начальніка ў Аршанскім, Горацкім і Сенненскім паветах ротмістр К. І. Мейер прыцягнуў да супрацоўніцтва селяніна Ціхана Фраловіча, тэракотчыка завода М. Шалыты, і ўладальніка піўной крамы Ціхана Клішу, які часам падпрацоўваў на кафельным заводзе А. Шапіры. Новыя супрацоўнікі атрымалі мянушкі адпаведна «Скараход» і «Заяц». Аб гэтым паведамлялася ў данясенні К. І. Мейера свайму начальніку ад 1 верасня 1912 г. [4, арк. 157].

Наогул, сакрэтная агентура выкарыстоўвалася дзеля таго, каб адсочваць дзейнасць рознага кшталту грамадска-палітычных арганізацый як легальных, так і нелегальных, а таксама настроі і паводзіны насельніцтва. Сярод агентаў жандарскіх упраўленняў і ахоўных аддзяленняў існавала пэўная спецыялізацыя. У залежнасці ад накірунку іх працы яны дзяліліся на сакрэтных супрацоўнікаў і дапаможную агентуру. Першыя ўваходзілі ў склад той ці іншай палітычнай альбо грамадскай арганізацыі і адпаведна перадавалі інфармацыю аб ёй («Бунд», сіяністы-сацыялісты, сацыялісты-рэвалюцыянеры, сацыял-дэмакраты і інш.). Другая займалася вызначэннем настрояў тых грамадскіх слаёў, якія пры пэўных абставінах маглі стаць сацыяльнай базай апазіцыйных рухаў, асабліва рэвалюцыйнага характару: сялянства, рабочыя, салдаты («ніжнія чыны»). Дапаможная паштовая агентура (супрацоўнікі пошты) займалася разглядам перапіскі тых асоб, якія знаходзіліся пад назіраннем. Кіраўніцтва Дэпартамента паліцыі патрабавала, як аб гэтым сведчыць яго цыркуляр начальніку Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ад 24 лютага 1913 г., заўсёды мець у сваім рэгіёне дапаможную агентуру, нават пры адсутнасці відавочнай актыўнасці рэвалюцыйных арганізацый на яго тэрыторыі. Наяўнасць падобнай агентуры дазваляла прадухіліць ці паставіць пад свой кантроль магчымае ўзнікненне нелегальных арганізацый у будучым [5, арк. 36 адв.].

Крыніцай інфармацыі аб працы агентуры могуць служыць і фінансавыя справаздачы. Да прыкладу, справаздача памочніка начальніка ўпраўлення ў Гомельскім і Рагачоўскім паветах, кіраўніка Гомельскага росшукавага пункта, ротмістра В. М. Кутневіча аб выдатках на дзейнасць агентуры ў студзені, красавіку–верасні, лістападзе–снежні 1912 г. Згодна з гэтымі дакументамі ў яго падначаленні мелася

шэсць сакрэтных супрацоўнікаў, што інфармавалі пра дзейнасць Сялянскага саюза, сіяністаў-сацыялістаў, сацыялістаў-рэвалюцыянераў, сацыял-дэмакратаў і «Бунда». Акрамя таго, інфармацыю давалі дапаможныя паштовая (10 чалавек) і вясковая (2 чалавекі) агентуры. Дапаможны вайсковы агент «Шэры» прадстаўляў звесткі аб настроях «ніжніх чыноў» Абхазскага 160–га пяхотнага палка [4, арк. 12–12 адв., 60–61, 85–86, 112–113, 135–135 адв., 159–159 адв., 173–173 адв., 208–209].

Кіраўніцтва Дэпартамента паліцыі перыядычна рассылала начальнікам тэрытарыяльных і чыгуначных жандарскіх упраўленняў і ахоўных аддзяленняў звесткі аб шэрагу сакрэтных супрацоўнікаў, якія па тых ці іншых прычынах страцілі давер. Такія захады рабіліся на выпадак спробы згаданых асоб прапанаваць свае паслугі ў іншых месцах.

Зразумела, падобныя цыркуляры атрымлівала і Магілёўскае губернскае жандарскае ўпраўленне. У сваю чаргу, яго начальнік накіроўваў іх памочнікам у паветах. Трэба адзначыць, што сярод былых сакрэтных супрацоўнікаў меліся і тыя, якія раней падтрымлівалі кантакт з органамі палітычнага вышуку на тэрыторыі Беларусі. Так, 23 ліпеня 1910 г. упраўленне атрымала цыркуляр загадчыка Асобага аддзела Дэпартамента паліцыі А. Яроміна ад 15 ліпеня таго ж года наконт гарадзенскага мешчаніна Адама Адамавіча Занеўскага (мянушка «Чалябінскі»). Апошні першапачаткова з'яўляўся сакрэтным супрацоўнікам пры начальніку Беластоцкага ахоўнага аддзялення, а потым пры памочніку начальніка Гарадзенскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Беластоцкім і Саколскім паветах, займаўся асвятленнем дзейнасці «Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы» (СДКПіЛ), але з-за схільнасці да шантажу быў звольнены са службы [1, арк. 1–1 адв.]. У лік тых, хто не заслугоўваў даверу, трапіў і Шмуль Іцкавіч Вайнер (мянушка «Прыбылы»), таксама гарадзенскі мешчанін, які раней з'яўляўся сакрэтным супрацоўнікам пры росшукавым пункце ў Беластоку і займаўся дзейнасцю партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў-максімалістаў [2, арк. 67–67 адв.].

Дэпартамент паліцыі і яго Асобы аддзел таксама рассылалі ў жандарскія ўпраўленні на месцах цыркуляры, якія змяшчалі інфармацыю аб розных палітычных і грамадскіх арганізацыях. Шэраг з іх варта згадаць у нашым артыкуле, паколькі іх дзейнасць магла распаўсюджвацца і на тэрыторыю Беларусі. Так, 31 снежня 1910 г. ва ўпраўленні атрымалі сакрэтны цыркуляр Дэпартамента ад 18 снежня таго ж года аб актывізацыі панісламісцкай прапаганды сярод мусульманскага насельніцтва імперыі з мэтай стварэння ў канчатковай перспектыве агуль-

намусульманскай федэрацыі пад эгідай Асманскай (Турэцкай) імперыі. Кіраўнікам палітычнага вышуку для прадухілення непазбежнага ў выніку падобнай прапаганды развіцця сепаратызму сярод расійскіх мусульман прадпісвалася ствараць сакрэтную агентуру для дзейнасці ў панісламісцкіх арганізацыях, уважліва сачыць за настроямі мусульман у сваіх рэгіёнах, асабліва духавенства і выкладчыкаў рэлігійных школ ніжэйшага і вышэйшага ўзроўняў (мектэбе і медрэсэ), працай панісламісцкіх выдавецтваў [2, арк. 1–2 адв.]. На наш погляд, цыркуляр можа мець дачыненне і да беларускіх земляў, бо кіраўніцтва панісламісцкага і панцюркскага руху ў Расіі (Ізмаіл Гаспралы і іншыя) падымала пытанне аб неабходнасці распаўсюджваць свае ідэі сярод татарскага насельніцтва былога Вялікага Княства Літоўскага («літоўскіх мусульман»).

27 мая 1911 г. Дэпартамент паліцыі разаслаў шэрагу ахоўных аддзяленняў і губернскіх жандарскіх упраўленняў, у тым ліку Віленскаму, Магілёўскаму і Мінскаму, цыркуляр, да якога прыкладаліся матэрыялы лютаўскай нарады ЦК «Бунда». На ёй былі прыняты рашэнні арганізавць сярод яўрэйскіх працоўных масавы рух у падтрымку законапраектаў аб пашырэнні правоў прафесійных саюзаў і ліквідацыі рысы яўрэйскай аседласці [2, арк. 89–93 адв.]. На наш погляд, ва ўмовах тагачаснай Беларусі, калі значную частку насельніцтва, асабліва ў гарадах і мястэчках, складалі яўрэі, дадзены цыркуляр набываў асаблівую актуальнасць для беларускіх ахоўных структур.

Цыркулярам Дэпартамента паліцыі ад 25 снежня 1910 г. на жандарскі корпус і ахоўныя аддзяленні таксама ўскладалася барацьба з ваенным шпіянажам. Пры гэтым адзначалася, што раней чыны корпуса не надавалі гэтаму накірунку належнай увагі, таму ім загадвалася не толькі садзейнічаць працы адпаведных вайсковых структур, але і самім праяўляць ініцыятыву. Верагодна, менавіта па гэтай прычыне начальнік губернскага ўпраўлення палкоўнік М. А. Сомаў 7 студзеня 1911 г. выдаў для сваіх памочнікаў у паветах уласны цыркуляр, дзе загадваў звяртаць увагу на тых асоб, у якіх маецца неадпаведнасць паміж іх заняткамі, ладам жыцця і прыбыткам. Такіх суб’ектаў належала разглядаць як магчымых агентаў замежных разведак [2, арк. 10–12 адв.].

Жандармерыя прымала непасрэдны ўдзел у барацьбе са злачынствамі эканамічнага характару. Да іх ліку адносілася і нелегальная вытворчасць падакцызных тавараў. Так, унтэр-афіцэр Магілёўскага павятовага жандарскага ўпраўлення Мікалай Алексін выявіў 30 красавіка 1868 г. патаемную тытунёвую фабрыку ў Магілёве [9, арк. 86 адв.].

У лік разнастайных абавязкаў начальніка Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ўваходзіў і ўдзел у правядзенні рэкруцкага набору. Аб гэтым сведчыць загад тагачаснага кіраўніка ўстановы Роткірха ад 17 студзеня 1868 г., дзе зазначаецца, што ў сувязі з яго ад'ездам па рэкруцкіх справах паўнамоцтвы начальніка ўпраўлення часова перадаюцца іншаму афіцэру, маёру У. В. Бланкенгорну [9, арк. 22].

Падсумоўваючы ўсё вышэй згаданае, адзначым, што структура Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення мела свае мясцовыя асаблівасці.

Стварэнне сеткі жандарскіх пунктаў і пастоў паралельна з існуючымі ўстановамі мясцовай паліцыі можна патлумачыць тым, што, нягледзячы на падаўленне паўстання 1863–1864 гг., тэрыторыя сучасных Беларусі і Літвы, у тым ліку і Магілёўшчына, разглядалася як патэнцыйна небяспечны ў сацыяльна-палітычным плане рэгіён.

Варта адзначыць, што нават мясцовае праваслаўнае святарства выклікала падазрэнне ва ўладаў. Так, большасць святароў паходзіла з былога грэка-каталіцкага (уніяцкага) духавенства, пераведзенага ў праваслаўе пасля скасавання ўніі ў 1839 г. Да яго калісьці належалі або самі тагачасныя святары (маецца на ўвазе старэйшае пакаленне), або іх бацькі ці дзяды.

Асаблівасць палітычнага становішча ў рэгіёне падкрэслівалася ў загадзе начальніка губернскага жандарскага ўпраўлення ад 31 снежня 1867 г.: «Корпусу жандараў выпала зайздросная доля ахоўваць інтарэсы Дзяржавы, ... а ў тутэйшым краі і стаяць на варце рускай народнасці» [9, арк. 17].

Справа аб распаўсюджванні ў Магілёве нелегальнай літаратуры была адным з эпізодаў маштабнага супрацьстаяння паміж уладамі і рэвалюцыйным падполлем (на той час яго прадстаўляла народніцкая арганізацыя «Зямля і воля») на абшарах усёй Расійскай імперыі. Фактычна яно набыло характар узброеннага канфлікту ў выглядзе тэрарыстычных актаў у адносінах да дзяржаўных службоўцаў рознага рангу на працягу 1878–1879 гг. Адной з яго праяў была няўдалая спроба замаху на імператара Аляксандра II, аб чым ішла гаворка ў вышэй адзначанай справе Піліпа Грыгор'ева. Згодна з паказаннямі Пятра Енькі, ён з задавальненнем адгукнуўся на гэту падзею: «Так яму, падлюке, і трэба» [8, арк. 31 адв.].

З канца XIX ст. адным з асноўных накірункаў працы Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення, як і іншых структур палітычнага вышуку імперыі, з'явілася барацьба з сацыялістычнымі партыямі сама-

га рознага напрамку. Тут меліся на ўвазе як арганізацыі агульнарасійскага маштабу (сацыялісты-рэвалюцыянеры, сацыял-дэмакраты), так і тыя, што працавалі з пэўнымі этнаканфесійнымі групамі (паніславісты, сіяністы-сацыялісты, «Бунд», «Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы»). Таксама жандары вельмі ўважліва сачылі і за рабочым рухам, паколькі апошні мог мець цесную сувязь з сацыялістычнымі арганізацыямі. Паводле тагачаснага заканадаўства Расійскай імперыі падрыхтоўка і правядзенне страйкаў прыраўноўвалася да падбухторвання насельніцтва да бунту і лічылася дзяржаўным злачынствам.

Да асноўных накірункаў дзейнасці органаў палітычнага вышуку краіны неабходна аднесці і супрацьдзеянне ўсялякім праявам нацыянальнага сепаратызму. У сувязі з гэтым на беларускіх землях пад асабліва пільны нагляд трапляла паланізаваная мясцовая шляхта, а таксама каталіцкі касцёл.

Такім чынам, захаванне стабільнасці грамадска-палітычнага ладу Расійскай дзяржавы з'яўлялася галоўнай функцыяй Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў апісваемы перыяд.

Крыніцы:

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 1. — Цыркуляры Дэпартамента паліцыі аб былых сакрэтных супрацоўніках, 1910 г.
2. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 2. — Перапіска Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення з Дэпартаментам паліцыі аб сакрэтных супрацоўніках, 1910–1911 гг.
3. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 3. — Цыркуляры Дэпартамента паліцыі аб былых сакрэтных супрацоўніках, 1911 г.
4. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 4. — Перапіска Дэпартамента паліцыі і Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення з павятовымі жандарскімі ўпраўленнямі аб сакрэтных супрацоўніках, 1912–1913 гг.
5. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 5. — Перапіска Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення з Дэпартаментам паліцыі і павятовымі жандарскімі ўпраўленнямі аб сакрэтных супрацоўніках, 1913 г.
6. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 6. — Перапіска Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення з павятовымі жандарскімі ўпраўленнямі аб асабовым складзе, агентах, што былі прыкамандзіраваны да ўпраўлення, 1917 г.

7. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 7. — Перапіска Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення з павятовымі жандарскімі ўпраўленнямі аб сакрэтных супрацоўніках, 1916–1917 г.
8. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 11. — Справа аб трыманні пад вартай за захоўванне нелегальнай літаратуры мешчаніна Піліпа Грыгор'ева, 1879 г.
9. НГАБ. — Ф. 2498. — Воп. 1. — Спр. 13. — Кніга па асабоваму складу Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення, 1867–1868 гг.
10. НГАБ. — Ф. 3220. — Воп. 1. — Спр. 1. — Справа аб страйках рабочых кафельных заводаў у горадзе Копысі і вёсцы Смётанка Горацкага пав. Магілёўскай губ., 1901–1902 гг.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.06.2011

А. М. Лукашевич

Эволюция военного управления в белорусских губерниях Российской империи (1796–1812)

Военное управление на этнических белорусских землях в конце XVIII – начале XIX в. является чрезвычайно актуальной и в то же время слабо изученной в отечественной историографии проблемой. Необходимость более тщательного изучения системы управления в белорусских губерниях связана с наличием в научной и учебной литературе в этих вопросах многочисленных стереотипов и ошибок. В частности, ошибочно считается, что во время правления Павла I и Александра I в Беларуси существовал институт генерал-губернаторов, и что Минская губерния входила в Виленское генерал-губернаторство. В представленной статье показаны особенности организации военного управления на территории Беларуси и его эволюция до 1812 г.

В 1772–1795 гг. на территорию Беларуси, которая в результате трех разделов Речи Посполитой (1772, 1793, 1795) вошла в состав Российской империи, была распространена система губернского (с 1777 г. — наместнического) управления. При Екатерине II присоединенные территории все время находились на особом положении и поэтому управлялись исключительно *генерал-губернаторами*. Кроме гражданских дел, на них возлагались функции управления войсками, которые размещались в подчиненных губерниях. Поэтому на эти должности обычно назначались военачальники. На протяжении 1772–1796 гг. в адми-

нистративном делении бывших «польских» провинций проходили непрерывные реорганизации, и поэтому ряд губерний были подчинены одному и тому же генерал-губернатору [6; 10].

При Павле I наместничества были ликвидированы, и вместо них снова учреждались губернии. Одновременно происходила милитаризация управления. Были введены должности *военных губернаторов*, которые фактически заменили екатерининских генерал-губернаторов (наместников). Однако в управлении западными губерниями существенных изменений не произошло. По-прежнему, в руках одного из военных губернаторов концентрировалось управление большинством губерний. В целом, система государственного управления времен Павла I была весьма сложной, а полномочия служебных лиц (военных губернаторов, инспекторов, начальников губерний) — слабо разграничены. Это вело к многочисленным недоразумениям и даже конфликтам при решении частных вопросов [10, с. 35–64].

Александр I в начале своего правления принял меры по разграничению полномочий военных и гражданских начальников [17, т. XXVI. № 19796, 19866], а также провел некоторую реорганизацию управления. Согласно указу от 9 сентября 1801 г. «О восстановлении пяти губерний и о подчинении пограничных губерний военным губернаторам» [17, т. XXVI, № 20004] восстанавливались Пензенская, Олонецкая губернии и по одной — в «Малой России», «Литве» и «Белоруссии». Пограничные губернии и те, что находились на «особенных правах», были разделены на 10 частей и подчинены военным губернаторам. Большая часть территории Беларуси была подчинена литовскому (две «литовские») и белорусскому (две «белорусские» губернии) военным губернаторам. Минская губерния вместе с Киевской была подчинена киевскому военному губернатору.

В тот же день, 9 сентября 1801 г. Александр I подписал еще один указ — «О определении губернаторов и о выборе для сего кандидатов в некоторых губерниях» [17, т. XXVI, № 20005]. В соответствии с указом киевскому военному губернатору А. С. Феньшу приказывалось «присоединить к управлению его» Минскую губернию, а подольскому (А. Г. Розенбергу) — оставить в своем управлении Волынскую губернию (вместе с Подольской). Литовскому военному губернатору Л. Л. Беннигсену поручалось управление «на том же основании» восстанавливаемыми (Виленской и Гродненской) губерниями. Управляющим гражданской частью в двух «белорусских» (Витебской и Могилевской) губерниях назначался А. М. Римский-Корсаков. С этого времени полное наименование должности начальника пограничных гу-

берний звучало следующим образом: белорусский военный губернатор и управляющий гражданской частью Витебской и Могилевской губернии.

Совмещение в одном лице функций военного и гражданского управления накладывало специфику на организацию управления пограничными губерниями. Особенно это проявлялось в военное время, когда многие военные губернаторы находились на театре военных действий за пределами России. В этот период роль гражданских возрастала и губернии частично получали самостоятельность в управлении [14, л. 304–304 об, 404, 405 об., 410, 412, 438, 440]. Подобная практика управления белорусскими землями сохранялась до 1822 г., когда в России был восстановлен институт генерал-губернаторов.

Одновременно с развитием гражданского управления на территории Беларуси шло формирование военного полевого управления. При Екатерине II функции органов местного военного управления исполняли дивизии, основанные еще в 1763 г. В 1775 г. на территориях, присоединенных к России после 1-го раздела Речи Посполитой (1772), была создана Белорусская дивизия [2, с. 339–340]. К 1796 г. в России существовало 12 дивизий. Они были прообразом военных округов, поскольку через них осуществлялась связь между полками и Военной коллегией. В подчинении дивизионного командира находились войска, расположенные на территории определенного района, за исключением гарнизонных войск и частей артиллерийского ведомства. Последние находились в распоряжении губернаторов (также отвечали за сбор средств на содержание войск и управление крепостями). В соответствии с «Учреждением для управления губернией» (1775) [17, т. XX, № 14392] гарнизонные войска перешли в распоряжение дивизионных командиров. В итоге, в их руках было сосредоточено местное управление как полевыми, так и гарнизонными войсками.

При Павле I местное управление было милитаризировано. Губернаторы были подчинены военным губернаторам, которые управляли гражданской частью нескольких губерний. В их распоряжение перешли вопросы, связанные с проведением рекрутских наборов и управлением крестьянами. Главными органами местного военного управления с 1796 г. стали *военные инспекции* (заменили екатерининские дивизии [17, т. XXIV, № 17606]). Части полевых и гарнизонных войск, дислоцированных в мирное время в определенном районе, были «распределены по инспекторам» [17, т. XXIV, № 17590] и составляли инспекцию (наименование инспекции показывало, какой территориальный округ она охватывала). 3 декабря 1796 г. Павел I утвердил «распи-

сание армий» на 12 дивизий: С.-Петербургскую, Московскую, Лифляндскую, Литовскую, Смоленскую, Финляндскую, Украинскую, Екатеринославскую, Таврическую, Кавказскую, Оренбургскую и Сибирскую [17, т. XLIII, ч. 1. № 17006]. Впоследствии название «дивизия» вытеснило наименование «инспекция». Однако в императорских приказах при пароле встречались и первое, и второе наименования. Наконец, 6 октября 1800 г. была создана 13-я инспекция — Харьковская [20, с. 89]. К моменту вступления на престол Александра I было уже 14 инспекций: С.-Петербургская, Московская, Лифляндская, Литовская, Брестская, Смоленская, Финляндская, Украинская, Днепровская, Крымская, Киевская, Кавказская, Оренбургская и Сибирская [20, с. 90].

Введение института инспекторов было связано с попыткой Павла I пресечь «своеволие» и «зло», которые существовали в российской армии [17, т. XXV, № 18278; 20, с. 92–93]. Поэтому инспекторы должны были отвечать за некомплект в войсках инспекции и блюсти равенство в обмундировании и экзекуциях.

В пехоте инспекторские обязанности возлагались на начальников дивизий, которых переименовали в инспекторов. Единого инспектора над всеми родами войск не было: в кавалерии существовали свои инспекторы, в артиллерии свои (сначала 2, а затем 5). Инспекторы по кавалерии часто возглавляли несколько инспекций. Например, С. К. Волконский возглавлял кавалерию Московской и Смоленской инспекций. Кроме того, временами существовали инспекторы всей кавалерии (И. П. Салтыков) и всей артиллерии (А. И. Корсаков, А. А. Аракчеев). Никакой системы при назначении инспекторов не существовало. «Не нужно, чтоб инспектор был старший генерал, — говорилось в Статуте, — а может быть инспектором фельдмаршал, генерал-аншеф, генерал-поручик или генерал-майор, как сие угодно будет Государю» [20, с. 91].

Временами несколько инспекций поручались одному из генералов. Обычно такое происходило при подготовке к войне, когда один из инспекторов (например, М. И. Кутузов) назначался командующим войсками на театре войны [13, т. I, с. 509–510, 512–513].

Павел I определил и полномочия инспекторов [20, с. 90; 17, т. XXIV, № 17588–17590]. Они должны были, под угрозой лишения чинов, следить за равенством во всех полках «как в экзерциции, так и в одеянии»; отвечать за полную укомплектованность полков людьми и лошадьми; объезжать и проводить смотры полкам своей инспекции не реже 4 раз в год; подавать императору ежемесячно рапорт о состоянии

всей инспекции; доводить до сведения полков распоряжения императора и не предпринимать инициативы «в экзерциициях или одежде» (прерогатива монарха) [20, с. 91–92]. В итоге, инспектор являлся только «попечителем» (как полковой шеф), а не начальником над войсками, дислоцированными в инспекции. В дальнейшем инспекторы были еще более ограничены в своих правах и должны были следить за выполнением всех нововведений Павла I [13, т. I, с. 537–538].

Особое место в инспектировании занимали «генеральные рапорты». Они составлялись настолько подробно, что даже отмечалось, «какими болезнями одержимы (больные) офицеры» [17, т. XXVI, № 19431]. Эти рапорты оказывали решающее влияние на судьбу многих — по ним отдавались приказы при пароле. В последних довольно часто встречались исключения из службы, начиная от фельдмаршала и заканчивая прапорщиками, как за «своеволие» в правилах Устава, так и «за пьянство, за леность» и т.д. В итоге, такая система увольнения со службы сопровождалась тяжелыми последствиями, поскольку было приказано «выключенных за леность не принимать ни в какие должности» [17, т. XXV, № 18201].

Особо тяжелыми для инспекторов были поручения приводить в надлежащий вид полки, которые побывали на театре военных действий. Так, в состав Литовской инспекции после возвращения из Швейцарского похода 1799 г. поступили полки, которые ранее состояли под командованием А. В. Суворова и А. М. Римского-Корсакова. 9 июля 1800 г. М. И. Кутузов провел смотр этих войск. О его результатах он рапортовал императору, обращая внимание на подготовку полков и батальонов «экзерциициям», состояние обмундирования, денежного довольствия и т.д. Большинство из полков требовало «починки» обозов и переобмундирования. В связи с этим М. И. Кутузов принял необходимые меры, чтобы привести воинские части в надлежащее положение: как внешнее, так и по части «экзерциции» [13, т. I, с. 571–573].

Инспекторы также не лишены были подозрения в «своевольстве». Поэтому 23 апреля 1800 г. Павел I приказал «всем инспекторам объезжать полки инспекции их в учебное время для осмотра, а Е. И. В. только доносили бы заблаговременно, когда они для осмотра того отправятся». При необходимости император направлял для смотра специально уполномоченных инспекторов из числа своих генерал-адъютантов (А. А. Аракчеева, Н. О. Котлубицкого [9, с. 234, 237–238]).

В военное время начальство над несколькими инспекциями, как отмечалось выше, поручалось одному генералу, и расположенные в

них войска готовились к походу. В период с 13 ноября по 14 декабря 1800 г., когда Россия готовилась к разрыву с Великобританией, П. А. Палену были подчинены пять инспекций, а М. И. Кутузову — три, и войска 8 инспекций были приведены в боевую готовность [13, т. I, с. 603, 607; 20, с. 94].

В первоначальном виде военные инспекции просуществовали до конца 1805 г. После разгрома под Аустерлицем (20 ноября 1805 г.) встал вопрос о необходимости формирования постоянных дивизий и корпусов. Первый шаг к ликвидации инспекций был сделан еще 11 июня 1805 г., со времени выступления «приготовленных на походную ногу» полков «в предназначенный марш». А в скором времени инспекторы получили сообщение, что полки «назначены состоять под командованием такого-то генерала». До 5 августа 1805 г. уже 86 полков из девяти инспекций были расписаны «по генералам».

29 декабря 1805 г., во время «обратного марша», полки были расписаны «по корпусам» [20, с. 392, 399]. Всего назначалось семь «корпусов» под командованием генералов П. А. Толстого, Л. Л. Беннигсена, М. И. Кутузова, М. П. Ласси, И. И. Михельсона, А. М. Римского-Корсакова, К. И. Мейендорфа. Всего по «корпусам» были расписаны 245 эскадронов и 245 сотен кавалерии, 254 батальона пехоты, 52 пеших и 11 конных рот артиллерии, 4 понтонных и 7 пионерных рот [20, с. 392]. Не расписанными остались (без учета гвардейского корпуса) 111 эскадронов, 124 батальона, 45 артиллерийских, 4 понтонных и 11 пионерных рот.

В итоге, большая часть российской армии до конца 1805 г. вышла из подчинения инспекторов. Однако это «расписание», вероятно, не было выполнено, поскольку армии и корпуса вернулись из-за границы в январе — марте 1806 г., а в начале февраля 1806 г. было составлено и первое «расписание на дивизии». Что касается бывших инспекций, то в них оставались только гарнизонные войска и около третьей части полевых войск [20, с. 393].

В 1806 г. реорганизация управления войсками была продолжена. По предложению Военного совета было принято решение о ликвидации инспекций (за исключением Кавказской и Сибирской). 5 февраля 1806 г. все войска, которые находились на западной и южной (с европейской Турцией) границе, были разделены на 12 дивизий (состояли из кавалерии, пехоты, артиллерии и казаков) и объединены в корпуса. Один корпус был подчинен М. И. Кутузову (5–7-я дивизии), второй — И. И. Михельсону (8–12-я дивизии). При этом часть войск, которая возвращалась из похода 1805 г. и ранее находилась в подчинении

М. И. Кутузова, по новому расписанию переходила в корпус И. И. Михельсона [13, т. II, с. 371].

4 июня 1806 г. все полевые войска были разделены на 13 дивизий: гвардейские части составили 1-ю дивизию под командованием цесаревича Константина Павловича, а все остальные — переименованы соответственно на 2-ю, 3-ю и т.д. [13, т. II, с. 391] М. И. Кутузову, как одному из «главных начальников войск», были подчинены 6–8-я дивизии. Указ практически ничего не изменил, поскольку по расписанию от 4 июня дивизии просто получили новые номера. В скором времени была сформирована 14-я дивизия. Все эти войска делились на 4 части и распределялись следующим образом: 1-я дивизия (гвардия) — в С. -Петербурге и Финляндии; пять дивизий — на прусской границе; три — на австрийской и пять — на Днестре.

После упразднения военных инспекций (1806) управление войсками в пограничных губерниях было сосредоточено в руках военных губернаторов. В это время белорусские земли, по-прежнему, находились в подчинении трех должностных лиц — белорусского, киевского и литовского военного губернаторов. Однако, поскольку после смерти И. И. Михельсона (1807 [16]) должность белорусского военного губернатора в течение четырех лет оставалась вакантной (только 3 апреля 1811 г. в Витебск назначен герцог А. Вюртембергский [5, с. 52]), то все управление было сосредоточено в руках литовского и киевского военных губернаторов.

28 сентября 1806 г. Александр I назначил киевским военным губернатором М. И. Кутузова [13, т. II, с. 423]. Император не пожелал ставить полководца во главе заграничной армии, предназначенной для военных действий в Восточной Пруссии, поскольку считал его виновником поражения под Аустерлицем. Поэтому монарх определил М. И. Кутузова на второстепенную должность в Киев, а войска его корпуса (6-я, 7-я и 8-я дивизии) переподчинил Л. Л. Беннигсену и Ф. Ф. Буксгевдену [13, т. II, с. 423].

14 октября 1806 г., передав дела по дивизиям новым командирам, М. И. Кутузов выехал в Киев [13, т. II, с. 424] и 13 ноября «вступил в должность» [13, т. II, с. 426]. Одновременно на должность литовского военного губернатора (вместо Л. Л. Беннигсена) был назначен А. М. Римский-Корсаков.

28 октября 1806 г. высочайшим указом Сенату были определены их обязанности. «Генералов… Голенищева-Кутузова и Римского-Корсакова, — говорилось в нем, — коим высочайше поручены должности военных губернаторов, первому в Киевской, а последнему в Ли-

товской губерниях, во уважение занятия их многими воинскими делами, государь… увольняет от управления оными по части гражданской, исключая токмо тех дел, которые относятся до государственной пользы, сохранения казенного интереса, оказания защиты утесняемым и наблюдения за должным порядком в отправлении должностей, и тогда, когда сами оное нужным признают» [13, т. II, с. 424–425]. В документе допущена неточность. 9 сентября 1801 г. Литовская губерния была упразднена, а ее территория разделена между Виленской и Гродненской губерниями.

Несмотря на указ о полномочиях М. И. Кутузова, временами в управлении возникали серьезные недоразумения. Они были связаны с тем, что в документе ничего не говорилось про Минскую губернию. С сентября 1801 г. она подчинялась киевскому военному губернатору и потому все бумаги по управлению гражданской частью этой губернии направлялись в Киев. Обязанности по гражданской части существенно отвлекали М. И. Кутузова от основных обязанностей, т.к. 7 ноября 1807 г., после заключения Тильзитского мира, М. И. Кутузову были подчинены 8-я, 9-я, 18-я и 22-я дивизии. Поэтому генерал обратился к министру внутренних дел А. Б. Куракину с просьбой уточнить круг обязанностей военного губернатора по управлению гражданской частью Минской губернии [11, с. 196–197; 13, т. II, с. 495–496].

Ответ на свой запрос М. И. Кутузов получил только 8 апреля 1808 г., через месяц после назначения (4 марта 1808 г.) в Молдавскую армию (5 апреля генерал выступил в поход в Яссы вместе с войсками 8-й и 22-й пехотных дивизий [11, с. 197, 204–205; 13, т. II, с. 492–493]). В нем А. Б. Куракин сообщал, что после возвращения из похода «управление Минскою губерниею предоставляется Вам на том же самом положении, на коем поручено Вам управление Киевской губернией, как то сие и было» [11, с. 197; 13, т. II, с. 496]. Таким образом, за М. И. Кутузовым оставлялись только наиболее важные дела по гражданской части в Минской губернии.

Несмотря на отъезд в Молдавскую армию, М. И. Кутузов продолжал числиться киевским военным губернатором. Поэтому разные документы и указы Сената, связанные с этой должностью, по-прежнему поступали на его имя вплоть до июня 1809 г. Такое положение, когда военный губернатор находился на театре военных действий и сохранял административные полномочия, повторялось в губерниях Беларуси неоднократно.

Очередная рокировка в системе военного управления в белорусско-литовских губерниях была проведена летом 1809 г. В это время Гали-

цийская армия (корпус) князя С. Ф. Голицына выступила в поход в Австрию, и на территории Беларуси практически не осталось войск. Должность литовского военного губернатора (ее занимал А. М. Римский-Корсаков) не считалась достаточно престижной. Именно на это место летом 1809 г. было решено переместить М. И. Кутузова, который был обвинен главнокомандующим Молдавской армией А. А. Прозоровским в неудачных действиях войск при штурме Браилова (20–21 апреля 1809 г.). Используя закулисную переписку с военным министром А. А. Аракчеевым, А. А. Прозоровский добился от императора отзыва опального генерала из армии.

А. А. Аракчеев решил «освободить» для М. И. Кутузова место литовского военного губернатора. Для этого пришлось отправить в отставку А. М. Римского-Корсакова, который был обвинен в незнании порядка службы. Одно только волновало «заговорщиков»: не обидится ли М. И. Кутузов новым назначением (т.к. войск «ныне в Литве под начальством тамошнего военного губернатора, весьма мало») и не уйдет ли в отставку [21, с. 103; 13, т. III, с. 212].

4 июня 1809 г. император подписал три рескрипта, касавшиеся судьбы полководца: два на имя А. А. Прозоровского (один о назначении М. И. Кутузова командующим резервным корпусом Молдавской армии, второй — о его назначении литовским военным губернатором); и один на имя самого генерала о назначении его командующим резервным корпусом [13, т. III, с. 215]. Князь А. А. Прозоровский вручил М. И. Кутузову рескрипт о назначении его военным губернатором. В нем приказывалось «…отправиться в город Вильно и принять от генерала Римского-Корсакова все то, что в ведении его состояло…» [13, т. III, с. 223–224]. 15 июня 1809 г. М. И. Кутузов отрапортовал императору о получении рескрипта и о безотлагательном отъезде к новому месту службы. И хотя полководец не очень был доволен новым назначением, он принял его [13, т. III, с. 219].

28 июня 1809 г. Александр I официально назначил М. И. Кутузова военным губернатором, а 24 июля 1809 г. подписал указ о его полномочиях в делах гражданского управления. «Голенищеву-Кутузову быть, — говорилось в последнем, — литовским военным губернатором с исправлением по гражданской части дел, которые относятся до государственной пользы, сохранения казенного интереса, оказания защиты утесняемым и наблюдения за должным порядком в отправлении должностей, и это тогда, когда сам он признает нужным» [13, т. III, с. 224]. 1 августа 1809 г. полководец прибыл в Вильно и вступил в должность.

После перевода М. И. Кутузова стала вакантной должность киевского военного губернатора. И лишь 30 апреля 1810 г. на нее был назначен М. А. Милорадович, удаленный, как и М. И. Кутузов, из Молдавской армии, но уже по просьбе главнокомандующего князя П. И. Багратиона [7, с. 29–30].

Несмотря на невысокую престижность должности литовского военного губернатора, развертывание событий на Западе вскоре сделало этот пост более значительным. В результате войны 1809 г. с Австрией произошло расширение и усиление Княжества Варшавского, которое Наполеон рассматривал как плацдарм для будущего нападения на Российскую империю. Положение на западной границе становилось все более напряженным. Оставлять пограничные губернии без главного начальника, даже на короткое время, было небезопасно. Поэтому, когда М. И. Кутузов получил двухмесячный отпуск (со 2 декабря 1810 г. по 1 февраля 1811 г.), ему нашли временную замену — командира 3-го корпуса И. Н. Эссена.

18 февраля 1811 г. М. И. Кутузов вернулся из отпуска и приступил к исполнению прежних обязанностей. Свою задержку он объяснил военному министру болезнью [13, т. III, с. 287]. Однако на этот раз полководец оставался в Вильно недолго. 23 февраля 1811 г. М. Б. Барклай де Толли сообщил военному губернатору о намерении императора поручить ему Молдавскую армию, и 7 марта он получил приказ о новом назначении.

15 марта 1811 г. М. И. Кутузов покинул Вильно. Несмотря на новое назначение он по-прежнему оставался литовским военным губернатором (до 17 апреля 1812 г. все бумаги адресовались на его имя). Во время отсутствия М. И. Кутузова все распоряжения по военной части исходили от И. Н. Эссена и виленского коменданта И. С. Гуриэлова, а по гражданской — от гражданских губернаторов. Такой порядок управления сохранялся до весны 1812 г., когда на территории западных губерний было введено военное положение, и вся власть перешла в руки главнокомандующих армиями.

Впрочем, необходимо отметить, что главнокомандующим армиями неоднократно и ранее подчинялись войска, дислоцированные в белорусско-литовских губерниях. Так было в 1799, 1805, 1806–1807, 1809 гг. Однако, поскольку военные действия велись за пределами Российской империи, то этим лицам не передавались функции гражданского управления в пограничных губерниях. Они управляли только войсками.

С января 1810 г. на территории Беларуси частично дислоцировались воинские части, объединенные в Резервную армию (центр — Могилев) под командованием М. А. Милорадовича (назначен 8 января 1810 г.). Однако и он не имел особых полномочий в местах расположения войск и поэтому 30 апреля 1810 г. был одновременно назначен киевским военным губернатором [3, с. 502] (вступил в должность 29 мая [19, с. 443]). И только в начале 1812 г. ситуация изменилась.

Новый этап в системе военного управления на белорусских землях был связан с введением военного положения — особого правового режима на территориях, ставших в 1812 г. театром военных действий или прифронтовой зоной. Понятие «военное положение» впервые было сформулировано в «Учреждении для управления Большой действующей армии», утвержденном 27 января 1812 г. В нем определялось, что в случае введения военного положения властные полномочия в местах дислокации армии переходили к главнокомандующему и, следовательно, он отвечал за обеспечение армии всем необходимым. С этого времени приказы главнокомандующего выполнялись как армией, так и всеми чиновниками пограничных губерний и областей, как высочайшие именные повеления. Фактически «Учреждение» определяло взаимоотношения высшего армейского руководства с пограничными губерниями и общие функции должностных лиц в условия военного времени [17, т. XXXII, № 24975].

Конкретизация содержания «Учреждения» последовала 13 марта 1812 г. в именном указе Сенату «О правилах для управления Главнокомандующему действующей армии губерниями, в военном положении объявленными» [17, т. XXXII, № 25035]. В указе отмечалось, что по высочайшему повелению пограничные губернии и области могут быть объявлены на военном положении. В этом случае территории переходят под управление главнокомандующего в вопросах внутренней безопасности и выполнения «воинских потребностей». Начальники губерний обязаны были выполнять его приказы «беспрекословно». При этом главнокомандующий не должен был вмешиваться в управление губернией по судебной и хозяйственной части. Кроме того, главнокомандующий получил право своей властью отстранять чиновников городской и земской полиции, а виновных — предавать военному суду, который учреждался и действовал в соответствии с «Учреждением». Под юрисдикцию военного суда, приговоры которого утверждались главнокомандующим, подпадали все жители, в том числе военные чиновники, а также чиновники городской и земской полиции. Для выполнения «военных требований» гражданские губернаторы прибегали

к помощи маршалков, городских дум и магистратов. При этом начальники губерний несли личную ответственность «за исправное и немедленное исполнение предписаний главнокомандующего армией».

16 марта 1812 г. Александр I подписал указ «О предоставлении власти, изображенной в “Учреждении для управления Большой действующей армии” тем только главнокомандующим, которые в этом звании утверждены или вновь назначены» [17, т. XXXII, № 25041]. В этот же день он назначил М. Б. Барклая де Толли главнокомандующим 1-й Западной армией и утвердил князя П. И. Багратиона главнокомандующим 2-й Западной армией, а М. И. Кутузова — Дунайской армией [15, л. 253].

Военное положение было введено в западных губерниях весной 1812 г., когда российское правительство испытывало трудности в обеспечении армий провиантом и фуражом на договорно-подрядной основе [8, с. 383, 441]. Поэтому решено было прибегнуть к принудительному механизму изъятия хлебных и фуражных запасов — реквизициям, для чего и понадобился механизм чрезвычайного положения [12].

16 апреля 1812 г. на основании «Учреждения для управления Большой действующей армии» и указа Сената от 13 марта 1812 г. в пограничных губерниях вводилось военное положение. С этого времени Курляндская, Виленская, Минская, Гродненская, Киевская, Волынская и Подольская губернии, а также Белостокская и Тарнопольская области переходили под непосредственное управление главнокомандующих армиями. Они были разделены на два военных округа. Курляндская, Виленская [1, т. 1, с. 398–399; 8, с. 406], Минская [1, т. 1, с. 473], Гродненская губернии и Белостокская область причислялись к 1-му военному округу 1-й Западной армии, а все остальные — ко 2-му округу 2-й Западной армии. Виленская губерния вообще с 16 апреля переходила под «непосредственное руководство главнокомандующего армиею» [4, с. 47; 8, с. 406].

Витебская и Могилевская губернии в апреле 1812 г. не переводились на военное положение, и их управление сохранялось на прежних правилах. И только 12 июня они были объявлены на военном (чрезвычайном) положении [8, с. 508–509]. С этого времени Витебская губерния присоединялась к 1-му военному округу 1-й Западной армии, а Могилевская — ко 2-му округу 2-й Западной армии [18, с. 244].

С введением в действие «Учреждения для управлении Большой действующей армии» военные губернаторы фактически лишились полномочий по управлению войсками, дислоцированными в белорус-

ско-литовских губерниях. Переподчинение пограничных губерний главнокомандующим привело к чрезвычайному усложнению механизма управления и дублированию полномочий. Так, до 12 июня 1812 г. Витебская и Могилевская губернии находились в управлении гражданских губернаторов, которые подчинялись белорусскому военному губернатору герцогу А. Вюртембергскому. После введения военного положения эти же должностные лица были подчинены еще и двум главнокомандующим, причем Витебская губерния — М. Б. Барклаю де Толли, а Могилевская — П. И. Багратиону.

Наиболее пагубно подобная практика управления сказалась летом 1812 г. в Могилевской губернии. В феврале 1812 г. могилевским гражданским губернатором был назначен граф Д. А. Толстой. С началом военных действий он оказался единственным губернатором в Беларуси, который не предусмотрел вероятности занятия губернии противником, и не подготовился к эвакуации. Когда же стали приходить известия о приближении войск Великой армии, Д. А. Толстой запретил чиновникам покидать город. Не сделал он исключения даже православному архиепископу витебскому и могилевскому Варлааму.

На позицию Д. А. Толстого повлияли приказы непосредственных начальников — А. Вюртембергского и П. И. Багратиона. Первый находился при Главной квартире (с конца мая 1812 г.), и поэтому 4 июля фактически передал управление губернией в руки Д. А. Толстого [1, т. 3, с. 68], а главнокомандующий — своими депешами об отсутствии угрозы для Могилева, заводил графа в заблуждение [1, т. 3, с. 63, 65, 66]. В результате, губернатор растерялся, и не знал, что ему делать.

Когда к Могилеву 7 июля 1812 г. подошли наполеоновские войска, в городе началась паника. 8 июля в Могилев вступили передовые части маршала Л. Н. Даву. Жителей губернского города охватил ужас: русская часть населения бросилась бежать к заставам «куда глаза смотрят». Однако почти всех беглецов, направившихся к Черниговской и Чаусской заставам (в т.ч. архиепископа), вернули конные разъезды. Самому губернатору удалось спастись. Он спрятал у монахов своего сына и поспешно выехал за Быховскую заставу. Когда Д. А. Толстой обнаружил погоню, то бросил свою бричку, и через болота по стежкам, пробрался к российским войскам, стоявшим возле Дашковки. В результате, сам губернатор спасся, а чиновники и архиепископ Варлаам остались в занятом французами городе. Оказавшись в сложном положении, многие из них присягнули на верность Наполеону, и тем самым предали российского императора. Однако опреде-

ленная доля ответственности за их поступки, лежит и на Д. А. Толстом.

Таким образом, в конце XVIII – начале XIX в. белорусские этнические земли были разделены на три части. Виленская и Гродненская губернии подчинялись литовскому, а Витебская и Могилевская — белорусскому военным губернаторам. Минская губерния была подчинена киевскому военному губернатору. Тем самым она выпадала из когда-то единого административно-территориального целого, каким являлось Великое княжество Литовское. Это предопределило особенность в управлении Минской губернией в начале XIX в.: все указания минский губернатор получал из Киева; и все донесения отправлял в Киев.

Функции военного управления при Павле I и в первые годы правления Александра I (до 1806 г.) были сосредоточены в руках инспекторов родов войск. Однако в управлении белорусскими землями в конце XVIII – начале XIX в. должности военных губернаторов и инспекторов часто совмещались, и вся полнота власти по-прежнему концентрировалась в одних руках. Это вело к существенному усилению власти военных губернаторов (они часто назначались главнокомандующими армиями) и к установлению своеобразных взаимоотношений между главными начальниками и губернаторами. Во время нахождения военных губернаторов на театре военных действий за пределами России роль гражданских губернаторов возрастала, и губернии частично получали самостоятельность в управлении.

Введение весной 1812 г. военного положения в приграничных регионах стало следствием общего недоверия со стороны российских властей к населению белорусских губерний, симпатии которых находились на стороне Наполеона. Перевод пограничных губерний под непосредственное управление главнокомандующих армиями, при сохранении института военных губернаторов, только усложнило и замедлило управление. В этих условиях функции белорусского и литовского военных губернаторов фактически свелись к передаче приказаний от главнокомандующих губернаторам, а они сами становились лишь связующим звеном между армейским руководством и гражданской администрацией. В то же время, губернаторы, в условиях войны, когда требовала обстановка передачи в их руки всей полноты власти, нередко оказались неподготовленными к самостоятельному управлению.

Литература и источники:

1. Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года, собранные и изданные по поручению е. и. выс-ва вел. князя Михаила Александровича: в 3 т. / под ред. и с предисл. К. Военского. — СПб.: Тип. А. Ф. Штольценбурга, 1909–1912. — 1909. — Т. 1: Литва и западные губернии. — [2], VIII, XLVIII, 582 с.; — 1912. — Т. 3: Белоруссия в 1812 году. — LIV, 498 с.
2. Бескровный, Л. Г. Русская армия и флот в XVIII веке. (Очерки) / Л. Г. Бескровный. — М.: Воениздат, 1958. — 645 с.
3. Бондаренко, А. Ю. Милорадович / Александр Бондаренко. — М.: Молодая гвардия, 2008. — 554, [6] с., ил. — (Жизнь замечательных людей: сер. биогр.; вып. 1127).
4. Виленский временник. Кн. V. Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 гг.: в 2 ч. — Вильна: Губернск. тип., 1912–1913. — Ч. 1: Переписка по военной части. — 1912. — VIII, 285 с.
5. Военная галерея 1812 года. 1812–1912 / текст А. А. Голомбиевского. — СПб.: Экспед. заготовления гос. бумаг, 1912. — 295, VI, 83 с.
6. Длуголенский, Я. Н. Военно-гражданская и полицейская власть Санкт-Петербурга — Петрограда. Генерал-губернаторы, гражданские губернаторы, генерал-полицмейстеры (обер-полицмейстеры), градоначальники. [1703–1917] / Я. Н. Длуголенский. — СПб.: Журнал «Нева», 2001. — 416 с.
7. Дубровин, Н. Письма главнейших деятелей в царствование Александра I (с 1807–1829 гг.) / Н. Дубровин. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1883. — XXIV, 533 с.
8. Журналы Комитета министров. Царствование императора Александра I. 1802–1826 гг.: в 2 т. — СПб.: Тип. В. Безобразова и Ко, 1888–1891. — Т. II: 1810–1812 гг. — 1891. — 8, II, 132, XXXII, 758 с.
9. Из бумаг Н. О. Котлубицкого / Публ. П. Майкова // Русская старина. — 1898. — Т. 195. — № 7. — С. 234–238.
10. Институт генерал-губернаторства и наместничества в российской империи: в 2 т. / под общей ред. В. В. Черкесова. Т. 1 / научные ред. тома Д. И. Луковская, Д. И. Раскин. — СПб.: Изд-во С. -Петерб. ун-та, 2001. — 456 с.
11. Кутузов, М. И. Письма, записки / М. И. Кутузов; послесл. Н. И. Рязанов; ред. Н. Ф. Шахмагонов; сост. Н. И. Рязанов. — М.: Воениздат, 1989. — 592 с., 1 л. портр. — (Ратная слава Отчизны).
12. Лукашевич, А. М. Забытое имя: генерал А. М. Римский-Корсаков и его роль в организации провиантского обеспечения российских армий в апреле — июле 1812 года / А. М. Лукашевич // Эпоха наполео-

новских войн: люди, события, идеи. Материалы XI Междунар. научн. конф., Москва, 24 апреля 2008 г. — М., 2008. — С. 59–71.

13. М. И. Кутузов: сб. документов: в 5 т. / общ. ред. А. В. Сухомлин. — М.: Военное изд-во Военного мин-ва Союза ССР, 1950–1956. — (Материалы по истории русской армии: русские полководцы; сб. документов и материалов / под общей ред. В. Д. Стырова, А. В. Сухомлина). — Т. I. — 1950. –XLVIII, 794 с., [11] л., порт, карт.; — Т. II. — 1951. — XXIV, 610 с.; — Т. III. — 1952. — XXXIII, 1028 с.
14. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). Ф. 295. Канцелярия минского гражданского губернатора. — Оп. 1. — Д. 51. Указы Сената за 1805 год.
15. НИАБ. Ф. 2001. Канцелярия могилевского гражданского губернатора. — Оп. 1. — Д. 21. Указы Сената за 1-ю половину 1812 г.
16. Ореус И. И. Иван Иванович Михельсон, победитель Пугачева. 1740–1807 / И. И. Ореус // Русская старина. 1876. — Т. 15. — № 1. — С. 192–209.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I: С 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. — СПб.: Тип. II отделения Собств. е.и.в. канцелярии, 1830–1851. — Т. XX: С 1775 по 1780. — 1830. — 1, 1034, 10 с.; — Т. XXIV: 6 ноября 1796 по 1798. — 1830. — 1, 827 с.; — Т. XXV: 1798–1799. — 1830. — 936 с.; — Т. XXVI: 1800–1801. — 1830. — 875, 9 с.; — Т. XXXII: 1812–1814. — 1830. — 1109, 14, 8 с.; — Т. XLIII, ч. 1: Книга штатов. Отд-ние первое. — 1830. — 865 с.
18. Полоцко-Витебская старина. — Витебск: Тип.-лит. насл. М. Б. Неймана, 1916. — Вып. 3. — 329 с.
19. Серапион, митрополит. Хроника киевской общественной жизни по дневнику митрополита Серапиона (1804–1824) / Серапион // Киевская старина. — 1884. — Т. 9. — № 7. — С. 423–466.
20. Столетие Военного министерства. 1802–1902. — Т. IV. Главный штаб. Исторический очерк. — Ч. 1. — Кн. 2. — Отд. 2. Организация, расквартирование и передвижение войск. Вып. 1. 1801–1805 гг. / сост. А. Б. Борисевич. — СПб.: Тип. поставщиков двора Е. И. В. т-во М. О. Вольф, 1902. — 399, 98, 6 с., 3 л. схем, табл.
21. Фельдмаршал Кутузов. Сб. документов и материалов / под ред. Н. М. Коробкова. — М.: ОГИЗ; Гос. изд-во полит. лит-ры, 1947. — 331 с. — (Русские полководцы: документы и материалы).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 06.02.2012

П. А. Некрашэвіч

Асаблівасці ўзаемаадносін вайскоўцаў Асобнага Літоўскага корпуса і насельніцтва беларускіх губерняў (1817–1830)

Пасля заканчэння напалеонаўскіх войнаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі былі раскватараваны дзве вялікія групоўкі расійскай арміі: часткі 1-й арміі на ўсходзе (Віцебская, Магілёўская і частка Мінскай губ.) і Асобны Літоўскі корпус на захадзе.

1 ліпеня 1817 г. Аляксандр I падпісаў загад аб арганізацыі Асобнага літоўскага корпуса. Стварэнне дадзенай вайсковай адзінкі было палітычным крокам: імператар Аляксандр I даваў насельніцтву заходніх губерняў надзею на атрыманне аўтаноміі. Аднак далей на саступкі расійскі ўрад не пайшоў. Асобны літоўскі корпус быў раскватараваны на тэрыторыі Валынскай, Гродзенскай, Мінскай губерняў і Беластоцкай вобласці. Рэкруты для корпуса набіраліся з ураджэнцаў пяці заходніх губерняў Расійскай імперыі: Валынскай, Віленскай, Гродзенскай, Мінскай, Падольскай, а таксама з Беластоцкай вобласці. Агульная колькасць корпуса дасягала 40 тысяч чалавек [20, с. 173].

Тэма Асобнага Літоўскага корпуса амаль не распрацавана ў гістарыяграфіі. Яна знайшла пэўнае адлюстраванне ў даследаваннях, прысвечаных гісторыі палкоў расійскай арміі, якія ўваходзілі ў склад корпуса [2; 12; 13]. У савецкі час Асобны Літоўскі корпус узгадваўся толькі ў сувязі з дзейнасцю тайных таварыстваў. У постсавецкі перыяд пэўную ўвагу дадзенаму пытанню прысвяціў толькі В. В. Швед [20].

Частка крыніц, у якіх узгадваецца Асобны Літоўскі корпус, была апублікавана ў савецкі час, аднак адлюстроўваюць яны толькі праблематыку, звязаную з дзейнасцю дзекабрыстаў. Да ліку крыніц, якія адлюстроўваюць праблему дзейнасці корпуса, адносяцца загады, следчыя справы і справаздачы, якія захоўваецца ў фондах НГАБ [5–9], НГАБ у г. Гродна [10, 11], а таксама Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы [21; 22]. Эпізадычна Асобны Літоўскі корпус узгадваецца ў крыніцах асабістага паходжання [1; 14; 23].

Адсутнасць армейскіх казармаў на тэрыторыі Беларусі прыводзіла да таго, што насельніцтва павінна было несці кватэрную павіннасць, якая звычайна ўключала ў сябе забеспячэнне памяшканнем, фуражом для коней, ложкам, палівам, асвятленнем [16, с. 85–86]. Казармаў у першай палове XIX ст. было яшчэ вельмі мала. Таму большая частка імператарскай арміі ў мірны час была раскватаравана ў дамах, якія

належалі цывільнаму насельніцтву. Улетку армейскія злучэнні звычайна пакідалі свае кватэры і размяшчаліся ў спецыяльных часовых лагерах для правядзення вучэнняў ва ўмовах, набліжаных да баявых.

Аднак на тэрыторыі заходнебеларускіх губерняў кватэрная павіннасць мела свае асаблівасці. Даволі нізкая ўраджайнасць не давала магчымасці стварыць на базе мясцовых рэсурсаў дастатковыя запасы правіянту. У выніку мясцовае насельніцтва было вымушана акрамя ўсяго вышэйпералічанага яшчэ і забяспечваць армію харчаваннем [17, с. 153]. Эканамічны патэнцыял далёка не ўсіх беларускіх гарадоў дазваляў карміць вайскоўцаў на працягу значнага адрэзку часу. Так, Літоўскі пяхотны полк за час свайго знаходжання ў складзе Асобнага Літоўскага корпуса быў вымушаны восем разоў змяняць месца свайго кватаравання [13, дадатак Х, с. 29].

За пастаўкі правіянта арміі цывільнаму насельніцтву давалася кампенсацыя. Існавала некалькі сродкаў аплаты за паслугі жыхароў. Найбольш распаўсюджанай была аплата праз квітанцыі. Цывільныя жыхары давалі салдатам усё неабходнае. Затым праз кожны тыдзень яны атрымлівалі ад афіцэраў квітанцыі, якія пацвярджалі ўсё тое, што атрымалі салдаты. Нарэшце, жыхары атрымлівалі гэтыя ж прадукты ці ад вайскоўцаў, ці ад грамадзянскай адміністрацыі. Манетай звычайна плацілі афіцэры, таму што ад дзяржавы яны атрымлівалі толькі заробак, а звычайных салдат царскі ўрад забяспечваў яшчэ і харчаваннем [16, с. 86].

Іншым сродкам кампенсацыі былі адпрацоўкі. Звычайна яны былі звязаны з жаданнем вайскоўцаў набыць правіянт і немагчымасцю расплаціцца за яго грашыма. У такім выпадку камандуючы буйным вайсковым злучэннем ці ўплывовы мясцовы чыноўнік знаходзілі шляхцічаў, якія былі гатовы забяспечыць салдат дахам і ежай у абмен на іх працоўныя рукі. У выніку вайскоўцы ператвараліся ў будаўнікоў, касцоў і г.д. [1, с. 62]. Аб ступені ўдзелу вайскоўцаў у гаспадарчым жыцці цывільных жыхароў можна меркаваць па загадзе камандавання Літоўскага пяхотнага палка, які быў складзены летам 1818 г. Згодна з гэтым загадам, ротныя камандзіры маглі адпускаць шараговых на працу да жыхароў не больш чым на 12 гадзін у дзень [13, с. 111]. На жаль, пакуль цяжка меркаваць аб эфектыўнасці дадзенай сістэмы для гаспадарак цывільнага насельніцтва.

Мясцовае насельніцтва выступала і ў якасці аптовага прадаўца правіянта для арміі. Звычайна кожны год праводзіліся таргі на пастаўку правіянта для буйных армейскіх злучэнняў. Асабліва гэта было характэрна для не самых урадлівых беларускіх губерняў. Вайскоўцы

былі зацікаўлены ў пастаўках ад шляхты, бо яўрэі звычайна ашуквалі і падымалі кошты. За пастаўкі адказвалі грамадзянскія губернатары, ад якіх залежалі вайскоўцы.

Скаргі мірных жыхароў на вайскоўцаў звычайна былі звязаны з рознымі злоўжываннямі. Па-першае, салдаты і афіцэры адмаўляліся плаціць за жыллё і прадукты. Напрыклад, штабс-капітан Мінскага пяхотнага палка Лызлоў забраў у шляхціча Савіцкага фураж на суму 29 руб. срэбрам і адмаўляўся за яго плаціць [2, с. 80].

Па-другое, жыхары рабіліся ахвярамі гвалту з боку салдат і афіцэраў, у большасці выпадкаў нецвярозых. Так, стараста Цароўскай Іаана-Багаслоўскай царквы Слуцкага павета скардзіўся на раскватараваных у яго доме жаўнераў Польскага ўланскага палка. Нецвярозыя кавалерысты патрабавалі ў старасты розныя выгоды, а ў выпадку адказу ўжывалі фізічную сілу [6, арк. 2]. Зразумела, што п'янства ў войску было галоўнай праблемай не толькі для армейскіх камандзіраў, але і для цывільнага насельніцтва.

З даволі незвычайнай праявай гвалту сутыкнуўся дзяк Мінскай Екацярынінскай царквы І. Харашуновіч, якога карнэт Польскага ўланскага палка спрабаваў сілай зацягнуць у войска. Салдаты схапілі святара на вуліцы, зацягнулі яго ў карчму, абрэзалі валасы, апранулі ў армейскае адзенне і запісалі на вайсковую службу [5, арк. 1]. Справа ў тым, што палкі Літоўскай уланскай дывізіі камплектаваліся не рэкрутамі, а завербаванымі ў салдаты мірнымі жыхарамі. Прычым тэрмін, які павінны былі адслужыць завербаваныя салдаты, дасягаў 10 гадоў. Зразумела, што жадаючых было няшмат. Таму вярбоўшчыкі нярэдка ўжывалі алкаголь, каб нецвярозы змог пагадзіцца на любыя ўмовы, а то і непрыхаваную сілу, зацягваючы людзей у войска [19, с. 3].

Па-трэцяе, салдаты займалі тыя дамы сялян і гараджан, якія яны не павінны былі займаць. Тут варта адзначыць, што ў многіх выпадках вінаватыя былі не вайскоўцы. Арганізацыяй размяшчэння войскаў і выконвання кватэрнай павіннасці з боку цывільнага насельніцтва займаліся спецыяльныя кватэрныя камісіі, якія існавалі ў кожным горадзе. У склад такой камісіі ўваходзілі паліцмайстар, гараднічы і па адным дэпутаце ад дваран, купецтва і мяшчанства [3, с. 81]. Менавіта яна вызначала, якія дакладна гарадскія будынкі будуць аддадзены для пастою. Зразумела, што ніхто не жадаў прымаць на пастой салдат, а таму камісіі нярэдка станавіліся месцам для атрымання хабараў.

Па-чацвёртае, салдаты нярэдка здзяйснялі крадзяжы. Так, у снежні 1817 г. салдаты Віленскага пяхотнага палка, раскватараваныя ў мя-

стэчку Камянец-Літоўскі, скралі тавары ў мясцовага гандляра-яўрэя. Злачынства было раскрыта афіцэрамі палка [10, арк. 1].

Само знаходжанне войскаў у горадзе ці мястэчку змяняла лад жыцця яе жыхароў. Так, у 1817 г. кобрынскія яўрэі, пасля таго як у горадзе быў размешчаны Літоўскі пяхотны полк, скупалі ў мясцовых сялян літаральна ўсе прадукты харчавання з мэтай іх далейшага перапродажу вайскоўцам па коштах, якія ў 2–3 разы перавышалі рынкавыя. Камандаванню палка нічога не заставалася, як наогул забараніць яўрэям займацца гандлем да 12.00 кожнага дня. Гандляры, якія спрабавалі абысці гэту пастанову, падвяргаліся арышту [13, с. 92].

Як адзначалася вышэй, адной з галоўных праблем расійскай арміі было п'янства. Спрабуючы хоць неяк яе вырашыць, гродзенскі грамадзянскі губернатар у 1822 г. распарадзіўся ўзяць з усіх шынкароў падпіску аб тым, што яны ні ў якім выпадку не будуць даваць салдатам алкагольныя напоі ў пазыку [13, с. 133].

Канцэнтрацыя значнай колькасці войскаў у гарадах і мястэчках, і без гэтага перанаселеных, вяла да пагаршэння санітарных умоў жыцця. У даследуемы адрэзак часу сярод салдат вайсковых частак Асобнага Літоўскага корпуса былі зафіксаваны наступныя хваробы: дызентэрыя (1826), перамежная трасца (ліхаманка — Рэд.) (1828–1830), прастудная гарачка (чэрвень 1830) [17, с. 180, 189, 198, 207].

Кватараванне ў горадзе мела свае мінусы не толькі для насельніцтва, але і для вайскоўцаў. У вялікіх населеных пунктах салдаты бавілі час у корчмах, таму нярэдка можна было сустрэць атрады вайскоўцаў, якія шукалі на вуліцах сваіх п'яных саслужбоўцаў [2, с. 95]. Значна прасцей было кантраляваць салдат у казарме, чым у горадзе. З горада лягчэй было збегчы, і мясцовыя жыхары нярэдка прымалі да сябе ўцекачоў. Праблему ўскладняў той факт, што салдаты Асобнага Літоўскага корпуса былі мясцовымі ўраджэнцамі, таму ім было куды бегчы.

У 1827 г. улады злавілі беглага жаўнера Брэсцкага пяхотнага палка Ф. Бараноўскага, які разам з сялянамі з Віленскага павета займаўся рабаваннем [22, арк. 8]. У тым жа годзе была схоплена банда, удзельнікам якой з'яўляўся дэзерцір з Віленскага пяхотнага палка І. Канцынкевіч [21, арк. 2]. Як бачна, нежаданне служыць у войску прыводзіла да росту злачыннасці ў краі. Царскія ўлады вымушаны былі надаць пільную ўвагу пытанню дэзерцірства [11, арк. 1].

Для цывільнага насельніцтва выкананне кватэрнай павіннасці значна ўскладнілася ў 1825–1827 гг., калі мясцовыя ўлады ажыццяўлялі прымусовае перасяленне яўрэяў з сельскай мясцовасці ў гарады, згод-

на з загадам ад 11 красавіка 1823 г. [15, с. 72]. Выкананне загаду прывяло да амаль экстрэмальных умоў жыцця, калі ў дадатак да вайскоўцаў, яўрэі павінны былі прыняць яшчэ і шмат сваіх аднаверцаў.

Звычайна салдаты проста кватаравалі ў горадзе, г. зн. каравульныя ахоўвалі толькі будынкі, занятыя вайскоўцамі. Аднак былі выпадкі, калі салдаты пераймалі на сябе функцыі паліцыі. Салдаты і афіцэры кватаравалі ў дамах шляхты, мяшчан і яўрэяў. Вайскоўцы рэгулярна наведвалі рынкі, магазіны і корчмы — цэнтры гарадскога жыцця. Можна без перабольшання казаць, што ўважлівы і адукаваны армейскі афіцэр меў магчымасць зразумець рэаліі гарадскога жыцця. Таму расійскія ўлады выкарыстоўвалі войскі, раскватараваныя ў заходніх губернях, як каштоўную крыніцу інфармацыі аб мясцовым насельніцтве. Камандзіры палкоў Асобнага Літоўскага корпуса павінны былі кожны месяц дакладваць аб спакоі сярод цывільнага насельніцтва [2, с. 65–66]. Так, мястэчка Свіслач Гродзенскай губерні было вольнае ад вайсковага пастою. Такі прывілей яно атрымала з-за знаходжання ў ім гімназіі [15, с. 259]. Аднак калі была выкрыта змова сярод вучняў гімназіі, у Свіслачы для назірання за выхаванцамі была раскватаравана рота 47-га егерскага палка [4, с. 108].

Кватэрная павіннасць таксама была шчыльна звязана з барацьбой войскаў з сялянскімі выступленнямі. Расійская армія ў сваёй абсалютнай большасці складалася з былых сялян. Таму ўрад, баронячы асновы феадальнай сістэмы, выкарыстоўваў сваю моц вельмі абмежавана. Вядомы даследчык М. М. Улашчык, аналізуючы сялянскія выступленні на тэрыторыі Літвы і Беларусі ў 1-й палове XIX ст., прыйшоў да высновы, што ўрад, пасылаючы войскі, даваў у большасці выпадкаў загад не ўжываць зброю. Загад гэты выконваўся настолькі адказна, што нават, калі сяляне скрозь штыкі салдат кідаліся вызваляць сваіх арыштаваных паплечнікаў, салдаты не стралялі. З іншага боку, і сяляне, якія ўжывалі фізічную сілу ў дачыненні да памешчыцкай адміністрацыі, ніколі не накідваліся на салдат [18, с. 433–434]. Аднак сіла карнікаў была не ў зброі, а ў іх колькасці, якая патрабавала ад сялян пэўных высілкаў па раскватараванні жаўнераў.

Напрыклад, у чэрвені — жніўні 1821 г. вайсковая каманда з Асобнага літоўскага корпуса колькасцю 150 чалавек кватаравала ў маёнтку адстаўнога палкоўніка Шпанэка, каля мястэчка Косава Гродзенскай губерні. Сяляне мястэчка адмаўляліся выконваць павіннасці на карысць уладальніка маёнтка [1. с. 57].

Нешта падобнае ў адказ на барацьбу з непадпарадкаваннем сялян назіралася і ў іншых беларускіх гарадах і мястэчках. Адной з мераў па

спагнанні нядоімак былі так званыя «ваенныя экзекуцыі». Напрыклад, у 1819 г. у мястэчку Камянец мясцовы яўрэйскі кагал прыняў на кватэры вайсковую каманду ў колькасці 30 салдат. Яе ўтрыманне каштавала да 2 000 руб. асігнацыямі [15, с. 241–242]. Зразумела, падобныя мерапрыемствы ўладаў яшчэ больш рабавалі местачкоўцаў. Вайсковыя каманды таксама выкарыстоўваліся ў выпадках, калі жыхары мястэчак змагаліся за вяртанне ім прывілеяў часоў Рэчы Паспалітай. З дапамогай вайскоўцаў Беластоцкага пяхотнага палка царскія ўлады спрабавалі «супакоіць» жыхароў мястэчка Мальча [15, с. 84].

У беларускія гарады і вёскі войскі прыносілі не толькі дрэннае. Здараліся выпадкі, калі насельніцтва было ўдзячна салдатам. Звычайна гэта звязана з сітуацыямі, калі салдаты змагаліся з выпадкамі гвалту, пажараў альбо аказвалі дапамогу ў час эпідэмій. Так, у 1823 г. гарніст Беластоцкага пяхотнага палка І. Угольнікаў падчас тушэння пажару вынес з падпаленай хаты дзіця. У ноч з 20 на 21 кастрычніка 1827 г. у мястэчку Дзівін пачаўся моцны пажар. Дзякуючы энергічным дзеянням 2-й грэнадзёрскай роты Беластоцкага палка пад камандаваннем капітана Лініцкага ўдалося выратаваць касцёл і шэраг іншых будынкаў. У 1830 г. салдаты ўсё таго ж палка затрымалі каля вёскі Панцюхі Кобрынскага павета селяніна, які забіў свайго роднага брата і спрабаваў уцячы [12, с. 107].

Стаўленне цывільнага насельніцтва губерняў, на тэрыторыі якіх быў раскватараваны Асобны Літоўскі корпус, не было адназначным. Незаможнае цывільнае насельніцтва заўсёды адмоўна ставілася да кватэрнай павіннасці як з'явы, і справа тут не залежала ад этнічнай прыналежнасці вайскоўцаў. Выкананне дадзенай павіннасці было звязана з вялікімі эканамічнымі выдаткамі, за якія давалася толькі частковая кампенсацыя. Гэта прыводзіла да заняпаду дробных гаспадарак сялян і прадпрыемстваў мяшчан.

Зусім іншае стаўленне было ў заможнай шляхты. Развітая самасвядомасць і адносная эканамічная незалежнасць прыводзілі да таго, што арыстакратыя клапацілася аб гэтых войсках. Звычайна такая дапамога праяўлялася ў забеспячэнні харчаваннем і дапамозе ў раскватараванні корпуса. Падчас агляду Асобнага літоўскага корпуса ў Брэст-Літоўску ў 1822 г. шляхта Гродзенскай, Валынскай і Мінскай губ., а таксама Беластоцкай вобласці ахвяравала значную колькасць прадуктаў харчавання. У выніку падчас манёўраў пад Брэст-Літоўскам салдаты і афіцэры корпуса харчаваліся толькі за кошт гэтых ахвяраванняў [8, арк. 1]. І гэта быў не адзінкавы выпадак. Так, у 1824 г. дваранства Віленскай губ. падаравала 24-й пяхотнай дывізіі за «лагод-

нае і прыязнае кватараванне ў межах губерні» 80 галоў рагатай жывёлы [13, с. 148]. Камандуючы Літоўскай уланскай дывізіі генерал-лейтэнант М. Влодэк выказваў падзяку дваранству Мінскай губерні за пастаянную падтрымку вайскоўцаў дывізіі [7, арк. 257]. Згодна з успамінамі гвардзейскага паручыка А. Е. Розэна, жыхары г. Ліды сустракалі яго вельмі ветліва, бо яго брат, ад'ютант адной з брыгад Асобнага Літоўскага корпуса, служыў тут на працягу двух гадоў [14, с. 82]. Жыхар Навагрудка Э. Паўловіч з настальгіяй успамінаў часы, калі ў горадзе кватаравалі часткі Літоўскай уланскай дывізіі [23, с. 41].

У Віцебскай і Магілёўскай губернях, дзе былі раскватараваны звычайныя часткі расійскай арміі, нічога падобнага не назіралася. Усе колы тутэйшага насельніцтва не імкнуліся выказваць чужой для іх арміі значнай павагі. Сустракаюцца толькі адзінкавыя выпадкі дапамогі з боку асобных дваран названых губерняў (падзяка ўладальніку мястэчка Асвея графу І. Шадурскаму [9, арк. 1 адв.]), аднак праяў калектыўнай дапамогі, як гэта было ў дачыненні да Асобнага Літоўскага корпуса, не было.

Такім чынам, канфлікты паміж цывільным насельніцтвам і вайскоўцамі Асобнага Літоўскага корпуса былі абумоўлены існаваннем кватэрнай павіннасці. Салдаты і афіцэры, акрамя перыяду лагерных летніх вучэнняў, жылі пад адным дахам з жыхарамі вёсак, мястэчак і гарадоў. Армія атрымлівала ад цывільнага насельніцтва практычна ўсё неабходнае: ежу, фураж, дровы. Адсутнасць дакладнай мяжы паміж светам цывільных людзей і светам вайскоўцаў непазбежна прыводзіла да непаразуменняў і канфліктаў. Кватэрная павіннасць непазбежна вяла да збяднення незаможнага цывільнага насельніцтва, а таму з'яўленне ў населеным пункце буйной вайсковай адзінкі, незалежна ад таго, што гэта былі за войскі, заўсёды ўспрымалася сялянамі, простымі гараджанамі і местачкоўцамі негатыўна. Зусім іншым было стаўленне шляхты. Асобны Літоўскі корпус, які камплектаваўся мясцовымі рэкрутамі, успрымаўся імі як нацыянальная армія. У выніку заможныя пласты насельніцтва клапаціліся аб матэрыяльным забеспячэнні корпуса, што ў сваю чаргу паляпшала не толькі побыт салдат і афіцэраў, але і цывільнага насельніцтва, якое несла кватэрную павіннасць. Прысутнасць у вёсках і гарадах вайскоўцаў менавіта мясцовага паходжання, безумоўна, дазваляла пазбегнуць шэрагу канфліктаў, перш за ўсё на нацыянальнай глебе.

Крыніцы і літаратура:

1. Карпов, А. К. Записки полковника Карпова, 1807–1837 / А. К. Карпов. — Витебск: Тип. насл. М. Б. Неймана, 1910. — [2], 12, 136 с.
2. Любавский. Памятка 54-го пехотного Минского полка: в 2 т. / Любавский. — Кишинев: тип. П. Ф. Галантера, 1907. — Т. 2: Приложение к краткому историческому очерку боевой деятельности 54-го пехотного минского Его королевского Высочества князя болгарского Фердинанда полка за 100 лет существования. — 180 с.
3. Лютый, А. М. Социально — экономическое развитие городов Беларуси в конце XVIII – первой половине XIX века / А. М. Лютый. — Минск: Наука и техника, 1987. — 179 с.
4. Мацэвіч, В. Н. Патаемныя таварыствы у Свіслацкай гімназіі (першая чвэрць XIX ст.) / В. Н. Мацэвіч, В. В. Швед // Старонкі гісторыі Свіслацкага краю: матэрыялы навук.-практ. краязн. канф., 23 мая 1998 г., Свіслач, Беларусь / Гродна: Гродзен. абл. аддз-не Бел. фонду культуры; рэдкал.: І. П. Крэнь (навук. рэд.) і інш. — Гродна, 2001. — С. 105–110.
5. НГАБ. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Воп. 1. — Спр. 4567. Дело о принуждении к вступлению в уланы причетника Минской Екатерининской церкви И. Хорошуновича корнетом Польского уланского полка Шафранским.
6. НГАБ. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Воп. 1. — Спр. 6350. Дело об обременении командованием Польского уланского полка запасного батальона старосты Царовской Иоано-Богословской церкви Слуцкого пов. Ф. Мелешкова подводной и постойной повинностями и нанесении ему рядовыми побоев и оскорблений.
7. НГАБ. — Ф. 320. Канцелярия Минского губернского предводителя дворянства. Воп. 1. — Спр. 33. Указы Минского губернского правления; переписка с полицейскими управлениями, командирами полков о подтверждении дворянского происхождения лиц, привлеченных к судебной ответственности; о снабжении фуражом и продовольствием войск, расквартированных в Минской губ.
8. НГАБ. — Ф. 320. — Канцелярия Минского губернского предводителя дворянства. Воп. 1. — Спр. 50. О сборе пожертвований для войск Отдельного Литовского корпуса.
9. НГАБ. — Ф. 1297. — Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилевского, Смоленского. Воп. 1. — Спр. 2577. По отношению инспекторского департамента главного штаба Е. И. В. о объявлении высочайшего благоволения графу Игнатию Шадурскому за усердие его к выгоднейшему квартированию войск.

10. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1. — Канцелярия Гродненского губернатора. Воп. 1. — Спр. 930. Дело о похищенных солдатами Виленского пехотного полка в М. Каменце контрабандных товарах.
11. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1. Канцелярия Гродненского губернатора.– Воп. 1. — Спр. 1577. Предписание Цесаревича о недопущении случаев дезертирства рекрутами, определявшимися в полки Отдельного Литовского корпуса.
12. Николаев, Е. П. История 50-го Пехотного Белостокского его высочества герцога Саксен-Альтенбургского полка 1807–1907 гг. / Е. П. Николаев. — СПб.: т-во Р. Голике и А. Вилборг, 1907. — 426 с.
13. Павлюк, К. К. История 51-го Пехотного Литовского Его Императорского Высочества Наследника Цесаревича полка: в 2 т. / К. К. Павлюк. — типо.-лит. Штаба Одесс. воен. окр., 1909. — Т. 1. — 490 с. — Т. 2. — 400 с.
14. Розен, А. Е. Записки декабриста / А. Е. Розен. — Лейпциг: Дункер и Гумболт, 1907. — 466 с.
15. Соркіна, І. Мястэчкі Беларусі ў канцы XVIII–першай палове XIX ст. / І. Соркіна. — Вільня: Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, 2010. — 488 с.
16. Столетие Военного министерства. 1802–1902. — Т. V. Главное интендантское управление. Исторический очерк. Ч. 1. Введение и царствование императора Александра I / сост. Ф. П Шелехов. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е.и.в. М. А. Вольф, 1903. — 516 с.
17. Столетие Военного министерства. 1802–1902. — Т. VIII. Главное военно-медицинское управление. Ч. 2. Отд. 1–4. Исторический очерк развития и деятельности военно-медицинского ведомства в царствование императора Николая I / сост. и ред. Н. И. Кульбин. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е.и.в. М. А. Вольф, 1908. — 288 с.
18. Улащик, Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии / Н. Н. Улащик. — М.: Наука, 1965. — 478 с.
19. Чарторижский, Г. А. Лубенские гусары / Г. А. Чарторижский. — Елисаветград, 1872. — 40 с.
20. Швед, В. В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыцце на землях Беларусі / В. В. Швед. — Гродна: ГрДУ, 2001. — 416 с.
21. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. — Ф. 378. — Воп. 1827. — Спр. 55. Конфирмация Его Императорского Высочества Цесаревича заключенная над занимавшимися нападениями, грабежами м кражами беглым рядовым Иваном Концынкевичем и соучастниками и пристанодержателями его 8 человеками присланная при повелении от 14 января 1827 г. за № 271.
22. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. — Ф. 378. — Воп. 1827. — Спр. 658. Конфирмация Его Высочества, заключенная над беглым рядовым брестского пехотного полка Францем Барановским и кре-

стьянином Степаном Васильевым Бородулином (он же Холявенко) равно их соучастниками и прикосновенными присланная при повелении от 16 октября 1827 г. за № 5721.

23. Pawłowicz, E.B. Wspomnienia Nowogródek, więzienie, wygnanie / E.B. Pawłowicz. — Lwow: z drukarni Winiarza, 1887. — 422 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.03.2012

Е. В. Серак

Материалы о деятельности Ошмянской следственной комиссии по наказанию участников восстания 1863–1864 гг.

Судебно-следственные комиссии были одним из институтов, проводившим репрессивные мероприятия по отношению к участникам восстания 1863–1864 гг. в Польше, Литве и Беларуси. В историографии этой проблеме посвящен ряд научных публикаций отечественных и зарубежных исследователей, среди которых С. Цитович, О. Горбачева, А. Лашкевич, А. Радюк, С. Стшижевская [1; 3; 18–21; 23]. Нами в свою очередь ставится задача, используя материалы Национального исторического архива Беларуси (НИАБ) в г. Гродно, Литовского государственного исторического архива (ЛГИА), показать основные формы деятельности Ошмянской уездной судебно-следственной комиссии по осуществлению расследования и осуждения повстанцев.

Несомненный интерес в исследовании данной темы представляют материалы, сосредоточенные в фонде Ошмянской военно-следственной комиссии (ф. 1714) НИАБ в г. Гродно. Единственная опись на указанный фонд включает 17 дел и хронологически охватывает документы за 1863 г. Собранные следственной комиссией материалы переправлялись во временный полевой аудиториат при командующем Виленским военным округом. На настоящий момент они хранятся в фондах канцелярий Временного военно-полевого аудиториата при военном штабе Виленского военного округа (ф. 1248), Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернатора (ф. 378), Виленской следственной комиссии политических дел 1863–1908 гг. (ф. 438) ЛГИА.

Для эффективного проведения следственных мероприятий по делам участников восстания к марту 1863 г. были созданы военно-следственные комиссии во всех губернских городах: Вильно, Гродно, Минске, Витебске и Могилеве [10]. В мае 1863 г. генерал-губернатором Северо-Западного края назначается М. Н. Муравьев, который в свою очередь учреждает такие же комиссии в большинстве уездных городов. Уездные следственные комиссии вели предварительное следствие и занимались первичным рассмотрением дел повстанцев. Несмотря на то что они не могли самостоятельно определять степень наказания того или иного подследственного, тем не менее, в их компетенции было принятие решения о виновности или невиновности повстанцев.

На местах комиссии работали под присмотром военно-уездных начальников, условия взаимодействия были предписаны генерал-губернатором М. Н. Муравьевым: «уездные комиссии определены в помощь военным начальникам и должны находиться в непосредственном подчинении военных начальников» [11; 18]. В масштабах всей губернии их деятельность могли координировать временный военный губернатор, командующий войсками, помощник генерал-губернатора виленского, ковенского, гродненского и минского генерал-майор А. Потапов, командующие войсками в уездах. Общее управление следственными комиссиями во всех белорусско-литовских губерниях осуществлял виленский генерал-губернатор М. Н. Муравьев.

В состав судебно-следственных комиссий входили: председатель, который назначался из числа офицеров или унтер-офицеров царской армии, члены комиссий и делопроизводители, часто назначаемые гражданскими чиновниками. Ошмянскую следственную комиссию возглавил командир батарейной 1-й артиллерийской бригады подполковник Г. Г. Тизенгаузен, в качестве членов в ее работе участвовали поручики Голиндор и Иванов, делопроизводителем определили губернского секретаря Пекарского [16]. Деятельность секретаря комиссии являлась кратковременной, так как «Пекарский подвержен частым обморокам и … заикается, а потому не может исполнить отчетливо возложенной на него обязанности делопроизводителя». Ввиду этого на его место рекомендовали аудитора Лаврова [4].

Комиссия проводила следствие, руководствуясь второй книгой «О военном суде» «Устава Военно Уголовного» в редакции 1859 г. Законы, регулировавшие судопроизводство и виды наказаний, разрабатывались по ходу восстания [22]. К 11 мая 1863 г. издан Указ «О мерах наказания польских бунтовщиков» [2]. В этом документе содержаться

правила, по которым все преступники разделялись на пять категорий в зависимости от степени участия в восстании, и определялись наказания лицам, виновным в восстании на территории белорусско-литовских губерний. Кроме этого, следственная комиссия в ходе предварительного дознания должна была учитывать положения Манифеста от 31 марта 1863 г., касающегося амнистии лиц, сложивших оружие и явившихся к официальным властям до 1 мая 1863 г. [9].

Ошмянская уездная комиссия проводила рассмотрение дел самого разного содержания. Среди них дела самих повстанцев, дела тех, кто подозревался в оказании помощи повстанцам путем сбора и доставки продовольствия, денег, оружия, пороха, дела тех, кто выражал сочувствие восстанию или его отдельным участникам.

Отложившиеся в фонде Ошмянской уездной военно-следственной комиссии следственные дела состоят из двух видов документов: к первому относятся документы о ходе следствия (протоколы допросов, очных ставок акты обысков, клятвенные обещания), ко второму — заключительные материалы следствия (выписки из показаний, обвинительные заключения).

Протоколы допросов составлялись на рядовых участников восстания, «добровольно возвратившихся из шайки мятежников», в период с сентября по октябрь 1863 г. Они содержат дату и место проведения допроса, биографические данные находившегося под следствием, показания задержанного, предварительное заключение Ошмянской следственной комиссии.

К следствию в Ошмянах были привлекались повстанцы в возрасте от 15 до 29 лет. Участники событий в ходе допроса рассказывали не только о своем пребывании в том или ином повстанческом отряде, но и сообщали наиболее полные сведения о действиях отрядов, местах и количестве сражений, стычек с царскими войсками, указывали маршруты движения. Способы снабжения продовольствием были самые разные и по свидетельству повстанцев носили добровольный характер. «Подводы для нас приготовлены были раньше (помещицей. — *Е. С.*) Косацкой и выставлены на сборный пункт» [17, с. 62]. Упоминаются взаимоотношения повстанцев с местными жителями, так «Помещик Вишневский […] приглашал стоять отзываясь, что нам здесь будет спокойно» [17, с. 152]. Показания крестьянина Юлиана Яроцкого из д. Наротохи Ошмянского уезда содержат сведения о структуре и численности повстанческого отряда, вооружении повстанцев. «Шайка наша, состоявшая из пехоты и имевшая самое большое число 114 людей, вооружена была ружьями и немного имели палашей, были револьверы и

разделялась на четыре отряда, которыми заведовали Янушевич, обучавший ружейному приему и маршу, Шавлевич шляхтич Ошмянского уезда …, Богушевич — землемер из Ошмянского уезда и Порцианко» [17, с. 152]. К одной из главных задач комиссии можно отнести выявление лиц (на основании показаний), которые имели отношение к восстанию, для дальнейшего их ареста и наказания. В протокольном заключении дворянина Ошмянского уезда Иосифа Лукациевского значится: «всех оговариваемых лиц привлечь к ответственности и о них по собрании сведений от других добровольно явившихся с удостоверением в справедливости обвинений произвести следственное дело». Прощения заслуживали те из участников восстания, кто называл большее число фамилий своих соратников («оговоренных»), поэтому документы содержат обильный биографический материал.

В числе «соучастников» 63 человека привлекались к судебной ответственности за принадлежность к обществу «Библиотека Ошмянской молодежи». Следственно-судебным органам не удалось установить взаимодействие членов «Библиотеки» с повстанцами. В заключении Виленского временного полевого аудиториата указывается, что «по произведенному расследованию никаких преступных действий со стороны членов означенного общества не открыто и о том, чтобы общество это действовало в пользу мятежа, никаких доказательств по делу не собрано». Тем не менее за причастность к восстанию были осуждены и высланы в «штрафные солдатские роты» члены общества братья Иван и Юрий Марковские [6]. В этой связи можно сделать предположение, что дело было передано в следственную комиссию для проведения дополнительного расследования.

Дела из Ошмянской следственной комиссии после окончания предварительного следствия представлялись на рассмотрение военного начальника уезда. Его мнение и предложения вносились в заключение следственного дела и учитывались при вынесении приговора. В деле о дворянине Ошмянского уезда Викентии Кочане значится, что, несмотря на отсутствие «фактических доказательств о сношении его с мятежниками, но ... принимая во внимание местное убеждение Ошмянского военного начальника, который находит необходимым временное удаление из края Викентия Кочана, как человека подозрительного и вредного», ему, в качестве меры наказания, определили ссылку в Оренбургскую губернию [4].

О зависимости следственной комиссии от военного уездного начальника свидетельствует и такой факт, что в его компетенции находился вопрос определения «полноты раскаяния», с которым по-

встанец обращался к российским властям. Вынесенный приговор крестьянину Юлиану Яроцкому подтверждает, что «его чистосердечное раскаяние и откровенное показание» предоставлялись на оценку и вынесение окончательного решения военным начальником Ошмянского уезда [14].

Стоит подчеркнуть тот факт, что следственные комиссии довольно формально подходили к исполнению своих обязанностей. Они не пытались найти какие-то дополнительные обстоятельства «преступлений», совершенных подследственными. Виленским аудиториатом были выявлены многочисленные факты нарушений, которые допускались следственными комиссиями. Многие дела не содержали сведений о причинах задержания обвиняемых лиц и начинались с выяснения обстоятельств их ареста. Допросы обвиняемых производились поверхностно, касались только некоторых частей обвинения. А иногда не соответствовали существу дела. У свидетелей не уточнялось, как им стали известны обстоятельства преступления, являлись ли они очевидцами. Свидетели назывались в одних показаниях настоящими фамилиями, при передопросах именовались только по отчеству. Часто без допроса оставались те, на кого ссылались обвинители. Иногда вовсе не подвергались допросу сами обвиняемые.

Без внимания оставались требования обвиняемых предоставить им очную ставку. Свидетели в свою очередь то обвиняли, то отказывались от данных показаний, то «говорили, что они вовсе не знают арестованных и что показания их относились к другим лицам» [15].

Следует также отметить, что в ведении следственных комиссий находились вопросы, связанные с размещением подследственных, регламентацией порядка содержания, свиданий, изменения места содержания. Для этих целей могли использоваться тюремные замки, казармы батальонов внутренней стражи, частные дома, а также богоугодные заведения. Согласно заключению Виленского попечительского комитета о тюрьмах, составленному в ноябре 1863 г., в Ошмянском уезде, кроме тюремного замка, других «особых свободных зданий для обращения под временные тюрьмы не имеется», мест для содержания арестантов в замке — 160 [5].

К лету 1863 г. оставался не регламентированным вопрос о свиданиях. В этот период они разрешались повсеместно. К октябрю 1863 г. были выработаны единые «Правила для свидания с политическими арестантами, содержащимися в тюремном замке, в казармах батальона внутренней стражи и богоугодных заведениях» [8]. В соответствии с данным документом свидания разрешались только ближайшим род-

ственникам, назначались два дня в неделю — в воскресенье и в среду, в присутствии члена следственной комиссии, смотрителя, караульного офицера. Продолжительность свидания составляла не более получаса, разговор допускался только на русском языке, вторичное свидание было возможно только по истечении семи дней. Лицо, допущенное к свиданию и нарушившее установленные правила, лишалось возможности на будущие встречи.

Деятельность Ошмянской уездной следственной комиссии была направлена на осуществление первичного следствия, проведение допросов, установление виновных и вида наказания для повстанцев, вынесение приговоров как обвинительного, так и оправдательного характера. Следственная комиссия имела ряд делопроизводственных обязанностей таких, как подготовка кратких выписок из судебно-следственных дел для военного суда, составление месячных отчетных ведомостей, представление статистического материала. В приложении к статье представлены сведения о наиболее известных повстанцах, информация о которых отложилась в делопроизводстве Ошмянской военно-следственной комиссии.

Источники и литература:

1. Горбачева, О. В. Восстание 1863–1864 гг. и репрессивные мероприятия царизма в Беларуси // Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja. — Kielce, 2005. — S. 111–118.
2. Кононова, Л. П. Ссылка участников польского восстания 1863–1864 гг. (по материалам Архангельской губернии). Дис… канд. ист. наук. Архангельск, 2004. — С. 45–47.
3. Лашкевіч, А. А. Аб Дзейнасці следчых камісій па справах аб паўстанні 1863–1864 гг. у Мінскай губерні паводле архіўных крыніц НГАБ. // Архіварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 2 — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — С. 54–59.
4. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). — Ф. 378. — Оп. 154. — Д. 1365. — Л. 12 об., 17.
5. Там же. — Ф. 492. — Оп. 1. — Д. 45. — Л. 29, 31.
6. Там же. — Ф. 801. — Оп. 92/37. — Д. 94. — Т. 28. — Л. 509–522.
7. Там же. — Ф. 378. — Оп. 154. — Д. 775. — Л. 3–3 об.
8. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Ф. 2001. — Оп. 2. — Д. 32. — Л. 188.
9. НИАБ. — Ф. 2001. — Оп. 2. — Д. 78. — Л. 219–220.

10. НИАБ. — Ф. 3257. — Оп. 1. — Д. 1. — Л. 6, 120; Ф. 3046. — Оп. 2. — Д. 3. — Л. 1; Ф. 1418. — Оп. 2. — Д. 1. — Л. 1.
11. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). — Ф. 974. — Оп. 1. — Д. 13. — Л. 346.
12. Там же. — Ф. 1714. — Оп. 1. — Д. 8. — Л. 5.
13. Там же. — Ф. 1714. — Оп. 1. — Д. 9. — Л. 6.
14. Там же. — Ф. 1714. — Оп. 1. — Д. 17. — Л. 4.
15. Там же. — Ф. 3. — Оп. 1. — Д. 1. — Л. 93–102.
16. Памятная книжка Виленской губернии на 1863 год. — Вильно: Типография А. Сыркина, 1863. — С. 150–151.
17. Повстанческое движение в Гродненской губернии 1863–1864 гг. / Т. Ю. Афанасьева [и др.]; под ред. Д. В. Карева. — Брест: Академия, 2006. — С. 62, 150, 152.
18. Радзюк, А. Р. Фонды ваенна-павятовых начальнікаў як крыніца па гісторыі развіцця і падаўлення нацыянальна-вызваленчага руху падчас паўстання 1863–1864 гг. (па матэрыялах Гродзенскай губерні) // Архіварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 8 — Мінск: НГАБ, 2010. — С. 177–182.
19. Радзюк, А. Рэпрэсіўная дзейнасць уездных ваеных начальнікаў у 1863–1864 гг. (на прыкладзе Гарадзенскай губ.) // Кастусь Каліноскі і яго эпоха: у дакументах і культурнай традыцыі. — Мінск: Беларускае гістарычнае таварыства, 2011 — С. 50.
20. Радзюк, А. Рэпрэсіўная палітыка царызму на землях Беларусі ў 1863–1864 гг. // ARCHE. — № 12. — 2010. — С. 133–150.
21. Стшижевская, С. Ссыльные участники январского восстания // Сибирь в истории и культуре польского народа. — М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 2002. — С. 124–134.
22. Устав Военно Уголовный // Свод военных постановлений. — СПб., 1859. — Кн. 1–2. — Ч. 5.
23. Цітовіч, С. Г. 1863 год у Горы-Горках быўш. Магілёўскай губ. (падзеі паўстаньня) / С. Г. Цітовіч. — Мінск: Друк. Бел. акад. навук, 1929. — 124 с.

Приложение

Сведения о ссыльных участниках восстания 1863–1864 гг. по Ошмянскому уезду:

Володько Владислав Юльянов — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., владелец имений Рубежевичи Минского у., Новый Двор Ошмянского у. (совместные владения с братом Генрихом). Имения секвестрованы. 13.05.1871 освобожден от надзора полиции. В 1880 г. проживал в Уфимской губ.

НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 3498. — Л. 1–43.

Козловский Аполинарий — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., 23 года. Был взят в плен из отряда Черовича. По конфирмации генерал-губернатора М. Н. Муравьева по лишении всех лично и по состоянию присвоенных ему прав и преимуществ, сослан на житье в Тобольскую губ. Имущество конфисковано в казну.

НИАБ в г. Гродно. — Ф. 1. — Оп. 34. — Д. 459. — Л. 10 об., 11.

Калусовский Цезарий — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., провизор Волковысской частной аптеки, 25 лет, окончил Санкт-Петербургскую медико-хирургическую академию. Осужден «за деятельное участие в мятеже и сношение с организаторами». По конфирмации командующего войсками Виленского военного округа в 1864 г. выслан на каторжные работы в г. Нерченск. С 1872 г. получил разрешение заниматься фармацевтической практикой. В 1875 г. проживал в Иркутске, находился под надзором полиции. В 1881 г. получил право поступать на государственную службу, был освобожден от надзора полиции.

ЛГИА. — Ф. 1248. — Оп. 1. — Д. 53. — Л. 47. — 51, 58, 67, 76.

Кочан Викентий — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., 23 года. Следствие производилось в Ошмянской следственной комиссии в период 26.06.1863–09.07.1863. Осужден «за сношения с мятежниками Лидского уезда» без лишения прав, выслан в Оренбургскую губ. 27.09.1863 был отправлен виленским городским полицейским управлением этапным порядком. Прошение о разрешении возвратиться на родину подавал, пребывая в Уфимской губ. 27.08.1874 получил разрешение на постоянное возвращение.

ЛГИА. — Ф. 378. — Оп. 154. — Д. 775. — Л. 3–3 об., 5, 11 об., 14 об., 16–16 об, 18, 20.

Ленчевский Бернард Иванов — мещанин г. Ошмяны Виленской губ., 30 лет, католического вероисповедания, холост. Своей собственности не имел, родители владели домом в м. Сморгонь. Следствие производилось в Ошмянской следственной комиссии в период 16.06.1863–8.08.1863. Признан «вредным для пребывания в крае» и выслан в Томскую губ. для водворения на постоянное жительство на казенных землях. 11.10.1863 отправлен «при статейном списке установленным порядком по назначению».

ЛГИА. — Ф. 378. — Оп. 154. — Д. 813. — Л. 3, 5, 20–20 об., 21.

Мисевич Викентий Францев — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., 29 лет, католического вероисповедания, женат, имел малолетних детей, арендовал имение Гуры. После ареста содержался в Ошмянском остроге. Осужден «за принятие у себя мятежеников и доставление продовольствия повстанцам». Выслан на жительство в г. Верхотурье Пермской губ. В мае 1870 г. получил право на временный выезд в г. Вильно сроком на одну неделю для решения семейных дел.

ЛГИА. — Ф. 378. — Оп. 154. — Д. 939. — Л. 3, 7, 19, 38, 49.

Трацевский Максимилиан — дворянин Ошмянского у. Виленской губ., бывший волостной писарь Слуцкого у. Минской губ., холост. По конфирмации командующего войсками Виленского военного округа за приобретение и показ другому лицу воззвания революционного правительства и как неблагонадежный в политическом отношении выслан в Казанскую губ. С 18.09.1864 на поселении в г. Ядрине было назначено пособие 6 руб. в месяц. Из аттестации за 1866 г. видно, что содержался в Ядринском тюремном замке по делу «о дерзких выражениях, сделанных против Его Величества».

Павлов, В. А. Губернские органы власти и политическая ссылка в Российской империи (на материалах ссылки в Казанскую губернию участников польского восстания 1863–1864 гг.). — Чебоксары: «Новое время», 2006. — С. 228; ЛГИА. — Ф. 1248. — Оп. 2. — Д. 10. — Л. 107.

Шишло Винцент (1838–1919) — врач, бывший начальник Ошмянского у. в период восстания. За участие в повстанческом движении выслан в с. Наровчат Пензенской губ. Разрешения вернуться на родину не получил, проживал в г. Варшава.

Грицкевич, В. П. С Факелом Гиппократа: Из истории белорусской медицины. — Минск: Наука и техника, 1987. — С. 196.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.04.2012

І. В. Соркіна

Падзеі вайны 1812 г. у лёсе мястэчка Капыль у святле аднаго дакумента

Нягледзячы на маштаб і значнасць вайны 1812 года для Беларусі, а таксама на 200-гадовы адрэзак, які аддзяляе нас ад тых падзей, яна яшчэ не знайшла поўнага і аб'ектыўнага асвятлення ў навуковай гістарычнай літаратуры, а таму належным чынам не асэнсавана грамадствам. Адзін са шляхоў пераадолення гэтай з'явы — выяўленне і ўвядзенне ва ўжытак новых гістарычных крыніц. Унёскам у вырашэнне гэтай праблемы стаў выдадзены ў 2011 г. зборнік «Беларусь и война 1812 года» (складальнікі А. М. Лукашэвіч і З. Л. Яцкевіч), які змяшчае 135 дакументаў з фондаў Нацыянальных гістарычных архіваў Беларусі ў Мінску і Гродна [1]. Нашу ўвагу прыцягнуў дакумент № 72 пад назвай «Ведомость Минского губернского для военных повинностей присутствия Главному комитету в Вильно о материальном ущер-

бе, нанесенном жителям поветов Минской губернии французскими и российскими войсками во время войны 1812 года». З гэтай ведамасці вынікае, што агульны памер матэрыяльных страт па Мінскай губерні амаль пароўну падзяліўся паміж напалеонаўскімі і расійскімі войскамі: 16 982 414 руб. 51 ½ кап. — ад французскіх, 17 204 561 руб. 79 ½ кап. — ад расійскіх [1, с. 221]. Сітуацыя па Слуцкаму павету ўражвае значнай перавагай (у 11, 6 раза!) страт насельніцтва ад расійскіх войскаў: 7 306 709 руб. 28 кап., тады як ад арміі Напалеона жыхары Случчыны пацярпелі на 628 949 руб. 25 кап. [1, с. 214].

У Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Вільні сярод матэрыялаў фонду «Камісія па разбору даўгоў князёў Радзівілаў» (ф. 459) намі знойдзены цікавы дакумент, які дазваляе ахарактарызаваць наступствы вайны 1812 г. для Капыля (мястэчка Слуцкага павета, сёння — горад, райцэнтр Мінскай вобласці). Не так часта ў архіўных фондах можна сустрэць падрабязную інфармацыю пра становішча канкрэтнага населенага пункта ў гады ваенных ліхалецця. У гэтых адносінах нам пашанцавала выявіць «Люстрацыйную ведамасць аб колькасці душ, рухомай і нерухомай маёмасці, памерах матэрыяльных страт, прынесеных вайной 1812 г. па Капыльскаму ключу», дзе пазначаны страты Капыля як ад французскага, так і ад расійскага бакоў [2]. У ведамасцях, якія змяшчаюцца ў гэтым дакуменце, прыводзяцца статыстычныя звесткі за 1811 і 1813 гг. Яўрэйскае і хрысціянскае насельніцтва паказваецца асобна.

Безумоўна, самыя балючыя і незваротныя страты — людзі. У 1811 г. у Капылі было 146 дымоў (гаспадарак) хрысціян, у якіх пражывала 205 мужчын і 165 жанчын. У 1813 г. засталося 55 хрысціянскіх дымоў з насельніцтвам: 175 мужчын і 146 жанчын. Такім чынам, страты склалі 91 дым, 30 мужчын і 19 жанчын. Прычынай смерці ўказанай колькасці жыхароў сталі хваробы. Яўрэйскія дымы мястэчка скараціліся з 95 да 70, у дакуменце пазначана, што галоўнай прычынай гэтага стаў пажар [2, арк. 1]. Вайна 1812 г. скараціла колькасць гаспадарак у Капылі з 241 да 125, амаль у два разы!

Вельмі значна скарацілася пагалоўе жывёлы. Статыстычныя звесткі, якія гэта адлюстроўваюць, прыводзяцца ў наступнай табліцы.

Ведамасць аб колькасці хатняй жывёлы ў жыхароў Капыля. 1811–1813 гг. [2, арк. 2].

1811 г.	*коні*	*валы*	*каровы*	*свінні*
яўрэі	80	72	98	-

хрысціяне	32	120	210	59
Разам	112	192	308	59
1813 г.	*коні*	*валы*	*каровы*	*свінні*
яўрэі	15	-	19	-
хрысціяне	4	5	13	13
Разам	19	5	32	13
страты	*коні*	*валы*	*каровы*	*свінні*
яўрэі	65	72	79	-
хрысціяне	26	115	197	44
Разам	91	187	276	44

Прычыны страт хатняй жывёлы пазначаны наступным чынам. У яўрэяў Капыля было забрана ў выніку рэквізіцый 18 кароў, 61 вол; забрана «самавольна» — 11 валоў і 22 кані; ад «заразы» страчаны 61 карова і 43 кані. У хрысціян забрана ў выніку рэквізіцый 6 валоў; «самавольна» — 42 валы, 32 каровы, 28 коней, 44 свінні; ад «заразы» страчана 165 кароў, 67 валоў [2, арк. 2]. У выніку ў мястэчку пагалоўе валоў скарацілася амаль у 38 разоў, кароў — у 10 разоў, коней — у шэсць разоў, свіней — у пяць разоў.

Страты панесла і Капыльская плябанія: адзін дым; два кані, чатыры каровы, тры авечкі, адна свіння (1 конь забраны «самавольна», астатняя жывёла страчана ў выніку «заразы») [2, арк. 1, 2].

Наступная старонка дакумента паказвае звесткі аб колькасці апрацаванай ў 1813 г. зямлі. Капыляне змаглі засеяць даваенныя ўчасткі ў поўным аб'ёме: пад азімыя — 76 моргаў, 19 бочак; яравыя — 30 моргаў, 15 бочак. А вось плябанія скараціла свае пасяўныя плошчы ў два разы: замест ранейшых васьмі моргаў, дзвюх бочак азімых — чатыры моргі, адна бочка; замест шасці моргаў, трох бочак яравых — тры моргі, адна ½ бочкі [2, арк. 3].

Рэквізіцыі прадуктамі харчавання і фуражом ад яўрэяў Капыля для расійскай арміі паводле 16 квітанцый складалі: восем бочак і сем асмін азімага, 14 бочак і пяць асмін яравога хлеба; 336 пудоў сена; пяць асмін і два ½ гарнцаў крупаў, 18 пудоў мяса свежага і салёнага, 121 гарнец гарэлкі. Транспартныя паслугі з выкарыстаннем сваёй жывёлы, альбо рэквізіцыі жывёлы ў грашовым эквіваленце склалі суму ў 201 руб. 20 кап. У ліпені 1812 г. на патрэбы расійскай арміі капыльскімі

яўрэямі было выдаткавана прадуктаў і паслуг без квітанцый на суму 478 руб. [2, арк. 3 адв. – 4].

На патрэбы Вялікай арміі Напалеона капыльскі кагал у адпаведнасці з 26 квітанцыямі выдаткаваў: каля 160 пудоў хлеба, каля 30 пудоў мяса, 1025 гарнцаў гарэлкі, 210 пудоў сена і г.д. Транспартныя паслугі з выкарыстаннем сваёй жывёлы, альбо рэквізіцыі жывёлы ў грашовым эквіваленце склалі суму ў 3189 руб. 60 кап. [2, арк. 4 адв. – 6]. Квітанцыя, па якой капыляне панеслі найбольшыя выдаткі, падпісаная генералам брыгады Васілеўскім, датуецца 14 ліпеня 1812 г., калі кагалам было аддадзена 50 валоў (2400 руб.) і 200 гарнцаў гарэлкі [2, арк. 4 адв. – 5]. Квітанцыя без даты, якая ў дакуменце пазначана як «французская», засведчыла, што яўрэямі Капыля былі прадастаўлены «700 порцыяў мяса, 400 — хлеба, 600 — солі, 700 — гарэлкі, 300 — крупаў», што склала 17 пудоў 20 фунтаў мяса, 20 пудоў хлеба, каля чатырох гарнцаў солі, каля 21 гарнца гарэлкі і каля двух асмінаў крупаў. Яшчэ адна квітанцыя без даты, пазначаная як «нямецкая», датычылася пастаўкі 3000 фунтаў (ці 75 пудоў) хлеба і 200 гарнцаў гарэлкі [2, арк. 5 адв. – 6].

Без квітанцый на патрэбы напалеонаўскага войска ў яўрэяў Капыля было забрана: 900 рублёў грашыма, 20 коней, шэсць валоў, 18 кароў, 100 пудоў хлеба, 29 пудоў мяса, 420 гарнцаў пітнога мёду, 400 гарнцаў піва, 600 гарнцаў гарэлкі і г.д. [2, арк. 5 адв. – 6].

Хрысціянскае насельніцтва Капыля на патрэбы расійскага войска выдаткавала па пяці квітанцыях каля 13 бочак аўса, 355 пудоў сена, 37 пудоў і 10 фунтаў хлеба, тры асміны крупаў; без квітанцый — хатняй жывёлы на 2112 руб.: 27 валоў, 15 коней, 11 свіней; 20 коп і восем бочак аўса, 640 пудоў хлеба, 65 гусей ды індыкоў, 104 куры і качкі, 24 (адзінка вымярэння не пазначана) масла, 18 пудоў мяса, 54 гарнцы гарэлкі [2, арк. 6 адв. – 7].

На патрэбы напалеонаўскага войска паводле шасці квітанцый хрысціяне мястэчка прадаставілі шэсць валоў (на 288 руб.), каля васьмі бочак жыта, шасці бочак аўса, 25 пудоў хлеба, каля 220 пудоў фуражу, 11 ½ гарнцаў солі, каля 48 гарнцаў гарэлкі. Без квітанцый у капылянхрысціян было забрана: хатняй жывёлы на 2724 руб. (13 коней, 15 валоў, 32 каровы, 32 свінні), 85 коп сыроў, 30 коп яек, 25 бочак жыта, 5 бочак пшаніцы, 21 бочка гароху і грэчкі, 50 коп і 20 бочак аўса, 500 пудоў фуражу, 880 пудоў хлеба, 129 (?) масла, 174 пудоў мяса, 90 гарнцаў гарэлкі [2, арк. 6 адв. – 7].

Забяспечвалі капыляне вайскоўцаў і адзеннем. Для арміі Напалеона ў яўрэяў без квітанцый было забрана дзесяць кажухоў, у хрысціян — 45 [2, арк. 5 адв., 6 адв.].

Параўнанне рэквізіцый з жыхароў Капыля на патрэбы расійскага і французскага войскаў паказвае, што памеры пабораў на карысць Вялікай арміі Напалеона былі большымі. Аднак абодва ваюючыя бакі аднолькава бязлітасна ставіліся да мясцовага насельніцтва ў пытанні забеспячэння войскаў, асноўным сродкам для чаго лічылі рабаванне.

Расійскі ўрад прызнаў толькі частку свайго доўга, якая была засведчана квітанцыямі аб рэквізіцыях. Кампенсацыя была праведзеная ў самых мінімальных памерах, аднак дакументаў аб вяртанні маёмасці жыхарам Капыля не знойдзена.

Наступствы вайны 1812 г. для мястэчка Капыль, адлюстраваныя ў вышэй прадстаўленай гістарычнай крыніцы, тыповыя ў сваёй трагічнасці. Падобная сітуацыя склалася і ў іншых паселішчах Беларусі. Такім чынам, становішча Капыля ў 1812 г., апісанае ў дадзеным дакуменце, адлюстроўвае агульную тэндэнцыю, характэрную для ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Крыніцы:

1. Беларусь и война 1812 года: Документы / Сост. А. М. Лукашевич, Д. Л. Яцкевич; редкол. В. И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. — Минск: Беларусь, 2011. — 559 с.
2. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. — Ф. 459. — Воп. 1. — Адз. зах. 2733. — Люстрацыйная ведамасць аб колькасці душ, рухомай і нерухомай маёмасці, памерах матэрыяльных стратаў, прынесеных вайной 1812 г. па Капыльскаму ключу. — Арк. 1–7.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.03.2012

Ф. В. Чарняўскі

Стэфан Гладкі — пісар земскі Менскага ваяводства ў 1571–1617 гг.

Гісторыя Меншчыны багата не толькі падзеямі, што аказалі ўплыў на гісторыю Вялікага Княства Літоўскага, але і незвычайнымі людзьмі. Усё часцей гісторыкі, якія даследуюць мінуўшчыну нашай краіны, вяртаюць нам імёны нашых продкаў. Да ліку такіх асоб неабходна залічыць і Стэфана Фёдаравіча Гладкага,

пісара земскага Менскага ваяводства. За перыяд ад 1567 і да 1795 г. пасаду пісара земскага менскага, якая надавалася пажыццёва або да моманту атрымання больш высокага прызначэння, займалі па чарзе восем чалавек. За выключэннем Стэфана Гладкага, кожны пісар земскага суда займаў гэту пасаду не даўжэй 25 гадоў. І толькі Стэфан Гладкі служыў на гэтай пасадзе амаль 47 гадоў, а менавіта з пачатку 1571 г. і да сярэдзіны 1617 г. Гладкі атрымаў прывілей на пасаду пісара земскага яшчэ пры Жыгімонце Аўгусце, працягваў займаць яе пры Генрыку Валезе і Стэфане Баторыі і пакінуў ужо пры Жыгімонце III Вазе, бо памёр напрыканцы 1617 г. За час выканання Стэфанам Гладкім абавязкаў пісара ў Менскім земскім судзе свае пасады пакінулі два суддзі і пяць падсудкаў, але намі не ўстаноўлена ніводнай спробы Гладкага падняцца ўверх па службовай лесвіцы. Гэта тым больш выклікае здзіўленне, калі ўлічыць, што на працягу многіх гадоў, працуючы ў судовай установе, ён меў у параўнанні з іншымі кандыдатамі прыярытэтнае права на заняцце пасады падсудка.

На нашу думку, Стэфан Фёдаравіч Гладкі атрымаў добрую адукацыю, што было нярэдкай з'явай для тых часоў. Аб тым, што адукацыя ў яго мелася, сведчаць патрабаванні Статута да абрання на судовыя пасады толькі «людей добрых, в праве росторопных і умеетных» [36, p. 265].

Паведамленні пра Стэфана Гладкага пачынаюць сустракацца ў матэрыялах Метрыкі ВКЛ толькі пасля 1560 г. Верагодна, ужо да пачатку вайны Вялікага Княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавай за Інфлянты ў 1558 г. Стэфан Гладкі, атрымаўшы адукацыю, вярнуўся на Радзіму.

У 1555 г. пасля доўгай і цяжкай хваробы памёр біскуп віленскі Павел Гальшанскі, у якога служыў бацька Стэфана, і яго землі трапілі ў іншыя рукі. Стэфану Гладкаму па вяртанні дамоў давялося шукаць службу ў новых гаспадароў. У тыя часы маладыя людзі, якія паходзілі з дробнай і сярэдняй шляхты, дасягнуўшы сталасці, стараліся ўладкавацца «на паслугі» (на службу) да прадстаўнікоў магнацкіх родаў ВКЛ, якія стваралі асабістыя арміі. Гэтыя вайсковыя фарміраванні ў некаторых выпадках колькасна не саступалі харугвам, «зацягнутым» (нанятым) за кошт скарбу княства.

Хутчэй за ўсё некаторыя землі, якія знаходзіліся з дазволу Паўла Гальшанскага ў пажыццёвым карыстанні продкаў Стэфана Гладкага, перайшлі ў валоданне Астафія Багданавіча Валовіча, які з 1552 г. займаў пасаду маршалка дворнага, у 1561–1566 гг. ужо падскарбія земскага, у 1566–1579 гг. падканцлера, а ў канцы жыцця і канцлера ВКЛ з

1579 г. [5, с. 208]. У 1567 г. Стэфан Гладкі з Навасёлак Менскага павета ставіў у войска ВКЛ аднаго слугу, а сам служыў падканцлеру. З той часткі зямель Валовіча, якой карыстаўся Гладкі, ён ставіў пад харугву свайго пана трох коней і трох драбаў [29, с. 535]. У войска ВКЛ выстаўляўся адзін ваяр ад васьмі дымоў. Такім чынам, у вячыстым і ленным (пажыццёвым) валоданні будучага пісара земскага ў 1567 г. знаходзілася да 50 дымоў падданых, што сведчыць аб яго немалых матэрыяльных магчымасцях. На нашу думку, большая частка гэтых зямель была нададзена яшчэ дзеду і бацьку Стэфана і перайшла да яго ў спадчыну. Несумненна, што такі адукаваны чалавек, як Гладкі, быў патрэбны падканцлеру не толькі на вайсковай службе, але і ў кіраванні шматлікімі ўласнымі і леннымі маетнасцямі.

У канцы 50–х гг. XVI ст. у валоданні Стэфана Гладкага знаходзіліся на ленным праве некалькі сёл у ваколіцах полацкага замка, а менавіта Ганча, Кобча (Колпча) і Гародня [8, арк. 639]. Верагодна, што і гэтыя маетнасці надаваліся яго дзеду або бацьку за ваенныя заслугі і ў валоданне Стэфана Гладкага перайшлі па спадчыне з дазволу караля.

У 1563 г. Масква накіравала ў межы ВКЛ вялікую армію, частка якой, што ўключала больш чым 60 тыс. добра ўзброеных ваяроў, прыступіла да аблогі Полацка [30, с. 499]. Зразумела, што ўсё наваколле горада было абрабавана, а вялікую колькасць жыхароў Полаччыны вывезлі ў межы Маскоўскай дзяржавы. Стэфан Гладкі, спасылаючыся на адсутнасць сродкаў для выканання службы каралю, звяртаецца з прашэннем аб часовым надзяленні яго землямі, размешчанымі ў іншых паветах ВКЛ, замест тых, якія аказаліся пад уладай заваёўнікаў. Улічваючы заслугі, а таксама хадайніцтва Валовіча, Стэфану Гладкаму надаюцца некалькі сёл у Свіслацкай воласці, якая, як пазней высветлілася, была ўласнасцю Гарабурдаў [8, арк. 639]. Пасля вяртання зямель Полацкага ваяводства ў склад ВКЛ сёлы на Полаччыне, якія раней належалі Стэфану Гладкаму, каля 1570 г. набыў Ян Гарабурда, суддзя гродскі, і ўвёў у валоданне імі свайго бацьку Міхаіла Багданавіча Гарабурду, будучага кашталяна менскага [8, арк. 639]. На нашу думку, пераход Гародні, Ганчы і Кобчы ў валоданне кашталяна менскага адбыўся з папярэдняй згоды караля. Кашталян менскі атрымаў адпаведны прывілей і лічыў справу скончанай. Стэфан Гладкі не прымірыўся з самавольствам і прыцягнуў Гарабурду да адказнасці перад судамі княства. Некалькі гадоў змагання ў судах прынеслі плён. Спадчыннікі кашталяна менскага Ян і Крыштоф Гарабурды да 1593 г. былі вымушаны адмовіцца ад правоў карыстацца землямі на Полач-

чыне на карысць пісара земскага менскага. У сваю чаргу пісар земскі адмовіўся ад валодання Свіслацкай воласцю да пачатку 1590-х гг.

Пачынаючы з сакавіка 1562 г. сустракаюцца паведамленні аб самастойным кіраванні Стэфанам Гладкім сваёй маёмасцю. У пачатку гэтага года ён атрымлівае каралеўскі прывілей на збудаванне «карчмы вольнай у Навасёлках» [15, арк. 162].

Усю вайну ў Інфлянтах Стэфан Гладкі са сваім «почтам» (атрадам) правёў пад харугвай Астафія Валовіча і прымаў самы актыўны ўдзел у ваенных дзеяннях. На вайне Гладкі вызначыўся не толькі асабістай адвагай, але і дасканала выконваў распараджэнні сваіх камандзіраў. У каралеўскім прывілеі ад 28 лістапада 1597 г. на землі ў Нястанавічах пацвярджаецца ўдзел пісара земскага Менскага ваяводства ва ўсіх войнах, якія вяло ВКЛ «ад Жыгімонта II Аўгуста і да Стэфана Баторыя» ўключна [9, арк. 735].

Невядома, як склалася б жыццё Стэфана Гладкага, каб не смерць у другой палове 1570 г. Рыгора Астаф'евіча Рагозы, першага суддзі земскага менскага. Каралеўскім прывілеем ад 15 лістапада 1570 г. пасада суддзі земскага менскага надавалася Марціну Валадковічу, былому пісару земскаму Менскага ваяводства [36, p. 265]. Адначасова паўстала пытанне і аб замяшчэнні пасады пісара Менскага земскага суда. Пасада пісара земскага суда мела вялікае значэнне для ажыццяўлення справядлівасці ў павеце і прызнання законнасці ўсіх спраў па пытаннях куплі-продажу, даравання, абмену землямі, уступлення ў правы валодання маёмасцю.

Несумненна, што Астафій Валовіч, падканцлер ВКЛ, прыклаў усе намаганні, каб яго давераны чалавек атрымаў урад пісара земскага. Прызначэнне на кожную дзяржаўную пасаду ў ВКЛ адбывалася згодна з парадкам, акрэсленым у Статуце 1566 г. На той час гэты парадак яшчэ прыводзіўся ў кожным прывілеі на адпаведны ўрад. Згодна са Статутам, прозвішчы «электаў» (кандыдатаў) на пасады, падлеглыя земскаму праву, папярэдне абмяркоўваліся на ваяводскім або павятовым «рыцарскім коле» (сойміку). Патрабавалася, каб шляхетныя асобы, якія збіраліся на сойміку, «чотыри електы, людеи добрых и годных, шляхту оного жъ повету, межи собою обрали и имена ихъ ку намъ, г(о)с(по)д(а)ру, на писме за печатью пана воеводы... и тежъ за печатьми своими...через пословъ своих послали, бьючи нам чоломъ, абыхмо которого з них на тот врад...обравши потвердили и имъ до того повету...установили» [36, p. 307].

Пад кіраўніцтвам ваяводы менскага Гаўрылы (Гераніма) Гарнастая павятовая шляхта абмеркавала ўсе прапанаваныя на сойміку кандыда-

туры і прагаласавала за чатырох асоб, імёны якіх былі прадстаўлены на разгляд караля. На жаль, у каралеўскіх прывілеях вельмі рэдка паведамлялася аб тых асобах, якія былі абраны шляхтай на сойміку ў лік электаў, але не мелі падтрымкі ад ваяводы і судовага старасты, як гэта было ў выпадку з Валадковічам і Гладкім. Звычайна пасля сойміка праходзіла каля месяца пакуль яго пастанова, завераная подпісамі і пячаткамі прысутнай на рыцарскім коле шляхты, трапляла на подпіс да караля. На нашу думку, соймік па абранні чатырох электаў на пасаду пісара земскага мог адбыцца не раней першай паловы снежня 1570 г.

Толькі дзякуючы той падтрымцы, якую аказалі Астафій Валовіч, падканцлер ВКЛ, і Гаўрыла Гарнастай, ваявода і стараста судовы менскі, Стэфан Фёдаравіч Гладкі змог атрымаць каралеўскі прывілей на пісарства земскае Менскага ваяводства. Мы не знайшлі прывілея Гладкаму на пасаду пісара, але прыблізна можна вызначыць, што дадзены дакумент кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт II Аўгуст мог падпісаць у першай палове студзеня 1571 г.

У каралеўскім прывілеі вызначаліся і абавязкі асобы, прызначанай на адпаведную судовую пасаду. «Маеть (он) владности справ и всихъ пожитков того враду ужывати и всякие речи слушне и порадне справовати водле Статуту земъского, ни в чомъ его не отступуючи, такъже шляхте тамошнеи и всимъ людемъ над право кривды и уближенья ниякого не чинечи». «Маеть (он) на першихъ рокохъ тамошнихъ судовыхъ земъскихъ, которые водле порадку статутового приидуть, присегу на тот врад подлугъ Статуту учынивши, местъцо свое… засести и тот врад… в повете… держати» [36, р. 186].

У судовых установах ВКЛ патрабаванні Статута выконваліся незаўсёды. Ва ўмовах магнацкага свавольства справядлівасць зрэдку прысутнічала на пасяджэннях судоў. Як і сёння, так і ў тыя часы, людзям неаднойчы даводзілася змагацца з карупцыяй сярод судовых ураднікаў. У пачатку 1582 г. на разгляд Менскага земскага суда трапіла справа аб прэтэнзіях Яна Стужынскага, каралеўскага ротмістра, да пані Аўдоцці Фёдараўны Уладычанкі. Грашовыя магчымасці каралеўскага ротмістра аказаліся больш значнымі, чым у яго суперніцы, і Менскі земскі суд выдаў дэкрэт на карысць Стужынскага. Пакрыўджаная жанчына не мела значных грошай, але была параднёная з многімі ўплывовымі асобамі ў краіне і змагла дамагчыся іх падтрымкі. 26 чэрвеня 1582 г. Мікалай Запольскі, возны менскі, уносіць у менскія гродскія судовыя кнігі квіт аб падачы позваў у суд Марціну Валадковічу, суддзі земскаму, гараднічаму і мастаўнічаму менскаму, і Стэфану Гладкаму, пісару, «аб няслушнасці всказу (дэкрэта. — *Ф. Ч.*)

ў справе Стужынскага і Уладычанкі» [24, арк. 33]. Вынік гэтай справы нам не вядомы.

Зразумела, што акрамя падтрымкі магната, у якога на службе знаходзіўся прэтэндэнт на заняцце якога-небудзь урада, кандыдату на пасаду неабходна было мець за плячыма поўны гераічнымі ўчынкамі ўдзел у вайсковых экспедыцыях па абароне Айчыны.

У тыя часы шляхетныя асобы вельмі мала часу праводзілі дома. Значная частка іх жыцця праходзіла ў вайсковых паходах. Спроба вылучыць на земскую пасаду шляхетнага чалавека, які заплямiў свой гонар на вайне ці не праявіў сябе ў паходах, не магла скончыцца поспехам. Павятовая шляхта не толькі менавала сябе рыцарамі, але і патрабавала ад кожнага са свайго асяроддзя праяваў гераізму. Рыцарскае кола магло і не выказаць падтрымкі таму з чатырох кандыдатаў, на якога выпадаў гонар атрымаць каралеўскі прывілей на пэўны ўрад або ганаровы тытул. Нярэдкімі былі выпадкі, калі шляхта супраціўлялася спробам асобы, якая ўжо атрымала каралеўскі прывілей, заняць пасаду, і рознымі шляхамі даводзіла да ведама караля і яго акружэння сваю пазіцыю.

Стэфан Гладкі быў адным з найбольш уплывовых і аўтарытэтных людзей у павеце, прычынай чаго з'яўлялася доўгатэрміновая праца ў земскім судзе Менскага ваяводства. На той час яшчэ не выбіралі на кожную «кадэнцыю» (пасяджэнне) Галоўнага Трыбунала ВКЛ асобнага пісара. Яго абавязкі на пасяджэннях вышэйшай судовай установы княства ў Менску, пачынаючы з 1583 г. і да самай смерці, выконваў Стэфан Гладкі. Зразумела, што гэта пашырала кола знаёмстваў Гладкага і дазваляла заводзіць карысныя сувязі.

Гісторыкі высветлілі, дзе ў Менску пражываў згаданы пісар земскі. На вуліцы Зборавай у самым цэнтры тагачаснага горада, побач з іншымі вельмі паважанымі ў шляхецкім асяроддзі людзьмі, знаходзіўся дом Стэфана Фёдаравіча Гладкага [4, с. 35]. Дарэчы, усе гэтыя шляхетныя асобы былі вельмі складанымі людзьмі і жыць побач з імі было зусім няпроста. Да прыкладу, менскі месціч Васіль Маслянка асмельваўся спрачацца з-за сваёй пасады з самім Львом Сапегам, канцлерам ВКЛ. Менскія месцічы скардзіліся ў суды і аб пагрозах Маслянкі здзейсніць забойства тых, хто нейкім чынам нанёс яму шкоду.

Фінансавая забяспечанасць давала пісару земскаму падставу для заняцця ліхварствам. Так, Гладкі пазычыў ваяводзе віленскаму Станіславу Пацу 200 коп грошай літоўскіх і атрымаў на некаторы час «добры» (землі) Вайцэхоўскія [3, с. 140]. Дзякуючы працы ў судовай

установе Стэфан Гладкі паступова пераўтварыўся ў аднаго з найбагацейшых людзей у Менскім павеце. Ён паспяхова дабіваўся права пажыццёвага карыстання рознымі землямі на прасторах ВКЛ. Аднак і на гэтым шляху здараліся прыкрыя непрыемнасці, прычынай якіх часцей за ўсё аказвалася адсутнасць узгодненай працы паміж установамі княства. Такі выпадак меў месца з леннымі землямі ў Жмудзі. У 1592 г. пасля смерці шляхетнай асобы, якая мела пажыццёвыя правы на карыстанне двума сёламі ў Рэтоўскім цівунстве (Жрэблямі і Піваварамі), землі перайшлі да дзяржаўнага скарбу з наступным вынясеннем каралеўскай «дыспазіцыі» (распараджэння) па гэтым пытанні. Верагодна, пісар земскі меў добрыя сувязі ў вялікакняскай канцылярыі, адкуль і даведаўся аб магчымасці павялічыць свае ўладанні. Прадпрынятыя Стэфанам Гладкім намаганні прынеслі плён — кароль падпісаў прывілей на наданне яму гэтых сёл у пажыццёвае карыстанне. Аднак грошы, якія выдаткаваў пісар земскі на атрыманне зямель, аказаліся змарнаванымі. Праз некаторы час Мальхер Камянецкі, «інстыгатар» (судовы чыноўнік) ВКЛ, прыцягнуў Гладкага да адказнасці. Аказалася, што крыху раней чым Гладкаму, а менавіта ў пачатку таго ж 1592 г., гэтыя землі былі нададзены каралём у пажыццёвае карыстанне Яну Галінскаму [16, арк. 506]. Верагодна, кароль, заняты вырашэннем адказных дзяржаўных спраў, нават і не чытаў тыя паперы, якія сакратары клалі яму на подпіс.

Асноўная частка спадчынных і набытых зямель пісара земскага знаходзілася непадалёку ад Койданава, на берагах ракі Чаплі ў Навасёлках, дзе валодалі землямі не толькі сам пісар земскі Менскага ваяводства, але і яго крэўныя. Акрамя Гладкіх землі ў Навасёлках атрымалі ад караля Аколавы (у дакументах Вколавы або Уколавы. — *Ф. Ч.*), Багуфалы, Грынкевічы і Гарноўскія. Знаёмства з нешматлікімі захаванымі архіўнымі крыніцамі не выявіла сур'ёзных супярэчнасцей паміж шляхецкімі родамі, якія на працягу амаль двухсот гадоў карысталіся землямі ў гэтым сяле. У той жа час Гладкія, Багуфалы, Гарноўскія і Аколавы неаднаразова сумесна выступалі супраць сваіх суседзяў Кавячынскіх, якія больш чым паўстагоддзя займалі такую важную пасаду, як падкаморства Менскага ваяводства, і Совічаў Корсакаў, што таксама карысталіся высокім аўтарытэтам у ваяводстве і ў ВКЛ увогуле.

У валоданні Корсакаў знаходзіліся памежныя з вотчынай Навасёлкі землі маёнтка Узда, а Кавячынскія гаспадарылі ў Кухцічах. 29 студзеня 1582 г. Стэфан Фёдаравіч Гладкі атрымаў ад Рыгора Дзмітравіча Совіча Корсака частку Узды ў «заставу» (часовае трыманне да моман-

ту вяртання Корсакам пазычанай сумы грошай). У адпаведнасці са Статутам ВКЛ возны менскі Себастыян Стрыеўскі ўвёў пісара земскага ў валоданне [3, с. 361].

Межавыя знакі зарасталі або наўмысна знішчаліся, а таму заўсёды існавала магчымасць прыхапіць кавалак чужой зямлі. Асабліва часта сустракаюцца судовыя спрэчкі навасёлкаўскай шляхты з Кавячынскімі і Корсакамі. 22 студзеня 1590 г. Стэфан Гладкі выклікае ў суд Еноха Кавячынскага, будучага падкаморыя менскага, і яго жонку Ганну Мікалаеўну Служчанку, абвінаваціўшы іх у незаконнай парубцы лесу, які з'яўляўся маёмасцю пісара земскага менскага [25, арк. 65]. 5 лютага 1590 г. Стэфан Гладкі выклікае ў гродскі суд Корсакаў. На памежных сенажацях, якія спрадвеку знаходзіліся ў карыстанні Гладкіх, зладзілі пакос і паставілі стагі сяляне пісара земскага, а вось звезлі сена ў гумно сваіх гаспадароў сяляне Корсакаў [3, с. 410]. 7 чэрвеня гэтага ж года Енох Кавячынскі і яго жонка выклікаюць Гладкага ў Менскі гродскі суд. Сустрэўшыся на дарозе, сяляне пісара земскага не прапусцілі сялян Кавячынскага з Кухцічаў і, колькасна пераважаючы, моцна іх збілі [24, арк. 139]. У 1592 г. у судах княства неаднаразова разглядалася справа аб бортным дрэве, якое раней належала Гладкаму, а затым ім пачаў карыстацца Андрэй Совіч Корсак, харужыч менскі. 1 жніўня 1592 г. Васіль Грыгаровіч, возны менскі, спрабаваў разабрацца з двума бортнікамі, а менавіта Казловічам з Навасёлак і Янам Радкевічам з Узды. Яго зацікавіла, на якіх падставах без згоды гаспадара бортная сасна з пчоламі ў лесе Стэфана Гладкага аказалася ва ўласнасці Корсакаў [24, арк. 224]. 1 верасня гэтага ж года ў Менскім гродскім судзе даваў тлумачэнні па гэтай справе сам уздзенскі гаспадар Андрэй Корсак [1, с. 101].

У першай палове 1600 г. Стэфан Гладкі атрымлівае ў валоданне маетнасць Рэуты і службу Капусцінскую [18, арк. 340, 633–636]. У пажыццёвым валоданні Стэфана Гладкага знаходзілася і некалькі сёл у Аршанскім павеце. Верагодна, гаспадаранне пісара земскага менскага ў гэтай частцы павета давяло падданых да роспачы і тыя адмовіліся ад паслушэнства яму. Сяляне падалі каралю «супліку» (скаргу), пасля чаго адміністрацыя княства 31 студзеня 1613 г. прызначыла каралеўскага рэвізора Адама Ваньковіча да праверкі яе слушнасці [17, арк. 190].

Незадоўга да смерці Стэфан Гладкі ўвязаўся ў сур'ёзнае супрацьстаянне з Мікалаем Рэкуцем, падстарастам судовым гродскім менскім, абвінаваціўшы яго ў «неналежным» (не адпавядаючым праву) «увязанні» (уступленні) ў валоданне землямі Перасветаўскай маетнасці [19, арк. 569]. Перасветаўскія добры належалі Багуфалам, якія знаходзіліся

ў роднасных сувязях з Гладкімі, Гарноўскімі і Аколавымі, што валодалі большай часткай зямель у Навасёлках, значная частка якіх, некалі нададзеных каралямі польскімі і вялікімі князямі літоўскімі Гарноўскім, Багуфалам і Аколавым, з цягам часу перайшла ў карыстанне пісара земскага менскага.

Стэфан Гладкі памёр восенню 1617 г. У той год менская кадэнцыя Галоўнага Трыбунала ВКЛ, пісарам якой на працягу многіх гадоў існавання гэтай судовай установы ў абавязковым парадку станавіўся менскі земскі пісар, пачалася 28 жніўня і доўжылася да 25 лістапада [32, s. 159]. Найбольш верагодна, што памёр Стэфан Гладкі ўжо пасля пачатку працы Галоўнага Трыбунала. На вакантнае месца трыбунальскага пісара тэрмінова абралі Самуэла Друцкага Горскага, які часова выконваў абавязкі пісара трыбунальскага і, верагодна, не меў намеру атрымаць пасаду пісара земскага менскага. У хуткім часе ён атрымаў каралеўскі прывілей на ўрад войта каралеўскага горада Менска.

Пісар земскі Менскага ваяводства, па нашых звестках, уступаў у шлюб толькі адзін раз. На 19 чэрвеня 1582 г. Стэфан Гладкі быў у шлюбе з Зафеяй Якубаўнай [3, с. 140]. У гэты дзень Гладкія адмовіліся ад атрымання, пазычаных некалі Станіславу Пацу грошай. Атрымаўшы ад яго ў заставу землі ў ваколіцах Нястанавіч, Стэфан і Зафея Гладкія не мелі ніякага жадання развітвацца з гэтымі добрамі і спадзяваліся працягваць карыстацца імі і надалей. У каралеўскім прывілеі ад 28 лістапада 1597 г. аб наданні Стэфану Гладкаму «15 чалавек кунічных і чатырох земляў пустоўскіх, па Пятру Цімафеевічу Пузыне» пацвярджаецца іх перадача ў пажыццёвае карыстанне не толькі самому пісару земскаму Менскага ваяводства, але і яго жонцы Зосі Абрамовічаўне (Зафеі Якубаўне) [9, арк. 735]. У гэтым шлюбе нарадзіліся дачка Ганна і сын Крыштоф, які яшчэ да 1600 г. за выдатнае выкананне вайсковых абавязкаў атрымаў пасаду каралеўскага ротмістра.

Некалькі дакументаў з упамінаннем Ганны Стэфанаўны Гладкоўны ўнесены ў першай палове 1630 г. у актавыя кнігі земскага суда Слонімскага павета. Пасля смерці свайго першага мужа, а менавіта Мікалая Кміты Беразавецкага, пісараўна земская менская ўступіла ў шлюб з Янам Хруслінскім, зямянінам Слонімскага павета. Першы дакумент быў прысвечаны пытанням, звязаным з прэтэнзіямі крэўных першага мужа на спадчыну, якая засталася ў валоданні ўдавы і потым аказалася ў распараджэнні яе другога мужа. 4 красавіка гэтага ж года Хруслінскія правялі ў земскім судзе Слонімскага павета «актыкацыю» (унясенне ў актавыя кнігі) дакумента аб набыцці ў Марыяны Парэмбскай Матэушавай Шэмячынай маетнасці ў адзначаным павеце. Пры

гэтым Ганна Гладкоўна, пісараўна земская менская, і яе муж пісаліся зямянамі Слонімскага павета [23, арк. 24]. Ян Хруслінскі пасля смерці бацькі выхоўваўся у сям'і айчыма Геліяша Кміты Беразавецкага, роднага брата першага мужа Ганны Гладкоўны. Па невядомых прычынах айчым, верагодна, пасля доўгіх судовых працэсаў толькі 6 верасня 1629 г. перадаў пасербу 4 250 злотых, якія запісаў сыну паміраючы бацька [23, арк. 29 адв.].

Пра каралеўскага ротмістра Крыштофа Стэфанавіча Гладкага захавалася значна больш звестак, чым пра яго бацьку. 1 ліпеня 1593 г. Стэфан Гладкі, пісар земскі менскі, дабіўся атрымання каралеўскага «кансэнса» (згоды) на пераход пажыццёвых правоў на восем службаў падданых у сяле Кобча Полацкага ваяводства сыну Крыштофу [10, арк. 245].

24 лістапада 1601 г. Крыштоф Гладкі, прыяцель Войцаха Дарагастайскага, ваяводзіча смаленскага (у дакуменце памылкова пазначана «мсціслаўскага». — *Ф. Ч.*), з рызыкай для свайго жыцця ратаваў яго ад віленскай гарадской варты. Верагодна, што ў гэты вечар сябры добра пагулялі і, як гэта было ў шляхецкім звычаі, дазволілі сабе не зважаць на існуючыя правілы паводзін у каралеўскім месцы Вільні. Варта горада паспрабавала спыніць грамаду людзей, якія паводзілі сябе як у захопленым горадзе і, не дабіўшыся поспеху, прымяніла зброю. Віленская ахова начнога спакою скардзілася і на асабісты ўдзел каралеўскага ротмістра ў нанясенні шкод гораду [2, с. 177].

Пасля смерці бацькі каралеўскі ротмістр паспрабаваў заняць пасаду пісара земскага менскага. На нашу думку, ён не меў за плячыма такой падтрымкі з боку магнатаў, якой карыстаўся ў пачатку самастойнага жыцця яго бацька Стэфан Гладкі. Па незразумелых прычынах выбары электаў на пасаду пісара земскага менскага адбыліся толькі праз год, а менавіта ў 1618 г. Магчыма, што ў 1617 г. большая частка менскай павятовай шляхты пад харугвамі каралевіча Уладзіслава Вазы ўдзельнічала ў паходзе на Маскву. Як запісана ў каралеўскім прывілеі на вакантную пасаду, Пётр Тышкевіч летам 1618 г. правёў «элекцыю» (выбары кандыдатаў на пасаду) «за зойсцем з гэтага свету Стэфана Гладкага». Шляхта, якая сабралася на рыцарскае кола пасля вяртання з паходу, выбрала электамі Мікалая Вяжэвіча, Альбрыхта Аборскага і Януша Уніхоўскага. Менская павятовая шляхта ўключыла ў спіс электаў і Крыштофа Стэфанавіча Гладкага, каралеўскага ротмістра. За час вайсковай службы ён з рызыкай для свайго жыцця ўдзельнічаў у многіх ваенных экспедыцыях за межамі княства. Аднак не меншымі вайсковымі заслугамі маглі пахваліцца Аборскі, Вяжэвіч і Уніхоўскі.

Не без падтрымкі некаторых высокіх ураднікаў княства пасада пісара земскага Менскага ваяводства каралеўскім прывілеем нададзена 5 верасня 1618 г. Мікалаю Вяжэвічу, падсудковічу земскаму менскаму, падстолію менскаму [11, арк. 119].

Верагодна, што Крыштоф Стэфанавіч Гладкі, пісарэвіч земскі менскі, двойчы ўступаў у шлюб. Пра гэта можа сведчыць вельмі вялікая розніца ва ўзросце паміж старэйшымі дзецьмі каралеўскага ротмістра (Стэфанам і Ганнай) і самым малодшым яго сынам Янам. Крыштоф Гладкі і яго жонка Гальшка Урбанаўна Буйвідаўна памерлі да 1640 г. На гэты час Ян Крыштофавіч Гладкі яшчэ не дасягнуў «гадоў зупольных» (сталасці) і яго ўзялі пад апеку брат Стэфан Крыштофавіч і сястра Ганна Крыштофаўна Гладкаўна з мужам Самуэлам Юндзілам. 19 чэрвеня 1640 г. Ян Гладкі па атрыманні сваёй часткі бацькоўскай і мацярынскай спадчыны склаў квітацыйны ліст сваім апекунам, дзе паведамляў, што «па смерці родзічаў Крыштофа Стэфанавіча і Гальшкі Урбанаўны Буйвідаўны Гладкіх апекуны, урадоўна (разам з іншымі службовымі асобамі. — *Ф. Ч.*), паводле навукі, з генераламі (павятовымі вознымі. — *Ф. Ч.*), шляхтай прынялі да сваёй пасесіі мае ўладанні і ад брата майго Стэфана Крыштофавіча і сястры ўсё нам вярнулі, а нас да розума давялі і іменні нашы ў 12 000 коп грошай літоўскіх у Навасёлках, якія застаўлены ад бацькі Даніелу Скіндару. Грошы, нам вінныя, швагр і сястра адсудзілі для нас. Бацькі нашы пакінулі нас у маладых гадах, не маючымі гадоў зупольных» [20, арк. 525–526].

Дзеці каралеўскага ротмістра, таксама як і бацькі, шмат пазычалі і не заўсёды своечасова вярталі пазычаныя грошы. На суды не станавіліся, а пасля атрымання судовых дэкрэтаў на «баніцыю» (пазбаўленне грамадзянскіх правоў) і «вываланне» (выгнанне) за межы краіны, звярталіся да караля з прашэннем аб прадстаўленні адтэрміноўкі на выкананне прысуду. 13 сакавіка 1648 г. Ян і Стэфан Крыштофавічы Гладкія, Самуэл Юндзіл і Ганна Крыштофаўна Гладкая атрымалі «глейт» (ахоўная грамата) з адтэрміноўкай на шэсць месяцаў па баніцыі ад Максіміліяна Аўлачымскага. Гладкія і Юндзілы аказалі супраціўленне каралеўскаму шляхцічу, накіраванаму ў Навасёлкі для спагнання 6 410 коп грошай літоўскіх. У дадатак да ўсяго на Юндзілаў дэкрэтам Галоўнага Трыбунала баніцыя была вынесена яшчэ раз — па выніках разбору справы з Крыштофам Эпейрыяшам [13, арк. 331].

Падобна дзеду і бацьку, дзеці Крыштофа Гладкага сваё жыццё прысвяцілі ваеннай справе і дамоў траплялі толькі зімой, калі спыняліся ваенныя дзеянні і войска адыходзіла на зімовыя кватэры. Асабліва

вызначыўся ў вайне за Інфлянты з Густавам, князем «судэрманландскім» (або інгерманландскім), Стэфан Крыштофавіч Гладкі. 6 лютага 1626 г. маладому ваяру па «цэсіі» (згодзе) бацькі каралеўскім прывілеем нададзена леннае пажыццёвае права на сяло Кобча Полацкага павета [12, арк. 92 адв.].

Ва ўсіх вядомых нам судовых справах канца першай паловы XVII ст. Стэфан Гладкі, унук пісара земскага менскага, выступаў адзін. Праглядваючы старонкі захаваных дакументаў, мы не знайшлі ніводнага ўпамінання пра яго жонку. Адчуваючы вострую патрэбу ў грашовых сродках, браты Стэфан і Ян, а таксама іх сястра Ганна Самуэлавая Юндзілавая неаднаразова перазастаўлялі Навасёлкі розным шляхетным асобам. Па прычыне няздольнасці Гладкіх своечасова разлічвацца з пазыкамі возныя дастаўлялі ім усё новыя і новыя позвы ў суды княства. У 1643 г. Міхал Багуфал, зямянін Менскага ваяводства, які таксама валодаў землямі ў Навасёлках, атрымаў баніцыю на Стэфана Гладкага [14, арк. 467]. На нашу думку, выдачай баніцыі скончыўся чарговы этап разгляду прэтэнзій суседа, а магчыма і блізкага крэўнага, на Навасёлкі Гладкоўскія, якія былі застаўлены, але так і не трапілі ў рукі застаўніка. 5 жніўня 1647 г. Самуэл Юндзіл, абараняючы правы на валоданне жонкай спадчынай ў Навасёлках, таксама як і Стэфан Гладкі, у судзе выступаў адзін [22, арк. 792]. Найбольш верагодна, што жонка Юндзіла не мела адносін да пытання, што разглядалася, і «бок павадовы» (асобы, якія ўзбудзілі справу) не патрабаваў яе адказнасці перад судом.

У другой палове XVII ст. нашчадкі пісара земскага Менскага ваяводства, якія не мелі такой добрай пасады, як іх дзед, паступова набывалі землі Навасёлак. У 1668 г. Стэфан Крыштофавіч Гладкі прадаў сваім суседзям частку зямель, першапачаткова аддзяліўшы іх ад Навасёлак. Землі набылі Сымон Багуфал і яго жонка Настасія Коткаўна [21, арк. 1087].

Яшчэ менш, чым пра самога пісара земскага і яго дзяцей, засталося звестак пра жыццё яго бацькі і дзеда.

Адзінае паведамленне пра Грынца Гладкага, зямяніна гарадзенскага, дзеда пісара земскага менскага, сустрэлася нам у дакументах, складзеных у 1511–1514 гг. На працягу гэтага часу Грынец Гладкі, сотнік Гарадзенскага павета, прымаў удзел у выкананні каралеўскага загада аб наданні Фёдару Масальскаму ў межах павета 50 службаў нявольных людзей. Яшчэ напачатку стагоддзя, у час вайны ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай, Масальскі трапіў у палон і знаходзіўся ў няволі каля дзевяці гадоў [34, № 185, р. 160]. Падданыя, якія былі па загаду ка-

раля адшуканы слугамі намесніка гарадзенскага Аляксандра Гальшанскага, перадаваліся разам з зямлёй у валоданне не толькі самому Фёдару Масальскаму, але і яго жонцы і дзецям. Немалых памераў маёнтак надаваўся Масальскаму навечна. Гаспадары згодна з земскім правам маглі прадаваць, застаўляць і перадаваць у спадчыну атрыманыя землі разам з людзьмі, якія іх насялялі.

На нашу думку, продкі Стэфана Гладкага служылі князям Гальшанскім яшчэ да 1500 г. Верагодна, яны паходзілі з ашмянскіх баяр, пражывалі ў ваколіцах Гальшан, а таму ўваходзілі ў бліжэйшае атачэнне князёў Гальшанскіх. Пацвярджэннем высновы аб службе дзеда пісара земскага менскага Гальшанскім з'яўляецца паведамленне аб падзеле спадчынных зямель у ваколіцах Гальшан паміж спадчыннікамі Грынца Гладкага, сотніка гарадзенскага, зробленае Фёдарам Гладкім у 1554 г. [6, арк. 204].

Несумненна, што асноўная частка зямельных добраў, якімі ў XVI ст. карысталіся Фёдар, Стэфан і Ян Гладкія, была выслужана Грынцом Гладкім (Гладковічам) у Аляксандра Альгімунта Юр'евіча князя Гальшанскага, намесніка гарадзенскага з 1486 г., падчашага літоўскага з 1489 г., а потым і кашталяна віленскага з 1493 г. [40, № 368, s. 108].

Аляксандр Гальшанскі карыстаўся вялікім даверам у караля польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягелона. Менавіта яму каралём быў аказаны давер прывезці з Масквы дачку вялікага князя маскоўскага Васіля Алёну. Аляксандр Гальшанскі ўваходзіў у лік найбліжэйшых памочнікаў і дарадчыкаў караля і вялікага князя. Зразумела, што кароль не забываўся ўзнагароджваць свайго вернага і вопытнага памочніка. Дзякуючы выгаднаму шлюбу і каралеўскім прывілеям, у руках князя Аляксандра Гальшанскага апынуліся многія землі ў Віленскім ваяводстве, менавіта ў той яго частцы, якая пасля 1566 г. увайшла ў склад Менскага павета. Некаторая частка менскіх зямель была набыта самім кашталянам віленскім, а частку (землі ў ваколіцах сяла Гранічы Краснасельскага староства) ён атрымаў пасля 3 сакавіка 1477 г. праз пасаг сваёй жонкі, дачкі Алёхны Судзімонтавіча, ваяводы віленскага і канцлера ВКЛ [33, p. 136]. 25 лістапада 1492 г. Аляксандр Юр'евіч князь Гальшанскі набыў у Станіслава з Гедзек Быловіча сяло Дэкшняны, якое пасля 1556 г. адышло да Менскага павета [33, № 43, p. 30]. Яшчэ ў 1523 г. Гальшанскім належалі абшары зямель, якія прасціраліся ад Вяпрат да ваколіц Лукаўца [33, p. 135]. У валоданні Гальшанскіх аказаліся і землі ў ваколіцах Койданава, якія ўключалі не толькі Навасёлкі, але і Станькава, што пасля смерці кашталяна

віленскага перайшло ў спадчыну да Паўла Аляксандравіча Гальшанскага, спачатку біскупа луцкага і берасцейскага, а ў канцы жыцця — віленскага.

Несумненна, адным з найбліжэйшых і даверaных памочнікаў кашталяна віленскага быў Грынец Гладкі. На працягу значнага часу Аляксандр Юр'евіч Гальшанскі займаў пасаду старасты судовага гарадзенскага і, зразумела, паклапаціўся аб атрыманні сваімі адданымі слугамі прывілеяў ад караля на заняцце земскіх урадаў у Гарадзенскім павеце. Ніводная пасада не магла быць нададзена без пратэкцыі магнатаў. Атрыманне земскіх урадаў адкрывала магчымасці для карыстання пажыццёвым правам каралеўскімі землямі. Адданым слугам, сярод якіх знаходзіўся Грынец Гладкі, Гальшанскія надавалі і свае землі ў пажыццёвае карыстанне з абавязкам вайсковай службы пад сваімі харугвамі. У тым выпадку, калі бацька не мог сам станавіцца ў войска, на службу адпраўляўся яго сын. У выпадку смерці бацькі разам з тымі ж правамі і абавязкамі ён атрымліваў яго землі ў спадчыну. У беспатомных сем'ях за сына прымаўся чалавек, які абавязваўся з гэтай жа зямлі не толькі служыць у войску, але і даглядаць названага бацьку або маці, пры адсутнасці бацькі, да самай іх смерці. Што ж датычыцца службы, то ў тыя часы, пачаўшы служыць аднаму магнату, яе заканчвалі пры яго дзецях і ўнуках. Пераход на службу да другога магната быў вельмі рэдкай з'явай. У жніўні 1528 г. князі Слуцкія Алелькавічы правялі судовы працэс супраць нашчадкаў былых сваіх слуг, якія адмовіліся працягваць службу. На каралеўскім судзе Алелькавічы давялі, што яны не супраць пераходу былых служак да іншага працадаўцы, але адпускаюць іх без зямельных наданняў у маетнасці Скеп'ява, якімі карысталіся іх продкі. Спасылкі нашчадкаў Міткі Гушчы, што некалі атрымаў землі ў Скеп'яве, на старыя запісы аб вячыстых правах на валоданне, не былі прыняты пад увагу суддзямі [35, p. 112]. Уласніцкія правы служылай шляхты на зямлю залежалі выключна ад яе гаспадароў, якія змяняліся толькі пры пераходзе зямельных добраў ад аднаго магната да другога. Спробы змяніць гаспадара самавольна сканчаліся стратай зямлі.

Пасада сотніка гарадзенскага, якую займаў Грынец Гладкі, дзед Стэфана, магла быць атрымана толькі з пратэкцыі згаданага вышэй Аляксандра Юр'евіча Альгімунта Гальшанскага [39, s. 163]. Магчыма, і землі ў Навасёлках былі нададзены Грынцу Гладкаму Аляксандрам Юр'евічам Гальшанскім.

Князь Аляксандр памёр вясной 1511 г. [40, № 368, s. 108]. Пасля смерці магната ў спадчыну яго нашчадкам перадаваліся не толькі землі

і падданыя, якія сядзелі на гэтых землях, а таксама грошы і розная рухомасць. У распараджэнне спадчыннікаў траплялі і шляхетныя асобы, якія знаходзіліся на службе ў нябожчыка. На нашу думку, Гладкія былі на службе ў Гальшанскіх да 1555 г., часу смерці апошняга прадстаўніка гэтага роду, а менавіта Паўла Гальшанскага, біскупа віленскага.

Пасля смерці Грынца Гладкага бацькоўскую і мацярынскую маёмасць атрымалі ў спадчыну тры асобы. Аб гэтым у 1554 г. паведамляў Фёдар Гладкі ў запісе на імя сваёй жонкі, паводле якога яна атрымлівала трэцюю частку зямель у Навасёлках. Нам невядома, якую частку гэтага сяла складалі землі, што належалі Гладкім, але ў дадзеным выпадку размова магла ісці толькі пра тую маетнасць, якая была падзелена пасля смерці сотніка гарадзенскага яго спадчыннікамі [6, арк. 204]. Нам сустрэлася некалькі паведамленняў пра валоданне на працягу 1593–1595 гг. Лукашом Венцлававічам Гладкім часткай Навасёлак [26, арк. 6]. Верагодна, Лукаш Гладкі быў стрыечным братам пісара земскага менскага. Не выключана, што менавіта Венцлаў Гладкі, родны брат Фёдара Грынькевіча Гладкага, і атрымаў яшчэ адну трэць спадчыны сотніка гарадзенскага ў Навасёлках. У 1598 г. Лукаш Венцлававіч Гладкі, жыхар Навасёлак, знаходзіўся ў шлюбе з Даротай з Крэмпскіх [31, s. 291]. Пра трэцяга спадчынніка зямель Грынца Гладкага ў Навасёлках пакуль застаецца толькі здагадвацца.

У пошуках дадатковай інфармацыі пра Фёдара Гладкага мы звярнулі ўвагу на адно паведамленне ў «Попісе войскаў ВКЛ», які быў праведзены ў 1528 г. У Мсціслаўскім ваяводстве гаспадарскія дваране Гладкія ставіліся ў войска ВКЛ з тых зямель, якія знаходзіліся ў іх вячыстым карыстанні. Федка Гладковіч, баярын замка мсціслаўскага, і ўдава Юшковая Гладковічавая з гэтага ж ваяводства ставілі ў войска па адным кані [28, с. 157]. Аднак у нас няма поўнай упэўненасці ў тым, што размова ідзе пра бацьку Стэфана Гладкага. Гэтыя землі Гладковічы атрымалі яшчэ ў 1511 г. [37, p. 88]. Раней маетнасць трымаў Іван Заньковіч і адбываў за яе земскую службу, выстаўляючы ў войска аднаго каня. Па нейкіх прычынах Заньковіч «уцёк да Масквы», і яго землі каралеўскім прывілеем перадалі асобам, якія раней не мелі аселасці ў межах ваяводства. У гэтым запісе не паведамляецца аб службе Гладкіх Паўлу Гальшанскаму, што было абавязковым у выпадку ўзнікнення судовай справы. Гаспадарскія зямяне ставілі почты пад харугвы павятовых харужых, у той час калі Грынец, Фёдар і Стэфан Гладкія абавязаны былі ставіць свае почты пад харугву Гальшанскіх. У 1528 г. Павел, біскуп луцкі і берасцейскі, толькі са свецкіх зямель

ставіў у войска «ку службе земскай» 122 ваяры [28, с. 50]. Зразумела, што ў ліку ваяроў знаходзіўся і бацька пісара земскага менскага са сваім почтам.

16 чэрвеня 1554 г. Фёдар Гладкі праводзіў актыкацыю дароўнага ліста для сваёй жонкі пані Марыны Варыцкай на даннікаў у Дражні, якія складалі трэць ад маетнасці Навасёлкі, і дварэц у Гальшанах [6, арк. 204]. Акрамя гэтага, жонцы перадаваліся пажыццёвым правам Дарагініцкая і Гальшанская маетнасці, атрыманыя Гладкім на службе ў віленскага біскупа. Ведаючы, што такія наданні ніколі не даваліся проста так, патрэбна прызнаць, што бацька будучага пісара менскага прыкладаў усе намаганні да паспяховага выканання загадаў біскупа.

Фёдар Гладкі жыў яшчэ ў кастрычніку 1561 г. Гэтым месяцам пазначаны загад Канстанціну Брындзе, каралеўскаму ганцу, аб дастаўцы Фёдару Грынькевічу Гладкаму напамінання аб уплаце пабораў: серабшчызны на аплату войску і паконеўскіх пенязей [38, р. 78]. У сакавіка 1562 г., пасля смерці Фёдара Гладкага, яго сын Стэфан самастойна дабіваецца атрымання каралеўскага прывілея на будаванне карчмы ў Навасёлках [15, арк. 162].

Даследаваннямі генеалогіі Гладкіх, сваіх далёкіх продкаў, сёння паспяхова займаецца малады даследчык Валянцін Калечыц. Ён устанавіў, што пані Марына Варыцкая (Варыская) паходзіла з роду валынскіх зямян.

У сям'і Фёдара Грынькевіча і Марыны Варыцкай Гладкіх, акрамя Стэфана, нарадзіліся сын Ян і дачка Раіна. Пасля смерці бацькі яны і падзялілі бацькоўскую спадчыну.

Як і старэйшы брат, Ян Гладкі вельмі рана заступіў у войска ВКЛ і большую частку жыцця правёў пад вайсковымі харугвамі, за што заслужана карыстаўся павагай не толькі ў сваіх камандзіраў, але і сярод мясцовай павятовай шляхты. Зразумела, яго аўтарытэт засноўваўся не толькі на ўдзеле ў ваенных экспедыцыях. У адрозненне ад Стэфана, які перайшоў пасля смерці Паўла Гальшанскага на службу да Валовіча, Ян Гладкі паступіў на службу да Мікалая Юр'евіча Радзівіла, канцлера ВКЛ, і кіраваў некаторымі яго маёнткамі. Магчыма, землі, якімі карысталіся Гладкія яшчэ пры Аляксандры Гальшанскім, размешчаныя па абодвух берагах ракі Котра, трапілі пасля 1514 г. у распараджэнне Юрыя Мікалаевіча Радзівіла, старасты гарадзенскага, бацькі будучага канцлера ВКЛ. Магчыма гэта, на нашу думку, абумовіла выбар Яна Фёдаравіча Гладкага, роднага брата пісара земскага, служыць у канцлера ВКЛ.

Дзякуючы падтрымцы Радзівілаў Ян Гладкі тройчы, а менавіта ў 1593, 1598 і 1606 гг., выбіраўся суддзёй Галоўнага Трыбунала ВКЛ [32, s. 88, 109, 130]. Пасля смерці Мікалая Радзівіла Ян Гладкі не страціў сувязей з магнацкім домам Радзівілаў і працягваў служыць нашчадкам былога канцлера ВКЛ. Яго вайсковыя заслугі былі вельмі высока ацэнены, і Радзівілы дабіліся атрымання Янам Гладкім са скарбу княства штогадовай грашовай выплаты. У лістападзе 1583 г. Ян Фёдаравіч Гладкі «з ласкі ваяводы віленскага Крыштофа Радзівіла» атрымаў правы на штогадовае атрыманне «юркгельту» або «юргельту» (заробку) [7, арк. 205]. Такі юргельт надаваўся абмежаванаму колу асоб за асабліва значныя заслугі перад дзяржавай.

Не склаліся адносіны ў ваяра з Галаўчынскімі, уладальнікамі памежных зямель. 29 ліпеня 1596 г. ураднік Яна Гладкага Крыштоф Грыгаровіч паскардзіўся на сялян будучага менскага кашталяна Шчаснага Яраславіча Рапалоўскага Галаўчынскага. Па невядомых нам прычынах яны на вазах прыехалі ў Грэбень, маетнасць Гладкіх, і ўчынілі сапраўдны пагром у сялянскіх хатах [27, арк. 14].

Да 1610 г. Ян Гладкі атрымаў каралеўскі прывілей на ўрад харужага ў Менскім ваяводстве, вакантны пасля смерці Фёдара Шалухі. Як можна зразумець, войны пакінулі на целе ваяра свае адзнакі, якія з цягам часу перашкодзілі яму выконваць абавязкі кіраўніка павятовай харугвы. У 1621 г. Ян Гладкі, спасылаючыся на слабае здароўе, адмовіўся ад урада. На гэты час ён меў ужо нямала гадоў за плячыма, бо нарадзіўся яшчэ да 1550 г.

Адам Банецкі паведамляе, што Ян Гладкі ўступіў у шлюб з Крыстынай Швейкоўскай, удавой старасты рэчыцкага Міхала Брындзы, не прыводзячы пры гэтым даты падзеі [31, s. 291]. Аднак на 29 ліпеня 1596 г. Ян Гладкі знаходзіўся ў шлюбе з Ядвігай, прозвішча якой у дакуменце не прыведзена [27, арк. 14]. Аб нараджэнні дзяцей у сям'і харунжага менскага звестак няма.

Захавалася толькі два паведамленні пра Раіну Фёдараўну Гладкоўну. Бацькі выдалі дзяўчыну замуж за Яраша Касцюшку, зямяніна Менскага павета. Раіна атрымала «пасаговыя сумы» (грошы) і «выправу» (пасаг), якая ўключала каштоўнасці, рэчы гаспадарчага ўжытку, некалькі коней і кароў. Магчыма, маладыя атрымалі ў пасаг і некаторую частку зямельнай спадчыны. У тыя часы яшчэ мелі месца выпадкі, калі бацькі, аддаючы дачок у шлюб, запісвалі ім у пасаг, нават пры наяўнасці сыноў, таксама частку бацькоўскіх і мацярынскіх зямель. Пасля доўгага сумеснага жыцця Касцюшка памёр, склаўшы тэстамент 8 ліпеня 1617 г. [19, арк. 514]. Усе свае набыткі ён пакінуў Раіне Глад-

коўне. У гэтым жа годзе яна ўзяла шлюб з Рыгорам Алабышам, уласнікам зямель у Душкавічах, якія знаходзіліся каля Хатаевіч. Да 5 сакавіка 1618 г. Раіна Гладкоўна, знаходзячыся ў «падошлым» (старым) узросце, памерла [19, арк. 743].

У прыведзеным артыкуле мы сістэматызавалі ў адзіны комплекс адшуканыя на сёння звесткі аб кар'еры, сямейна-роднасных адносінах і асобных здарэннях са штодзённага жыцця пісара менскага земскага Стэфана Гладкага. Верагодна, далейшыя пошукі прадставяць новыя факты з жыцця чалавека, постаць якога займае значнае месца ў гісторыі Менскага земскага суда XVI–XVII стст.

Крыніцы і літаратура:

1. Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне (далее — АВАК). — Т. 18: Акты о копных судах: [1522–1707] / предисловие И. Спрогиса. — Вильно, 1891. — 577 с.
2. АВАК. — Т. 20: Акты, касающиеся города Вильны: [1529–1804] / предисловие Ю. Крачковского. — Вильно, 1893. — 668 с.
3. АВАК. — Т. 36: Акты Минского гродского суда, 1582–1590 гг. (Виленского центрального архива N 11765) / предисловие И. Я. Спрогиса. — 1912. — 452 с.
4. Бабкова, В. У. ... І цуды, і страхі: эсэ па гісторыі штодзённасці Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVII стагоддзяў / Вольга Бабкова. — Мінск: І. П. Логвінаў, 2010. — 150 с.
5. Грыцкевіч, А. П. Валовіч Астафі (Яўстафій) Багданавіч / А. П. Грыцкевіч // Беларус. Энцыкл. — Т. 2: Беліцк — Гімн / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 1994. — С. 208–209.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 34. — Акты продажу і даравання, здзейсненыя перад ураднікамі Віленскагаі ваяводства панам Мікалаем Радзівілам Чорным, ваяводам віленскім, маршалкам земскім, канцлерам ВКЛ, 1553–1557 гг.
7. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 69. — Прывілеі, пажалаванні, пацвярджэнні караля Стэфана Баторыя, 1581–1585 гг.
8. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 73. — Прывілеі, даніны і пацвярджэнні, зробленыя каралямі Стэфанам і Жыгімонтам III падчас падканцлерства пана Льва Іванавіча Сапегі, 1585–1589 гг.
9. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 76. — Прывілеі і пажалаванні, кніга пісараў Яраша Валовіча і Мацвея Война, 1589–1595 гг.

10. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 77. — Прывілеі і пажалаванні, кніга пісараў Габрыэля Войны, Яраша Валовіча і Мацвея Войны, 1589–1595 гг.
11. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 95. — Прывілеі і пажалаванні, кніга падканцлера Яраша Валовіча, 1618–1619 гг.
12. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 99. — Прывілеі на розныя пасады, староствы, арэнды і пажалаванні ў ВКЛ; прывілеі на пасады і маёнткі ў Смаленскім і Северскім княствах, 1623–1631 гг.
13. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 124. — Прывілеі, пажалаванні, пацвярджэнні караля Яна Казіміра ў першыя гады яго праўлення, зробленыя падчас падканцлерства Казіміра Льва Сапегі, 1649–1650 гг.
14. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 133. — Прывілеі, пажалаванні, пацвярджэнні, баніцыі, сублевацыі і рэфлексацыі, зробленыя падчас канцлерства Крыштафа Паца, 1658–1667 гг.
15. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 266. — Метрыка розных спраў, паточных данін і лістоў, складзеных за панаваннем Жыгімонта Аўгуста і адпраўленых праз вялікага пісара літоўскага Міхаіла Багданавіча Гарабурду, 1566–1571 гг.
16. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 277. — Судовыя рашэнні караля Жыгімонта III і паноў-рады, 1589–1595 гг.
17. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 293. — Сублевацыі, баніцыі, ахоўныя граматы, выдадзеныя ў час панавання караля Жыгімонта III, падчас канцлерства Льва Сапегі, 1609–1616 гг.
18. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 1. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1600 г.
19. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 2. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1616–1620 гг.
20. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 3. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1640–1649 гг.
21. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 7. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1710–1714 гг.
22. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 34. — Актавая дэкрэтавая кніга Менскага гродскага суда, 1642–1664 гг.
23. НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 31. — Актавая паточная кніга Слонімскага земскага суда, 1630 г.
24. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 1. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11765–11766, 1582–1596 гг.
25. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 2. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11767–11768, 1593–1594 гг.
26. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 3. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11769, 1595 г.

27. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 4. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11770, 11788, 11791, 11792, 1595–1706 гг.
28. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года: Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кн. 523. Кніга публічных спраў 1. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі [Падрыхт. А. І. Груша і інш.; Рэдкал.: Г. Я. Галенчанка (адк. рэд.) і інш.]. — Мінск: Беларус. навука, 2003. — 442 с.
29. Русская историческая библиотека (РИБ). — Т. 33. — Петроград, 1915.
30. Сагановіч, Г. М. Інфлянцкая вайна 1558–1582 / Г. Сагановіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. / Беларус. Энцыкл. — Т. 3: Гімназіі — Кадэнцыя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 1996. — С. 499–501.
31. Boniecki, A. Herbarz Polski. Cz. 1, Wiadomosci historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — T. VII: Grabowscy — Hulkiewiczowie. — Warszawa, 1904. — 408 s.
32. Deputaci Trybunalu Glównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696): spis / pod red. Andrzeja Rachuby; opracowali: Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba. — Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007. — 469 c.
33. Lietuwos Metrika. Kn. 1 (1380–1584). — Vilnius, 1998.
34. Lietuwos metrika. Kn. 9 (1511–1518). — Vilnius, 2002.
35. Lietuvos metrika. Kn. 25/25 (1387–1546). — Vilnius, 1998.
36. Lietuvos metrika. Kn. 51 (1566–1574). — Vilnius, 2000.
37. Lietuwos metrika. Kn. 229/10 (1540–1541). — Vilnius, 2003.
38. Lietuwos metrika. Kn. 564 (1553–1567). — Vilnius Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1996.
39. Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / S. Uruski, A.A. Kosinski, A. Wlodarski. — T. V: Grof — Jarz. — Warszawa, 1908.
40. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy / pod red. A.Rachuby; opr. Henryk Lulewicz; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. — T. 1. Województwo Wileńskie. XIV–XVIII wiek. — Warszawa: Wydawnictwo Dig, 2004. — 764 c.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 20.01.2012

Генеалогія і геральдыка

А. І. Шаланда

Радавод і герб Галубцэвічаў з Полацкага ваяводства ВКЛ у XVI ст.

Праблемы генеалагічнага даследавання полацкай шляхты стаяць перад беларускай гістарычнай навукай надзвычай востра. Дастаткова сказаць, што большасць родаў з Полацкага ваяводства ВКЛ у гэтым плане практычна не разглядалася айчыннымі даследчыкамі, што прывяло да сітуацыі, калі іх навукова распрацаваныя радаводы або зусім адсутнічаюць, або знаходзяцца толькі ў пачатковай стадыі вывучэння [2; 7, с. 146–158]. У пэўным сэнсе, больш-менш пашанцавала роду Корсакаў, бо іх генеалогію разглядалі Сяргей Рыбчонак і Уладзімір Свяжынскі [9], а таксама ў межах свайго даследавання палітычнага ладу Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. — Васіль Варонін [1]. Тым не менш сказаць, што сучасная беларуская гістарыяграфія мае дакладны і поўны радавод Корсакаў, мы не можам, асабліва, калі гэта датычыць праблем яго паходжання і разгалінавання ў XVI ст., а таксама вызначэння поўнага складу прадстаўнікоў роду ў XVII–XVIII ст. Галоўнай прычынай гэтага з'яўляецца незадавальняючы стан крыніцазнаўчай базы, што прымушае даследчыкаў збіраць інфармацыю пра той ці іншы полацкі шляхецкі род літаральна па крупіцах.

Усё гэта справядліва і ў адносінах да роду Галубцэвічаў, пра які фактычна амаль нічога невядома. Няма пра іх ніякай інфармацыі ў гербоўніках ВКЛ і Рэчы Паспалітай XVI–XVIII стст. аўтарства Барташа Папроцкага, Шымана Акольскага, Войцаха Віюка Каяловіча, Каспера Нясецкага і інш. Першым, хто ўзгадаў Галубцэвічаў, быў Адам Банецкі, які ў сваёй знакамітай працы *«Почат родаў у Вялікім княстве Літоўскім у XV і XVI ст.»* (Варшава, 1887 г.), падаў адным радком: *«Галубцэвіч Яцка Багданавіч, полацкі баярын у 1533 г.»* [12, s. 84].

Радавод Галубцэвічаў (XV ст.)

У іншай сваёй працы — *«Польскі гербоўнік»* (Варшава, 1904 г.) — ён у дадатак да сваёй папярэдняй інфармацыі згадаў яшчэ ўдаву Яцкі Багданавіча Галубцэвіча, якая жыла ў яго маёнтку ў 1552 г., а таксама адзначыў іх бяздзетнасць [11, s. 318]. Не зусім зразумелая і, як мы ўбачым ніжэй, часткова памылковая была інфармацыя Адама Банецкага пра сястру Яцкі — нейкую Марыну Васільеўну Глебаву. Паводле яго звестак, яна трымала *«па ім маёнтак на Ветрыне, якія ён набыў у свайго блізкага крэўнага Максіма Цярпікаровіча»* [11, s. 318]. Гэта можна зразумець у тым сэнсе, што бацькам Марыны быў Васіль, а мужам — нейкі Глеб. У такім выпадку Марына і Яцка маглі быць толькі зводнымі сястрой і братам па маці, якая спачатку была жонкай бацькі Яцкі Багдана, а пасля — нейкага Васіля, які таксама ў 1552 г. ужо не жыў. На карысць гэтага сведчыць тое, што яна не называецца з прозвішчам Галубцэвіч.

Так ці інакш, але як вынікала са звестак Адама Банецкага, да 1552 г. Яцка Галубцэвіч ужо памёр, не пакінуўшы нашчадкаў. Яго бацькам быў нейкі Багдан, а радавым маёнткам — Ветрына. Маёнтак ляжаў у Полацкім ваяводстве на шляху з Полацка да Вільні [8, с. 219]. Фактычна род Галубцэвічаў згас у сярэдзіне XVI ст. Лаканічнасць прыведзенай інфармацыі прымусіла нас зноў звярнуцца да крыніц.

Упершыню Яцка Багданавіч Галубцэвіч згадваецца ў попісе войска ВКЛ 1528 г. сярод полацкіх баяраў: *«Яцко Голубъцевич 5 конеи»* [5, с. 154]. У Адама Банецкага памылкова падаюцца толькі 2 вершнікі [11, с. 318]. Акрамя ўпамінання пра яго ў 1533 г. у згаданага польскага генеалога ўдалося адшукаць яшчэ адну — 17 верасня 1541 г. ён як сведка засведчыў уласнай гербавай пячаткай прадажны ліст полацкага архіепіскапа Сямёна Рагозы для князя Андрэя Андрэевіча Лукомскага і Меляшкоўскага на маёнтак Жэрына [4, арк. 8–8 адв.] (гл. мал. пячаткі). Пазней 1541 г. звесткі пра яго нам адшукаць не ўдалося. Магчыма, што хутка пасля гэтага ён памёр.

Пра бацьку Яцкі — Багдана Галубцэвіча — ёсць згадка ў *«Полацкай рэвізіі»* 1552 г., на якую Адам Банецкі не звярнуў ўвагі. У ёй гаварылася, што бацька полацкага цэльніка Войны Пятровіча Эпімаха набыў сяльцо Катовічы ў *«невестки своее пани Богдановое Голубъцевича»* [8, с. 111]. Нявестка — гэта жонка сына, але такі варыянт мы мусім адкінуць. З сыноў Пятра Сямёнавіча Эпімаха, крычаўскага намесніка ў 1504 г., вядомы толькі Война [10, s. 231]. Але ў попісе 1528 г. брат Пятра — Андрэй Сямёнавіч Эпімах павінен быў ставіць з маёнткаў *«братаничовъ своих, Петровых детей, которыи маеть в опеце»* 12 коннікаў [5, с. 154]. Гэта значыць, што сыноў у Пятра Эпімаха было больш, аднак, усе яны ў 1528 г. яшчэ не дасягнулі паўналецця, а таму не могуць брацца ў разлік. Застаецца варыянт, што мелася на ўвазе нявестка ў іншым сэнсе — як жонка брата. У такім выпадку атрымліваецца, што братам Пятра Сямёнавіча Эпімаха з'яўляўся сам Багдан Галубцэвіч. Аднак ступень кроўнасці паміж імі вызначыць немагчыма з-за адсутнасці больш пэўных крыніц.

Багдан Галубцэвіч памёр да 1528 г., бо ў попісе войска ВКЛ запісаны быў толькі яго сын Яцка. Нейкі *«пан Багдан»* 10 кастрычніка 1508 г. прыводзіцца ў якасці сведкі на ўвязчым лісце князю Фёдару Міхайлавічу Глінскаму [6, № 294, с. 40]. Але ці быў ён тоесны Багдану Галубцэвічу — цяжка сказаць. Затое ў рэестры віцебскіх баяраў 1480 г., якім надаваліся ў Віцебскай зямлі воласці Гара, Дзевяць Баброў і Клічанскія Куніцы, трапляецца нейкі безыменны Галубцэвіч [15, № 61, p. 109], магчыма, ідэнтычны з Багданам. У такім выпадку

полацкі панскі род Галубцэвічаў меў або віцебскае паходжанне, або нейкія ўладанні ў Віцебскім ваяводстве ВКЛ.

У той жа *«Полацкай рэвізіі»* 1552 г. ёсць запіс пра безіменную жонку Яцкі Багданавіча Галубцэвіча, якая *«маеть именье отчызну мужа своего до жывота своего, двор на Начы с пашнею»* [8, с. 130]. З якога яна паходзіла роду — няма ніякіх звестак. Але радавым маёнткам Галубцэвічаў у Полацкім ваяводстве была Нача, а не Ветрына. У апошнім удава Яцкі мела толькі два чалавекі, якія са сваёй пашы давалі кожны чацвёрты сноп і служылі талаку [8, с. 130].

Акрамя жонкі, адзіным спадкаемцам Яцкі Багданавіча Галубцэвіча была яго сястра Марына Васілеўна Глебава. Яна мела *«именье отчызное, дворъ Ветрыно с пашнею»* [8, с. 129]. Як можна меркаваць, ён належаў яшчэ яе бацьку Васілю. Апошняму яшчэ належала сяло Празароцкае. Хто быў гэты Васіль — цяжка высвятліць з-за адсутнасці крыніц. Аднак, калі ўлічыць, што Ветрына з'яўлялася ўласнасцю роду Эпімахаў [8, с. 110, 112], то, не выключана, што Васіль быў таксама Эпімахам. Праблема, аднак, у тым, што радавод Эпімахаў у XV–XVI стст. не распрацаваны [10, s. 231–232; 7, с. 155], а таму больш дакладная ідэнтыфікацыя Васіля пакуль немагчыма.

У няправільна прачытанай Адамам Банецкім інфармацыі ў *«Полацкай рэвізіі»* 1552 г., на самой справе ў Ветрыне Марына Васілеўна Глебава, акрамя бацькоўскага двара, валодала яшчэ зямлёй, якую *«купил брат её Яцько Голубъцевич у близкого своего, у Максима Терпигоревича»* [8, с. 129]. Вызначэнне «блізкі» сведчыць пра Максіма як пра сваяка Яцкі, але не кроўнага, а хутчэй блізкага па жонцы, пра якую нічога невядома. Полацкі род Цярпігоравічаў малавядомы, але ён быў баярскі, бо на *«Ветрынскай куплі»* Яцкі Галубцэвіча сядзеў путны слуга, які служыў уладальніку канём, і два вольныя чалавекі, якія са сваёй пашы давалі кожны чацвёрты сноп, служылі талаку і масцілі Матырынскі мост [8, с. 129]. Той жа Максім Цярпігор(авіч) аддаў у часовае карыстанне аднаго свайго ветрынскага чалавека Фёдару Іванавічу Мялешку [8, с. 141]. Продкам Максіма, магчыма, быў баярын Нестар Цярпігораў, якому яшчэ вялікі князь літоўскі Вітаўт даў ва ўладанне маёнтак Просці ў Смаленскай зямлі [14, p. 43].

Паводле *«Полацкай рэвізіі»* 1552 г. Марына Глебава павінна была ставіць да земскай службы два вершнікі, пры гэтым яна абавязвалася *«заступати»* таксама службу ўдавы свайго брата Яцкі [8, с. 130]. Марына з невядомым Глебам мела дачку Ганну, якая была замужам за Цімафеем Гуркай (1570 г.) [11, s. 318]. Апошні пасля захопу маскоўскім войскам Полацка ў 1563 г. атрымаў ад Жыгімонта Аўгуста ў

кампенсацыю страчаных полацкіх маёнткаў двор у Вялікім Сяле ў Віцебскім ваяводстве [16, s. 99; 3, с. 98]. Як можна меркаваць, менавіта род Гуркаў замяніў згаслых па мячы Галубцэвічаў.

Яцка Багданавіч Галубцэвіч, пан, баярын Полацкага ваяводства, 1541 г.
Герб: на нямецкай тарчы доўгі просты крыж заціснуты паміж дзвюх дуг, скіраваных канцамі да краёў тарчы, над тарчай імя: «ЯЦКО».
Пячатка: прамакутная накладная кустодзея, адбітак № 5, захаванасць добрая, 13×16 мм.
Крыніца: НГАБ. Ф.1324. Воп.1. Спр.13. Арк. 9.
Друк: упершыню.

Герб пана Яцкі Багданавіча Галубцэвіча дэманструе пэўнае падабенства да польскага шляхецкага герба *«Астоя»* ці *«Пшэгіня»*: у полі меч паміж двума паўмесяцамі, скіраванымі рагамі да краёў тарчы, у кляйноце або пёры стравуса, або дракон, які ў полымі выдыхае такіж самы меч з паўмесяцамі [13, s. 116, 131]. Але хутчэй за ўсё, генетычна ён уяўляў сабой прыклад мясцовай клейнавай геральдыкі на прамежкавай стадыі гербавай паланізацыі, калі ўласнае кляйно Галубцэвічаў набывала абрысы польскай гербавай выявы. Цікава, што падобным гербам у Полацкім ваяводстве карыстаўся род Эпімахаў [10, s. 231]. Такое супадзенне не можа быць выпадковым, а хутчэй сведчыць на карысць кроўнай блізкасці двух родаў, у сувязі з чым, наша меркаванне пра братэрства Пятра Эпімаха і Багдана Галубцэвіча знаходзіць геральдычны аргумент.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА:

1. Варонін, В. Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. / В. Варонін // Беларускі гістарычны агляд. — Мінск, 1998. — Т. 5. — Сш. 1 (8). — С. 27–64.
2. Вяроўкін-Шэлюта, У. Васіль Цяпінскі й род Слушкаў-Цяпінскіх у 16 стагодзьдзі / У. Вяроўкін-Шэлюта // Годнасьць. — Менск, 1994. — № 1 (2). — С. 15–21.
3. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. — Кн. 44: Кніга запісаў (1559–1566) / падрыхт. А. І. Груша. — Мінск: Арты-Фэкс, 2001. — 199 с.

4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 1324. — Воп. 1. — Спр. 13. — Выпіскі з земскіх кніг Полацкага ваяводства, 1627– 1784 гг.
5. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кн. 523. Кніга публічных спраў 1. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі [Падрыхт. А. І. Груша і інш.; Рэдкал.: Г. Я. Галенчанка (адк. рэд.) і інш.]. — Мінск: Беларус. навука, 2003. — 442 с.
6. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.: В 5 т. / сост. А. Хорошкевич. — М., 1980. — Вып. 3. — 212 с.
7. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.: В 5 т. / сост. А. Хорошкевич. — М., 1989. — Вып. 5. — 206 с.
8. Рэвізія Полацкага ваяводства 1552 г. / уклад. В. Варонін. — Мінск: ARCHE, 2011. — 271 с.
9. Рыбчонак, С. Радавод Корсакаў гербу Корсак / С. Рыбчонак, У. Свяжынскі // Спадчына. — 2000. — № 2. — С. 200–216.
10. Boniecki, A. Herbarz Polski. Cz. 1, Wiadomosci historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — T. V: Dowiattowie — Gąsiorkowicz. — Warszawa, 1902. — 400 s.
11. Boniecki, A. Herbarz Polski. Cz. 1, Wiadomosci historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — T. VII: Grabowscy — Hulkiewiczowie. — Warszawa, 1904. — 408 s.
12. Boniecki, A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku / ul. i wyd. A. Boniecki. — Warszawa, 1887. — 425 s.
13. Górzyński, S. Herby szlachty polskiej / S. Górzyński, J. Kochanowski. — Warszawa, 1990. — 176 s.
14. Lietuvos Metrika. Kn. 3 (1440–1498). — Vilnius, 1998.
15. Lietuvos Metrika. Kn. 4 (1479–1491). — Vilnius, 2004.
16. Mienicki, R. Egzulanci Połoccy, 1563–1580 r.: karta z dziejow ziemi Polockiej / Ryszard Mienicki. — Wilno: Znicz, 1934. — 96 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.04.2012

Навукова-даведачны апарат, забеспячэнне захаванасці і ўліку архіўных дакументаў

В. В. Урублеўскі

Перспектывы стварэння навукова-даведачнага апарату да фонду НГАБ «Мінская мяшчанская ўправа»

Важным крокам на шляху выкарыстання архіўнай інфармацыі з'яўляецца падрыхтоўка сістэмы навукова–даведачнага апарату (СНДА) — комплексу ўзаемазвязаных і ўзаемадапоўненых архіўных даведнікаў і аўтаматызаваных інфармацыйна-пошукавых сістэм (АІПС) аб складзе і змесце архіўных дакументаў, якія ствараюцца на адзінай навукова-метадычнай аснове і забяспечваюць пошук дакументаў і дакументнай інфармацыі ў мэтах іх эфектыўнага выкарыстання [6, с. 71].

Паводле «Правіл работы дзяржаўных архіваў Рэспублікі Беларусь», асноўнымі элементамі НДА з'яўляюцца вопісы спраў, спісы фондаў, каталогі, пуцевадзіцелі па фондах, аўтаматызаваныя АІПС. Дадатковымі элементамі з'яўляюцца паказальнікі, тэматычныя і фондавыя агляды [6, с. 71]. Аўтаматызаваны НДА архіва ўяўляе сабой сукупнасць апісанняў дакументаў, змешчаных у базы даных (далей — БД) аўтаматызаваных сродкаў пошуку інфармацыі і прадстаўлення вынікаў пошуку [6, с. 73].

Фонд Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) «Мінская мяшчанская ўправа» за 1839–1916 гг. (ф. 330) малаапрацаваны па

прычыне аднясення да фондаў III катэгорыі, да якіх традыцыйна складаецца мінімальны даведачны апарат [6, с. 72].

Мяшчанскія ўправы стваралiся ў Мінскай губерні па Указу Сената ад 16 чэрвеня 1875 г. [5] аб распаўсюджванні гарадской рэформы 1870 г. на заходнія губерні [4]. Паводле прыведзеных вышэй пастаноў, ажыццяўленне нагляду за справамі мяшчан усіх канфесій перадавалася з кампетэнцыі гарадскіх грамадскіх праўленняў у сферу паўнамоцтваў створаных мяшчанскіх таварыстваў і ўпраў [1, с. 101]. Да катэгорыі мінскіх мяшчан акрамя жыхароў г. Мінска адносіліся таксама жыхары іншых населеных пунктаў (былыя прадстаўнікі сялянскага і шляхецкага саслоўяў), прыпісаныя да Мінскай мяшчанскай управы. У большасці гэта былі жыхары Мінскай губерні, хаця асобныя сем'і маглі пражываць і за яе межамі. Напрыклад, Яўстафій Суханаў разам з сям'ёй на момант 1882 г. пражываў у Дзісненскім павеце Віленскай губерні [2, арк. 373 адв. – 374].

На чале мяшчанскай управы знаходзіўся стараста, які абіраўся прадстаўнікамі гарадской супольнасці. Мяшчанскія таварыствы займаліся размеркаваннем падаткаў і гарадскіх павіннасцей сярод мяшчан і іх зборам. Ліквідаваны ўсе мяшчанскія ўправы і таварыствы Дэкрэтам ЦВК і СНК РСФСР «Аб знішчэнні саслоўяў і грамадзянскіх чыноў» ад 10 лістапада 1917 г. [1, с. 101; 7, с. 53].

Пасля рэвалюцыі фонд захоўваўся ў Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці, у 1952 г. былі праведзены рэдагаванне загалоўкаў, афармленне вокладкі, сістэматызацыя спраў [3, арк. 1]. На момант 4 ліпеня 1964 г. паводле акта праверкі наяўнасці і стану дакументальных матэрыялаў у фондзе налічвалася 2023 справы: па першым вопісе — 2014 адз. зах., па другім — 5 і чацвёртым — 4 [3, арк. 10]. Адзіная справа, што складала трэці вопіс, з'яўлялася няпрофільнай (была створана ў канцылярыі Мінскай казённай палаты), і таму пераведзена ў фонд Мінскай казённай палаты Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Беларусі (ЦДГА) [3, арк. 10 адв.]. У якасці фонду ЦДГА «Мінская мяшчанская ўправа» ўпершыню згадваецца 27 снежня 1972 г. [3, арк. 15]. На падставе апошняй праверкі наяўнасці, якая праводзілася супрацоўнікамі аддзела забеспячэння захаванасці дакументаў і фондаў НГАБ (пераемніка ЦДГА) з кастрычніка па лістапад 2004 г., у фондзе і вопісах захавалася прыведзеная вышэй колькасць спраў [3, арк. 21–22]. Усе тры вопісы фонду рукапісныя.

Найбольш раннімі справамі фонду з'яўляюцца рахунковыя кнігі 1830–1840–х гг. Аднак большая частка дакументаў адносіцца да ліку прамых і ўскосных крыніц па генеалогіі саслоўнай групы мінскіх мяш-

чан (іудзеяў і хрысціян праваслаўнага, каталіцкага і пратэстанцкага веравызнанняў): пасямейныя спісы, акладныя кнігі, справы аб залічэнні і выключэнні з ліку мінскіх мяшчан, рэкруцкія спісы, рэвізскія сказкі за 1858 г.

Асаблівую цікавасць прадстаўляюць пасямейныя спісы, якія захаваліся па адной справе за 1867, 1872, 1874, 1882–1884, 1887, 1888 гг. Пасямейныя спісы за 1894 г. прадстаўлены 33 справамі, за 1916–1917 гг. (дзвюма), дзе зафіксаваны прозвішча, імя, імя па бацьку гаспадара і членаў яго сям'і, узрост (на момант складання спісу), ёсць адзнакі аб нараджэнні, шлюбе і смерці, а таксама месцы пражывання. Пасямейныя спісы служылі падставай для складання прызыўных спісаў для асоб падатных станаў. Усяго налічваецца 75 спраў, многія з іх з'яўляюцца шматтомнымі.

На наш погляд, слушнай з'яўляецца распрацоўка асабовага паказальніка ў электронным выглядзе да тых спраў, што змяшчаюць пасямейныя спісы. Гэта магло б палепшыць умовы выканання супрацоўнікамі НГАБ генеалагічных і біяграфічных запытаў, аблегчыць працу даследчыкаў у чытальнай зале. Адпаведна ўдалося б паменшыць колькасць выдач дакументаў, што садзейнічала б лепшаму захаванню згаданай каштоўнай крыніцы.

Гэты від работы пастаўлены ў план аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм НГАБ на бліжэйшы час. У паказальніку асноўнымі пазіцыямі маюць быць: нумар фонду, вопісу, справы, аркушы, прозвішча, імя, імя па бацьку, месца пражывання асобы, дата складання пасямейнага спісу (Табл. 1).

Табліца 1

A	B	C	D	E
Фонд	Опись	Дело	Листы	Фамилия
330	1	575	273 об. –274	Ансилевский

F	G	H	I
Имя	Имя, отчество	Место жительства	Дата
Антон	Иосифов	заст. Подлядье Игумен.у. Минской губ.	1894

Крыніцы і літаратура:

1. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917). — Минск: БелНИИДАД, 2006.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 330 (Мінская мяшчанская ўправа). — Воп. 1. — Спр. 218.
3. НГАБ. — Ф. 330. — Справа фонду «Мінская мяшчанская ўправа».
4. II ПСЗРИ (Полное собрание законов Российской империи). — Т. 45. — ст. 48498. — С. 821–839.
5. II ПСЗРИ. — Т. 50. — ст. 54640. — С. 462–463.
6. Правила работы государственных архивов Республики Беларусь / Редкол.: В. И. Адамушко и др. — Минск: БелНИИДАД, 2006. — С. 71–115.
7. Фонды Национального исторического архива Беларуси. — Минск, 2006.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23.02.2011

Постаці архівістаў

А. М. Латушкін

Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў (частка V, літары С–Я) [1]

Савіцкі, з 1749 г., верагодна, памочнік архівіста *Я. Вэсэля*: у гэты час быў рэкамендаваны князю Міхалу Казіміру Радзівілу ў якасці кандыдата на пасаду памочніка архівіста. Характарызаваўся як сумленны чалавек з добрым характарам. Звесткі аб далейшым лёсе не выяўлены.

Крыніцы: AGAD. — AR — Dz. V. — Sygn. 17177. Wessel Józef, podstarości ks. nieświeskiego i archiwarjusz archiwu nieświeżskiego, 1739–1782 rr. — S. 63–64, 86–89, 91–92, 94–96.

Сарнэцкі, на сярэдзіну ліпеня 1855 г. памочнік архівіста *Р. Сымановіча* падчас працэсу падзелу Нясвіжскага архіва паміж Радзівіламі і Вітгенштэйнамі. У абавязкі ўваходзіла капіраванне дакументаў, удзел у інвентарызацыі збору.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 19–20.

Свярчэўскі Антоні, на 18 чэрвеня 1817 г. памочнік генеральнага архівіста Пракураторыі Радзівілаўскай масы *Л. Вайніловіча*.

---

[1] Гл. папярэднія публікацыі: Латушкін, А. М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў. Літары “А”, “Б”. // Архіварыус, 2007. — Вып. 6. — С. 278–285; Там жа, Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў. Літары “В”, “Г” // Архіварыус, 2009. — Вып. 7. — С. 302–310; Там жа, Латушкін, А. М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў (частка III, літары “Д”, “Ё”, “З”, “І”) / А. М. Латушкін // Архіварыус, 2010. — Вып. 8. — С. 277–289; Там жа, Латушкін, А. М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў (частка IV, літары “М”, “Н”, “П”, “Р”) / А. М. Латушкін // Архіварыус, 2011. — Вып. 9. — С. 218-226.

Крыніцы: Lietuvos valstybinio istorijos archyvas — LVIA (Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы — ДГАЛ). — Ф. 1280. — Воп. 1. — Спр. 116. — Матэрыялы аб стане Нясвіжскага архіва пасля вайны 1812 г., 1813–1818 гг. — Арк. 38 адв.

Свярчэўскі Дамінік, з 1817 г. памочнік *Л. Вайніловіча*, генеральнага архівіста архіва Радзівілаўскай масы. Да чэрвеня-ліпеня 1818 г. працаваў пры архіве Радзівілаў у Нясвіжы. Разам з іншымі супрацоўнікамі архіва Я. Дмухоўскім і Ю. Велямоўскім займаўся падрыхтоўкай і перасылкай у Вільню папер, патрэбных у справаводстве Радзівілаўскай камісіі і Пракураторыі Радзівілаўскай масы. У чэрвені — ліпені 1818 г., калі архіў з Нясвіжа быў цалкам перавезены ў Вільню, Д. Свярчэўскага ўключылі ў штат з захаваннем пасады. Памёр паміж 24.02.1824 г. і 15.05.1829 г.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. — Арк. 22.

Снарскі Антоні, з 15 верасня 1861 г. памочнік архівіста Нясвіжскага архіва *М. Богуша-Шышкі* або *Р. Сымановіча*. У абавязкі ўваходзіла капіраванне дакументаў, удзел у інвентарызацыі збору. Заробак складаў 240 рублёў срэбрам у год з забеспячэннем жыллём (у замку) і харчаваннем.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 417 а. Асабістыя дакументы архіварыуса Нясвіжскага архіва Сымановіча, 1794–1873 гг. — Арк. 4; Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 32; Biblioteka Narodowa. — Rękopis 9067, część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969 r. — S. 85; Stępniak, W. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów a program UNESCO «Pamięć świata» / W. Stępniak // Miscellanea historico-archivistica. — 1997. — T. 7. — S. 8.

Станкевіч Уладыслаў, памочнік архівіста *Р. Сымановіча* з 10 ліпеня 1854 г. да часу не раней за 1857 г. Згодна са звесткамі Р. Янкоўскага Станкевіч — памочнік *Р. Сымановіча* ў 1854–1856 гг., але ў іншым месцы той жа аўтар падае, што Станкевіч таксама быў памочнікам і М. Богуша-Шышкі. Разам з іншым памочнікам адпраўлены ў Нясвіж з адміністрацыі ўладанняў князя Л. П. Вітгенштэйна, падчас працэсу падзелу Нясвіжскага архіва паміж Радзівіламі і Вітгенштэйнамі. Павінен быў капіраваць дакументы, што адносіліся да катэгорыі агульных і не падлягалі выдзяленню з Нясвіжскага архіва, удзельнічаў у інвентарызацыі збору. Працаваў якасна, заслужыў

добрыя водгукі *Р. Сымановіча*, павышэнне заробку: першапачаткова атрымліваў 16,5 рублёў срэбрам штомесяц, з канца 1855 г. — 20. Аднак у 1857 г. страціў давер адміністрацыі Л. П. Вітгенштэйна і архівіста *Р. Сымановіча*. Ставілася пытанне аб адпаведнасці яго маральных якасцей займаемай пасадзе. Атрымаў характарыстыку неадказнай і легкадумнай асобы з-за шэрагу ўчынкаў: адмаўляўся дапамагчы сваякам у фінансаванні справы па доказе шляхецтва роду Станкевічаў; меў канфлікт з калегіяльным радцам Хрысцінічам; пасля заручын з адной з мяшчанак адмовіўся ад планаванага шлюбу. *Р. Сымановіч* у выніку адгукаўся аб ім так: «Гэта чалавек добрага сэрца, але з легкадумнай галавой, а з пункту гледжання выконваемых абавязкаў задавальняла б і гэта, калі б толькі не так часта хварэў, але здароўе сваё сам добраахвотна падрывае».

Меў брата Фелікса, архівіста Ляснога аддзела ў адміністрацыі Л. П. Вітгенштэйна.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 18 адв.; AGAD. — AR — Dz. XXVII. — Sygn. 98. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1851–1855 rr. — S. 66–68, 85, 96–98; Sygn. 99. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1856–1860 rr. — S. 7, 18, 24; Biblioteka Narodowa. — Rękopis 9067, część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. — Warszawa, 1969 r. — S. 36; Jankowski, R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu / R. Jankowski // Archiwista Polski. — 2000. — № 2(18). — S. 37.

Сушынскі Ю., у 1886–1887 гг. пры архівісце *Б. Завадскім* капіраваў дакументы для Румынскай акадэміі навук у Бухарэсце па замове Г. Біану, прафесара і бібліятэкара той жа акадэміі. Быў наняты, верагодна, часова, для выканання замовы Г. Біану.

Крыніцы: AGAD. — AR — Dz. XXVII. — Sygn. 102. “Gławnoje uprawlenije dziełami Jego Sijatelstwa Kniazia Antona [Wilgelma] Radziwiłła (1833–1904). Dzieło otnosiaszczejesia k wydannym iz Nieswiżskogo Archiwa kopii raznych G[ru]nu Bijanu dla Rumunskoj Akademii”, 19.09.1886–24.11.1887. — S. 60, 77.

Сымановіч Рамуальд-Мікалай (3 лютага 1793 г. – не раней 5 кастрычніка 1873 г.), бацька — Баніфацый Сымановіч, маці — Марцыяна са Свідэрскіх, ахрышчаны 8 ліпеня 1794 г. (?) у Крывошынскім парафіяльным касцёле (Навагрудскі пав., зараз Ляхавіцкі раён Брэсцкай вобласці) ксяндзом Альбертам Рафалоўскім. Меў брата Мацея-

Антона, які нарадзіўся 14 лютага 1794 г. (памёр у немаўлячым узросце). Р. Сымановіч паходзіў, верагодна, з роду Сымановічаў герба «Побаг»: у матэрыялах НГАБ згадваецца ротмістр навагрудскі, спадчынны ўладальнік маёнтка Ліпніца Баніфацый Сымановіч таго ж герба, з сынамі Мацвеем і Рамуальдам.

З 1804 па 1809 г. Р. Сымановіч вучыўся ў Жыровіцкай школе. Пасля з 1810 па 1815 г. — у Віленскім універсітэце. З 13 мая 1815 г. фактычна, а з 31 мая 1815 г. афіцыйна заняў пасаду канцылярыста пры галоўным бюро адміністрацыі Апекі непаўнагадовай Стэфаніі Радзівіл з гадавым заробкам 150 рублёў срэбрам (выплачваўся паквартальна), бясплатным харчаваннем і пражываннем пры канцылярыі паўнамоцнага прадстаўніка апекі Яна Ходзькі. З 14 лютага 1817 г. у Вільні прэзідэнт Радзівілаўскай камісіі А. Пацей на аснове артыкула 78 інструкцыі камісіі ад 6 чэрвеня 1816 г. прызначыў Р. Сымановіча канцылярыстам пры кіраўніку Пракураторыі Радзівілаўскай масы Яну Ходзьку. Пракуратар даручыў Р. Сымановічу нагляд за архівам, які знаходзіўся пры ім. Архіў у сабе ўтрымліваў:

- акты, якія дасылаліся з Нясвіжа па справах, што вяліся ў Другім дэпартаменце Галоўнага суда ў Вільні і вярталіся адвакатам І. Сальмановічам;
- большую частку архіва Алыцкай ардынацыі Радзівілаў;
- акты часоў Прускага рэгенцтва, дастаўленыя з Беластоку;
- акты, што вярталіся ад губернскіх і павятовых даверaных асоб.

Аднак пераважалі ў азначаным зборы дакументы, якія дасылаліся па запатрабаванні Пракураторыі з Нясвіжскага архіва. Р. Сымановіч быў абавязаны прымаць, рэгістраваць і ўпарадкоўваць уваходзячую да бюро Пракуратара дакументацыю, а таксама выдаваць дакументы для прадстаўлення ў суд, рыхтаваць інфармацыю і даказальную базу для адвакатаў. Пры сыходзе з пасады пракуратара 1 сакавіка 1818 г. Ян Ходзька загадаў Р. Сымановічу здаць справы ў архіве адвакату Карчэўскаму, стаўленіку новага пракуратара М. Залескага. Як сведчыў сам Р. Сымановіч, гэта не была поўная перадача спраў, а толькі рэвізія, бо Карчэўскі большую частку часу займаўся адвакацкай дзейнасцю, фактычна ж архіў заставаўся пад кіраўніцтвам Р. Сымановіча. У чэрвені (ліпені) 1818 г. яго далучылі да архіва, перамешчанага ў Вільню з Нясвіжа, затым уключылі ў штат. Прыведзены факт дазваляе ўдакладніць звесткі даследчыкаў аб часе пачатку працы Р. Сымановіча пры Нясвіжскім архіве: паводле Р. Янкоўскага — 1834 г. або 29.07.1838 г.; паводле Б. Таўрагінскага — 1838 г.

Да мая 1829 г., працуючы на пасадзе памочніка генеральнага архівіста пры Пракураторыі, Р. Сымановіч здолеў дасягнуць пэўных поспехаў: 3 мая 1829 г. ён быў прэміраваны графам Л. П. Вітгенштэйнам сумай у 50 рублёў срэбрам. З 1834 г. выконваў абавязкі галоўнага архівіста пры вярхоўным наглядзе кіраўніка Пракураторыі, а ў мінулым — генеральнага архівіста *М. Маліноўскага*.

У 1838 г. са спыненнем дзейнасці Радзівілаўскай камісіі Генеральны архіў Радзівілаўскай масы быў расфарміраваны і ў статусе старажытнага архіва роду князёў Радзівілаў вернуты назад з Вільні ў Нясвіж. З 1834 г. да 1848 г. паміж яго ўладальнікамі Радзівіламі і Л. П. Вітгенштэйнам дзейнічала заключанае ў Берліне пагадненне, 12-ы пункт якога абвяшчаў агульны і непадзельны статус Нясвіжскага архіва. З 1 ліпеня 1838 г. па распараджэнні *М. Маліноўскага,* паўнамоцнага прадстаўніка князя Л. П. Вітгенштэйна (выдадзена 29.07.1838 г.), Р. Сымановіч заняў пасаду «захавальніка» (польск. — konserwatora) архіва пры Упраўленні ўладанняў князя Л. П. Вітгенштэйна ў Нясвіжы (паколькі апошні быў адным з гаспадароў Нясвіжскага архіва, то ў дакуменце архіў носіць такую назву). Заробак яго склаў 500 рублёў срэбрам у год.

У абавязкі Р. Сымановіча ўваходзілі: упарадкаванне і інвентарызацыя архіва; выдача дакументаў; вядзенне ўнутрыархіўнай дакументацыі, г. зн. кнігі распісак за архіўныя дакументы, што выдаюцца, кнігі копій сыходных з архіва лістоў; упарадкаванне і абслугоўванне архіва аддзела землямерства Пракураторыі (быў далучаны да Нясвіжскага архіва падчас вывазу з Вільні і прабыў у яго складзе каля шасці гадоў).

У 1848 г. паміж княскімі фаміліямі Радзівілаў і Вітгенштэйнаў была заключана «Канвенцыя» аб падзеле архіва: Вітгенштэйнам павінны былі перадаць дакументы на ўладанні, якія дасталіся ім у якасці пасагу княгіні Стэфаніі Радзівіл; у складзе Нясвіжскага архіва заставаліся дакументы, што тычыліся ардынацый Радзівілаў, гістарычныя і сямейныя матэрыялы роду, а таксама супольныя дакументы, якія не падлягалі падзелу. Рэалізацыя гэтага праекта заняла фактычна ўвесь астатні перыяд жыцця архівіста.

Галоўнай задачай была інвентарызацыя архіва. Р. Сымановіч выдатна разумеў неабходнасць менавіта поўнага яго апісання. Яшчэ ў 1844 г. ён заўважаў: «Да таго часу, пакуль архіў не будзе мець агульнага сумарыушу, датуль яго цэласнасць і бяспека павінна палягаць на сумленні архівіста». У выніку працы па падзелу Нясвіжскага архіва асноўная маса дакументаў была ўнесена ў рэестр, на важнейшыя з іх склалі падрабязныя вопісы, на дакументы з меншай ступенню каш-

тоўнасці — агульныя. Значнасць зробленай працы і заслугі Р. Сымановіча прызнаваліся як князямі Радзівіламі, Вітгенштэйнамі, так і наступнымі архівістамі Нясвіжскага архіва. Іх вопісы, пераафармленыя і дапоўненыя ў 1929–1944 гг. апошнім архівістам Б. Таўрагінскім, выкарыстоўваюцца і ў наш час (Галоўны архіў старажытных актаў, Archiwum Radziwiłłów t. zw. Warszawski). Сёння маюць практычнае значэнне інвентары аддзелаў (пераважна рукапісныя): AR, Dz. XII («Archiwum z Berlina przywiezione»), XIV («Akta opieki nad ks. Dominikiem Radziwiłłem i Prokuratoria Poradziwiłłówskiej Masy»), XV («Nieświeskie akta dziedziczne»), XXI («Akta tyczące sług i rzemieślników domu książąt Radziwiłłów»), XXIII («Dokumenta do dóbr służące»).

У 1867, 1869 гг. Р. Сымановіч аказваў дапамогу прадстаўнікам Віленскай і Пецярбургскай археаграфічных камісій, якія наведалі архіў, за што яму выказваў у 1869 г. удзячнасць апякун Віленскай навучальнай акругі. Прыхільнасць да даследчыкаў адзначылі і выдаўцы падрыхтаванага на аснове дакументаў Нясвіжскага архіва «Археаграфічага зборніка…» (т. 7).

5 кастрычніка 1873 г. Р. Сымановіч здаў справы ў архіве Нясвіжскай і Алыцкай ардынацый *В. Чарапавецкаму*. Апошнія вядомыя згадкі аб архівісце датуюцца 9 снежня 1875 г. і 1889 г. (sic!). Па зыходзе з пасады архівіста князь Антоні Радзівіл, «шануючы шматгадовую старанную і бездакорную службу», прызначыў Р. Сымановічу з 1 ліпеня 1873 г. пажыццёвую пенсію ў памеры 520 рублёў у год.

Р. Сымановіч меў жонку Тэафілу Марцінаўну з Варыткаў, дачок Малгажату, што была (замужам за Канстанцінам Карзонам або Корзанам, Кажонам [2]), Лаўрэнтыну, Марыю, сыноў Станіслава, Якуба і, верагодна, Люцыяна (дакладныя ўказанні на роднасныя сувязі апошняга з *Р. Сымановічам* адсутнічаюць) [3]. З 1846 г. двое сыноў пачалі атрымліваць адукацыю, да 1870-х гг. мелі трывалае маёмаснае становішча.

У 1840-я — 1860-я гг. пражываў з сям'ёй у Нясвіжскім замку ў пакоі побач з архівам. На 1868 г. меў у распараджэнні двух падначаленых, а таксама прыслугу (у крыніцах згадваецца повар сям'і Рыгор Дзёмух, ураджэнец мястэчка Сноў). Пражыванне пры архіве было, відаць, вымушанай мерай і не адпавядала патрабаванням забеспячэння захаванасці дакументаў. Адносна гэтага маецца наступнае сведчанне

[2] *Корзан* згадваецца як памочнік архівіста *Р. Сымановіча.*

[3] Па звестках С. А. Рыбчонка *Р. Сымановіч* з жонкай Тэафілай Марцінаўнай меў толькі двух сыноў і дзвюх дачок (гл. Рыбчонак, С. А. Насельнікі Нясвіжскага замка…С. 73).

Марыі Дароты дэ Кастэлян, жонкі Антонія Радзівіла, змешчанае ў яе дзённіку: «Архівіст пражываў побач з архівам у замку ў трох пакоях, разам з ім жылі яго жонка і дачка. Тая пані гадавала кролікаў разам са сваёй сям'ёй. Няцяжка зразумець небяспеку, якая таілася ў гэтым для вялікай каштоўнасці дакументаў, паколькі Нясвіж быў для Літвы сховішчам архіваў дзяржавы. Гэта было сапраўды страшна…».

Вядома, што Р. Сымановіч хварэў на артрыт. У 1852 г. праходзіў курс лячэння ў санаторыі ў Друскеніках.

Р. Сымановіч — асоба нумар «1» у гісторыі Нясвіжскага архіва XIX ст. Сумарны працоўны стаж архівіста склаў 58 гадоў.

Крыніцы: НГАБ — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. — Арк. 3–3 адв., 6 адв.; Спр. 417 а. Асабістыя дакументы архіварыуса Нясвіжскага архіва Сымановіча, 1794–1873 гг. — Арк. 2–3, 5, 8, 10–12, 16, 18–18 адв., 19; Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 7 адв.–8, 12–12 адв., 14–16 адв., 69–70 адв., 72–72 адв.; Воп. 2. — Спр. 5381. Рэвізская сказка Нясвіжскага замка, 1850 г.; Воп. 2. — Спр. 5506. Спіс жыхароў Нясвіжскага замка, 1868 г.; AGAD. — AR — Dz. V. — Sygn. 13150. Radziewicz Ludwik, 1849–1863 rr.; Dz. XXVII. — Sygn. 87. Rejestr dokumentów służących na dóbra będące w dziedzicznem posiadaniu Ks. Wittgensteina, XIX w.; Sygn. 96. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1837–1845 rr. — S. 11–12, 13, 21; Sygn. 98. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1851–1855 rr. — S. 43; Sygn. 99. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1856–1860 rr. — S. 24; Sygn. 101. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1867–1871 rr. — S. 35–36; Sygn. 103. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1889–1917 rr. — S. 1–3; Biblioteka Narodowa. — Rękopis 9067, część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969 r. — S. 85; Малы гербоўнік наваградскай шляхты / Склад. С. А. Рыбчонак. — Мінск: БелНДІДАС, 1997. — С. 109–110; Латушкін, А. М. Сымановіч Рамуальд-Мікалай / А. М. Латушкін // Архівісты Беларусі: Бібліягр. давед. / склад. С. У. Жумар, М. Ф. Шумейка; навук. рэд. У. І. Адамушка, В. У. Бірукова. — Мінск, 2006. — С. 39–42; Латушкін А. М. Архіварыусы Нясвіжскага архіва князёў Радзівілаў у другой палове XVIII – першай палове XX ст. / А. М. Латушкін // Асоба ў гісторыі: гераічнае і трагічнае: матэрыялы Другой міжнар. навук.-прак. канф., прысв. памяці праф. У. У. Мелішкевіча, Брэст, 12–13 лістапада 2004 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна; рэд. А. М. Вабішэвіч [і інш.]. — Брэст: Академия, 2006. — С. 106–112; Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў Радзівілаў (1838–1873 гг.) / А. М. Латушкін // Беларус. гіст. часоп. — 2006.

— № 1 (78). — С. 37–41; Рыбчонак, С. А. Насельнікі Нясвіжскага замка ў сярэдзіне XIX ст. / С.А. Рыбчонак // Архіварыус. — 2004. — Вып. 2. — С. 73; Bartoszewicz, K. Radziwiłłowie / K. Bartoszewicz. — Warszawa: Księg. J. Czernerckiego, 1928. — S. 314–315; Jankowski, R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu / R. Jankowski // Archiwista Polski. — 2000. — № 2(18). — S. 36; Jankowski, R. Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od 1838 R. do XX w. / J. Jankowski // Miscellanea historico-archivistica. — 2001. — T. 13. — S. 133, 142; Taurogiński, B. Z dziejów Nieświeża / B. Taurogiński. — Warszawa: Druk. Bogatela, 1937. — S.169.

Сымановіч Люцыян, згадваецца ў якасці ад'юнкта (памочніка?) пры Нясвіжскім архіве ў 1844–1852 гг, верагодна адзін з сыноў архівіста *Р. Сымановіча*. У кастрычніку 1850 г. удзельнічаў у арганізацыі звароту з архіва Клецкай ардынацыі Радзівілаў у Радзівілімонтах (загадчык — Лаўрыновіч) значнай колькасці фамільных дакументаў, пазычаных у Нясвіжскім архіве 8 красавіка 1834 г. Сагновічам, паўнамоцным прадстаўніком Лявона Радзівіла. У 1852 г. быў прызначаны кантралёрам (люстратарам) ардынацкай акругі. Аднак загадчык Нясвіжскага архіва захоўваў права прыцягваць яго да работ у архіве ў вольны ад асноўнай працы час.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 412. Вопіс архіўных дакументаў і спісы польскіх, замежных газет і часопісаў, перададзеных з Нясвіжскага архіва ў Берлін. Інвентарны вопіс Няборaўскага архіва. Частка дакладной запіскі архівістаў Шылановіча і Форстэра аб стане архіва, 1745–1904 гг. — Арк. 48; AGAD. — AR — Dz. XXVII. — Sygn. 96. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1837–1845 rr. — S. 106; Sygn. 98. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z lat 1851–1855 rr. — S. 34.

Сымановіч Якуб (?), сын *Р. Сымановіча*. Згадваецца пад датай 22 ліпеня 1867 г. Займаўся капіраваннем дакументаў, замоўленых экспедыцыяй Віленскай і Пецярбургскай археаграфічных камісій, і асабіста павінен быў атрымаць непасрэдна ад яе ўзнагароджанне, у сувязі з чым узнікаюць пытанні аб яго прыналежнасці да штату архіва.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 417 а. Асабістыя дакументы архіварыуса Нясвіжскага архіва Сымановіча, 1794–1873 гг. — Арк.18; Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 53 адв.

Сыцько, на 18 чэрвеня 1817 г. памочнік генеральнага архівіста Радзівілаўскай масы *Л. Вайніловіча*. Паходзіў са Слуцка.

Крыніцы: Lietuvos valstybinio istorijos archyvas (Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы). — Ф. 1280. — Воп. 1. — Спр. 116. — Матэрыялы аб стане Нясвіжскага архіва пасля вайны 1812 г., 1813–1818 гг. — Арк. 38 адв.

Таўрагінскі (Туган-Таўрагінскі) Баляслаў [4] (1 мая 1904 г., Радзівілімонты, па іншых звестках 1905 г., Нясвіж — 5 ліпеня 1974 г., Варшава). Пачатковую адукацыю атрымаў, верагодна, у адной са школ, заснаваных княгіняй Марыяй з Браніцкіх, жонкай Юрыя Фрыдэрыка Радзівіла (1860–1914), XV нясвіжскага ардыната. У 1926 г. паспяхова закончыў гімназію імя У. Сыракомлі ў Нясвіжы. З 1926 па 1929 г. вучыўся на гуманітарным факультэце ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя ў Вільні. Аднак дыплома аб вышэйшай адукацыі, згодна з пазнейшымі звесткамі, не атрымаў. На гэта ўказвае М. Левандоўская, закранаючы пытанне адукацыйнага ўзроўню дырэктарскага складу дзяржаўных архіваў Польшчы ў 1945–1950 гг.: з шаснаццаці дырэктараў яна называе двух без вышэйшай адукацыі, адзін з якіх — Б. Таўрагінскі, дырэктар Дзяржаўнага архіва ў Шчэціне.

З 10 кастрычніка 1929 г. да верасня 1939 г. займаў пасаду памочніка архівіста Архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў у Варшаве (загадчык архіва *А. Іваноўскі*). З верасня 1939 г. да 15 мая 1945 г. быў дырэктарам архіва (фактычна да 14 верасня 1944 г., часу вывазу архіва нямецка-фашысцкімі акупантамі). З 1929 г. па 27 ліпеня 1943 г. архіў размяшчаўся па вуліцы Маршалкоўская, 113 (m. 2, 4), у адзначаны час Б. Таўрагінскі жыў пераважна пры архіве ў кватэры № 2. У 1930 г. была распачата маштабная інвентарызацыя дакументаў. Яе мэты і прынцыпы базіраваліся на традыцыях, закладзеных у 1850-х — пачатку 1870-х гг. *Р. Сымановічам* і *М. Богушам-Шышкай*. За 15 гадоў працы Б. Таўрагінскі ўпарадкаваў і склаў новыя вопісы да наступных аддзелаў архіва Радзівілаў (з агульнай колькасці больш за 30):

- V «Лісты іншых родаў» (1929–1933 гг., сумесна з *А. Іваноўскім*, у 1937 г. вопіс дапоўнены Б. Таўрагінскім);
- XXV «Інвентары» (1931 г., сумесна з *А. Іваноўскім*);
- IV «Лісты князёў Радзівілаў» (1933–1934 гг.);
- VII Акты, што тычацца войска (1935 г.);
- I «Пергаменты і граматы на звычайнай паперы» (1934–1935 гг.);
- II «Гістарычныя дакументы» (1938 г.);
- XXVI «Рэестры каштоўнасцей і рознай рухомай маёмасці» (1938 г.);

[4] Да канца Другой сусветнай вайны падпісваўся як «Таўрагінскі». «Туган» як дадатак да прозвішча архівіст пачаў выкарыстоўваць пасля вайны і падпісваўся, галоўнам чынам, як «Bolesław Tuhan-Taurogiński».

- III «Лісты манархаў і іх сем'яў» (1939 г.).

Варта адзначыць, што створаныя Б. Таўрагінскім інвентары аддзелаў I, II, IV, V, XIII, XXVI маюць практычнае значэнне і ў наш час. Ацэньваючы ўклад Б. Таўрагінскага ва ўпарадкаванне фонду, архівіст Галоўнага архіва старажытных актаў Р. Янкоўскі заўважыў, што некаторыя вопісы (у прыватнасці, да такіх аддзелаў, як I, II, XXVI) былі «амаль жыўцом спісаныя з першаўзораў XIX ст.», створаных *Р. Сымановічам* і *М. Богушам-Шышкай*. Тым не менш у 1930-я гг. яшчэ існавала вялікая маса дакументаў, не ўлічаных у папярэдніх вопісах ці далучаных да архіва ў пазнейшы перыяд, што патрабавала новага канчатковага ўпарадкавання і апісання архіва. У выпадках пераінвентарызацыі фондаў, якія ўжо былі ўпарадкаваны папярэднікамі, Б. Таўрагінскі пры складанні новага вопісу падаваў і старыя архіўныя нумары дакументаў. Такім чынам, пераінвентарызацыя аддзелаў не стварала праблем пры пошуку крыніц, вялікая колькасць якіх ужо была ўведзена ў навуковы ўжытак пад старымі «сыгнатурамі».

Адным з асноўных накірункаў дзейнасці Б. Таўрагінскага была арганізацыя выкарыстання архіва, супрацоўніцтва з навуковай грамадскасцю. На 22 чэрвеня 1939 г. колькасць карыстальнікаў архіва раўнялася 5243. Б. Таўрагінскі і сам адзначыўся як даследчык. У міжваенны перыяд ім былі выдадзены грунтоўныя працы «З гісторыі Нясвіжа» («Z dziejów Nieświeża», Warszawa, 1937), "Каталог аддзелаў Нясвіжскага архіва» («Katalog działowy Archiwum nieświeskiego», 1938) і інш., падрыхтаваная да публікацыі праца «Генеалогія Радзівілаў» («Genealogia Radziwiłłów»), ілюстраваная партрэтамі прадстаўнікоў роду, выданню якой, на жаль, перашкодзіла Другая сусветная вайна.

Даваенны перыяд дзейнасці Б. Таўрагінскага адзначыўся таксама ўдзелам у падзеле Архіва Нясвіжскай ардынацыі кн. Радзівілаў на т. зв. гістарычную і гаспадарча- ці эканамічна-адміністрацыйную часткі. Асноўная маса першай з іх была вывезена Радзівіламі ў Варшаву яшчэ ў 1919 г., другая ж заставалася ў Нясвіжы да 1940 г. З 1935 г. працэс падзелу Нясвіжскага архіва аднавіўся. Важнейшыя ў гістарычным і юрыдычным сэнсе акты і комплексы дакументаў вылучаліся і перамяшчаліся ў сталіцу II Рэчы Паспалітай. Здзяйсняючы дадзены праект, архівіст у 1935 г. падрыхтаваў «Нарыс Нясвіжскага архіва» — каштоўную гістарычную крыніцу, што ўтрымлівала спіс аддзелаў варшаўскай і нясвіжскай частак збору з указаннем іх складу, узроўню ўпарадкаванасці і размяшчэння (захоўваецца ў НАРБ). У 1940 г. дадзены дакумент дазволіў тагачаснаму ўладальніку нясвіжскай часткі ар-

хіва — АН БССР — ініцыяваць працэс рэстытуцыі вывезеных матэрыялаў з Польшчы.

З 1939 па 1945 г. Б. Таўрагінскі з'яўляўся загадчыкам архіва. Менавіта яму належыць заслуга выратавання збору падчас Другой сусветнай вайны. Ва ўмовах адсутнасці забеспячэння з боку гаспадара архіва — Лявона Радзівіла (1888–1959), арыштаванага савецкай уладай, — архівіст фактычна з уласных сродкаў пакрываў выдаткі на ўтрыманне і захаванне збору (арэнда памяшкання, электрычнасць, ацяпленне, транспартныя выдаткі пры перавозках архіва ў больш бяспечныя месцы і інш). Сродкі здабываліся спачатку шляхам пазык, продажу асабістай маёмасці. Пазней прыбытак пачала прыносіць гаспадарка, разгорнутая Б. Таўрагінскім на ўчастку зямлі ў ваколіцах Урсынава пад Варшавай. Згодна з яго падлікамі, утрыманне архіва з 01.09.1939 г. па 14.09.1944 г. каштавала 51 000 польскіх злотых.

Частыя бамбардзіроўкі Варшавы, пажары, марадзёрствы, ваенныя дзеянні на тэрыторыі горада стваралі пастаянную пагрозу для дакументаў і вымушалі архіварыуса да частых перавозак збору ў больш бяспечныя сховішчы. Геаграфія перамяшчэнняў архіва з 01.09.1939 г. па 14.09.1944 г. наступная: на 01.09.1939 г. — вул. Маршалкоўская, 113; з 28.09.1942 г. — форт Сакальніцкага (каштоўнейшая частка архіва); з 27.07.1943 г. — Урсынаў, Дзяржаўная сельскагаспадарчая школа, 7 км ад Варшавы; з 13.08.1944 г. часткова і з 05.09.1944 г. цалкам — форт Служэў пад Варшавай.

Нягледзячы на небяспекі ваеннага часу, Б. Таўрагінскі працягваў і ўнутрыархіўную працу. 14.11.1942 г. ён распачаў складанне каталога планаў (Dz. XXIV), а ў 1943 г. упарадкаваў аддзел «Сакрэтны фамільны архіў» (Dz. XIII «Archiwum familijne sekretne»). Архіварыус здолеў арганізаваць і навукова-даследчую працу (цяжкасці з патаемным допускам даследчыкаў да дакументаў былі адной з мэт перавозу архіва з форта Сакальніцкага ў ліпені 1943 г.), наведванні архіва працягваліся з 01.12.1939 да 20.07.1944 г. Разам з тым, архівіст быў вымушаны выконваць і запыты для акупацыйных улад, пісаў рапарты аб сваёй дзейнасці. Па загаду нямецкіх акупантаў ім былі падрыхтаваны копіі вопісаў аддзелаў I, II і V архіва для перадачы Дырэкцыі архіваў Генеральнай губерні ў Кракаве.

Тым не менш падчас вайны архіварыусу ўдалося захаваць права прыватнай уласнасці Радзівілаў на архіў і абараніць яго ад прэтэнзій з боку розных асоб і ўстаноў. Так, пры падтрымцы сястры Лявона Радзівіла Тэрэзы Любамірскай Б. Таўрагінскі здолеў не дапусціць поўнай канфіскацыі збору нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў асобе Архіўнага

ўпраўлення пры губернатары Варшаўскай акругі Генеральнай губерні, т.зв. Archivamt. Архівіст, таксама прыкладаў намаганні да таго, каб перашкодзіць рэалізацыі планаў вывазу архіва з Польшчы ў Мінск для аб'яднання яго з часткай Нясвіжскага архіва Радзівілаў, што захоўвалася там. Дадзены праект распрацоўваўся нямецкімі ўладамі пры актыўным удзеле беларускіх калабарацыянісцкіх сіл, у прыватнасці т.зв. «Беларускага камітэта» на чале з ксяндзом Вінцэнтам Гадлеўскім. З лістапада 1942 г. Дзяржаўным камісарам Остланда і Архіўным упраўленнем у Варшаве разглядалася пытанне аб прызначэнні Б. Таўрагінскага на пасаду кіраўніка т.зв. Дзяржаўнага архіва ў Мінску, што ўключаў бы ў сябе і Нясвіжскі архіў Радзівілаў, аднак архіварыус ад дадзенай прапановы адмовіўся. Больш таго, ёсць пэўныя сведчанні аб тым, што падчас акупацыі архівісту ўдалося вывезці з Мінска ў Варшаву асобныя аддзелы Нясвіжскага архіва (XII «Архіў з Берліна»; XVI «Акты Клецкай і Давід-Гарадоцкай ардынацый»; XVII «Акты, што тычацца старостваў і эканомій»; XXIII «Дакументы, што тычацца маёнткаў»; XXIX «Эканамічныя (гаспадарчыя) акты)». Пры ўмове прадметнага даследавання дадзенага факта і яго пацвярджэння можа ўзнікнуць пытанне аб законнасці перамяшчэння ўказаных дакументаў.

Адначасова Б. Таўрагінскі быў звязаны з польскім антыфашысцкім падполлем. Падтрымку яму аказвалі дырэктар AGAD Адам Стэбэльскі (1894–1969), прадстаўнік Міністэрства адукацыі і рэлігійных вызнанняў Польшчы ў падполлі Станіслаў Гэрбст і інш. Добрая інфармаванасць аб плануемых акцыях антыфашысцкага супраціўлення і, у прыватнасці, аб падрыхтоўцы паўстання ў сталіцы, дазволіла своечасова, яшчэ ў ліпені 1943 г. эвакуіраваць архіў ва Урсынаў і прадухіліць планы Архіўнага ўпраўлення па яго перавозе ў Галоўны архіў старажытных актаў (02.09.1944 г. AGAD быў спалены гітлераўцамі падчас Варшаўскага паўстання, знішчана каля 90% актаў). Такім чынам, дзякуючы мерам, што прадпрымаліся Б. Таўрагінскім з рызыкай для жыцця, архіў быў амаль цалкам уратаваны ад знішчэння ці пашкоджання.

Варта адзначыць таксама, што клопат аб архіве і намаганні па яго захаванні не перашкодзілі гітлераўцам вывезці дакументы на Захад падчас наступлення Савецкай Арміі. Нямецкім падраздзяленнем, якое падпарадкоўвалася генералам Фогеляйну і Паўльсену і займалася рабаваннем польскіх каштоўнасцей, 14.09.1944 г. архіў быў вывезены да мясцовасці Bruk an der Glocknerstrasse ў Горнай Аўстрыі ў ваколіцы Zell am See да замка Fischhorn. Ён быў вернуты ў Варшаву ў красавіку 1946 г. і ўключаны ў склад AGAD.

Пасля вызвалення Польшчы ад нямецкай акупацыі пасяліўся ў Шчэціне. З 01.08.1945 па 1950 г. займаў пасаду кіраўніка Дзяржаўнага архіва ў Шчэціне [5]. Дадзенаму прызначэнню не перашкодзіла адсутнасць у архіварыуса завершанай вышэйшай адукацыі, што па меркаванні сучаснікаў і даследчыкаў кампенсавала шматгадовая архіўная практыка і дасягненні ў архіўнай галіне. У цяжкіх пасляваенных умовах займаўся зборам і аператыўнымі мерамі па забеспячэнні захавання архіўных матэрыялаў, раскіданых у час ваенных дзеянняў па рэгіёне Шчэцінскага ваяводства і тэрыторыі за р. Одэр. Дзякуючы актыўным намаганням па ўпарадкаванні матэрыялаў былых нямецкіх устаноў у 1948 г. да іх ужо быў адкрыты доступ даследчыкам. На этапе першаснай апрацоўкі фондаў у якасці дапаможніка ў пошуках да 1949 г. архіварыус падрыхтаваў «Спіс фондаў Шчэцінскага архіва згодна са станам на 1945 г.». На працягу доўгага перыяду гэта праца была асноўнай інфарматыўнай крыніцай для даследчыкаў. Будучы дырэктарам Б. Таўрагінскі актыўна прапагандаваў у прэсе і спецыяльнай літаратуры ролю і значэнне ўстановы, якую ён узначальваў, а таксама каштоўнасць для навукі гістарычных крыніц, што там захоўваюцца.

З 1950 г. працаваў у Аддзеле «падворскіх» актаў Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве (AGAD), дзе захоўваўся і былы Архіў Нясвіжскай ардынацыі кн. Радзівілаў. Архіварыус меў магчымасць паспяхова выкарыстоўваць глыбокія веды і багаты вопыт, накоплены ім за час працы. 17.12.1951 г. Б. Таўрагінскі прадаў AGAD складзеныя ім вопісы некаторых фондаў варшаўскай часткі архіва, у прыватнасці Dz. II, III, V, VII, XIII, XXVI, за 6900 польскіх злотых. Пазней яму было даверана стварэнне фонду картаграфіі. Аднак, па сцвярджэнні біёграфаў, адсутнасць прафесійнай падрыхтоўкі ў дадзенай галіне стала прычынай адмовы ад гэтай задачы. У 1952 г. Б. Таўрагінскі пакінуў архіўную службу і ўладкаваўся на працу ў бібліятэку Галоўнай школы сельскай гаспадаркі ў Варшаве. У перыяд 1955–1969 гг. напісаў шэраг прац пераважна па бібліяграфічнай і архіўнай тэматыцы. Вянцом жа навуковай спадчыны архівіста з'яўляецца даследаванне «Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej» (Варшава, 1969). Першы яе варыянт узнік яшчэ ў сярэдзіне 1930-х гг., але па невядомых прычынах праца так і не была апублікавана.

Згодна з адзнакай польскага даследчыка Багдана Франкевіча, Б. Таўрагінскі быў чалавекам вялікага патрыятызму і грамадзянскага

[5] Пасля адыходу нямецкіх войск і да канца 1946 г. архіў знаходзіўся ў падпарадкаванні мясцовых улад, 17.12.1946 г. афіцыйна ўвайшоў у сістэму дзяржаўнай архіўнай службы Польшчы як Дзяржаўны архіў у Шчэціне.

духу. У юнацкім узросце ён удзельнічаў у першым сілезскім паўстанні 1919 г., за што атрымаў «Узнагароду сілезскіх паўстанцаў» (1920 г.), а таксама ў варшаўскім паўстанні 1944 г. Падчас знаходжання ў Шчэціне ўвайшоў у Грамадзянскі камітэт пабудовы помніка героям змагання 1941–1945 гг. Перад Другой сусветнай вайной і пасля яе належаў да Саюза паляўнічых, быў прэзідэнтам яго аддзялення ў Шчэцінскім ваяводстве. Узнагароджаны медалём «За заслугі ў паляванні» («Zasługa Łowiecka»). За заслугі перад Шчэцінскім ваяводствам адзначаны ўзнагародай «Паморскі грыф» («Gryf Pomorski»).

Быў жанаты, жонку, верагодна, звалі Генрыка (згадваецца як супрацоўніца Архіва Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў у Варшаве ў 1935 г.), меў дачку Галіну (у пасляваенны час удзельнічала з бацькам у пошуках і зборы архіўных матэрыялаў на тэрыторыі Шчэцінскага ваяводства).

Бібліяграфія прац Б. Таўрагінскага:

1. Z dziejów Nieświeża. Warszawa: Archiwum Ordynacji Nieświezskiej, 1937, XII+268 s., 70 ilustr.
2. Nieśwież. Warszawa, 1937, 70 s.
3. Dane archiwalne o artystach na dworze ks. Radziwiłłów XVI–XIX w. // Prace Komisji historii sztuki Towarzystwa przyjaciól nauk w Wilnie, T. 1–3, 1936–1939, S. 19–23.
4. Katalog działowy Archiwum nieświeskiego. Warszawa, 1938.
5. Archiwum Państwowe w Szczecinie // Dzisiejsze Pomorze. Komunikat Działu Informacji Naukowej, Wydział Pomorzoznawczy, Instytut Bałtycki, 1946, z. 7/21, S. 4.
6. Archiwum Państwowe w Szczecinie // Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, T. 13, z. 1/4, 1947, S. 79–84.
7. Archiwum Państwowe w Szczecinie // Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych, T. 12, 1950, S. 283–284.
8. Wydawnictwo naukowe. Scientific publications. Wissenschaftliche Ausgaben. Warszawa: Ars Polonia, 1958, 308 s.
9. Wskazówki dla prowadzących Biblioteki Zakładowe Szkoly Głównej Gospodarstawa Wiejskiego. Warszawa: SGGW, 1959, 24 s.
10. Wskazówki dla prowadzących Biblioteki Zakładowe Szkoly Głównej Gospodarstawa Wiejskiego. Warszawa: SGGW, 1960, Wyd. 2, 24 s.

ПРАЦЫ, НАПІСАНЫЯ Ў СУАЎТАРСТВЕ:

1. Kurlandzka A[melia], Tuhan-Taurogiński B., Bibliografia prac złożonych w Szkole Głównej Gospodarstawa Wiejskiego do roku 1958. Cz. 1, 2. Warszawa, 1958.
2. Kurlandzka A[melia], Tuhan-Taurogiński B., Bibliografia prac dyplomowych, kandydackich, doktorskich i habilitacyjnych złożonych w Szkole Głównej Gospodarstawa Wiejskiego do roku 1958 włącznie. Warszawa: SGGW, 1959, T. I, 340 s.
3. Kurlandzka A[melia], Tuhan-Taurogiński B., Bibliografia prac dyplomowych, kandydackich, doktorskich i habilitacyjnych złożonych w Szkole Głównej Gospodarstawa Wiejskiego do roku 1958 włącznie. Index osobowy i przedmiotowy. Warszawa: SGGW, 1960, T. II, 228 s.
4. Kurlandzka A[melia], Tuhan-Taurogiński B., Bibliografia prac dyplomowych, doktorskich, kandydackich i habilitacyjnych, złożonych w Szkole Głównej Gospodarstawa Wiejskiego w Warszawie do roku 1963 włącznie. Warszawa: SGGW, 1966, T. I/II, 716 s.

ПРАЦЫ, ЯКІЯ ЗНАХОДЗІЛІСЯ Ў ДРУКУ НА 1965/66 Г.:

1. Bibliographie der Werke von Professor doktor Walenty Dominik // Wissenschaftlichen Handwörterbuch, Band 6 (1965).
2. Iliński Henryk, morszałek szlachty Wołyńskiej // Polski słownik biograficzny.
3. Iliński Jan Staniaław, morszałek szlachty Wołyńskiej radca tajny, senator, poeta i kompozytor // Polski słownik biograficzny.
4. Prace naukowe proff. dr. Arkadiusza Muzierowicza. Works of prof. dr. Arkadiusz Muzierowicz. Bibliographie der Werks von Professor, Doktor A. Muzierowicz // Rosengleborz, T. 17, 1967, S. 10–24.

ПРАЦЫ, ГАТОВЫЯ ДА ДРУКУ НА 1965/66 Г.

1. Dane archiwalne o artystach na dworze ks. Radziwiłłów XVI–XIX w. Выд. 2, значна пашыранае і дапоўненае ілюстрацыямі.
2. Hetmani polni i wielcy Wielkiego Księstwa Litewskiego i koronni. Праца ілюстравана партрэтамі з нясвіжскай галерэі.
3. Genealogia Radziwiłłów (Opracowanie od Wojszunda do czasów obecnych). Праца ілюстравана партрэтамі з нясвіжскай галерэі, фотаздымкамі, адзін з варыянтаў партрэтнай працы «Genealogia Radziwiłłów» быў падрыхтаваны яшчэ да 1939 г.
4. Geneza powstania Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1955, 96 s. (ілюстрацыі, табліцы, арыгінальныя

дакументы, машынапіс, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. akc. 9067, część 1).

5. Przyczynek do historii Archiwum Radziwiłłów. Warszawa, 30.10.1957: Archiwum Główne Akt Dawnych, Spuścizna Adama Stebelskiego, akta nie sygnowane (tymczasowy nr 42).
6. Tatarszczyzna w Polsce. Bibliografia retrospektywna. Wiek XIII–XIX. Картатэка, каля 2000 пазіцый.
7. Źródła biograficzne pracowników nauki polskiej (XIX – 1 poł. XX ww.). Картатэка, на 1965/66 г. налічвала каля 3000 пазіцый.
8. Bibliografia prac pracowników i współpracowników Szkoły Głównej Gospodarstawa Wiejskiego za okres 1906–1960. Картатэка, на 1965/66 г. налічвала каля 20 000 пазіцый.
9. Materiały biblioraficzne do inwenteryzacji i zabytków kultury polskiej (zamki, pałace, dworki, dzieła sztuki, pomniki i t.p.). Картатэка, на 1965/66 г. налічвала каля 1500 пазіцый.
10. Bibliografia Wielkiego Pomorza. Картатэка, на 1965/66 г. налічвала каля 50 000 пазіцый, збору матэрыялу было прысвечана пяць гадоў працы даследчыка.

Працы, што знаходзіліся ў працэсе падрыхтоўкі на 1965/66, 1969 гг.:

1. Tuhan-Taurogiński Bolesław, Czyżewicz Grażyna, Bibliografia prac pracowników nauki Szkoły Głównej Gospodarstawa Wiejskiego w Warszawie za lata 1957–1964.
2. Z pamiętników moich o Radziwiłłach
3. Працы, гатовыя да друку на 1969 г.:
4. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969, 110 s. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. akc. 9067, część 2.
5. Рэфераты і даклады:
6. Pomorze Zachodnie. Szczecin, 1949, 5 s. Рэферат прачытаны на пасяджэнні народнай партыі ў Шчэціне.
7. Księżęta pomorscy. Genealogia. Szczecin, 1947.

Крыніцы: НАРБ. — Ф. 4. — Воп. 27. — Спр. 364. Таурагинский Б. Очерк Несвижского архива, Варшава, 1935, 74 с., пераклад з машынапіснага арыгінала на польскай мове, перакладчык дырэктар Гістарычнага архіва АН БССР К. Бангайтыс, сакавік 1941 г. — Арк. 2–31; публікацыя: Голубович А., Михальченко А. Основное содержание виртуального архива князей Радзивиллов // Вяртанне-7. Нясвіжскія зборы Радзівілаў. Іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання. — Мінск: Беларускі фонд культуры, 2002, С. 12–42; AGAD. — AR — Dz. XXVII. — Sygn. 108. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z 1937 r.; Sygn 110. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z

1939 r. — S. 26; Sygn. 143. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej, 1969 r.; Spuścizne Adama Stebelskiego. — Akta nie sygnowane, nr. tymczasowy 42. — Tuhan-Taurogiński B. Przyczynek do historii Archiwum Radziwiłłów. Warszawa, 30.10.1957; Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. akc. 9067, część 1, pt. Tuhan-Taurogiński B. Geneza powstania Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1955, Załącznik № 10, Ліст Дзяржаўнага камісара Усходніх тэрыторый да Архіўнага ўпраўлення пры губернатары Варшаўскай акругі ў Генеральнай губерніі аб высвятленні пытання адпаведнасці Б. Таўрагіньскага пасадзе архіварыуса Дзяржаўнага архіва ў Мінску, Рыга, 17.11.1942. — S. 91; Rękopis 9067, część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969 r. — S. 74–76; Высоцкая, Н. Ф. О Несвижской коллекции по документам ЦК КПБ 1939–1941 гг. / Н. Ф. Высоцкая, А. Н. Михальченко // Нясвіжскія зборы Радзівілаў. Іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашенее месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання: зборнік. Вяртанне-7 / Беларускі фонд культуры [і інш.]; рэдкал.: А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Бел. фонд культуры, 2002.– С. 73–100; Голубович, А. К. Основное содержание виртуального архива князей Радзивиллов / А. К. Голубович, А. Н. Михальченко // Нясвіжскія зборы Радзівілаў. Іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашенее месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання: зборнік. Вяртанне-7 / Беларускі фонд культуры [і інш.]; рэдкал.: А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Бел. фонд культуры, 2002.– С. 12–42; Латушкін, А. М. Гісторыя польскай і беларускай частак Нясвіжскага архіва князёў Радзівілаў падчас Другой сусветнай вайны / А. М. Латушкін // Содружество наук. Барановичи-2005: материалы междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей, Барановичи, 22 февраля 2005 г.: в 2 ч. / Баранов. госуд. ун-т; редкол.: В. И. Кочурко (гл. ред.) [и др.]. — Барановичи, 2005. — Ч. 1. — С. 217–219; Латушкін, А. М. Таўрагінскі (Туган-Таўрагінскі) Баляслаў / А. М. Латушкін // Архівісты Беларусі: Бібліягр. давед. / склад. С. У. Жумар, М. Ф. Шумейка; навук. рэд. У. І. Адамушка, В. У. Бірукова. — Мінск, 2006. — С. 213–215; Латушкін А. М. Архіварыусы Нясвіжскага архіва князёў Радзівілаў у другой палове XVIII – першай палове XX ст. / А. М. Латушкін // Асоба ў гісторыі: гераічнае і трагічнае: матэрыялы Другой міжнар. навук.-прак. канф., прысв. памяці праф. У. У. Мелішкевіча, Брэст, 12–13 лістапада 2004 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна; рэд. А. М. Вабішэвіч [і інш.]. — Брэст: Академия, 2006. — С. 106–112; Латушкін А. М. Першая сусветная вайна і лёс Нясвіжскага архіва роду князёў Радзівілаў // Архіўныя чытанні I–III: матэрыялы навук. канф., Мінск, 2003–2005 гг. / Беларус. дзярж. архіў-музей літаратуры і мастацтва; укл. Г. В. Запартыка [і інш.], навук. рэд. А. В. Мальдзіс. — Мінск: РІВШ, 2006. — Вып. 1. — С. 178–183; Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў (1914–1941 гг.) / А. М. Латушкін // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / Гістарычны факультэт Беларус. дзярж. ун-та. — Мінск,

2006. — Вып. 1. — С. 193–199; Латушкін, А. М. Дакументальныя страты Нясвіжскага архіва Радзівілаў у другой палове XVIII–першай палове XX стагоддзяў / А. М. Латушкін // Архівы і справаводства. — 2007. — № 2. — С. 102–107; Frankiewicz B. Tuhan-Taurogiński Bolesław // Słownik biograficzny archiwistów polskich. Warszawa — Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, T.I 1918–1984, S. 216; Jankowski, R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu / R. Jankowski // Archiwista Polski. — 2000. — № 2(18). — S. 34–40; Jankowski, R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu / R. Jankowski // Archiwista Polski. — 2000. — № 3 (19). — S. 43–55; Jankowski, R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. / J. Jankowski // Miscellanea historico-archivistica. — 2000. — T. 11. — S. 35; Jankowski, R. Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od 1838 R. do XX w. / J. Jankowski // Miscellanea historico-archivistica. — 2001. — T. 13. — S. 157–158, 160, 166; Kozłowski, K. Historia i charakterystyka działalności WAP w Szczecinie / K. Kozłowski // Wojewódzkie archiwum państwowe w Szczecinie 1945–1980. — Szczecin: WPAS, 1980. — S. 5–9; Lewandowska, M. Kadra archiwów państwowych w Polsce ludowej (1945–1983) / M. Lewandowska / red. W. Tomaszewicz. — Warszawa: PWN, 1988. — S. 36–37, 49; Pakulski, J. Bibliografia archiwistyki polskiej do roku 1970 / J. Pakulski, R. Piechota, B. Ryszewski. — Warszawa: PWN, 1984. — S. 141.

Таўрагінская Генрыка, згадваецца як супрацоўніца Архіва Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў у Варшаве ў 1935 г., верагодна, жонка *Б. Таўрагінскага*.

Крыніцы: AGAD. — AR — Dz. XXVII. — Sygn 110. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z 1939 r. — S. 26.

Урублеўскі, згадваецца пад датай 11 лістапада 1860 г. як памочнік архівіста (верагодна, *Р. Сымановіча*), падчас падзелу Нясвіжскага архіва паміж Радзівіламі і Вітгенштэйнамі. Дакладна не вызначана, які бок прадстаўляў. Павінен быў капіраваць дакументы, удзельнічаў у інвентарызацыі збору, займаўся апісаннем актаў, што тычыліся княскіх слуг.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 35 адв.

Чарапавецкі Вінцэнт (?), з 1873 г. і не пазней 1885 г. адказны за Нясвіжскі архіў Радзівілаў. Папярэдні яго загадчык *Р. Сымановіч* здаў яму справы 5 кастрычніка 1873 г. Дадатковыя звесткі аб выкананні ім функцый архівіста адсутнічаюць. Па прычыне капітальнага рамонту замка архіў у адзначаны перыяд фактычна не працаваў.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. — Арк. 69–70 адв.

Ячыніц (Яцыніч) Ян Алаізій, з 11 кастрычніка 1828 г. па 1 лістапада 1828 г. Генеральны архівіст Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Памочнікі: *Я. Дмухоўскі, Р. Сымановіч*.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. — Арк. 24–25.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.02.2012

В. В. Урублеўскі

АРХІВІСТЫ МІНСКАГА ДВАРАНСКАГА ДЭПУТАЦКАГА СХОДУ (ЧАСТКА III, ЛІТАРЫ К–Н)

У дадзеным артыкуле працягваецца публікацыя біяграм служачых канцылярыі Мінскага ДДС, якія акрамя сваіх непасрэдных справаводных абавязкаў ажыццяўлялі ўлік і забеспячэнне захаванасці дакументаў. На гэты раз публікуюцца звесткі аб канцылярыстах, чые прозвішчы пачынаюцца на літары К–Н (11 асоб) [1].

Найбольшая ўвага ў біяграмах акцэнтавана на дакументах НГАБ, асабліва на фармулярных спісах і вывадовых справах з фонду Мінскага ДДС (Ф. 319).

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ:

арк. — аркуш

адв. — адваротны

в. — вёска

вол. — воласць

воп. — вопіс

[1] Падрабязней гл.: Урублеўскі В. В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка I, літары А–В) // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 8. — Мінск: НГАБ, 2010. — С. 289-294; Урублеўскі В. В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка II, літары Г–З) // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 9. — Мінск: НГАБ, 2011. — С. 234–243.

вул. — вуліца
г. — год
гор. — горад
губ. — губерня
ДДС — Дваранскі дэпутацкі сход
дзес. — дзесяціна
кап. — капейка
маёнт. — маёнтак
муж. — колькасць прыгонных мужчын
НГАБ — Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі
Пав. — павет
руб. — рубель
с. — старонка
св. — святы
спр. — справа
т. — том
тыс. — тысяча
ф. — фонд
фальв. — фальварак
чал. — агульная колькасць прыгонных
* — дата нараджэння
+ — дата смерці

Кабылінскі Леанард Станіслававіч (*каля 1816). Са шляхецкага роду Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам, католік. У валоданні яго бацькі Станіслава Кабылінскага знаходзіўся маёнтак Дзянісаўшчына Слуцкага пав. (у 1834–203 рэвізскіх душ). Прызначаны на працу канцылярыстам у Мінскі ДДС і зацверджаны на гэтай пасадзе губернскім праўленнем (12.03.1837). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (31.12.1839). Працягваў працаваць у канцылярыі ДДС і на момант 11 верасня 1841 г.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 198. — Арк. 1–2.

Карабановіч Вікенцій Антонавіч (*1837). Са шляхецкага роду Мінскай губ., прызнанага пастановай Мінскага ДДС (13.09.1855) і зацверджанага ў дваранстве Сенатам (20.12.1855), католік, жыхар гор. Мінска. Па сканчэнні курса навук у Мінскай павятовай дваранскай вучэльні (1853) паступіў на службу ў штат канцылярскіх служачых

Мінскага ДДС (20.01.1861), прыняў прысягу на пасаду канцылярскага чыноўніка (21.01.1861). У 1863–1864 гг. знаходзіўся на лячэнні ў гарадской бальніцы гор. Мінска. За атрыманне чына калежскага рэгістратара ўнёс на рахунак Мінскага казначэйства плату ў 12 руб. 37 кап. (10.05.1865). Знаходзіўся ў 10-дзённай адлучцы ў Ігуменскім павеце, дазвол на якую атрымаў 22 сакавіка 1865 г. Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (04.12.1863), губернскага сакратара (25.10.1866). Паводле фармулярнага спіса, складзенага ў 1863 г., заробку атрымліваў 90 руб. у год.

Жонка (з 1861) Марыя Лапата, дачка Габрыэля (*25.03.1862), абедзве каталіцкага веравызнання.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 187. — Арк. 7 адв. 8, 16–22.

Каткоўскі Аляксандр Пятровіч (*каля 1809). Са шляхецкага роду Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам, католік. Па сканчэнні курса навук у Мінскай губернскай гімназіі паступіў на службу ў штат канцылярскіх служачых Мінскага ДДС (01.03.1833), залічаны на штатную вакансію канцылярыста (15.05.1833). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чын калежскага рэгістратара (31.12.1836). У лютым 1839 г. знаходзіўся на 15-дзённым адпачынку.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 211. — Арк. 1–2.

Козел Атон Іосіфавіч (*каля 1809). Са шляхецкага роду Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам, католік. Па сканчэнні курса навук залічаны на службу ў Мінскі ДДС пазаштатна (01.08.1832), прызначаны ў штат канцылярскіх служачых той жа ўстановы і зацверджаны Мінскім губернскім праўленнем у чыне канцылярыста (09.10.1833). На два месяцы быў камандзіраваны ў Бабруйскую павятовую прысутнасць (01.07.1834), з 8 ліпеня па 3 верасня 1837 г. знаходзіўся ў адпачынку. Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (31.12.1836).

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 205. — Арк. 2–3.

Лосеў Уладзімір Іванавіч (*02.02.1872). З патомных дваран, праваслаўны. У 1894–1898 гг. навучаўся на юрыдычным факультэце Санкт-Пецярбургскага універсітэта, аб чым атрымаў пасведчанне (16.03.1898). Пастановай Мінскага губернскага праўлення залічаны ў штат канцылярскіх служачых першага разраду Мінскага ДДС (10.09.1902). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (27.02.1904). Быў звольнены са службы ў Мінскім ДДС па прычыне пераходу на працу ва Упраўленне Прывісленскіх чыгуначных дарог (18.06.1904)

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 221. — Арк. 3–4, 6–8.

Лыкаў Міхаіл Фёдаравіч (*каля 1818). Са шляхецкага роду Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам (25.07.1847), праваслаўны. Валодаў прыгоннымі ў Ігуменскім пав. Мінскай губ. (76 чал.). Па сканчэнні поўнага курса навук у Мінскай губернскай гімназіі (1836) прызначаны Мінскім губернскім праўленнем на пасаду канцылярыста Мінскага ДДС (12.02.1837). Выбіраўся ў Мінскі ДДС дэпутатам ад шляхты Ігуменскага пав. для нагляду за правільным продажам спіртных напояў (02.10.1844), дэпутатам ад шляхты Рэчыцкага пав. (11.10.1847, 11.12.1850). Па прапанове мінскага губернатара выконваў абавязкі маршалка шляхты Рэчыцкага пав. у перыяд складання абавязковых інвентароў у памешчыцкіх маёнтках (28.01.–01.04.1848). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (31.12.1839), губернскага сакратара (31.12.1843). Атрымаў удзячнасць ад пракурора Свяцейшага Сінода за пабудову ў паселішчы Гебень прыходскай царквы ўласным коштам (30.07.1840). За час праходжання службы тры разы знаходзіўся ў водпуску (1837, 1839, 1841).

Жонка Генрыета Восіпава, каталіцкага веравызнання; дзеці: Ганна (*16.11.1845) і Мар'я (*20.08.1847), праваслаўнага веравызнання.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 223. — Арк. 1–2.

Ляўданскі Антон Мацвей (Матэвуш) **Мацвеевіч** (Матэвушавіч) (*08.09.1808). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам (12.03.1855), католік. Сын Мацвея Антонава Ляўданскага, шляхціча Віленскай губ. Хрышчаны ў Садоўскім каталіцкім касцёле. Па сканчэнні поўнага курса навук у Лядзенскай павятовай вучэльні (1831) працаваў настаўнікам Хатаевіцкай прыходскай вучэльні, пасля чаго паступіў на службу ў Мінскі ДДС з залічэннем на пасаду канцылярыста (07.12.1839). Пастановай Мінскага ДДС прызначаны экзекутарам гэтай установы (03.07.1857). Уласным рашэннем адмовіўся ад пасады экзекутара з захаваннем ранейшай архіўнай пасады канцылярскага чыноўніка (21.12.1859). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (07.12.1841), губернскага сакратара (07.12.1845), калежскага сакратара (07.12.1849), тытулярнага райцы (16.10.1857). Узнагароджаны бронзавым медалём у памяць Крымскай вайны 1853–1856 гг. для нашэння на Андрэеўскай ленце (14.06.1857), цёмна-бронзавым медалём у памяць той жа падзеі для нашэння на Уладзімірскай ленце (15.04.1860), знакам адметнасці за 15-гадовую беззаганную службу (18.10.1860). У водпуску знаходзіўся аднойчы (21.08.–19.09.1840). Разам з жонкай валодаў драўляным домам у

гор. Мінск. На момант 9 жніўня 1867 г. атрымліваў заробак у памеры 114 руб. 27 кап. срэбрам.

Жонка Юлія Фадзееўна Кернажыцкая, дачка ўрадніка бабруйскага павятовага суда, каталіцкага веравызнання; дзеці: Юліян Рох (*14.08.1846), Гелена (*07.10.1848), Вітольд Мікалай Рыгор (*09.05.1850), Ян Рышард (*08.02.1852), Нестар Аляксандр (26.02.1857), Марыя (*21.11.1862), Філіпа (26.05.1866). З іх ліку на момант 9 жніўня 1867 г. Юліян Рох у чыне падпаручніка першага каўказскага сапёрнага батальёна знаходзіўся на вайсковай службе, Вітольд Мікалай Рыгор навучаўся ў Ніжагародскай ваеннай гімназіі графа Аракчэева, Ян Рышард — у Мінскай губернскай гімназіі. Усе малодшыя дзеці пражывалі з бацькамі.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 225. — Арк. 2–2 адв., 24, 49–52.

Маліноўскі Даніил Антонавіч (*20.05.1829). Са шляхецкага роду Вілейскага пав. Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам (10.12.1847), католік. Сын шляхціча Антона Якаўлева Маліноўскага, хрышчаны ў каталіцкім касцёле мястэчка Ілля Вілейскага пав. Атрымаўшы хатнюю адукацыю, пачаў службу на пасадзе канцылярыста Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (03.09.1853). Камандзіраваны мінскім губернскім маршалкам шляхты ў Мінскую гарадскую думу ў якасці дэпутата ад шляхты з мэтай прысутнічаць пры складанні ацэначнага табеля ўсёй нерухомай маёмасці гор. Мінска, што праводзілася для вызначэння памераў будучага ацэначнага гарадскога збору. Акрамя гэтага, прадпісвалася вызначыць памер грашовай сумы, якая збіралася па раскладках з кожнай кватэры горада (09.08.1861). У тым жа годзе прымаў удзел у абмеркаванні праектаў аб правядзенні ацэначнага збору для пакрыцця гарадскіх выдаткаў і змяненні натуральнай кватэрнай павіннасці на грашовую (05.09.1861). Пасля паўстання 1863 г. знаходзіўся пад часовым арыштам за выплату ў карысць рэвалюцыйнай арганізацыі грашовай сумы памерам у 25 руб. срэбрам (07.01.–11.04.1864). Па распараджэнні віленскага генерал-губернатара вызвалены ад арышту з замацаваннем за ім паліцэйскага нагляду і спагнаннем штрафу ў памеры 100 руб. на карысць сем’яў асоб, якія пацярпелі ад паўстання (29.03.1864). Вытрымаў экзамен у Барысаўскай павятовай вучэльні на атрыманне першага класнага чына (27.08.1870). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (05.04.1878), губернскага сакратара (23.10.1878), калежскага сакратара (07.09.1879). Узнагароджаны бронзавым медалём у памяць Крымскай вайны 1853–1856 гг. (27.08.1860). За час праходжан-

ня службы пяць разоў знаходзіўся ў водпуску (05.07.–25.08.1863; 19.01.–19.02.1869; 03.10.–01.11.1869; 26.06.–24.07.1872; 24.07.–08.08.1879). На момант 17 кастрычніка 1883 г. атрымліваў заробак у памеры 150 руб. у год.

Жонка Адэлія Аляксандраўна Касабудская, двараника, каталіцкага веравызнання; дзеці: Лявонія Ганна (*30.03.1859), Міхаіл (*03.05.1862 +1877/1878) і Норберт Сігізмунд (*03.05.1862). На момант 10 ліпеня 1875 г. Міхаіл і Норберт навучаліся ў першым класе Мінскай губернскай гімназіі.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 228. — Арк. 2–5, 7–8, 55.

Марцінкевіч Казімір Іосіф Станіслававіч (*03.03.1843). Са шляхецкага роду Слуцкага і Навагрудскага пав. Мінскай губ., зацверджанага ў дваранстве Сенатам (далучаны да роду 27.09.1855), католік. Па атрыманні хатняй адукацыі паступіў у чацвёрты клас Слуцкай гімназіі, дзе навучаўся са жніўня 1855 г. па 25 ліпеня 1857 г. Прызначаны на вакансію пісара ў Мінскі ДДС (17.10.1861) на падставе прашэння, пададзенага 20 снежня 1860 г. Праз некаторы час па прычыне няяўкі на службу быў звольнены са штату канцылярыі Мінскага ДДС (10.02.1864).

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 184. — Арк. 34–40.

Немаршанскі Адрыян Антонавіч (*каля 1815). Са шляхецкага роду, зацверджанага Указам Дэпартамента Герольдыі, католік. У валоданні яго бацькі Антона Немаршанскага знаходзіўся маёнт. Лошыца Мінскага пав. (170 муж.). Па сканчэнні курса навук у Мінскай губернскай гімназіі працаваў канцылярыстам Мінскага губернскага межавога суда (06.06.1833), затым на адпаведнай пасадзе ў Мінскім ДДС (04.09.1836–17.06.1844). Па выбарах дваранства прызначаны на пасаду засядацеля Мінскай крымінальнай палаты (30.09.1844). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чын калежскага рэгістратара (09.12.1835), губернскага сакратара (09.12.1839). За час праходжання службы тройчы знаходзіўся ў адпачынку (17.12.1834–17.02.1835; 26.06.1835–26.08.1835; 19.08.1938–02.09.1838).

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 241. — Арк. 1–2.

Немаршанскі Іосіф Феліцыянавіч (*каля 1811). Са шляхецкага роду, зацверджанага Указам Дэпартамента Герольдыі, католік. У валоданні яго бацькоў знаходзіўся маёнт. Дворышча Мінскага пав. (212 муж.). Па сканчэнні курса навук у Мінскай губернскай гімназіі працаваў канцылярыстам у Мінскім ДДС (09.12.1832–26.09.1835). Па выніках выбараў дваранства прызначаны на пасаду суддзі Мінскага

губернскага межавога суда (17.10.1835). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чын калежскага рэгістратара (19.10.1837).

Крыніца: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 242. — Арк. 1–2.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.05.2012

Хроніка і бібліяграфія

С. В. Жумарь

Слово об Александре Николаевиче Михальченко

Так происходит всегда, когда работаешь с человеком в одной системе. Он большой начальник, ты — обычный сотрудник. Не пересекаешься с ним особо, вращаясь на разных орбитах, не испытываешь ни симпатии, ни антипатии. Просто он некий незримый, хоть и далекий элемент твоей жизни. Порой раздражающий, порой вызывающий зависть, порой уважение. И вот узнаешь, что его не стало, и чувствуешь болезненную грусть, и осознаешь, что исчезла микрочастица тебя самого, ушел кусочек твоего прошлого, твоей жизни… Именно такие ощущения пробудила безвременная кончина Александра Николаевича Михальченко (19.08.1947–12.02.2012).

Когда я пришел работать в архив, Александр Николаевич только что стал заместителем начальника Главархива БССР. Впервые я его увидел на одном из совещаний — моложавого, энергичного, светлорусого крепыша. Тогда не запомнились его правильные слова. Запомнилась какая-то энергетическая матрица, деятельная аура человека, который не просто вещает с трибуны, но хочет и может что-то сделать.

В нем всегда было сильно творческое начало — наверное, сказались университетские годы, годы работы журналистом, редактором БелТА. Хотя в журналистику Александр Николаевич пришел довольно поздно — в 27 лет он окончил журфак БГУ. Позади осталась и служба в армии, и труд рабочего на предприятиях родного Гомеля. Карьера молодого журналиста развивалась довольно быстро и весьма успешно. Он заочно учился в Минской ВПШ, а в 1979 г. стал помощником первого заместителя Председателя Совета Министров БССР. Эта должность лишь отдаленно напоминала то, что в современном обиходе обозначается словом “пресс-секретарь”. В 1982–1983 гг. Александр Николаевич работал в аппарате Главного экономического советника СССР

при правительстве Вьетнама, но состояние здоровья не позволило ему до конца срока отбыть длительную заграничную командировку, и он вернулся в Минск. С учетом того, что А. Н. Михальченко был уже достаточно известным и перспективным номенклатурным работником, по приезде ему была предложена должность заместителя начальника Главного архивного управления при Совете Министров БССР.

Став чиновником в противоречивом и неоднозначном смысле данного слова, Александр Николаевич продолжал тяготеть к творческой работе, к журналистике, что нашло известный выход в его научной деятельности — в диссертации по истории Белорусского телеграфного агентства. Он был достаточно амбициозен, честолюбив, но во всем знал меру, и эти качества скорее были его достоинствами, чем недостатками. Именно чувство меры, внутренняя культура, спокойная мудрость характеризовали его как руководителя. Александр Николаевич никогда не повысил голос на подчиненного, ему было чуждо начальственное позерство. Его руководство было лишено ярких жестов и помпы, оставаясь при этом спокойным, рационалистичным и оптималистским. Тем не менее меня не оставляет чувство, что, несмотря на высокие должности и приличествующий им почет, Александр Николаевич не реализовался в полной мере, что его реальные возможности были ограничены обстоятельствами, которые ему приходилось принимать, необходимостью искать порой невидимую грань между бездействием и компромиссом. Не помню его веселым, искренне чему-то радующимся. В нем всегда была какая-то затаенная грусть — и в глазах, и в улыбке.

Александр Николаевич не был ангелом, о нем всегда ходило много сплетен и слухов, но у него почти не было явных недоброжелателей. Наверное потому, что он был в принципе добрым человеком и ему было очень тяжело отказать собеседнику, если тот просил о чем-либо напрямую, глядя в глаза. Знаю людей, которые обязаны Александру Николаевичу: многим кто квартирой, кто должностью, кто семейным благополучием…

Вершина его жизни и карьеры пришлась на 1990–2001 годы, когда он возглавил архивную систему нашей республики, став начальником Главархива, а вскоре — председателем Комитета (с 1997 г. Государственного комитета) по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь. Именно при нем мы стали Службой — Государственной архивной службой (к сожалению, по очередной версии закона об архивах и делопроизводстве такой службы уже нет). Руководитель Службы стал влиятельной фигурой — членом правитель-

ства. И Александр Николаевич руководил нами в тяжелейшее время — на сломе двух эпох. И вместе с ним мы все работали на Государственную архивную службу новой страны — Республики Беларусь… Под его руководством создавалась база отрасли, спокойно, рационально и без штурмовщины принимались фундаментальные, ключевые решения, которые и ныне служат основой нашей работы: впервые принят национальный закон об архивном деле, впервые разработаны белорусские правила работы ведомственных архивов, белорусская примерная инструкция по делопроизводству, белорусский перечень документов с указанием сроков хранения, в систему госархивов вошли партархивы, на истфаке БГУ стали готовить архивистов и документоведов, созданы БелНИИДАД и БелНИЦЭД, проведено массовое рассекречивание документов, опубликован ряд архивных справочников, уникальных сборников документов… Да, в отрасли не обходилось без перекосов, накладок, порой не вполне благовидных вещей. Но было главное — чувство движения вперед, ощущение отдачи от работы, во многом обеспеченной эффективным оптимумом централизованного руководства.

Административные перипетии начала 2000-х годов поставили точку на карьере этого неоднозначного человека, ушедшего на пенсию в неполных 55 лет… Последний раз видел его на торжествах, посвященных 80-летию Государственной архивной службы республики, — ссутулившегося, с потухшим взглядом. Некоторые из приглашенных, ранее ловившие каждое его слово, спешили торопливо пожать руку и быстренько отойти в сторонку, иные отворачивались, делая вид, что не заметили… Что ж — судьба есть судьба. И вот неожиданный, безвременный итог… Но не все исчезает. Остается душа, остается память и образ…

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.03.2012

М. Ф. Шумейко

История Alma mater через призму опубликованных источников
(к изданию сборников документов в серии «Память и слава»)

Давно замечено, что печатный текст обладает для читателя некоей «авторитетностью» [4]. Последняя еще более повышается, когда речь идет о документальных изданиях. Ведь неслучайно в общественном сознании сформировалось устойчивое мнение о том, что документы, в отличие от их интерпретаций, порой весьма субъективных, не врут (хотя, разумеется, это не так). Отсюда нередко возникает апеллирование к ним как к истине в последней инстанции. С учетом этих обстоятельств очевидна та большая ответственность, которую возлагают на себя составители, приступая к подготовке тех или иных документальных изданий. Вполне понимая и принимая на себя эту ответственность, группа преподавателей исторического факультета БГУ, тем не менее, решилась через призму документов и материалов обратиться к истокам создания своей *Alma mater*, проследить историю ее развития, языком документа рассказать о тех, кто учил и кого учили в университете в течение более полувека.

Инициатива подготовки такого издания исходила от бывшего в 2005 г. ректором университета профессора В. И. Стражева, да и повод для него был более чем подходящий — 60–летие Победы в Великой Отечественной войне, весомый вклад в достижение которой внесли студенты, аспиранты и преподаватели БГУ. Оперативно подготовленная и вручавшаяся накануне 9 Мая, прежде всего, ветеранам Великой Отечественной войны — членам ветеранской организации университета, книга эта не была традиционным сборником документов [7]. В ней, наряду с оригинальными, хранившимися в государственных архивах и музеях республики документами и материалами, представлены и фотографии всех членов ветеранской организации университета, а также визуальные источники, запечатлевшие встречи и общения с ними студентов и преподавателей БГУ юбилейного года. Благожелательно принятая университетской общественностью, однако выбивавшаяся из «хронологического контекста», книга как бы подталкивала составите-

лей вернуться к истокам создания университета, тем более, что приближался его 85–летний юбилей.

Для работы над очередным изданием определился круг составителей, способных опять–таки в достаточно сжатые сроки и в то же время без ущерба для качества подготовить сборник, включив в него теперь уже исключительно ретроспективные документы и материалы по истории БГУ, начиная с его открытия в 1921 г. и до 22 июня 1941 г. В их числе были: признанный специалист в области университетоведения О. А. Яновский, автор нескольких научных и справочных изданий по истории БГУ [10], взявший на себя труд подготовить историческое предисловие к документальным разделам сборника; преподаватель кафедры источниковедения М. Ф. Шумейко, читавший учебный курс «Археография» и бывший автором одноименного курса лекций [13], который привлек своих воспитанников к практической работе по выявлению и археографической обработке документов и материалов для сборника; руководитель исторического факультета С. Н. Ходин, возглавивший всю работу и призванный решать, кстати говоря, не только организационные вопросы. Перу С. Н. Ходина принадлежит первое в Беларуси учебное пособие по историческому источниковедению [11; 12].

В том, что сборник успел выйти к юбилею университета [6], была заслуга не только составителей и их помощников — студентов, магистрантов и аспирантов факультета, но и тогдашнего руководства Национального архива Республики Беларусь в лице его директора В. Д. Селеменева, создавшего режим наибольшего благоприятствования в деле копирования выявляемых документов из хранившегося в архиве фонда БГУ. Значительную помощь составителям оказывали руководители и сотрудники и других республиканских архивов, в частности Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства (БГАМЛИ) — А. В. Запартыко, Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов (БГАКФФД) — Г. Н. Дубатовка.

Логическим и хронологическим продолжением «довоенного» сборника стало издание книги об истории послевоенного возрождения университета, готовившейся тем же коллективом составителей (по понятным причинам изменился состав их помощников из числа студентов, магистрантов, аспирантов) на основе прежних эдиционных приемов [8].

90–летие БГУ и приуроченное к нему открытие на фасаде здания, в котором размещается истфак, мемориальной доски первому ректору, академику В. И. Пичете, не могло не внести корректив в уже сложив-

шийся план серийного издания. По предложению одного из составителей было решено в рамках юбилейных мероприятий подготовить сборник документов о первом ректоре БГУ [9]. Разумеется, это вызвало необходимость расширения круга архивных учреждений, в которых предполагалось вести работу по выявлению документов и материалов для издания. В первую очередь составители обратили внимание на Архив РАН, в котором хранится личный архивный фонд В. И. Пичеты, представленный рукописями его научных работ (включая и не публиковавшиеся), перепиской, дневниками, личными документами и другими материалами. Понимание и поддержка руководства РАН и особенно ее архива в лице директора В. Ю. Афиани способствовали своевременной подготовке сборника и выходу его в свет накануне юбилея университета. Выпускник Московского историко-архивного института, воспитанник научной школы академика С. О. Шмидта В. Ю. Афиани, возглавляя кафедру археографии в Историко–архивном институте РГГУ, является одним из ведущих современных российских археографов. Отметим, что первоочередным представляется продолжить издание, новая книга которого должна включить документы следующего за 1961 годом 30–летия в истории университета.

Готовя настоящую статью, ее автор — один из составителей обозреваемых документальных сборников — ставил своей задачей не только и не столько поделиться с читателями «Архивариуса» воспоминаниями об организации работы над ними, высказать признательность всем, кто оказывал содействие в их подготовке (хотя, разумеется, это тоже важно). С учетом архивоведчески-источниковедческого профиля издания, для которого предназначалась данная статья, он попытался показать на конкретном примере подготовки документальных изданий об истории первого государственного университета Беларуси, какую роль в деле изучения истории высшего образования в республике и истории белорусской культуры XX в. могут играть публикации документов.

Обеспечивая большую доступность пользователей (в том числе и исследователей) до корпуса исторических источников, связанных своим происхождением с университетом или имеющих к нему отношение, такие публикации, на наш взгляд, способствуют выработке научного знания, благодаря предоставляемым ими возможностям для исследователей не отвлекаться на проведение эвристических изысканий, а концентрировать внимание на анализе и синтетической переработке содержащейся в научно изданных источниках информации. В этой связи сошлемся на авторитетное мнение одного из признанных специ-

алистов в области археографии, профессора Московского археологического института, продолжившего затем свою научно-педагогическую деятельность в Историко-архивном институте, И. Ф. Колесникова, отмечавшего позитивное значение «хорошо выполненной археографической работы», которая «должна быть пригодною для поколений историков и для многих исторических исследований» [3].

С другой стороны, сводя воедино объединенные общей темой исторические источники, рассеянные по хранилищам разных стран, такого рода издания могут рассматриваться в качестве примеров виртуальной реконструкции архивных фондов учреждений (например, БГУ) или физических лиц (ректор БГУ В. И. Пичета). Последнее обстоятельство имеет помимо сугубо научного, лежащего в сфере архивоведения и источниковедения, и прикладное значение.

Приступая к работе над подготовкой документальных изданий по истории БГУ, составители не могли не учитывать опыта своих предшественников, работавших в этом же направлении в Киеве и Москве [1; 5]; с другой стороны, появившиеся в Беларуси аналогичные публикации [2], свидетельствуют, что выбран верный путь осмысления университетского феномена через археографическое освоение корпуса оригинальных исторических источников, путь, который сулит не только приращение доступной источниковой базы, но и стимулирует продолжение поисков оригинальных источников, вовлекая в научное творчество тех, для кого в первую очередь предназначены книги университетской серии «Памяць і слава», а именно студентов, магистрантов, аспирантов.

Популярный характер сборников, к тому же готовившихся в связи с юбилейными датами (последние, как известно, придают особый «привкус» любым изданиям, в том числе и документальным), обусловил, с одной стороны, наличие в них излишнего количества ранее уже публиковавшихся документов и материалов, а с другой — отсутствие или недостаточность необходимых здесь элементов информационно-поисковой системы. Так, отсутствие именного указателя не может не затруднить работу пользователя со сборниками. Ограниченность текстуальных примечаний свидетельствует о недостаточности проведенной составителями текстологической работы. Довольно скромное количество примечаний по содержанию указывает на оставшийся нереализованным объем источниковедческой критики по отношению к опубликованным в сборниках документам и материалам. Данные замечания автор настоящей статьи высказывает не только и не столько в

порядке самокритики, а скорее как пожелание своим последователям — особенно начинающим археографам и текстологам — никогда не торопиться со сдачей археографической (текстологической) продукции в печать, памятуя в первую очередь о тех, для кого она предназначается.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Alma mater. Університет св. Володимира напередодни та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В. А. Короткий, В. І Ульяновський. — Кн.1: Університет св. Володимира між двома революціями. — Київ: Прайм, 2000.
8. Гісторыя Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта (1913–1940 гг.): дакументы і матэрыялы. — Магілёў, 2008. — 216 с. [Рецензия опубликована в сборнике научных статей и сообщений «Архивариус» (Вып. 7, Мінск, 2009. С. 323–324)].
9. Колесников, И. Ф. Древние рукописи (От памятника старины до исторического источника) / И. Ф. Колесников // Отчет о состоянии Московского археологического института в 1912–1913 году. — М., 1914. — С. 19.
10. Лихачев, Д. С. Текстология: краткий очерк. 2-е изд. / Д. С. Лихачев. — М.: Наука, 2006. — С. 52.
11. Московский ордена «Знак почета» государственный историко-архивный институт. 1930–1980: Сборник документов и материалов. — Пермь, 1984.
12. Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны універсітэт. 1921–1941 / склад.: С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі; рэдкал.: В. І. Стражаў (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2006. — 383 с.
13. Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны універсітэт ў гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1945 / склад.: С. А. Балашэнка [і інш.]; рэдкал.: В. І. Стражаў (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2005. — 151 с.
14. Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны універсітэт. 1945–1961 / склад. С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі; рэдкал.: С. У. Абламейка (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2009. — 399 с.
15. Памяць і слава: Першы рэктар Беларускага дзяржаўнага універсітэта Уладзімір Іванавіч Пічэта / склад. С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі; рэдкал.: С. У. Абламейка (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2011. — 375 с.
16. Прафесары і дактары навук Беларускага дзяржаўнага універсітэта / склад. А. А. Яноўскі. — Мінск: БДУ, 2001. — 339 с.
17. Ходин, С. Н. История и теория источниковедения: пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов вузов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. — М., 2000. — 220 с.

18. Ходин, С. Н. История и теория источниковедения: учеб. пособие / С. Н. Ходин, В. П. Грицкевич, С. Б. Каун. — Минск: Изд. центр БГУ, 2008. — 254 с.
19. Шумейко, М. Ф. Археография. Курс лекций / М. Ф. Шумейко. — Мінск: БГУ, 2005. — 431 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.02.2012

Білоус, Н. *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.– К.: Вид. дім «Простір", 2011. — 200 с.*

У 2011 г. у Кіеве выйшла ў свет кніга Наталлі Белавус «Тэстаменты кіяўлян сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст.». Праца складаецца з дзвюх частак.

Першая частка кнігі ўяўляе сабой гістарычнае даследаванне, аб'ектам якога з'яўляюцца адшуканыя аўтарам 13 тэстаментаў (11 мяшчанскіх і два шляхецкія) кіяўлян сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст. Праца характарызуецца абдуманасцю, паслядоўнасцю выкладання матэрыялу. У даследаванні ўдала выкарыстаны цытаты з дакументаў. Тэма раскрыта рознабакова, заснавана на добрым факталагічным падмурку.

Напачатку аўтар знаёміць чытача са спецыфікай тэмы. Далей зроблены дастаткова падрабязны гістарыяграфічны агляд даследаванняў і публікацый тэстаментаў часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай (с. 9–17). Выкарыстаная ў працы тэрміналогія патлумачана. Праз дакументы, якія адлюстроўваюць апошную волю чалавека, паказана тагачасная прававая неабходнасць іх складання. Акрамя гэтага, неабходна адзначыць, што спадарыняй Белавус была праведзена вялікая крыніцазнаўчая праца, дзякуючы якой увазе чытача прапануюцца звесткі аб аўтарах і ўкладальніках тэстаментаў, іх жыцці і дзейнасці.

Асноўны змест кнігі прысвечаны аналізу публікуемых тэстаментаў. Вызначаецца стаўленне іх аўтараў да царквы, жыцця і смерці, прасочваюцца адносіны да маёмасці, родзічаў і блізкіх. Асобна праведзены дыпламатычны аналіз тэстаментаў (слушна ахарактарызаваны іх структурныя часткі: інвакацыя, інтытуляцыя, дыспазіцыі, санкцыі, карабарацыя). Дзякуючы ўдаламу спалучэнню навуковасці і даступнасці выкладання чытач здатны сфарміраваць аб'ектыўнае ўяўленне пра людзей і час, які даследуецца.

У дадатках да выдання змяшчаюцца табліца са звесткамі пра тэстаменты і, непасрэдна, тэксты тэстаментаў, якія публікуюцца згодна з

патрабаваннямі да публікацыі кірылічных тэкстаў (с. 93–94). Тэкст дакументаў перададзены дакладна. Публікатар карыстаўся прынцыпам павагі да тэкстаў дакументаў, адлюстроўваючы іх шматлікія нюансы. Напрыклад, дзякуючы навуковаму падыходу да публікацыі, адлюстравана рэдкая ў скарапісным кірылічным пісьме з'ява: выкарыстанне дзесецярычнага «і» для перадачы літары «і», у той час як звычайна выкарыстоўвалася літара «и» (тэстамент № 10, с. 141–146). Разам з тым можна адзначыць, што рэдактарскія загалоўкі да тэстаментаў № 2 (с. 98), № 7 (с. 125), № 11 (с. 147), № 12 (с. 151), № 13 (с. 156) і № 8 (с. 130) не заўсёды канкрэтна адлюстроўваюць разнавіднасць друкуемага дакумента. Публікуемыя крыніцы названы тэстаментамі, хаця ў вышэйзгаданых выпадках назва «тэстамент» адлюстроўвае асноўны змест і мэту публікацыі дакумента, у той час як па разнавіднасці дакумента гэтыя тэксты з'яўляюцца выпісамі з актавых кніг Кіеўскага магістрата. Неабходная паметка пра разнавіднасць дакумента ёсць у канцы яго публікацыі, пры пазначэнні месца захоўвання. Больш лагічна было б змясціць яе ў рэдактарскім загалоўку.

Асабліва хацелася б адзначыць, што аўтар імкнуўся зрабіць карыстанне кнігай найбольш зручным для патэнцыяльнага чытача. Ёю падрыхтаваны геаграфічны і імянны паказальнікі, слоўнік застарэлых слоў, прадметаў і тэрмінаў, спіс умоўных скарачэнняў і пералік слоў пад цітламі.

Кніга цудоўна ілюстравана, цікава чытаецца. У цэлым даследаванне выканана на высокім навуковым узроўні.

Кніга будзе карыснай для вывучэння сацыяльнай гісторыі, гісторыі штодзённасці Кіеўшчыны і Украіны сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст.

А. Б. Доўнар

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.04.2012

Климов, С. М. *Базилиане. — Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2011. — 152 с.: ил.*

У 2011 г. выйшла кніга кандыдата гістарычных навук С. М. Клімава «Базыльяне», якая прысвечана гісторыі ордэна святога Васіля Вялікага і заклікана асвятліць малавядомыя факты яго функцыянавання на беларускіх землях. На падставе архіўных крыніц з фондаў Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (РДГА) у Санкт-

Пецярбургу, Архіва Санкт-Пецярбургскага філіяла Інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук, Бібліятэкі-музея Чартарыйскіх у Кракаве, Дзяржаўнага архіва ў Любліне, Бібліятэкі Люблінскага каталіцкага ўніверсітэта, друкаваных прац беларускіх, польскіх, рускіх і ўкраінскіх даследчыкаў XIX–XX стст. прааналізаваны асноўныя бакі дзейнасці ордэна ў Вялікім Княстве Літоўскім у 70-я гг. XVIII – 30-я гг. XIX ст.

Разам з гэтым па аб'ектыўных прычынах у даследаванні не выкарыстаны дакументы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (аўтарам памылкова называецца — Беларускім дзяржаўным архівам). Непазначанымі ў спісе літаратуры засталіся працы айчынных і замежных гісторыкаў XXI ст., прысвечаныя ўніяцкай тэматыцы, дзе закранаецца праблема існавання на беларускіх землях ордэна базыльянаў [5, 6, 10, 13–19]. Цікавым даследаваннем па гісторыі адукацыйнага працэсу ў базыльянскіх школах з'яўляецца праца П. Мянніці, якая апублікавана ў Вільні ў друкарні базыльянаў (1764) і знаходзіцца на захаванні ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі [3]. Акрамя гэтага, па-за ўвагай аўтара засталіся некаторыя працы польскіх даследчыкаў XIX ст. [1–2] і XXI ст. [4], мемуары мітрапаліта Іосіфа Сямашкі [7], гістарычныя нарысы рускіх публіцыстаў Р. Я. Кіпрыяновіча [8, 9], І. Р. Наумовіча [12], Г. І. Шавельскага [20], іншыя матэрыялы рускай публіцыстыкі XIX ст. [11].

Праца С. М. Клімава з'яўляецца першым спецыялізаваным даследаваннем важнага элемента ўніяцкай царкоўнай арганізацыі — ордэна базыльянаў, што можна лічыць безумоўнай заслугай аўтара. Кніга выдадзена пры фінансавай падтрымцы старшыні Федэральнай нацыянальна-культурнай аўтаноміі «Беларусы Расіі» В. М. Казакова. Адзначаны факт пацвярджае важную ролю мецэнацтва ў правядзенні сучасных гістарычных даследаванняў.

Структура выдання складаецца з уводзінаў, чатырох раздзелаў, спіса скарачэнняў, заключэння, пераліку выкарыстаных крыніц і літаратуры.

Ва ўводзінах увага акцэнтуецца на кароткай гісторыі ордэна на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага ў 1617–1772 гг., разглядаецца гістарыяграфія пытання, ставіцца мэта даследавання (асвятленне невядомых эпізодаў з гісторыі ордэна), яго тэрытарыяльныя і храналагічныя межы.

Першы раздзел прысвечаны агляду крыніц, дзе асобнае месца адводзіцца відам дакументаў з базыльянскіх архіваў, да якіх адносяцца візіты ўніяцкіх манастыроў, фундушовыя запісы, інвентары маёмасці, хронікі. Асаблівую цікавасць прадстаўляюць не ўведзеныя дагэтуль у

навуковы ўжытак «Кніга навіцыяў» і «Кніга прафесій» з архіва Санкт-Пецярбургскага філіяла Інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук, якія змяшчаюць біяграфічныя звесткі аб кандыдатах у ордэн. Акрамя гэтага, аўтарам характарызуюцца «Кнігі памерлых братоў», «Табелі кляштараў», закранаюцца некаторыя іншыя віды дакументаў. Асобная ўвага надаецца галоўнаму архіву ордэна ў Тараканах (рэзідэнцыя протаархімандрыта), лёс якога невядомы. У другім падраздзеле закранаюцца дакументы пра дзейнасць базыльянаў, створаныя ў сістэме справаводства іншых рэлігійных устаноў, а менавіта Рыма-каталіцкага касцёла ў часы Рэчы Паспалітай («Анкета нунцыя Гарампі» за 1773 г. са статыстычнымі звесткамі аб дзейнасці ордэна базыльянаў) і Рыма-каталіцкага дэпартамента Юстыц-калегіі пры Сенаце ў часы Расійскай імперыі («Акты генеральных візітацый» і «Паслужныя спісы» за канец XVIII ст.). У трэцім падраздзеле згадваецца лёс ордэнскіх архіваў пасля 1839 г., калі ордэн быў скасаваны. Адзначаецца ступень захаванасці матэрыялаў базыльянскіх архіваў на сённяшні дзень.

У раздзеле пад назвай «Сацыяграфія рэкрутавання ў ордэн» падаецца інфармацыя пра падрыхтоўку юнакоў да ўступлення ў сан манахаў-базыльянаў, якая насіла найменне «навіцыят», раскрываюцца прынцыпы адбору кандыдатаў у ордэн, дынаміка яго папаўнення. Аўтарам асвятляецца праблематыка сацыяльнага, канфесійнага, геаграфічнага і этнічнага паходжання кандыдатаў, даследуецца ўзроставы дыяпазон уступлення.

Трэці раздзел прысвечаны арганізацыі ўнутранага жыцця базыльянаў. Тут разглядаюцца манастырская сетка, унутраная структура ордэна (асобная ўвага надаецца базыльянскім архімандрыям), сістэма самакіравання ордэнскіх правінцый, арганізацыя прафесіянальнай падрыхтоўкі манахаў. Падзеі апошняй трэці XVIII ст., якія паўплывалі на абмежаванне аўтаноміі ордэнскіх правінцый, знайшлі адлюстраванне ў асобным падраздзеле.

У апошнім раздзеле апавядаецца аб ролі ордэна ў грамадскім і рэлігійным жыцці апошняй трэці XVIII – першай трэці XIX ст., даецца характарыстыка яго душпастырскай дзейнасці, вылучаюцца шэсць катэгорый пастараў. Разглядаецца адукацыйная дзейнасць базыльянаў ва ўніяцкіх парафіяльных пачатковых школах, калегіумах (сярэдніх або публічных школах) і семінарыях для свецкага ўніяцкага духавенства. Асвятляецца іх уплыў на грамадскае і рэлігійнае жыццё, адзначаюцца памеры ордэнскай маёмасці, апісваюцца ўзаемаадносіны ордэна з сялянскім і шляхецкім саслоўямі, а таксама закранаецца

ўнутраны канфлікт ва ўніяцкай царкве, які разгарэўся ў апошняе дваццацігоддзе яе існавання.

Усе раздзелы працы, апрача тэкставай часткі змяшчаюць табліцы, дыяграмы, планы, што робіць успрыняцце інфармацыі больш наглядным. У якасці недахопаў выдання варта назваць адсутнасць геаграфічнага і асабовага паказальнікаў, тэрміналагічнага слоўніка. У спіс літаратуры ўключаны далёка не ўсе выкарыстаныя даследаванні.

Аўтарам робяцца высновы аб адкрытым характары ўступлення ў базыльянскі ордэн і свабодным кар'ерным росце, яго станоўчай інтэграцыі ў грамадства, добра пабудаванай сістэме адукацыі, супрацьстаянні палітыцы русіфікацыі ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. У якасці перспектывы для далейшага даследавання праблематыкі аўтар разглядае зварот да крыніц наратыўнага характару, якія могуць садзейнічаць асвятленню многіх невядомых фактаў па гісторыі згаданага рэлігійнага аб'яднання.

У завяршэнні вітаем першае даследаванне, прысвечанае ўласна ордэну базыльянаў і яго дзейнасці на тэрыторыі Беларусі ў апошняй трэці XVIII – першай трэці XIX ст., і спадзяемся на тое, што ў далейшым пабачаць свет новыя працы па згаданай тэме, дзе будуць выкарыстаны дакументы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Крыніцы і літаратура:

1. Giżycki, J. Szkoły w woj. Połockim popierwszym kraju rozbiorze.
2. Łukaszewicz, J. Historya szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim od najdawniejczych czasów aż do roku 1794. — T. 3, 4. — Poznań, 1851.
3. Menniti, P. Szkola Bazylianska zamykająca nauki dla dobrego wychowania nowiciuszow i professow Z. S. Bazylego W. — W Wilnie: w Drukarni J. K. M. XX. Bazylianow, 1764. — 367 s.
4. Radwan, M. Ecclesiastica w Rosyjskim Panstwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu / Marian Radwan. — Lublin, 2008. — 657 c.
5. Авчинникова, Ю. А. Полоцкая униатская духовная консистория в годы архиерейства Иассона Смогоржевского и Ираклия Лисовского / Ю. А. Авчинникова // Религия и общество — 4: сборник научных трудов. — Могилев, 2009. — С. 4–6.
6. Гарбуль, П. І. Становішча уніяцкай царквы на землях Вялікага княства Літоўскага ў перыяд мітрапаліцкага служэння І. Руцкага / П. І. Гарбуль // Религия и общество — 4: сборник научных трудов. — Могилев, 2009. — С. 14–16.

7. Записки Иосифа, митрополита литовского, изданные Императорской Академией наук по завещанию автора: [в 3 т.]. — Т. 1–3. — СПб., 1883.
8. Киприанович, Г. Я. Жизнь Иосифа Семашки, митрополита литовского и виленского и воссоединение западнорусских униатов с православной церковью в 1839 г. / сочинение Г. Я. Киприановича. — Изд. 2-е, исправленное и дополненное. — Вильна, 1897. — 613 с.
9. Киприанович, Г. Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве / Г. Я. Киприанович. — Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 2006. — 351 с.
10. Лаўрык, Ю. Кніжныя зборы пры грэка-каталіцкіх святынях / Юры Лаўрык // Наша вера: культур.-рэлігіоз. часоп. — 2008. — № 3. — С. 46–51.
11. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях. — СПб., 1890.
12. Наумович, И. Г. Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западно-русских униатов (микроформа): исторический очерк протоиерея Иоанна Наумовича. — Минск, 1998.
13. Рымко, В. Г. Полацкая уніяцкая епархія ў складзе Расійскай імперыі (1772–1832 гг.) / В. Г. Рымко // Религия и общество — 4: сборник научных трудов. — Могилев, 2009. — С. 60–62.
14. Суша, А. А. Адукацыйная дзейнасць грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі ў кантэксце дыхатаміі «Усход — Захад» / А. А. Суша // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта культуры: Навук.-метад. часоп. — 2008. — № 10. — С. 11–17.
15. Суша, А. А. Базыльяне / А. А. Суша // Культура Беларусі: энцыклапедыя: [у 6 т.] / рэдкалегія: Т. У. Бялова (галоўны рэдактар) [і інш.]. — Мінск, 2010. — Т. 1: А–Б. — С. 407–410.
16. Суша, А. А. Дакументальная спадчына Якуба Сушы: да 400-годдзя з дня нараджэння / А. А. Суша // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. — Мінск, 2010. — Вып. 12. — С. 32–68.
17. Суша, А. А. Праблемы вывучэння помнікаў кніжнай культуры уніяцкай царквы: “Абарона Сабору Флярэнтыйскага” / Алесь Суша // Сонца тваё не закоціцца і месяц твой не схаваецца: зборнік артыкулаў па беларусістыцы і багаслоўі ў гонар 80-годдзя з дня нараджэння і 50-годдзя святарства айца Аляксандра Надсана. — Мінск, 2009. — С. 265–272.
18. Сцебурака, А. М. Станаўленне уніяцкай сістэмы адукацыі ў Беларусі ў канцы XVI – першай палове XVII ст. / А. М. Сцебурака // Научные труды Республиканского института высшей школы. — 2008. — Вып. 6, ч. 1. — С. 284–290.
19. Хведонцевич, А. Ю. Тороканский монастырь: история и современность / А. Ю. Хведонцевич // Праблемы айчыннай і сусветнай гісто-

рыі: матэрыялы навуковых чытанняў да 60-годдзя У. М. Міхнюка. — Брэст, 2008. — С. 154–157.
20. Шавельский, Г. И. Из былого almae matris. Белорусская (Полоцкая) греко-унитская семинария в 1833–1834 г., перед воссоединением униатов / Г. Шавельский. — Минск, 1988.

В. В. Урублеўскі

Артыкул паступіў у рэдакцыю 26.12.2011

Кніга магістрата места Полацка 1727 г. */ падрыхт. А. М. Латушкін, М. Д. Макараў. — Беласток: Беларускае навуковае таварыства. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 406 с.*

Сёлета намаганнямі двух беларускіх гісторыкаў А. М. Латушкіна і М. Д. Макарава пабачыла свет першая ў сучаснай айчыннай гістарыяграфіі поўная публікацыя ўсёй актавай кнігі асобнай дзяржаўнай установы перыяду Рэчы Паспалітай. Прадметам публікацыі абрана кніга магістрата места Полацка за 1727 г., якая зберагаецца ў фондзе «Полацкі магістрат» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) і змяшчае 112 дакументаў на 181 аркушы.

Праца ўключае прадмову, гістарычную даведку аб фондзе «Полацкі магістрат», унутраную і знешнюю характарыстыку рукапісу, прынцыпы перадачы тэксту і афармлення выдання, спіс скарачэнняў, непасрэдна самі апублікаваныя дакументы, каментары, лацінскія словы і выразы з перакладам на беларускую мову, ілюстрацыі, асабовы і геаграфічны паказальнікі. Акрамя грунтоўнага зместу выданне мае сучасную прэзентатыўную вокладку.

У прадмове адзначаюцца выданні і артыкулы XIX–XXI стст., дзе публікаваліся дакументы па полацкай гісторыі XVII–XVIII стст. Акрамя гэтага, тлумачыцца зварот увагі публікатараў менавіта на актавай кнізе Полацкага магістрату за 1727 г.

Для напісання гісторыі фонду «Полацкі магістрат» укладальнікамі акрамя «Гісторыка-юрыдычных матэрыялаў» [1], працы М. Ф. Шумейкі «Собрать рассеянное» [7] падрабязна выкарыстоўваецца і справа фонду НГАБ № 1823 («Полацкі магістрат»). На жаль, адсутнічае даведка па гісторыі самой установы Полацкага магістрата. Таму застаецца не зразумелым шэраг структурных момантаў, а таксама больш канкрэтныя функцыі ўраднікаў.

У наступным раздзеле выдання падрабязна характарызуюцца знешнія і ўнутраныя бакі рукапісу. Да першых укладальнікамі адно-

сяцца пераплёт (стан, датыроўка, памеры блока рукапісу і крышак пераплёту, ярлыкі на пераплёце), аркушы, пячаткі, фармат рукапісу, філіграні, пашкоджанні. Да ўнутраных бакоў рукапісу, разгледжаных у выданні, належаць структура кнігі, разліноўка, палі, почырк (вылучаецца восем асобных почыркаў), адлегласць паміж радкамі, вялікія і малыя літары, шырыня і вышыня корпуса літар, лігатурнае напісанне, скарачэнні (кантракцыя, суспенсія, вынас літар над радком, скарачэнне спецыяльным знакам), кропкі і дзвухкроп'е, пераносы, нумарацыя аркушаў і дакументаў, росчыркі пяра і кустоды і г.д.

Варта выказаць шэраг заўваг. Узнаўленне больш дзясятка архіўных штампаў з першага і апошняга аркушаў без іх аналіза і расшыфроўкі подпісаў выглядае незразумелым. Тым больш, што гэта ні ў якім выпадку не тычыцца ўнутраных і знешніх прыкмет рукапісу. Гэта архівазнаўчае апісанне і адносіцца яно да папярэдняга раздзела прадмовы. Друкарскі надпіс на ярлыку з унутранага боку крышкі пераплёту не сведчыць аб тым, што выконваючы абавязкі архіварыуса Віцебскага цэнтральнага архіва А. П. Сапуноў з'яўляецца пераплётчыкам, як сцвярджаюць укладальнікі. Паводле архіўных спраў, якія захоўваюцца ў НГАБ гэтым займаўся віцебскі яўрэй М. Перальштэйн. Трэба адзначыць, што ў друкуемай актавай кнізе згадваецца полацкі пераплётчык, які магчыма пераплятаў і магістрацкія кнігі, у тым ліку 1727 г.

Незразумелым падаецца выкарыстанне тэрміна «вадзяныя знакі», як вядома, вада не пакідае знака і найбольш навуковым тэрмінам з'яўляецца філігрань [10]. Укладальнікі правялі атаясамленне з існуючымі даведнікамі і паспрабавалі лакалізаваць і прадаціраваць філіграні на падставе звестак, пазнейшых за 1727 г. Але больш за чвэрць філіграняў з дзвухгаловым арлом датуюцца XVII ст. Гэты факт ніяк не быў патлумачаны. Пры гэтым мусім канстатаваць, што ўпершыню ў беларускай гістарыяграфіі вельмі наглядна прыведзена табліца структуры кнігі па філігранях.

Выклікае здзіўленне, што падрыхтоўка да выдання польскамоўных дакументаў выконвалася згодна з «Метадычнымі рэкамендацыямі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц» А. І. Грушы [4; 10]. Пры гэтым засталіся не выкарыстанымі прапановы па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI – першай паловы XIX ст., прапанаваныя А. І. Шаландай на пасяджэнні «круглага стала» ў БелНДІДАС 15 снежня 2010 г. [6], і іншыя публікацыі па тэме са зборнікаў «Архіварыус», «Беларускі археаграфічны штогоднік», «Гарадзенскі палімпсест» [напр., 2; 5; 9]. Ігнараванне сучаснага вопыту беларускіх даследчыкаў па архіўна-археаграфічных апрацоўках і публікацыі да-

кументаў гэтага перыяду прывяло да шэрагу хібаў зборніка. Так, прасочваецца адсутнасць канцэптуальнай завершанасці прынцыпаў перадачы тэксту, выкарыстаных у выданні актавай кнігі. У той час, калі літары «v» і «u» перадаюцца згодна з арфаграфіяй арыгінала літара «j» аўтаматычна замяняецца на «і».

Перад самімі дакументамі выкладзены асноўныя скарачэнні, прымененыя пры стварэнні навукова-даведачнага апарату да іх тэкстаў, а таксама ў цэлым да кнігі (лічбава-літарныя скарачэнні назваў месяцаў і парадкавых лічэбнікаў, скарачэнні тэрмінаў, абрэвіятуры выданняў, архіваў і архіўных фондаў). У той жа час невыкарыстанне папярэдніх публікацый прывяло да вельмі грубасткіх і незразумелых скаротаў у загалоўках і асабовым паказальніку кшталту «мешч. м. Полацк», але чамусьці ў дачыненні да ўраднікаў магістрата гэта пазначэнне не прымяняецца. Найбольш аптымальным нам падаецца «мп» (мешчанін полацкі) [8]. Асобныя скароты выкарыстаныя ў прамове, як «Св.», «мп», «ед. хр.» і іншыя нераскрыты, што зразумела ўскладняе іх успрыманне.

Тэксты дакументаў пададзены з дапамогай крытычнага прыёму публікацыі гістарычных крыніц (раскрыццё абрэвіятур, рэканструкцыя літар, слоў, фрагмента тэксту, уласная пунктуацыя і інш.). Сканчэнне радкоў адзначаецца адной прамой лініяй, старонкі — дзвюма. У тэксце ў квадратных дужках пазначаюцца аркушы. Падстаронкавыя каментары тлумачаць усемагчымыя падкрэсліванні, закрэсліванні, сцёртыя і забруджаныя месцы. Ініцыяльныя (заглаўныя) літары вылучаны чорным. Загалоўкі змяшчаюць год, месяц і дзень складання дакумента, яго від, пазнакі кім і для каго складзены, а таксама па якой прычыне. Некаторыя дакументы атрымалі ад укладальнікаў тэрмін «актыкацыя», што цалкам няправільна, бо актыкацыя — не назва дакумента, а дзеянне, якое сведчыць аб унясенні яго ў актавыя кнігі. Акрамя гэтага, загалоўкі прадстаўляюцца занадта перагружанымі інфармацыяй, што можа замінаць яе ўспрыманню. Нярэдка разуменню сэнса дакумента перашкаджаюць скарачэнні, прымененыя ў загалоўках (напрыклад, дакумент № 41).

Асаблівую цікавасць і інфарматыўнасць прадстаўляюць каментары да асобных персаналій, населеных пунтаў, тэрмінаў. Але, на жаль, не ўсе тэрміны тлумачацца, біяграмы прыведзены толькі да некаторых асоб. Даволі грунтоўны археаграфічны каментар прысвечаны дакументу № 35 а. На нашу думку, цытаванне асобных фрагментаў з прац Б. Граіцкага і П. Шчэрбіча, а таксама Статута ВКЛ 1588 г. на мове арыгінала з'яўляецца не зусім апраўданым. Нам падаецца больш правільнай прадстаўленне інфармацыі ў форме дэфініцыі (сціслага

вызначэння) на беларускай мове з адпаведнай спасылкай на арыгінальны тэкст.

Безумоўнай вартасцю выдання з'яўляецца наяўнасць лацінскага слоўніка памерам у восем старонак, які тлумачыць лацінамоўныя словы і ўстойлівыя выразы, што ў цэлым характэрны для актавых кніг XVIII ст. Слоўнік створаны з дапамогай беларускага лацініста Н. А. Ганчаровай. Пры гэтым фактычна не выкарыстаным застаўся «Лацінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII–XVIII стст.», складзены А. А. Жлуткам [3].

Падборка ілюстрацый змяшчае найбольш адметныя з пазіцыі ўкладальнікаў выявы тытульнага аркуша, загалоўкаў, тэкстаў, росчыркаў, філіграняў.

Асабовы і геаграфічны паказальнікі складаюцца з дзвюх частак. У першай прозвішчы, імёны, назвы геаграфічных аб'ектаў пададзены лацінкай у тых формах напісання, у якіх яны згадваюцца ў тэксце. Кірылічныя формы напісання, якія сустракаюцца ў загалоўках і іншых частках выдання, пададзены асобна. У асабовым паказальніку тлумачацца пасады або сацыяльнае становішча асоб, у геаграфічным — тагачаснае і сучаснае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае месцазнаходжанне населеных пунктаў. Важнай адметнасцю апошняга з'яўляецца пералік урбанонімаў (гарадскіх аб'ектаў) места Полацка, якія згадваюцца ў дакументах актавай кнігі. У абодвух паказальніках спасылкі ставяцца на нумары старонак выдання.

Абедзьве часткі кожнага з паказальнікаў звязаны паміж сабой складанай сістэмай адсылак на лацінкавыя (асабовы) або кірылічныя (геаграфічны) формы, што ўскладняе магчымасць карыстання як самімі паказальнікамі, так і правядзення пошука патрэбных слоў у выданні. Аднак, улічваючы яго акадэмічны характар, прыведзеную сістэму варта прызнаць прымяняльнай у гістарычным даследаванні.

У заключэнні, мусім выказаць вялікую падзяку двум шаноўным калегам за падрыхтоўку каштоўнай працы ў сферы беларускай практычнай археаграфіі. Безумоўна, яны даволі высока паднялі планку ў афармленні навукова-даведачнага апарату да падобных выданняў. Дадзенае даследаванне будзе карысным для гісторыкаў-медыевістаў, архівістаў, археографаў, палеографаў, філолагаў, краязнаўцаў, усіх тых, каго цікавяць распрацоўкі ў сучаснай гістарычнай навуцы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архи-

ве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Созонова: [в 32 вып.]. — Витебск: Типография Губернского правления, 1871–1906.

2. Корсак, В. М. Публікацыя тэстамента Мікалая Більдзюкевіча, падкаморыя парнаўскага / В. М. Корсак // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 6. — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — С. 59–65.
3. Лацінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII–XVIII стст. / склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — 388 с.
4. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст, перыяд Вялікага княства Літоўскага) / аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003. — 166 с.
5. Цвірка, А. А. Візіты Заслаўскай уніяцкай царквы Праабражэння Гасподняга за 1681, 1792 гг. / А. А. Цвірка, З. Л. Яцкевіч // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Выпуск 6. — Мінск, 2005. — С. 230–246.
6. Шаланда, А.І. Да праблемы выдання польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі: галоўныя метадычныя прыёмы і метадалагічныя прынцыпы / А. І. Шаланда // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 12. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — С. 235–244, 251–256.
7. Шумейко, М. Ф. Собрать рассеянное: О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — 153 с.
8. Яцкевіч, З. Л. Беларусь у актавых кнігах XVI–XVIII стст.: Магілёўскі магістрат. 1580–1581, 1588 гг. / З. Л. Яцкевіч, А. А. Лашкевіч. — Вып. 1. — Мінск, 1999; Беларусь у актавых кнігах XVI–XVIII стст.: Магілёўскі магістрат (1597–1598, 1599–1600, 1602–1603) / З. Л. Яцкевіч, А. А. Лашкевіч. — Вып. II (ч. 2). — Мінск: БелНДІДАС, 2006.
9. Яцкевіч, З. Л. Гарадзенскі магістрат у XVIII стст. / З. Яцкевіч, В. Урублеўскі // Гарадзенскі палімпсест. 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры. XVI–XX ст. / Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Мінск: Зміцер Колас, 2011. — С. 84–120.
10. Яцкевіч, З. Л. Малапрыстасаваныя для практычнага выкарыстання рэкамендацыі (рэцэнзія) / З. Л. Яцкевіч, А. М. Латушкін // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 4. — Мінск, 2003. — С. 310–318.

В. В. Урублеўскі, З. Л. Яцкевіч

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16.04.2012

«Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст.» */ склад. А. І. Шаланда. — Мінск: БелНДІДАС, 2012. — 47 с.*

25 верасня 2003 г. Археаграфічная камісія Белкамархіва правяла пасяджэнне «круглага стала» па праблемах методыкі археаграфіі. Асноўны яго вынік — прапанова распрацоўкі агульных правіл публікацыі гістарычных крыніц у Рэспубліцы Беларусь і падрыхтоўкі метадычных рэкамендацый, прысвечаных эдыцыі у паасобных галінах [4]. У адпаведнасці з гэтым БелНДІДАС узяў курс на стварэнне менавіта «прыватных» правіл эдыцыі, мяркуючы, што яны будуць падмуркам для распрацоўкі агульных. За гэты час былі выдадзены «Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі XIII–XVIII стст.» [3], «Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII–XIV стст.» [1]. Выданне «Метадычных рэкамендацый па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст.» дазваляе лічыць кола папярэдніх распрацовак, прыдатных для стварэння агульных правіл эдыцыі ў Беларусі, замкнёным, улічваючы пры гэтым і распрацоўку па методыцы эдыцыі крыніц у сферы беларускай гісторыі [7].

Рэцэнзуемую працу прымальна лічыць састаўной часткай серыйнага выдання пад маркерам «Метадычныя рэкамендацыі па эдыцыі ў Рэспубліцы Беларусь». Аднак варта заўважыць, што гэтаму перашкаджае вызначэнне яе адказнымі асобамі БелНДІДАС як «вытворча-практычнай». У той жа час аналагічныя «Метадычныя рэкамендацыі» 2003 і 2005 гг. былі надзелены статусам «навуковае выданне». Тым не менш, «Метадычныя рэкамендацыі» 2012 г. з'явіліся вынікам навуковай тэарэтычнай, метадычнай, гісторыка-археаграфічнай працы і разлічаны на эдытараў, значная колькасць якіх з'яўляецца навукоўцамі. Як ва ўводзінах, так і ў тэксце «Метадычных рэкамендацый» 2012 г. гаворка вядзецца аб навуковай апрацоўцы гістарычных крыніц. Падкрэсліваецца актуальнасць распрацоўкі правіл па іх навуковай публікацыі. На думку аўтара, дадзеныя рэкамендацыі «накіраваны на выданне крыніц навуковага тыпу, адрасаваных, у першую чаргу, даследчыкам» [2, с. 12]. Іншай зменай у выдавецкіх рэквізітах рэцэнзуемага выдання, у параўнанні з «Метадычнымі рэкамендацыямі» 2003 і 2005 гг., з'явілася пазначэнне распрацоўшчыка рэкамендацый як «складальніка», а не як «аўтара-складальніка». Цікава было б даведацца, які сэнс укладаецца ў дадзеную змену.

Фармальна перашкаджае лічыць згаданыя выданні серыяй таксанамічная несуразмернасць назваў і іх характарыстык, змешчаных у анатацыях. На самой справе, толькі ў назве «Метадычных рэкамендацый» 2012 г. гаворка ідзе пра публікацыю дакументаў на пэўнай мове. У папярэдніх метадычных рэкамендацыях размова вядзецца пра публікацыю крыніц і дакументаў. Аднак складальнік «Метадычных рэкамендацый» 2012 г. выпраўляе несуразмернасць ва ўводзінах. Ён так уніфікуе сутнасць справы: «Метадычныя рэкамендацыі» 2003 г. і 2005 г. — распрацоўкі па публікацыі гістарычных крыніц, адпаведна, на старабеларускай («рускай») і лацінскай мовах.

Ва ўводзінах падрабязна добрасумленна выкладзены перадумовы выкананай працы, а менавіта, улічаны сучасны айчынны і замежны (польскі, украінскі, расійскі) вопыт публікацыі польскамоўных крыніц, якія маюць адносіны да гісторыі Беларусі, разгледжаны розныя метадычныя падыходы ў эдыцыі да перадачы польскамоўных тэкстаў. Асаблівая ўвага нададзена выпрацоўцы аднастайных прыёмаў публікацыі. Знаёмства з уводзінамі сведчыць аб руплівым вывучэнні аўтарам тэмы і яго збалансаваным падыходзе да яе распрацоўкі.

У рэцэнзуемай працы дэталёва ахарактарызаваны прыёмы і аспекты перадачы публікуемага тэксту, выразна акрэслены межы яго мадэрнізацыі і адаптацыі, асноўныя патрабаванні да размяшчэння публікуемых матэрыялаў у выданні.

Дэталёва раскрыты аспекты і патрабаванні да складання навукова-даведачнага апарату пры публікацыі польскамоўных гістарычных дакументаў XVI–XIX стст. у Беларусі. Крокі эдыцыі жорстка не рэгламентуюцца, але агаворваецца, што адхіленні ад рэкамендацый павінны быць абавязкова абгрунтаваны эдытарам у публікацыі. Выкладанне матэрыялу ў цэлым вельмі выразнае. Пэўную невыразнасць магчыма ўгледзець у раскрыцці працэдур мадэрнізацыі і адаптацыі публікуемага тэксту, улічваючы ўжыванне як тэрмінаў «мадэрнізацыя, адаптацыя тэксту», так і выразаў «мадэрнізацыя, адаптацыя арыгінальнай структуры тэксту крыніцы». З аднаго боку, мадэрнізацыя і адаптацыя структуры публікуемага тэксту «магчыма пры цытаванні», а з другога — мадэрнізацыя тэксту дапускаецца «у спецыяльна агавораных выпадках», але не абавязковая толькі пры цытаванні [2, с. 21]. Межы мадэрнізацыі публікуемага тэксту акрэсліваюцца: дапушчэннем замен радковых літар на прапісныя («малых літар на вялікія»), заменай або відазмяненнем «аўтарскага напісання адмысловых літар», заменай малых літар на вялікія (пры ўзяцці ў двукоссе літаратурных назваў у публікуемым тэксце), раскладкай лігатур пры складанасці іх перадачы

(на выпадак адсутнасці тэхнічных сродкаў) або «пры немагчымасці наяўнымі тэхнічнымі сродкамі перадаць аўтэнтычнае напісанне літар з акцэнтамі» [2, с. 27]. Адаптацыя тэксту дапускаецца пры цытаванні тэксту або яго фрагмента. Яна заключаецца ў змяненні структуры размяшчэння тэксту ў адпаведнасці з мэтамі даследчыка, для «лепшага ўспрымання зместу» крыніцы [2, с. 28].

Відавочныя некаторыя недакладнасці тэрміналагічнага характару. Так, ужываецца тэрмін «легенда друкаванага дакумента» (разам з усячэннем — «легенда дакумента»), пры гэтым вядзецца гаворка пра «друк крыніцы» [2, с. 35]. Аб'ект эдыцыі — не толькі друкаваныя крыніцы (дакументы), таму ўжыты тэрмін не проста нематываваны, але і неадэкватны. Эдытарскую легенду (сукупнасць даведачных, даведачна-пошукавых дадзеных, якія суправаджаюць публікуемы матэрыял) прымальна разглядаць як надрукаваны гістарычны дакумент. Нягледзячы на назву другога раздзела «Метадычных рэкамендацый» «Навуковая апрацоўка друкаванага тэксту», гаворка ў ім вядзецца пра апрацоўку пісьмовых крыніц — рукапісаў. Тым самым, назва раздзела недакладная, бо ў ім выкладзены патрабаванні да апісання пераплёту, структуры рукапісу і г.д.

Нематываваным уяўляецца ўжыванне распрацоўшчыкам тэрмінаў «палітарны спосаб шрыфтавога набору» і «правілы палітарнага друку» [2, с. 18–19]. Заўвагі падобнага роду выказваліся і на пасяджэнні «круглага стала» па пытаннях актуальных праблем метадалогіі і методыкі публікацыі гістарычных дакументаў у Рэспубліцы Беларусь, які правяла ў 2010 г. Археаграфічная камісія Дэпартамента па архівах і справаводстве Міністэрства юстыцыі РБ, дзе асноўным дакладчыкам і быў стваральнік «Метадычных рэкамендацый» 2012 г. [6]. Калі прытрымлівацца найбольш распаўсюджанай тэрміналогіі, то «палітарны спосаб шрыфтавога набору» адпавядае ў цэлым хутчэй дыпламатычнаму, чым крытычнаму прыёму перадачы тэксту (у «Правілах» 1990 г. ужываецца недастаткова суразмерны тэрмін «дыпламатычны, крытычны прыём выдання» [5]). У распрацаваным А.І. Шаландам спосабе публікацыі гістарычных крыніц шэраг эдытарскіх прыёмаў адносіцца да дыпламатычных (захаванне аўтарскай пунктуацыі, лічбаў і інш.), а шэраг — да крытычных (раскрыццё абрэвіятур, рэканструкцыя літар, слоў, фрагмента тэксту і інш.). Увогуле такі метад дапушчальна прадстаўляць як спалучэнне крытычных і дыпламатычных прыёмаў, што адпавядае змешанаму спосабу выдання гістарычных крыніц. Згаданы падыход у навуковым дыскурсе не вылучаецца. Такім чынам мы ілюструем складанасць ідэнтыфікацыі распрацаванага аўтарам эды-

тарскага спосабу. У рэцэнзуемай працы пры пабудове тэрмінасістэмы археаграфіі ўжываюцца і больш дакладныя тэрміны («расклад лігатур», «парадкавая нумарацыя») [2, с. 27, 31].

Напрыканцы зробім традыцыйнае заключэнне, якое прымаецца ў адносінах да нарматыўна-метадычных выданняў БелНДІДАС па археаграфіі: «Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст.» з'яўляюцца каштоўным метадычным сродкам эдытарскай практыкі.

ЛІТАРАТУРА:

1. Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII–XIV стст. / аўт.-склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 49 с.
2. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст.» / склад. А. І. Шаланда. — Мінск: БелНДІДАС, 2012. — 47 с.
3. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст, перыяд Вялікага княства Літоўскага) / аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003. — 166 с.
4. Несцяровіч, Ю. У. Інфармацыя пра пасяджэнне «круглага стала» па праблемах методыкі археаграфіі / Ю. У. Несцяровіч // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 5. — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — С. 312–316.
5. Правила издания исторических документов в СССР / ВНИИ документоведения и арх. дела и др. — 2-е изд., перераб. — М., 1990. — 186 с.
6. Шаланда, А. І. Да праблемы выдання польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі: галоўныя метадычныя прыёмы і метадалагічныя прынцыпы / А. І. Шаланда // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 12. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — С. 235–244, 251–256.
7. Шумейко, М. Ф. Белорусская археография в XIX–XX вв.: (проблемы теории, истории, методики) / М. Ф. Шумейко. — Минск: БелНИИДАД, 2007. — 496 с.

Ю. У. Несцяровіч

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.04.2012

Рэзюмэ

Аўчыннікава Раіса Іллінічна, старшыня секцыі па тапаніміцы ГА «Беларускае геаграфічнае таварыства».

«Аналіз кліматычных асаблівасцей на беларускіх землях у перыяд з 1810 па 1813 г.».

У працэсе вывучэння разнастайных крыніц, у т.л. НГАБ, прааналізаваны асаблівасці клімата ў Беларусі ў адзначаны перыяд. Умовы надвор'я вызначаны як фактар, які паўплываў на вынік вайны 1812 г. У дадатку прыводзяцца статыстычныя звесткі аб кліматычных змяненнях у Віцебску, Варшаве, Вільні, Маскве, Парыжы, Мінску ў першай палове XIX ст., а таксама кліматычныя назіранні ў Барысаўскім павеце ў 1812 г. і Віцебскай губерні ў 1813 г.

Баравы Расціслаў Вітальевіч, гісторык архітэктуры, загадчык аддзела гістарычных даследаванняў ТАА «Цэнтр па рэгенерацыі гісторыка-культурных ландшафтаў і тэрыторый».

«Планаванне і забудова левабярэжнай часткі гістарычнага цэнтра Мінска ў XIX – пачатку XX ст. (па матэрыялах архіўных крыніц)».

На падставе дакументаў НГАБ і Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва (РДВГА) у мэтах рэгенерацыі і рэстаўрацыі гісторыка-культурнай спадчыны Мінска праведзена даследаванне асаблівасцей планавання і забудовы ў XIX – пачатку XX ст. двух захаваных і трох страчаных кварталаў гістарычнага цэнтра сталіцы, якія змяшчаліся паміж вуліцай Янкі Купалы і левым берагам Свіслачы. Асаблівая ўвага нададзена Траецкаму прадмесцю.

Галубовіч Віталь Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры грамадскіх навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта.

«Да гісторыі міжэтнічных дачыненняў у Полацку ў першай палове XVII ст.: выпадак з яўрэямі».

Даследаваны ўзаемаадносіны полацкіх мяшчан-хрысціян і яўрэяў у першай палове XVII ст. На прыкладзе выпадку супраціўлення палачан яўрэйскаму

засяленню горада ў 1633 г. адзначаны факт прысутнасці ў свядомасці хрысціянскага насельніцтва Полацка тых жа ўяўленняў і стэрэатыпаў у адносінах да яўрэяў, што і ў Заходняй Еўропе.

Грыб Антон Валер'евіч, аспірант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

«Дзісненскі магістрат: структура і функцыі (паводле актавых кніг перыяду Рэчы Паспалітай)».

На падставе дакументаў, створаных у Дзісненскім магістраце ў канцы XVII – канцы XVIII ст., а таксама іншых крыніц і літаратуры, аўтар паспрабаваў вызначыць функцыі магістрацкіх пасад з мэтай даследавання іх ролі ў кіраванні г. Дзісна ў перыяд Рэчы Паспалітай.

Грывянёў Аляксандр Леанідавіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм НГАБ.

«Полацкі касцёл Святога Ружанца і яго парафія ў другой палове XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)».

З мэтай больш шырокага асвятлення дзейнасці каталіцкай царквы на беларускіх землях па дакументах НГАБ праведзена даследаванне малавядомых старонак гісторыі касцёла Святога Ружанца, іншых касцёлаў і капліц Полацкай парафіі. Прыведзены пералік населеных пунктаў, якія ўваходзілі ў яе склад у 1911 г.

Доўнар Аляксандр Барысавіч, загадчык сектара крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

Інфармацыя: Білоус, Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. — К.: Вид. дім «Простір», 2011. — 200 с.

Даецца навуковая ацэнка працы ўкраінскай даследчыцы Н. Белавус, прысвечанай публікацыі і крыніцазнаўчаму аналізу 13 тэстаментаў кіяўлян сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст., адзначаецца высокі ўзровень навукова-даведачнага апарату і іншыя станоўчыя бакі выдання.

Жумар Сяргей Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, намеснік дырэктара Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы.

«Слова пра Аляксандра Мікалаевіча Міхальчанку».

Артыкул прысвечаны памяці першага старшыні Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаводству А. М. Міхальчанкі (19.08.1947–12.02.2012).

Каралёў Павел Анатольевіч, старшы навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту.

«Захаванне помнікаў архітэктуры Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ)».

Разгледжаны комплекс мерапрыемстваў, якія ажыццяўляліся расійскім урадам па захаванні помнікаў гісторыі і культуры, у тым ліку аб'ектаў архітэктуры, на беларускіх землях. На падставе дакументальных матэрыялаў НГАБ даследаваны першыя ўказы па ахове помнікаў за 1826 і 1837 гг., апісальныя звесткі па розных губернях, цыркуляры і прадпісанні ўлад, парадак дзейнасці статыстычных камітэтаў і вучоных архіўных камісій. Адзначаецца актуальнасць дадзенай тэмы для сённяшняга дня, калі пытанне аховы гісторыка-культурнай спадчыны робіцца адным з прыярытэтных напрамкаў дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь.

Латушкін Андрэй Мікалаевіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

«Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў (частка V, літары С–Я)».

Дадзеным артыкулам завяршаецца публікацыя біяграм архівістаў Нясвіжскага архіва XVIII–XX стст. Прыводзяцца звесткі аб архівістах, чые прозвішчы пачынаюцца з літар С–Я (16 асоб). Для складання біяграм выкарыстаны дакументы НГАБ, Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы (ДГАЛ, Вільнюс), Галоўнага архіва старажытных актаў (ГАСА, Варшава). Найбольшая ўвага нададзена жыццядзейнасці Рамуальда Сымановіча (1793–1873) і Баляслава Таўрагінскага (1904/1905–1974), адных з найбольш яскравых беларускіх архівістаў свайго часу.

Лашкевіч Аляксандр Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытных актаў НГАБ.

«Эпізоды дзейнасці Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў другой палове XIX – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)».

Артыкул падрыхтаваны па не публікаваных раней дакументах НГАБ. У ходзе іх вывучэння даецца характарыстыка працы Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення па захаванні стабільнасці сацыяльна-палітычнага ладу Расійскай імперыі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. на падуладнай яму тэрыторыі. Адзначаны асобныя накірункі працы згаданай установы: нагляд за дзейнасцю легальных і нелегальных грамадска-палітычных арганізацый і рухаў, барацьба з выхадам і распаўсюджаннем нелегальнай літаратуры і ваенным шпіянажам, асвятленне прычын хваляванняў рабочых.

Лукашэвіч Андрэй Міхайлавіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры новай і найноўшай гісторыі Беларусі гістарычнага факультэта БДУ.

«Эвалюцыя вайсковага кіравання ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (1796–1812)».

Разгледжана эвалюцыя ваеннага ўпраўлення на беларускіх землях у 1796–1812 гг. У працэсе навуковага аналізу прапануецца гіпотэза аб увядзенні вясной 1812 г. ваеннага становішча ў памежных рэгіёнах як выніку агульнага недаверу з боку расійскіх улад да насельніцтва беларускіх губерняў, сімпатыі якіх знаходзіліся на баку Напалеона.

***Сумесна** з Яцкевічам З. Л. — «Палітычнае становішча беларускіх зямель напярэдадні вайны 1812 г. і падрыхтоўка іх для верагоднага тэатра ваенных дзеянняў».*

Упершыню публікуюцца 24 дакументы НГАБ, якія сведчаць аб агульнай сістэме ваеннага ўпраўлення, раскрываюць палітычныя настроі сярод насельніцтва беларускіх губерняў, паказваюць асаблівасці барацьбы з напалеонаўскай агентурай і спачуваючымі французскай арміі, інфармуюць аб фартыфікацыйным уладкаванні беларускага тэатра ваенных дзеянняў у 1810–1812 гг. і аб узроўні падрыхтоўкі картаграфічных матэрыялаў заходняга рэгіёна.

Некрашэвіч Піліп Анатольевіч, магістрант кафедры новай і найноўшай гісторыі Беларусі гістарычнага факультэта БДУ.

«Асаблівасці ўзаемаадносін вайскоўцаў Асобнага Літоўскага корпуса і насельніцтва беларускіх губерняў (1817–1830)».

На падставе дакументаў двух гістарычных архіваў Беларусі, ЛДГА, а таксама манаграфій, нарысаў і шэрагу іншых крыніц разглядаецца і аналізуецца праблема супярэчлівых узаемаадносін мірнага насельніцтва заходніх беларускіх губерняў (Валынскай, Гродзенскай і Мінскай, а таксама Беластоцкай вобласці) і ваеннаслужачых Асобнага Літоўскага корпуса ў адзначаны перыяд. Зроблена выснова аб прычыне канфлікту паміж грамадзянскім насельніцтвам і вайскоўцамі згаданага баявога падраздзялення.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела археаграфіі БелНДІДАС.

«Да пытання аб пабудове тэрмінасістэмы археаграфіі: нарыс па эксплікацыі паняцця стандартнай перадачы тэксту публікуемага гістарычнага дакумента».

Даследуючы тэрміналагічны апарат дакументалогіі і археаграфіі, аўтар робіць спробу ўключыць у археаграфічную тэрмінасістэму паняцце «стандартная перадача тэксту публікуемага гістарычнага дакумента». Праводзіць аналіз карэктнасці выкарыстання ў археаграфіі тэрмінаў і паняццяў, якія характарызуюць розныя спосабы перадачы тэксту гістарычнага дакумента.

Яго ж, *«Аптымізацыя выкарыстання тэрмінаў «транслітарацыя», «практычная транскрыпцыя», «транскрыбіраванне» ў сферы эдыцыйнай дзейнасці».*

Выкарыстоўваючы паняційны апарат лінгвістыкі, археаграфіі і тэксталогіі, аўтар прапаноўвае сваю трактоўку тэрмінаў «транслітарацыя», «практычная транскрыпцыя», «транскрыбіраванне» ў сферы эдыцыйнай археаграфіі.

Яго ж, *Інфармацыя: Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст. / склад. А. І. Шаланда. — Мінск: БелНДІДАС, 2012. — 47 с.*

Аналізуецца выданне, якое з'яўляецца складаючай часткай серыі «Метадычныя рэкамендацыі па эдыцыі ў Рэспубліцы Беларусь». Адзначаюцца моцныя бакі працы, звяртаецца ўвага на недакладнасці ў эдыцыйнай тэрміналогіі.

Нікіценка Вольга Міхайлаўна, вядучы архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Дакументы з архіваў устаноў Мінскай губерні, складзеныя ў 1873 г. для міжведамаснай камісіі па пытаннях архіўнай справы».

На падставе звестак архіўных крыніц раскрываюцца адносіны да архіўнай справы дзяржаўных устаноў у канцы XIX ст. Адзначаны аспекты дзейнасці міжведамаснай камісіі М. В. Калачова па пытаннях архіўнай справы (1873–1885 гг.). У шасці публікуемых дакументах, якія змяшчаюць звесткі з гісторыі пяці архіўных устаноў Мінскай губерні, распавядаецца пра парадак, умовы захавання і ўліку дакументальных матэрыялаў, мерапрыемствы па ўдасканаленні архіўнай арганізацыі.

Серак Алена Уладзіміраўна, старшы выкладчык кафедры філасофіі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта.

«Матэрыялы аб дзейнасці Ашмянскай следчай камісіі па пакаранні ўдзельнікаў паўстання 1863–1864 гг.».

На падставе архіўных матэрыялаў аўтар аналізуе функцыянаванне Ашмянскай ваенна-следчай камісіі, разглядае яе склад і асноўныя накірункі дзейнасці. Зроблена выснова аб тым, што ключавымі ў працы

камісіі былі пытанні, звязаныя з вызначэннем ступені віны і спосабу пакарання ўдзельнікаў і асоб, якія спачувалі паўстанню 1863–1864 гг., а таксама з размяшчэннем падследчых і рэгламентацыяй парадку іх утрымання.

Соркіна Іна Валер'еўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

«Падзеі вайны 1812 г. у лёсе мястэчка Капыль у святле аднаго дакумента».

На падставе крыніцы з ДГАЛ аналізуюцца наступствы вайны 1812 г. для мястэчка Капыль Слуцкага павета Мінскай губерні. Адзначаны яго чалавечыя і маёмасныя страты, якія адлюстроўваюць агульную тэндэнцыю, характэрную для ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Урублеўскі Вадзім Валер'евіч, аспірант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Характарыстыка штодзённага жыцця беларускага сялянства на падставе судовых матэрыялаў устаноў Рэчы Паспалітай XVIII ст.».

Праведзена аналітычнае даследаванне сялянскіх скаргаў, данясенняў возных, дэкрэтаў і іншай судовай дакументацыі як крыніц па гісторыі штодзённага жыцця сялянства ў другой палове XVIII ст. У дадатку на мове арыгінала публікуецца ліст віцебскага скарбніка Ю. Пагоскага за 1787 г., які сведчыць аб цікавай з'яве — прысваенні сялянамі шляхецкага паходжання.

Яго ж, *«Перспектывы стварэння навукова-даведачнага апарату да фонду НГАБ "Мінская мяшчанская ўправа"».*

Разгледжаны існуючы навукова-даведачны апарат да фонду НГАБ «Мінская мяшчанская ўправа» і прапанаваны канкрэтныя падыходы па яго ўдасканаленні, якія будуць спрыяць больш плённай працы даследчыкаў з гэтым каштоўным комплексам дакументаў па гісторыі і генеалогіі мінскіх мяшчан у XIX – пачатку XX ст.

Яго ж, *«Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка III, літары К–Н)».*

Дадзеным артыкулам працягваецца публікацыя біяграм службоўцаў канцылярыі Мінскага ДДС, якія, акрамя сваіх непасрэдных справаводных абавязкаў, ажыццяўлялі ўлік і забеспячэнне захаванасці дакументаў. Публікуюцца звесткі аб канцылярыстах, чые прозвішчы пачынаюцца на

літары К — Н (11 асоб). Для складання біяграм выкарыстаны дакументы НГАБ, а менавіта фармулярныя спісы і вывадовыя справы з фонду Мінскага ДДС.

Яго ж, *Інфармацыя: Климов, С. М. Базилиане. — Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2011. — 152 с.: ил.*

Дадзена характарыстыка першаму ў беларускай гістарыяграфіі спецыяльнаму даследаванню, прысвечанаму гісторыі ордэна базыльян у Вялікім Княстве Літоўскім у 70-я гг. XVIII – 30-я гг. XIX ст.

Сумесна *з Яцкевічам З. Л. Інфармацыя: — Кніга магістрата места Полацка 1727 г. / падрыхт. А. М. Латушкін, М. Д. Макараў. — Беласток: Беларускае навуковае таварыства. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 406 с.*

Дадзена ацэнка першай у сучаснай айчыннай гістарыяграфіі поўнай публікацыі ўсёй актавай кнігі асобнай дзяржаўнай установы перыяду Рэчы Паспалітай. Адзначаны вартасці і недахопы выдання.

Чарняўскі Фёдар Віктаравіч, гісторык.

«Стэфан Гладкі — пісар земскі Менскага ваяводства ў 1571–1617 гг.».

Даследуюцца факты біяграфіі, сямейна-роднасныя сувязі і маёмаснае становішча пісара земскага Менскага ваяводства Стэфана Фёдаравіча Гладкага. На прыкладзе жыццядзейнасці роду Гладкіх асветлены працэсы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця Рэчы Паспалітай XVI–XVII стст.

Шаланда Аляксей Іванавіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык сектара геральдыкі і нумізматыкі аддзела спецыяльных гістарычных дысцыплін і інфармацыйна-аналітычнай работы НАН Беларусі.

«Радавод і герб Галубцэвічаў з Полацкага ваяводства ВКЛ у XVI ст.».

Даследаваны генеалогія і герб полацкіх баяр Галубцэвічаў, упершыню апісваецца гербавая пячатка прадстаўніка роду Яцкі Багданавіча, датаваная 1541 г. Адзначана актуальнасць распрацоўкі радаводаў шляхты Полацкага ваяводства.

Шумейка Міхаіл Фёдаравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

«Гісторыя Alma mater скрозь прызму апублікаваных крыніц (да выдання зборнікаў дакументаў у серыі «Память и слава»)».

З'яўляючыся адным са складальнікаў дакументальных зборнікаў, прысвечаных гісторыі БДУ і выдадзеных у межах універсітэцкай серыі «Памяць і слава», аўтар асвятліў пытанні арганізацыі працы над імі, зрабіў спробу вызначыць значэнне зборнікаў дакументаў у айчыннай археаграфіі, адзначыў іх моцныя і слабыя бакі.

Яцкевіч Зміцер Лявонцьевіч, загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

***Сумесна** з Лукашэвічам А. М. — «Палітычнае становішча беларускіх зямель напярэдадні вайны 1812 г. і падрыхтоўка іх для верагоднага тэатра ваенных дзеянняў».*

Упершыню публікуюцца 24 дакументы НГАБ, якія сведчаць аб агульнай сістэме ваеннага ўпраўлення, раскрываюць палітычныя настроі сярод насельніцтва беларускіх губерняў, паказваюць асаблівасці барацьбы з напалеонаўскай агентурай і спачуваючымі французскай арміі, інфармуюць аб фартыфікацыйным уладкаванні беларускага тэатра ваенных дзеянняў у 1810–1812 гг. і аб узроўні падрыхтоўкі картаграфічных матэрыялаў заходняга рэгіёна.

Резюме

Боровой Ростислав Витальевич, историк архитектуры, начальник отдела исторических исследований ООО «Центр по регенерации историко-культурных ландшафтов и территорий».

«Планирование и застройка левобережной части исторического центра Минска в XIX – начале XX в. (по материалам архивных источников)».

На основании документов НИАБ и Российского государственного военно-исторического архива (РГВИА) в целях регенерации и реставрации историко-культурного наследия Минска проводится исследование особенностей планирования и застройки в XIX – начале XX в. двух сохранившихся и трех утраченных кварталов исторического центра столицы, которые находились между улицей Янки Купалы и левым берегом Свислочи. Особенное внимание уделено Троицкому предместью.

Врублевский Вадим Валерьевич, аспирант кафедры источниковедения исторического факультета БГУ, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов НИАБ.

«Характеристика повседневной жизни белорусского крестьянства на основании судебных материалов учреждений Речи Посполитой XVIII в.».

Проведено аналитическое исследование крестьянских жалоб, донесений возных, декретов и прочей судебной документации как источников по истории повседневной жизни крестьянства во второй половине XVIII в. В приложении на языке оригинала публикуется письмо витебского скарбника Ю. Погоского за 1787 г., которое свидетельствует об интересном явлении — присвоении крестьянами шляхетского происхождения.

Его же, *«Перспективы создания научно-справочного аппарата к фонду НИАБ “Минская мещанская управа”».*

Рассмотрен существующий научно-справочный аппарат к фонду НИАБ «Минская мещанская управа» и предложены конкретные подходы по его усовершенствованию, которые будут способствовать более результативной работе исследователей с данным ценным комплексом документов по истории и генеалогии минских мещан в XIX – начале XX в.

Его же, *«Архивисты Минского дворянского депутатского собрания (часть III, буквы К–Н)».*

Данной статьей продолжается публикация биограмм служащих канцелярии Минского ДДС, которые, кроме своих непосредственных делопроизводственных обязанностей, осуществляли учет и обеспечение сохранности документов. Публикуются сведения о канцеляристах, чьи фамилии начинаются на буквы К — Н (11 человек). Для составления биограмм использованы документы НИАБ, а именно формулярные списки и выводовые дела из фонда Минского ДДС.

Его же, *Информация: Климов, С. М. Базилиане. — Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2011. — 152 с.: ил.*

Дана характеристика первому в белорусской историографии специальному исследованию, посвященному истории ордена базилиан в Великом Княжестве Литовском в 70-е гг. XVIII – 30-е гг. XIX ст.

В соавторстве *с Яцкевичем Д. Л. Информация: Кніга магістрата места Полацка 1727 г. / падрыхт. А. М. Латушкін, М. Дз. Макараў. — Беласток: Беларускае навуковае таварыства. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 406 с.*

Дана оценка первой в современной отечественной историографии полной публикации всей актовой книги отдельного государственного учреждения периода Речи Посполитой. Отмечены достоинства и недостатки издания.

ГОЛУБОВИЧ ВИТАЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, кандидат исторических наук, доцент кафедры общественных наук Гродненского государственного аграрного университета.

«К истории межэтнических отношений в Полоцке в первой половине XVII в.: случай с евреями».

Исследованы взаимоотношения полоцких мещан-христиан и евреев в первой половине XVII в. На примере случая сопротивления полочан еврейскому заселению города в 1633 г. отмечен факт присутствия в сознании христианского населения Полоцка тех же воззрений и стереатипов в отношении к евреям, что и в Западной Европе.

ГРИБ АНТОН ВАЛЕРЬЕВИЧ, аспирант кафедры источниковедения исторического факультета БГУ.

«Дисненский магистрат: структура и функции (на основании актовых книг периода Речи Посполитой)».

На основании документов, созданных в Дисненском магистрате в конце XVII – конце XVIII в., а также иных источников и литературы, автор

попытался определить функции магистратских должностей с целью изучения их роли в управлении г. Дисна в период Речи Посполитой.

Гривенев Александр Леонидович, ведущий научный сотрудник отдела информационно-поисковых систем НИАБ.

«Полоцкий костел Святого Ружанца и его парафия во второй половине XVIII – начале XX в. (по материалам НИАБ)».

С целью более широкого освещения деятельности католической церкви на белорусских землях по документам НИАБ проведено исследование малоизвестных страниц истории костела Святого Ружанца, других костелов и каплиц Полоцкой парафии. Приведен перечень населенных пунктов, которые входили в ее состав в 1911 г.

Довнар Александр Борисович, заведующий сектором источниковедения и археографии Института истории НАН Беларуси.

Информация: Білоус, Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. — К.: Вид. дім «Простір», 2011. — 200 с.

Дается научная оценка работе украинской исследовательницы Н. Белоус, посвященной публикации и источниковедческому анализу 13 тестаментов киевлян середины XVI – первой половины XVII в., отмечается высокий уровень научно-справочного аппарата и другие положительные стороны издания.

Жумарь Сергей Владимирович, кандидат исторических наук, заместитель директора Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела (БелНИИДАД).

«Слово об Александре Николаевиче Михальченко».

Статья посвящена памяти первого председателя Государственного комитета по архивам и делопроизводству А. Н. Михальченко (19.08.1947–12.02.2012).

Королев Павел Анатольевич, старший научный сотрудник Белорусского государственного музея народной архитектуры и быта.

«Сохранение памятников архитектуры Беларуси в период Российской империи (по материалам НИАБ)».

Рассмотрен комплекс мероприятий, которые осуществлялись российским правительством по сохранению памятников истории и культуры, в том числе объектов архитектуры, на белорусских землях. На основании документальных материалов НИАБ исследованы первые указы по охране памятников за 1826 и 1837 гг., описательные сведения по разным

губерниям, циркуляры и предписания властей, порядок деятельности статистических комитетов и ученых архивных комиссий. Отмечается актуальность данной темы для сегодняшнего дня, когда вопрос охраны историко-культурного наследия становится одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Беларусь.

ЛАТУШКИН АНДРЕЙ НИКОЛАЕВИЧ, кандидат исторических наук, доцент кафедры источниковедения исторического факультета БГУ.

«Архивисты Несвижского архива Радзивиллов (Часть V, буквы С–Я)».

Данной статьей завершается публикация биограмм архивистов Несвижского архива XVIII–XX вв. Приводятся сведения об архивистах, чьи фамилии начинаются с букв С–Я (16 человек). Для составления биограмм использованы документы НИАБ, Государственного исторического архива Литвы (ГИАЛ, Вильнюс), Главного архива древних актов (Варшава). Особое внимание уделено жизнедеятельности Ромуальда Сымоновича (1793–1873) и Болеслава Таврогинского (1904/1905–1974), одних из наиболее ярких белорусских архивистов своего времени.

ЛАШКЕВИЧ АЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела древних актов НИАБ.

«Эпизоды деятельности Могилевского губернского жандармского управления во второй половине XIX – начале XX в. (по материалам НИАБ)».

Статья подготовлена по не публиковавшимся ранее документам НИАБ. В ходе их изучения дается характеристика работы Могилевского губернского жандармского управления по сохранению стабильности социально-политического строя Российской империи во второй половине XIX – начале XX в. на подвластной ему территории. Отмечены отдельные направления работы данного учреждения: надзор за деятельностью легальных и нелегальных общественно-политических организаций и движений, борьба с выходом и распространением нелегальной литературы и военным шпионажем, освещение причин волнений рабочих.

ЛУКАШЕВИЧ АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ, кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Беларуси исторического факультета БГУ.

«Эволюция военного управления в белорусских губерниях Российской империи (1796–1812)».

Рассмотрена эволюция военного управления на белорусских землях в 1796–1812 гг. В процессе научного анализа выдвигается гипотеза о

введении весной 1812 г. военного положения в приграничных регионах как следствия общего недоверия со стороны российских властей к населению белорусских губерний, симпатии которых находились на стороне Наполеона.

***Совместно** с Яцкевичем Д. Л. — «Политическое положение белорусских земель накануне войны 1812 г. и подготовка их для вероятного театра военных действий».*

Впервые публикуются 24 документа НИАБ, которые свидетельствуют об общей системе военного управления, раскрывают политические настроения среди населения белорусских губерний, показывают особенности борьбы с наполеоновской агентурой и сочувствующими французской армии, информируют о фортификационном устройстве белорусского театра военных действий в 1810–1812 гг. и об уровне подготовки картографических материалов западного региона.

Некрашевич Филипп Анатольевич, магистрант кафедры новой и новейшей истории Беларуси исторического факультета БГУ.

«Особенности взаимоотношений военных Отдельного Литовского корпуса и населения белорусских губерний (1817–1830)».

На основании документов двух исторических архивов Беларуси, ЛГИА, а также монографий, очерков и ряда других источников рассматривается и анализируется проблема противоречивых взаимоотношений мирного населения западных белорусских губерний (Волынской, Гродненской и Минской, а также Белостокской области) и военнослужащих Отдельного Литовского корпуса в отмеченный период. Сделан вывод о причине конфликта между гражданским населением и военными указанного боевого подразделения.

Нестерович Юрий Владимирович, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела археографии БелНИИДАД.

«К вопросу о построении терминосистемы археографии: очерк по экспликации понятия стандартной передачи текста публикуемого исторического документа».

Изучая терминологический аппарат документологии и археографии, автор делает попытку включить в археографическую терминосистему понятие «стандартная передача текста публикуемого исторического документа». Проводит анализ корректности использования в археографии терминов и понятий, характеризующих разные способы передачи текста исторического документа.

***Его же**, «Оптимизация употребления терминов «транслитерация», «практическая транскрипция», «транскрибирование» в сфере эдиционной деятельности».*

Используя понятийный аппарат лингвистики, археографии и текстологии, автор предлагает свою трактовку терминов «транслитерация», «практическая транскрипция», «транскрибирование» в сфере эдиционной деятельности.

***Его же**, Информация: Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст. / склад. А. І. Шаланда. — Мінск, БелНДІДАС, 2012. — 47 с.*

Анализируется издание, являющееся составной частью серии «Методические рекомендации по эдиции в Республике Беларусь». Отмечены сильные стороны работы, обращено внимание на неточности в эдиционной терминологии.

НИКИТЕНКО ОЛЬГА МИХАЙЛОВНА, ведущий архивист отдела публикации документов НИАБ.

«Документы из архивов учреждений Минской губернии, составленные в 1873 г. для межведомственной комиссии по вопросам архивного дела».

По сведениям архивных источников раскрываются отношения к архивному делу государственных учреждений в конце XIX в. Отмечены аспекты деятельности межведомственной комиссии Н. В. Калачова по вопросам архивного дела (1873–1885 гг.). В шести публикуемых документах, содержащих сведения из истории пяти архивных учреждений Минской губернии, рассказывается о порядке, условиях хранения и учета документальных материалов, мероприятиях по усовершенствованию архивной организации.

ОВЧИННИКОВА РАИСА ИЛЬИНИЧНА, председатель секции по топонимике ОО «Белорусское географическое общество».

«Анализ климатических особенностей на белорусских землях в период с 1810 по 1813 г.»

В процессе изучения разнообразных источников, в т.ч. НИАБ, проанализированы особенности климата в Беларуси в указанный период. Погодные условия определены как фактор, который повлиял на итог войны 1812 г. В приложении приводятся статистические сведения о климатических изменениях в Витебске, Варшаве, Вильне, Москве, Париже, Минске в первой половине XIX в., а также климатические наблюдения в Борисовском уезде в 1812 г. и Витебской губернии в 1813 г.

Серак Елена Владимировна, старший преподаватель кафедры философии и политологии Белорусского государственного медицинского университета.

«Материалы о деятельности Ошмянской следственной комиссии по наказанию участников восстания 1863–1864 гг.»

На основании архивных материалов автор анализирует функционирование Ошмянской военно-следственной комиссии, рассматривает ее состав и основные направления деятельности. Сделан вывод о том, что ключевыми в работе комиссии были вопросы, связанные с определением степени вины и способа наказания участников и сочувствующих восстанию 1863–1864 гг., а также с размещением подследственных и регламентацией порядка их содержания.

Соркина Инна Валерьевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Беларуси Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.

«События войны 1812 г. в судьбе местечка Копыль в свете одного документа».

На основании источника из ГИАЛ анализируются последствия войны 1812 г. для местечка Копыль Слуцкого уезда Минской губернии. Отмечены его человеческие и имущественные потери, которые иллюстрируют общую тенденцию, характерную для всей территории Беларуси.

Чернявский Федор Викторович, историк.

«Стефан Гладкий — писарь земский Менского воеводства в 1571–1617 гг.».

Исследованы факты биографии, семейно-родственные связи и имущественное положение писаря земского Менского воеводства Стефана Федоровича Гладкого. На примере жизнедеятельности рода Гладких освещены процессы социально-экономической и политической жизни Речи Посполитой XVI–XVII вв.

Шаланда Алексей Иванович, кандидат исторических наук, заведующий сектором геральдики и нумизматики отдела специальных исторических дисциплин и информационно-аналитической работы НАН Беларуси.

«Родовод и герб Голубцевичей из Полоцкого воеводства ВКЛ в XVI в.».

Исследованы генеалогия и герб полоцких бояр Голубцевичей, впервые описывается гербовая печать представителя рода Яцки Богдановича, датированная 1541 г. Отмечена актуальность разработки родоводов шляхты Полоцкого воеводства.

ШУМЕЙКО МИХАИЛ ФЕДОРОВИЧ, кандидат исторических наук, доцент кафедры источниковедения исторического факультета БГУ.

«История Alma mater через призму опубликованных источников (к изданию сборников документов в серии «Память и слава»)».

Являясь одним из составителей документальных сборников, посвященных истории БГУ и изданных в рамках университетской серии «Память и слава», автор осветил вопросы организации работы над ними, сделал попытку определить значение сборников документов в отечественной археографии, отметил их сильные и слабые стороны.

ЯЦКЕВИЧ ДМИТРИЙ ЛЕОНТЬЕВИЧ, заведующий отделом публикации документов НИАБ.

***Совместно** с Лукашевичем А. М. — «Политическое положение белорусских земель накануне войны 1812 г. и подготовка их для вероятного театра военных действий».*

Впервые публикуются 24 документа НИАБ, которые свидетельствуют об общей системе военного управления, раскрывают политические настроения среди населения белорусских губерний, показывают особенности борьбы с наполеоновской агентурой и сочувствующими французской армии, информируют о фортификационном устройстве белорусского театра военных действий в 1810–1812 гг. и об уровне подготовки картографических материалов западного региона.

Summary

AUCHYNNIKAVA RAISA ILLINICHNA, Chair of the Unit on Toponymy, Public Association "Belarusian Geographic Society".

The Analysis of the Climatic Peculiarities in Belarusian Lands in the Period between 1810 and 1813.

Through examining various data, including sources from NHAB, the author analyzes the peculiarities of the climate of Belarus during the period. The weather conditions are revealed as a factor which made some influence on the outcome of the war. In appendix there are statistical data relating to climatic changes in Vitebsk, Warsaw, Wilno, Moscow, Paris, Minsk in the first half of the nineteenth century, and observations on the climate of Borisov county in 1812 and Vitebsk governorate in 1813.

BARAVY RASTSISLAU VITALYEVICH, architectural historian, Head of the Department of Historical Research LLC "Centre for the Regeneration of Historic and Cultural Landscapes and Areas".

Layout and Development of the Left-Bank Part of the Historical Centre of Minsk, c. XIX – the beginning of XX (based on the information from archival sources).

On the basis of the documents from the National Historical Archives of Belarus and Russian State War-Historical Archives and with the aim of the regeneration and reconstruction of the historical and cultural heritage of Minsk the author examines the peculiarities of the layout and development of two survived and three lost quarters of the historical centre of Minsk, which were located between Janka Kupala Street and the left bank of the Svisloch river in the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. Particular attention is paid to the Troitsky suburb.

Charniauski Fiodar Viktaravich, a historian.

A Return from Obvilion. Stephan Gladky, the Minsk Zemsky Clerk in1571–1617

The author examines some facts of the biography, ancestry and property status of the statesman and zemsky clerk of the Minsk Voivodeship Stephan Fedorovich Gladki. Using the example of the Gladkies the author reveals the processes of socio-economic and political life in Rezspospolita in XVII c.

DOUNAR ALIAKSANDR BARYSAVICH, Head of Sector of Source Studies and Archeography, Institute of History and Archeography, National Academy of Sciences of Belarus.

Information on: Bilous, N. Testaments of the Kievans, c. the middle of XVI – the first half of XVII. — K.: Vyd. Dim "Prostir", 2011. — 200 pp.

The author of the review gives the value of the work by the Ukrainian researcher N. Bilous, devoted to the publication and source studies analysis of 13 testaments of Keivans of the period between the middle of the sixteenth and the first half of the seventeenth centuries. The author of the review points out the high level of the reference apparatus of the publication and other merits of the research.

GALUBOVICH VITAL ULADZIMIRAVICH, PhD, Associate Professor of Social Sciences, Grodno State Agrarian University.

Some Aspects of the History of Cross-Ethnic Relations in Polotsk in the First Half of the Twentieth Century: a Case against the Jews.

The research explores the relations between Polotsk Christian townspeople and Jews in the first half of the seventeenth century. Through studying the case of resistance of Polotsk townspeople to Jews' settling in Polotsk in 1633, the author points out the existence of the views and stereotypes in relation to Jews, spread in Western Europe.

GRYB ANTON VALERYEVICH, PhD student, Department of Source Studies, Faculty of History, BSU.

Disna Magistrate: Its Structure and Functions (on the basis of statute books of the period of Rzeczpospolita)

On the basis of documents created in Disna Magistrate at the end of the seventeenth — the beginning of the eighteenth centuries, and other sources and literature, the author makes an attempt to delineate the functions of magistrate's officials with the aim of examining their roles in running Disna during the period of Rzeczpospolita.

GRYVIANIOU ALIAKSANDR LEANIDAVICH, Leading Researcher, Department of Information Retrieval Systems, NHAB.

St Rosary Cathedral in Polotsk and its Parish in the Second Half of the Eighteenth — the Beginning of the Twentieth Centuries (based on the materials of NHAB)

Based on the documents from NHAB and with the aim of shading some light on the activities of the Catholic church in Belarusian lands, the article explores the unknown aspects of the history of St Rosary Cathedral, other cathedrals and

chapels in Polotsk parish. The article contains a list of the towns and villages affiliated to the parish in 1911.

KARALIOU PAVEL ANATOLYEVICH, Leading Researcher, Belarusian State Museum of Folk Architecture and Life.

Preservation of the Monuments of Belarus in Period of the Russian Empire (based on the materials of NHAB)

The author examines a set of activities, taken by the Russian authorities in relation to preserving historical and cultural monuments, including architectural objects, in Belarusian lands during the period of the Russian Empire (1772–1917). On the basis of materials of NHAB the article explores the first decrees on protection of monuments, issued in 1826 and 1837, descriptive data on different governorates, circulars and orders, the procedure of activities of statistical committees and scientific archival commission. The author notes the topicality of this problem nowadays when the issue of heritage preservation is among the state policy priorities in the Republic of Belarus.

LASHKEVICH ALIAKSANDR ALIAKSANDRAVICH, PhD, Leading Researcher, Department of Ancient Acts, NHAB.

Episodes of the Activity of Mogilev Police Administration in the Second Half of the Nineteenth — the Beginning of the Twenties Centuries (on the basis of materials of NHAB)

The article is prepared on the basis of unpublished documents kept in NHAB. The author provides the characteristics of the activity of Mogilev Police Administration in relation to the preservation of the stability of the socio-political order of the Russian Empire in the dependent territories in the second half of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. The author indicates some directions of work of Administration: a control over the activities of legal and illegal socio-political organizations and movements, a struggle with underground literature and military espionage and investigation of causes of labour unrest.

LATUSHKIN ANDREI MIKALAYEVICH, PhD, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, BSU.

Archivists of Nesvizh Radzivill Archives (Part IV, Letters S–Z).

The article brings to an end the publication of short biographies of the archivists of Nesvizh archives, c. XVIII–XX. The article provides some information on the archivists whose last names start with letters S–Z (16 people). To compile the short biographies the author uses the documents kept in NHAB, State Historical Archives of Lithuania (SHAL), the Central Archives of Historical Records (Warsaw). Particular attention is paid to the life activities of Romuald

Symonovich (1793–1873) and Boleslav Tavroginski (1904/1905–1974), who were among the most prominent archivists at that time.

LUKASHEVICH ANDREI MIKHAILAVICH, PhD, Associate Professor, Department of the Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, BSU.

Evolution of Military Governance in Belarusian Governorates of the Russian Empire (1796–1812)

The article reveals the evolution of military governance in Belarusian lands in 1796–1812. Through a scientific analysis the author suggests the hypothesis that imposing martial law in the border regions in 1812 was caused by a common distrust which the Russian authorities had in relation to the population of the Belarusian governorates the population of which sympathized with Napoleon.

*With **Yatskevich Z. L.** − The Political Situation in Belarus on the Eve of the War of 1812 and Preparation of the Belarusian Lands as a Possible Theatre of Hostilities.*

Twenty four documents from NHAB are published for the first time. They reveal the common system of military governance, political moods among the population of the Belarusian governorates, peculiarities of the fight with Napoleon secret service and the sympathetic towards the French Army, and inform about fortification structure of the Belarusian theatre of hostilities in 1810–1812 and the level of the preparation of maps of the Western region.

NEKRASHEVICH PILIP ANATOLYEVICH, Master student, Department of the Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, BSU.

Peculiarities of Interrelations of the Soldieries of the Special Lithuanian Corps and the Population of the Belarusian Governorates (c. 1817–1830).

On the basis of the documents from two archives of Belarus and LSHA, and monographs, historical essays and other sources the author explores the problem of contradictory relations between the civilians of the western Belarusian governorates (the Volyn, Grodno and Minsk Governorates and Bialystok region) and the soldieries of the Special Lithuanian Corps during the period between 1817 and 1830. The author concludes that the conflict between the civilians and the soldieries of the Special Lithuanian Corps was caused by the existence of apartment duties.

NESTSIAROVICH YURI ULADZIMIRAVICH, PhD, Leading Researcher, Archeography Department, BRIRMAS.

His, The Problem of the Formation of the Term System of Archeography: an Essay on the Explication of the Notions of a Standard Reproduction of the Text of a Published Historical Document

By examining the terminological apparatus of documentology and archeography, the author makes an attempt to include the notion "reproduction of the text of a published historical document" into the term system of archeography. The author analyses the correctness of using the terms and notions which characterize different ways of the reproduction of the text of a historical document.

His, Optimization of Using the Terms "Transliteration", "Practical Transcription", "Transcribing", in the Sphere of the Edition Activity

Using a notion system of linguistics, archeography, textual criticism, the author suggests his own interpretation of the terms "transliteration", "practical transcription", "transcribing" in the sphere of edition archeography.

His, Information: Guidelines on Publication of Polish Documents of the XVI–XIX centuries / ed. A. I. Shalanda. — Mn., BelASRMRI, 2012. — 47 pp.

The reviewer analyzes the publication which is a part of the series "Guidelines on Edition in the Republic of Belarus". The author underlines the merits of the work and pays attention to inaccuracies in editorial terminology.

NIKITSENKA VOLHA MIKHAILAUNA, Leading Archivist, Department of Document Publication, NHAB.

Documents from the Archives of Institutions of the Minsk Governorate, Compiled for the Interdepartmental Committee in 1873

On the basis of archival sources the article reveals the attitude towards the archiving of the state institutions at the end of the nineteenth century. The author notes the aspects of the activities of the interdepartmental committee of N.V. Kalachkova on the issues of archiving (c. 1873–1885). The six published documents containing data about the history of five archival institutions of the Minsk Governorate tell about the peculiarities of preservation and registration of documents, the activities of improving archival institutions.

SERAK ALENA ULADZIMIRAUNA, Leading Teacher, Philosophy and Politology Studies, BSMU.

The Materials about of the Activity of the Oshmyany Investigation Commission on Punishmen for Participants in the 1863–1864 Uprising

Based on archival materials, the author analyzes the functioning of the Oshmyany military investigation commission, examines its structure and main

activities. The author comes to conclusion that the main issiues in the work of the Comission were associated with determining the degree of guilt and type of penalties on participants and those who supported the 1863–1864 uprising, with imprisoning people who were under investigation and with regulating their incarceration.

SORKINA INA VALERYEUNA, PhD, Associate Professor of the Department of History of Belarus, Grodno State University named after Janka Kupala

The Events of the War of 1812 in the Fate of the Place of Kopyl

On the basis of a written source from State Historical Archives of Lithuania the author analyzes the outcome of the war of 1812 for the town of Kopyl in Slutsk county of Minsk Governorate. The author underlines loss of life and property loss which reveal the common tendency peculiar to the whole territory of Belarus.

SHALANDA ALIAKSEI IVANAVICH, PhD, Head of the Section of Heraldry and Numismatics, Department of Auxiliary Sciences of History and Informative and Analytical Work, AS RB.

The Genealogy and Crest from the Polotsk Voivodeship of the Grand Duchy of Lithuania, c. XVI

The article explores the ancestry and crest of Polotsk Boyars Golubtseviches and describes the official stamp of a member of the family Yatska Bogdanovich, dating back to 1541. The author indicates the topicality of researching genealogies of the gentry of the Polotsk Voivodeship.

SHUMEIKA MICHAIL FIODARAVICH, PhD, Associate Professor, Department of Source Studies, History Faculty, BSU

The History of Alma Mater from the Perspective of Published Sources (devoted to the Publication of a Sourcebook in the Series "Memory and Glory")

Being one of the editors of sourcebooks devoted to the history of BSU and published in the frame of the university series "Memory and Glory", the author casts light on the problems of the organization of work on them and makes an attempt to define the role of these sourcebooks in domestic archeography, indicates their advantages and disadvantages.

URUBLEUSKI VADZIM VALERYEVICH, PhD student, History Department, BSU; Leading Researcher, Department of Document Publication, NHAB.

Characterization of Everyday Life of Belarusian Peasants on the basis Court Records of Institutions of Rzeczpospolita of the Eighteenth Century

The article analytically examines peasant complaints, reports of investigators, ordinances and other court records as sources for the history of everyday life of peasants in the second half of the eighteenth century. The appendix contains a letter of 1787 by the treasurer Y. Pogoski in the original language, revealing an interesting phenomenon of peasant appropriation of gentry descent.

His, *Prospects of the Creation of a Reference Apparatus to the Fund of NHAB "Minsk Town Council"*

The author explores the reference apparatus to the fund of NHAB "Minsk Town Council" and suggests the particular approaches to improving the reference apparatus that might facilitate the effectiveness of research using this valuable set of documents on the history and genealogy of Minsk townspeople in XIX – the beginning of XX centuries.

His, *Archivists of the Minsk Gentry Deputy Assembly (part III, Letters K-N)*

The article is a continuation of publishing short biographies of clerks of the Minsk Gentry Deputy Assembly Stationary Office, who, besides their primary office work, carried out registration of documents and preserved them. The article contains some information about the clerks whose last names start with letters K-N. The short biographies are drawn up on the basis of documents from NHAB, in particular service records and records about origins from the fund "Minsk Gentry Deputy Assembly".

His, *Information: Klimov, S.M. Basilians. — Mogilev: EI "MSU named after A.A. Kuleshov", 2011. — 152 c.: il.*

The author provides a characteristic of the first in Belarusian historiography special research, devoted to the history of the Order of St Basil in the Grand Duchy of Lithuania in 1770s – 1830s.

With ***Yatskevich D.L.****, − The Book of the Magistrates of the Town of Polotsk, c. 1727 / Ed. A. M. Latushkin, M.D. Makarau. — Białystok: Belarusian Scientific Partnership. Vilnius: Institute of Belarusian Studies, 2012, − 406 pp.*

The authors of the review put a value on the first in Belarusian historiography complete publication of the whole statute book of the particular state institution of the period of Rzeczpospolita. The reviewers indicate the advantages and disadvantages of the publication.

YATSKEVICH ZMITSER LIAVONTSYEVICH, Head of the Department of Document Publication, NHAB.

With ***Lukashevich A. M.*** *− The Political Situation in Belarus on the Eve of the War of 1812 and Preparation of the Belarusian Lands as a Possible Theatre of Hostilities.*

Twenty four documents from NHAB are published for the first time. They reveal the common system of military governance, political moods among the population of the Belarusian governorates, peculiarities of the fight with Napoleon secret service and the sympathetic towards the French Army, and inform about fortification structure of the Belarusian theatre of hostilities in 1810–1812 and the level of the preparation of maps of the Western region.

ZHUMAR SIARHEI ULADZIMIRAVICH, PhD, Vice-Director of Belarusian Research Institute of Records Management and Archival Studies (BRIRMAS).

A Word about Aleksandr Nikolayevich Mikhalchenko

The article is devoted to the memory of the first chairman of the State Committee on Archives and Record-Keeping A. N. Mikhalchenko (19.08.1947–12.02.2012).

Правілы для аўтараў «Архіварыуса»

1. «Архіварыус» публікуе навуковыя даследаванні па розных галінах тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, архівазнаўства, крыніцазнаўства і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Рэдакцыйная калегія публікуе ў першую чаргу артыкулы, прадстаўленыя асобамі апошняга года паслявузаўскага навучання (аспірантура, дактарантура, саіскальніцтва).
4. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за прадстаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
5. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула прадстаўляюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацыяй артыкула да друку.
6. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола прадставіць дзве рэцэнзіі — доктара і кандыдата навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
7. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць Вучоныя рады Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, БелНДІДАС, БелНДЦЭД, іншых дзяржаўных архіваў, навуковых, вышэйшых навучальных устаноў.
8. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
9. Друкаваная версія артыкула завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты, а таксама ўказваюцца прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемая пасада, вучоная ступень, тэлефоны для сувязі з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай прадстаўляецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
10. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюмэ), рускай (резюме)і англійскай (summary) мовах памерам 100–150 слоў.
11. Аб'ём навуковага артыкула — не менш за 14 тыс. і не больш за 20 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц — 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.

12. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з главой 5 Інструкцыі па афармленні дысертацыі і аўтарэферата (пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь ад 22.02.2006 № 2, апублікавана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 20 сакавіка 2006 г., № 41, 7/603).
13. Тэрмін падачы артыкулаў — да 30 чэрвеня бягучага года. Пасля 30 чэрвеня матэрыялы прымаюцца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.
14. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

Рэдакцыйная калегія «Архіварыуса»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
archivaryus@niab.by

GUIDELINES FOR AUTHORS OF «ARCHIVARIUS»

1. “Archivarius” publishes scholarly research on different branches of theoretical and practical archeography, archival science, source studies and related special historical disciplines, and also informative materials and reviews of published works.
2. Editorial Board accepts for reviewing materials which meet the requirements, imposed by the Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus in relation to scholarly articles.
3. Editorial Board primarily publishes articles, submitted by postgraduate students.
4. Authors bear responsibility for submitting articles already published and articles accepted for publishing in other journals.
5. Authors submit, along with their manuscripts, an extract from the minutes of the meeting of the Academic Council, department, unit of the place of their work with a recommendation to publish the article.
6. It is allowed to provide two reviews by professors, who are specialists in the area in which the research was done, instead of the minute extract. Reviews should contain a publication recommendation.
7. Recommendation for publication of scholarly articles, written by employees of the agencies and institutions of State Archival Service of the Republic of Belarus, is provided by Research Council of the National Historical Archives of Belarus, BRIRMAS, BRCER, other state archives, research and higher educational institutions.
8. Recommendations are not required for publishing documentary sources and materials of an informative character.

9. A printed copy of an article should be dated and signed by the author and should contain the name, surname, patronymic name, place of work, position held, academic degree, phone number. A printed copy should be accompanied by an identical electronic copy.
10. An article is expected to be no more than 20 000 signs, the length of a primary source published is up to 40 000 signs. Times New Roman script should be used to write an article. The typeface should be 14-point. Line spacing should be 1.5. The top and bottom margines should be 2 cm, the left margin should be 3 cm, the right margin should be 1.5 cm.
11. Bibliographical footnotes should be formatted in accordance with Chapter 5 of Guidelines for theses and abstracts (regulation of VAK of Republic of Belarus of 22.02.2006 № 2, published in the National Register of Legal Acts of the Republic of Belarus of 20 March 2006, № 41, 7/603)
12. The article should be accompanied by 100–150 word summaries, written both in Belarusian and English.
13. The deadline for submitting articles is June 30 of the current year. After the deadline all materials will be accepted for publication in the following year.
14. There is no charge for publishing scholarly articles.

Editorial Board of “Archivarius”
220002, Minsk, Kropotkina Str 55
niab@solo.by

Змест

Архівазнаўства

О. М. Никитенко

Документы из архивов учреждений Минской губернии, составленные в 1873 г. для межведомственной комиссии по вопросам архивного дела 5

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

А. М. Лукашевич, Д. Л. Яцкевич

Политическое положение белорусских земель накануне войны 1812 г. и подготовка их для вероятного театра военных действий 22

Ю. В. Нестерович

К вопросу о построении терминосистемы археографии: очерк по экспликации понятия стандартной передачи текста публикуемого исторического документа 78

Ю. В. Нестерович

Оптимизация употребления терминов «транслитерация», «практическая транскрипция», «транскрибирование» в сфере эдиционной деятельности 86

В. В. Урублеўскі

Характарыстыка штодзённага жыцця беларускага сялянства на падставе судовых матэрыялаў устаноў Рэчы Паспалітай XVIII ст. 94

Крыніцазнаўства

Р. І. Аўчыннікава

Аналіз кліматычных асаблівасцей на беларускіх землях у перыяд з 1810 па 1813 г. 115

Р. В. Боровой

Планирование и застройка левобережной части исторического центра Минска в XIX − начале XX в. (по материалам архивных источников) 132

В. У. Галубовіч

Да гісторыі міжэтнічных дачыненняў у Полацку ў першай палове XVII ст.: выпадак з яўрэямі 147

А. В. Грыб

Дзісненскі магістрат: структура і функцыі (паводле актавых кніг перыяду Рэчы Паспалітай) 155

А. Л. Грывянёў

Полацкі касцёл Святога Ружанца і яго парафія ў другой палове XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ) 168

П. А. Каралёў

Захаванне помнікаў архітэктуры Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ) 188

А. А. Лашкевіч

Эпізоды дзейнасці Магілёўскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў другой палове XIX – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ) 199

А. М. Лукашевич

Эволюция военного управления в белорусских губерниях Российской империи (1796–1812) 210

П. А. Некрашэвіч

Асаблівасці ўзаемаадносін вайскоўцаў Асобнага Літоўскага корпуса і насельніцтва беларускіх губерняў (1817–1830) 226

Е. В. Серак

Материалы о деятельности Ошмянской следственной комиссии по наказанию участников восстания 1863–1864 гг. 235

І. В. Соркіна

Падзеі вайны 1812 г. у лёсе мястэчка Капыль у святле аднаго дакумента 243

Ф. В. Чарняўскі

Стэфан Гладкі — пісар земскі Менскага ваяводства ў 1571–1617 гг. 247

ГЕНЕАЛОГІЯ І ГЕРАЛЬДЫКА

А. І. Шаланда

Радавод і герб Галубцэвічаў з Полацкага ваяводства ВКЛ у XVI ст. 267

НАВУКОВА-ДАВЕДАЧНЫ АПАРАТ, ЗАБЕСПЯЧЭННЕ ЗАХАВАНАСЦІ І ЎЛІКУ АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

В. В. Урублеўскі

Перспектывы стварэння навукова-даведачнага апарату да фонду НГАБ «Мінская мяшчанская ўправа».....273

ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ

А. М. Латушкін

Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў
(частка V, літары С–Я) 277

В. В. Урублеўскі

Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу
(частка III, літары К–Н).....295

ХРОНІКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

С. В. Жумарь

Слово об Александре Николаевиче Михальченко 302

М. Ф. Шумейко

История Alma mater через призму опубликованных источников
(к изданию сборников документов в серии «Память и слава»).....305

Білоус, Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. — К.: Вид. дім «Простір”, 2011. — 200 с. *(А. Б. Доўнар)* 310

Климов, С. М. Базилиане. — Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2011. — 152 с.: ил. *(В. В. Урублеўскі)* 311

Кніга магістрата места Полацка 1727 г. / падрыхт. А. М. Латушкін, М. Д. Макараў. — Беласток: Беларускае навуковае таварыства. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 406 с.
(В. В. Урублеўскі, З. Л. Яцкевіч) 316

«Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі польскамоўных дакументаў XVI–XIX стст.» / склад. А. І. Шаланда. — Мінск: БелНДІДАС, 2012. — 47 с. *(Ю. У. Несцяровіч)*.....321

Рэзюмэ 325
Резюме 333
Summary 341

Правілы для аўтараў «Архіварыуса» 349

Guidelines for authors of «Archivarius» 350

Contents

ARCHIVAL SCIENCE

V. M. Nikitsenka.

Documents from the Archives of Institutions of the Minsk Governorate, Compiled for the Interdepartmental Committee in 1873 5

THE PUBLICATION AND PROCESSING OF ARCHIVAL RECORDS

A. M. Lukashevich, Z. L. Yatskevich

The Political Situation in Belarus on the Eve of the War of 1812 and Preparation of the Belarusian Lands as a Possible Theatre of Hostilities 22

Yu. U. Nesterovich

The Problem of the Formation of the Term System of Archeography: an Essay on the Explication of the Notions of a Standard Reproduction of the Text of a Published Historical Document 78

Yu. U. Nesterovich

Optimization of Using the Terms “Transliteration”, “Practical Transcription”, “Transcribing”, in the Sphere of the Edition Activity 86

V. V. Urubleuski

Characterization of Everyday Life of Belarusian Peasants on the basis Court Records of Institutions of Rzeczpospolita of the Eighteenth Century 94

SOURCE STUDIES

R. I. Auczynnikava

The Analysis of the Climatic Peculiarities in Belarusian Lands in the Period between 1810 and 1813 115

R. V. Baravy

Layout and Development of the Left-Bank Part of the Historical Centre of Minsk, c. XIX – the beginning of XX (based on the information from archival sources) 132

V. U. Galubovich

Some Aspects of the History of Cross-Ethnic Relations in Polotsk in the First Half of the Twentieth Century: a Case against the Jews 147

A. V. Gryb

Disna Magistrate: Its Structure and Functions
(on the basis of statute books of the period of Rzeczpospolita)..... 155

A. L. Gryvianiou

St Rosary Cathedral in Polotsk and its Parish in the Second Half of the Eighteenth — the Beginning of the Twentieth Centuries
(based on the materials of NHAB) 168

P. A. Karaliou

Preservation of the Monuments of Belarus in Period of the Russian Empire
(based on the materials of NHAB) 188

A. A. Laszkevich

Episodes of the Activity of Mogilev Police Administration in the Second Half of the Nineteenth — the Beginning of the Twenties Centuries
(on the basis of materials of NHAB) 199

A. M. Lukaszevich

Evolution of Military Governance in Belarusian Governorates
of the Russian Empire (1796–1812)..... 210

P. A. Nekraszevich

Peculiarities of Interrelations of the Soldieries of the Special Lithuanian Corps and the Population of the Belarusian Governorates (c. 1817–1830).... 226

A. U. Serak

The Materials of the Activity of Oshmyany Inquiry Commission
by Penalty of Participants the 1863-1864 Uprising 235

I. V. Sorkina

The Events of the War of 1812 in the Fate of the Place of Kopyl 243

F. V. Czarniauski

A Return from Obvilion. Stephan Gladky, the Minsk Zemsky Clerk
in 1571–1617 247

GENEALOGY AND HERALDRY

A. I. Shalanda

The Genealogy and Crest from the Polotsk Voivodeship
of the Grand Duchy of Lithuania, c. XVI..... 267

REFERENCE APPARATUS, PRESERVATION OF ARCHIVAL DOCUMENTS AND ACCOUNTING

V. V. Urubleuski

Prospects of the Creation of a Reference Apparatus to the Fund of NHAB "Minsk Town Council" 273

PERSONALITIES OF ARCHIVISTS

A. M. Latushkin.

Archivists of Nesvizh Radzivill Archives (Part IV, Letters S–Z)..... 277

V. V. Urubleuski

Archivists of the Minsk Gentry Deputy Assembly (part III, Letters K–N) 295

CHRONICLES AND BIBLIOGRAPHY

S. U. Zhumar

A Word about Aleksandr Nikolayevich Mikhalchenko..... 302

M. F. Shumeika

The History of Alma Mater from the Perspective of Published Sources (devoted to the Publication of a Sourcebook in the Series "Memory and Glory") 305

Bilous, N. Testaments of the Kievans, c. the middle of XVI – the first half of XVII. – K.: Vyd. Dim "Prostir", 2011. – 200 pp. *(A. B. Dounar)*..... 310

Klimov, S .M. Basilians. — Mogilev: EI "MSU named after A. A. Kuleshov", 2011. — 152 c.: il. *(V. V. Urubleuski)* 311

The Book of the Magistrates of the Town of Polotsk, c. 1727./ Ed. A. M. Latushkin, M. D. Makarau. — Bialystok: Belarusian Scientific Partnership. Vilnius: Institute of Belarusian Studies, 2012. — 406 pp. *(V. V. Urubleuski, Z. L. Yatskevich)* 316

Guidelines on Publication of Polish Documents of the XVI–XIX centuries / ed. A. I. Shalanda. — Mn., BelASRMRI, 2012. — 47 pp. *(Yu.V. Nesterovich)* 321

Summary 341

The rules for authors of the «Archivaryus» 350

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. ; вып. 10 / рэд..: Ю. М. Бохан
А87 [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2012. — 360 с. — (серыя «Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»).

ISSN 2225-4412.

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны дзясяты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца гісторыкам, архівістам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41

Навуковае выданне

Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 10

Адказны за выпуск *З. Л. Яцкевіч*
Рэдактар *Н. М. Дзятчык*
Карэктары *Г. М. Мажэйка, В. В. Урублеўскі*
Макет, вёрстка *Я. А. Мальдзіса*
Малюнак эмблемы на вокладцы *А. У. Леўчыка*

Зборнік падрыхтаваны да выдання аддзелам публікацыі
дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Падпісана да друку __.__.2012. Фармат 60×84 $^{1}/_{16}$.
Гарнітура Times New Roman. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 20,93. Ул.-выд. арк. 16,8.
Тыраж 100 экз. Заказ ___.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка
ў друкарні _____